

У Н И В Е Р З И Т Е Т
ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА НОВИ САД
Правни факултет за привреду и правосуђе

Заштита уставног уређења и безбедности Републике
Србије – кривичноправни аспект

- докторска дисертација -

Ментор:

проф. др Милош Марковић

Коментор:

проф. др Радомир Милашиновић

Кандидат:

Славица Динић, мастер правник

Нови Сад, 2015. године

УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИВРЕДУ И ПРАВОСУЂЕ
У НОВОМ САДУ

КЉУЧНИ ПОДАЦИ О ЗАВРШНОМ РАДУ

Врста рада:	Докторска теза
Име и презиме аутора:	Славица Динић
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	проф. др Милош Марковић, ванредни професор, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија
Наслов рада:	Заштита уставног уређења и безбедности Републике Србије – кривичноправни аспект
Језик публикације (писмо):	Српски
Физички опис рада:	Унети број: Страница: 387 Поглавља: 6 Референци: 344 Табела: 11 Слика: 0 Графикона: 0 Прилога: 1
Научна област:	Правна (Кривичноправна ужа научна област)
Предметна одредница, кључне речи:	политичка кривична дела, уставно уређење, безбедност, држава
Извод (апстракт или резиме) на језику завршног рада:	Докторска дисертација се бави питањем адекватности кривичноправног регулисања заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије, односно усаглашености са потребама судске праксе, а тиме и актуелном безбедносном ситуацијом, тј. безбедносним ризицима и претњама. Проблематика истраживања посматра се из угла који обједињује теоријска и практична сазнања, као и

	законодавна решења са циљем њиховог усаглашавања и утврђивања да ли су пронађена најадекватнија законска решења у регулисању ове материје, која је, посматрано са научног, друштвеног, а тиме и безбедносног становишта изузетно значајна. У том циљу, преиспитује се идеолошкополитичка, криминалнополитичка и кривичоправна концепција политичких кривичних дела. Предмет истраживања тезе су дакле, политичка кривична дела, посматрана с кривичноправног аспекта, у која смо, сходно најпре, примарном, али и супсидијарном објекту кривичноправне заштите, уврстили: <i>I Кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, глава XXVIII КЗ:</i> угрожавање независности (чл. 305. КЗ), признавање капитулације или окупације (чл. 306. КЗ), угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ), напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ), позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ), убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ), оружана побуна (чл. 311. КЗ), диверзија (чл. 313. КЗ), саботажа (чл. 314. КЗ), шпијунажа (чл. 315. КЗ), одавање државне тајне (чл. 316. КЗ), изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317. КЗ), повреда територијалног суверенитета (чл. 318. КЗ), удруживање ради противуставне делатности (чл. 319. КЗ), припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ) и тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. КЗ); <i>II Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, глава XXXIV:</i> тероризам (чл. 391. КЗ); јавно подстицање на извршење терористичких дела (391а КЗ), врбовање и обучавање за вршење

терористичких дела (чл. 391б КЗ), употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ), уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ), угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ), финансирање тероризма (чл. 393. КЗ) и терористичко удруживање (чл. 393а КЗ);

III Кривична дела против безбедности јавног саобраћаја, глава XXVI КЗ: угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ), отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293. КЗ), и пиратство (чл. 294. КЗ);

IV Кривична дела против опште сигурности људи и имовине, глава XXV КЗ: неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ) и

V Кривична дела против безбедности рачунарских података, глава XXVII КЗ: рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ РС); прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300 КЗ РС); рачунарска превара (чл. 301. КЗ РС) и неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ РС).

Политичка кривична дела, због своје природе, захтевају мултидисциплинарну анализу и целовито истраживање. Стога је у овом раду прво извршена анализа поменутих кривичних дела у историјском смислу, са посебним освртом на историју државе и права нашег народа, све до савременог права, а потом и анализа политичких инкриминација у актуелном кривичном законодавству наше земље.

У оквиру теоријског одређивања предмета истраживања, дат је концепт и појмовно одређење понашања управљених против уставног уређења и

	безбедности државе. Уз то, дефинисани су кључни појмови, као што су: последица; угрожавање; повреда; угрожавање независности; признавање капитулације или окупације; угрожавање територијалне целине; напад на уставно уређење; позивање на насилну промену уставног уређења; убиство представника највиших државних органа; оружана побуна; тероризам; диверзија; саботажа; шпијунажа; одавање државне тајне; изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости; повреда територијалног суверенитета; удруживање ради противуставне делатности; припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије; тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије; тероризам, јавно подстицање на извршење терористичких дела, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, употреба смртоносне направе, уништење и оштећење нуклеарног објекта, финансирање тероризма и терористичко удруживање; угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем; отмица ваздухоплова; брода и другог превозног средства; пиратство; неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама; рачунарска саботажа; прављење и уношење рачунарских вируса; рачунарска превара; неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података; неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже. Поред тога, дате су одреднице и за следеће: посебне доказне радње; тајни надзор комуникације; тајно праћење и снимање; симуловани послови; рачунарско претраживање података, контролисана испорука, прикривени иследник. Дефиниције ових кључних појмова дате су у деловима рада у којима се они детаљно истражују и анализирају.

Кривичноправни аспект проучавања политичких кривичних дела представља следећи и суштински део научне анализе. Представљен је кроз елементе и институте општег дела Кривичног законика, почевши од појма и дефиниције, па затим субјекта, објекта, узрочне везе између радње и последице, кривице и осталих елемената ових инкриминација. Посебно су обрађена сва кривична дела која смо уврстили у политичка кривична дела, што уједно представља и централни део овог рада. Материјалноправну анализу и истраживање политичких кривичних дела илустровали смо примерима из судске праксе.

Након тога, говори се о кривичнопроцесним питањима борбе против политичких кривичних дела, односно угрожавања и повреде уставног уређења и безбедности државе. Реч је о следећим питањима кривичнопроцесног карактера: анализа посебних доказних радњи (компаративни преглед према законика о кривичном поступку из 2001. године и законика из 2011. године); приказ надлежности државних органа овлашћених за спровођење посебних доказних радњи; разматрање одговорности овлашћених службених лица за незакониту примену посебних доказних радњи; као и међународна кривичноправна помоћ, са посебним освртом на једну од најзначајнијих радњи у овој области, екстрадицију.

У оквиру последњег дела рада, тзв. *прилога*, представљени су и објашњени статистички подаци који показују кретање укупног броја политичких кривичних дела на територији Републике Србије (почев од 1999. године, статистички подаци не обухватају подручје Аутономне Покрајине Косова и Метохије), у периоду од краја Другог светског рата до данас, са посебним освртом на период од

	почетка примене актуелног Кривичног законика, дакле, почев од 01. јануара 2006. године, закључно са 2013. годином.
Датум одбране: (Попуњава накнадно одговарајућа служба)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	1. проф. др Драган Симеуновић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду - <i>председник комисије</i> 2. проф. др Милош Марковић, ванредни професор Правног факултета за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија – <i>ментор</i> 3. проф. др Радомир Милашиновић, редовни професор и декан Факултета безбедности Универзитета у Београду - <i>коментор</i>
Напомена:	

UNIVERSITY BUSINESS ACADEMY IN NOVI SAD
 FACULTY OF LAW FOR COMMERCE AND JUDICIARY
 IN NOVI SAD

KEY WORD DOCUMENTATION

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Slavica Dinić
Menthor (title, first name, last name, position, institution)	Phd. Milos Marković, associate professor, Faculty of Commerce and Justice in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad
Title:	The protection of the constitutional order and security of the Republic of Serbia - the criminal justice aspect
Language of text (script):	Serbian language
Physical description:	Number of: Pages: 387 Chapters: 6 References: 344 Tables: 11 Illustrations: 0 Graphs: 0 Appendices: 1
Scientific field:	Law (Specific field of science: <i>Criminal Law</i>)
Subject, Key words:	political offenses, constitutional order, security, state
Abstract (or resume) in the language of the text:	The doctoral thesis deals with the issue of the adequacy of the criminal law regulating the protection of the constitutional order and security of the Republic of Serbia regarding compliance with the requirements of case law, and thus the current security situation, like security risks and threats. Problems of research is viewed from the perspective that combines theoretical and practical knowledge, as well as legislative solutions with the aim of harmonizing them and determining whether they found the most appropriate legal solutions to regulate this matter, which is from scientific, social and security standpoint extremely important. This is why we examine the ideological-political, criminal-political and criminal justice concept of political offenses.

The objects of this research these are therefore a political offenses, viewed from the aspect of criminal justice, in which we, accordingly to primary and subsidiary object of criminal protection, included:

I Criminal offences against the constitutional order and security of the Republic Of Serbia, chapter twenty eight of Criminal code: Compromising Independence (Article 305), Recognition of Capitulation or Occupation (Article 306), Compromising Territorial Integrity (Article 307), Attack Against the Constitutional Order (Article 308), Incitement to violence change of constitutional order (Article 309), Assassination of the Highest Officials of the State Union and Member States (Article 310), Armed insurrection (Article 311), Malicious Destruction (Article 313), Sabotage (Article 314), Espionage (Article 315), Disclosing a State Secret (Article 316), Instigating National, Racial and Religious Hatred and Intolerance (Article 317), Violation of Territorial Sovereignty (Article 318), Conspiracy for Unconstitutional Activity (Article 319), Plotting of Offences against the Constitutional Order and Security of Serbia (Article 320) and Grave Offences against the Constitutional Order and Security of Serbia (Article 321);

II Criminal offences against humaity and other right guaranteed by international law, chapter thity four of Criminal code: Terrorism (Article 391), Public incitement to commit terrorist acts (Article 391a), Recruitment and training for committing terrorist acts (Article 391b), Use of lethal devices (Article 391c), Destruction and damage nuclear facility (Article 391g), Endangering persons under international protection (Article 392), Financing of terrorism (Article 393) and Terrorist association (Article 393a) ;

III Criminal offences against road traffic safety, chapter twenty six of Criminal code: Endangering Air Traffic Safety by Violence (Article 292), Hijacking an Aircraft, Ship or Other Means of Transport (Article 293) and Piracy (Article 294);

IV Criminal offences against general safety of people and property, chapter twenty five of Criminal code: Unlawful Acquiring and Endangerment of Safety with Nuclear Material (Article 287) and

V Criminal offence against security of computer data, chapter twenty seven of Criminal code: Computer Sabotage (Article

299), Creating and Introducing of Computer Viruses (Article 300), Computer Fraud (Article 301) and Unauthorised Access to Computer, Computer Network or Electronic Data Processing (Article 302).

Political criminal offenses due to their nature, require multidisciplinary analysis and comprehensive research. Therefore, this paper we first analyzed the crimes in the historical sense, with special emphasis on the history of the state and the law of our people, to modern law, and then the analysis of the political incrimination in the current criminal legislation of our country.

Within the theoretical determination of this research, we provided the concept and the terminological determination of conduct aimed against the constitutional order and security of the state. In addition, define key terms, such as: consequence, endangerment, violation, jeopardizing the independence; recognition of capitulation or occupation; endangerment of territorial integrity; an attack on the constitutional order; incitement to violent change of constitutional order; the murder of representatives of the highest state authorities; armed rebellion; terrorism; diversion; sabotage; espionage; disclosure of state secrets; inciting national, racial and religious hatred and intolerance; violation of territorial sovereignty; associating for unconstitutional activities; preparing acts against the constitutional order and security of Serbia; Serious offenses against the constitutional order and security of Serbia; terrorism, public incitement to commit terrorist offenses, recruitment and training for the commission of terrorist acts, the use of lethal devices, destruction and damage a nuclear facility, financing of terrorism and terrorist association; endangering the safety of air traffic violence; hijacking of aircraft; boat and other means of transport; piracy; unauthorized recruitment and endangering the safety of nuclear materials; computer sabotage; creating and introducing computer viruses; computer fraud; unauthorized access to a protected computer, computer network and electronic data processing; unauthorized use of a computer or computer network. In addition, guidelines are given for the following: special investigative actions; secret surveillance of communications; secret surveillance and recording; simulated operations; computer search data, controlled delivery, undercover agent. The definitions of these key terms are given in the areas of work in which they are thoroughly investigated and analyzed.

Criminal aspect of analysis political offenses represents the next essential part of scientific analysis. Presented through the

	elements and institutes of the general part of the Criminal Code, starting from the basic concept and definition, and then subject, object, causal connection between actions and consequences, guilt and other elements of these offenses. Particular attention is paid all the crimes that were included in political crimes, which also represents the central part of this work. Materially legal analysis and research of political crimes, we illustrate with examples from case law. Afterwards, in the thesis we discusses the criminal procedural question of the fight against political crimes or threats and violations of the constitutional order and security of the state. These are the following of criminal procedural character: analysis of special evidentiary actions (comparative review under the Code of Criminal Procedure of 2001 and the Code of 2011); view competence of state bodies authorized for implementation of special evidentiary actions; consideration of the responsibilities of authorized individuals for the illegal use of special evidentiary actions; as well as international criminal law assistance, with special emphasis on one of the most important actions in this area, extradition. Within the last piece of work, so-called appendix we presented and explained the statistical data that show the movement of the total number of political crimes in the territory Republic of Serbia (since 1999, the statistics do not include the area of the Autonomous Province of Kosovo and Metohija) between the end of the Second World War to the present, with special emphasis on the period since the implementation of the current Criminal Code, starting from 01. January 2006, ending with year 2013.
Defended: (The faculty service fills later.)	
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	1. Phd. Dragan Simeunović, professor of the Faculty of Political Sciences in Belgrade - President of the Commission 2. Phd. Milos Markovic , associate professor, Faculty of Commerce and Justice in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad – mentor 3. Phd. Radomir Milašinović, professor and dean of the Faculty of Security, University of Belgrade – co-mentor

Note:	

САДРЖАЈ

УВОД	19
1. ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА	20
2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	21
3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	24
3.1 Научни циљ	24
3.2 Друштвени циљ	24
4. ХИПОТЕЗЕ И ИНДИКАТОРИ ИСТРАЖИВАЊА	25
4.1 Општа хипотеза	25
4.2 Посебне хипотезе истраживања	25
4.2.1 Прва посебна хипотеза	25
4.2.2 Друга посебна хипотеза	26
4.2.3 Трећа посебна хипотеза	26
4.2.4 Четврта посебна хипотеза	27
4.2.5 Индикатори истраживања	28
5. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	27
5.1 Методе сазнања и мишљења	28
5.2 Општенаучне методе истраживања	29
5.3 Оперативне методе	30
6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА	30
7. СТРУКТУРА РАДА	31

ПРВИ ДЕО 34

1. ИСТОРИЈСКИ ПРИКАЗ 34

1.1 Одређење политичког насиља 44

1.2 Феноменолошки аспект политичког насиља 46

2. ПОЛИТИЧКИ ДЕЛИКТИ КРОЗ ВРЕМЕ 51

2.1 Политички деликти – појмовно одређење и питање систематике 61

2.2 Политички деликти – кривичноправни појам 63

2.2.1 Учиниолац политичких кривичних дела –
појединац или група 66

2.2.2 Карактер политичких кривичних дела 67

2.2.3 Стадијуми кривичног дела 69

2.2.4 Последица кривичног дела – повреда и угрожавање 73

3. НОРМИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА КРОЗ МЕЂУНАРОДНЕ УГОВОРЕ
74

3.1 Период између два светска рата 75

3.2 Период након Другог светског рата 78

3.3 Међународни уговори – област: кривична дела против уставног уређења и
безбедности Републике Србије 93

3.4 Међународни уговори – област: кривична дела против човечности и других добара
заштићених међународним правом 95

3.4.1 Међународни уговори – питање тероризма (нормирање) 98

3.5 Међународни уговори – област: кривична дела против безбедности јавног
саобраћаја 102

3.6 Међународни уговори – област: кривична дела против опште сигурности људи и
имовине 103

3.7 Међународни уговори – област: кривична дела против безбедности рачунарских
података 106

ДРУГИ ДЕО 114

КРИВИЧНОМАТЕРИЈАЛНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ 114

1. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 119

- 1.1 Угрожавање независности (члан 305. КЗ) 126
- 1.2 Признавање капитулације или окупације (чл. 306. КЗ) 127
- 1.3 Угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ) 129
- 1.4 Напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ) 130
- 1.5 Позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ) 133
- 1.6 Убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ) 135
- 1.7 Оружана побуна (чл. 311. КЗ) 137
- 1.8 Диверзија (чл. 313. КЗ) 142
- 1.9 Саботажа (чл. 314. КЗ) 144
- 1.10 Шпијунажа (чл. 315. КЗ) 146
- 1.11 Одавање државне тајне (чл. 316. КЗ) 149
- 1.12 Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317. КЗ)

153

- 1.13 Повреда територијалног суверенитета (чл. 318. КЗ) 158
- 1.14 Удруживање ради противуставне делатности (чл. 319 КЗ) 159
- 1.15 Припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ)

162

- 1.16 Тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. КЗ) 164

2. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И ДРУГИХ ДОБАРА ЗАШТИЋЕНИХ МЕЂУНАРОДНИМ ПРАВОМ 166

- 2.1 Тероризам (чл. 391. КЗ) 167
- 2.2 Јавно подстицање на извршење терористичких дела (чл. 391а КЗ) 170
- 2.3 Врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ) 171
- 2.4 Употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ) 172
- 2.5 Уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ) 174
- 2.6 Угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ) 176
- 2.7 Финансирање тероризма (чл. 393. КЗ) 178

2.8 Терористичко удруживање (чл. 393а КЗ)	180
3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ЈАВНОГ САОБРАЋАЈА	181
3.1 Угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ)	182
3.2 Отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293. КЗ)	183
3.3 Пиратство (чл. 294. КЗ)	185
4. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ОПШТЕ СИГУРНОСТИ ЉУДИ И ИМОВИНЕ	186
4.1 Неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ)	187
5. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ РАЧУНАРСКИХ ПОДАТАКА	189
5.1 Рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ)	190
5.2 Прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300. КЗ)	192
5.3 Рачунарска превара (чл. 301. КЗ)	194
5.4 Неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ)	196

ТРЕЋИ ДЕО 198

КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ 198

1. ПОСЕБНЕ ДОКАЗНЕ РАДЊЕ (СПЕЦИЈАЛНЕ ИСТРАЖНЕ ТЕХНИКЕ) 198

1.1 Посебна кривична дела 205

1.2 Врсте посебних доказних радњи

(специјалних истражних техника) 212

1.2.1 Тајни надзор комуникације 215

1.2.2 Тајно праћење и снимање 219

1.2.3 Симуловани послови 223

1.2.4 Рачунарско претраживање података 225

1.2.5 Контролисана испорука 229

1.2.6 Прикривени иследник 230

1.2.7 Информатор 237

2. ОРГАНИ ФОРМАЛНЕ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ НАДЛЕЖНИ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ПОСЕБНИХ ДОКАЗНИХ РАДЊИ 240

2.1 Реактивно (репресивно) или проактивно (превентивно) сузбијање тешких облика криминала од стране криминалистичке полиције 243

2.2 Превентивни (оперативни) рад служби безбедности као петходница примене посебних доказних радњи 246

2.2.1 Заштита уставног поретка кроз историју 248

2.2.2 Активности служби безбедности 251

2.3 Надлежности државних органа задужених за реализовање посебних доказних радњи 253

2.3.1 Надлежни државни органи 254

2.3.1.1 Безбедносно-информативна агенција (БИА) 254

2.3.1.2 Полиција 256

2.3.2 Надлежни војни органи 261

2.3.2.1 Војнобезбедносна агенција 264

2.3.2.2 Војнообавештајна агенција 270

2.3.2.3 Војна полиција 271

2.3.3 Специјални државни органи за сузбијање организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела 272

3. ОДГОВОРНОСТ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА ЗА НЕЗАКОНИТУ ПРИМЕНУ ПОСЕБНИХ ДОКАЗНИХ РАДЊИ 264

4. ИЗВЕШТАЈИ ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА О РАДУ ОРГАНА ФОРМАЛНЕ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ 275

5. МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНОПРАВНА ПОМОЋ 276

5.1 Међународна правна помоћ у кривичним стварима – општа правила за реализовање свих видова помоћи 293

5.2 Извршење осталих облика међународне кривичноправне помоћи 297

5.3 Извршење кривичне пресуде 304

5.4 Уступање или преузимање кривичног гоњења 308

5.5 Издавање окривљених и осуђених лица иностраној држави – екстрадиција 312

5.5.1 Екстрадиција 314

5.5.2 Екстрадиција у Законику о кривичном поступку 319

5.5.2.1 Изручење окривљеног или осуђеног лица 319

ЗАКЉУЧАК 330

ПРИЛОЗИ 348

1. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 348

1.1 Пунолетни учиниоци кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије 353

1.2 Малолетни учиниоци кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије 360

2. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И ДРУГИХ ДОБАРА ЗАШТИЂЕНИХ МЕЂУНАРОДНИМ ПРАВОМ 363

3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ЈАВНОГ САОБРАЋАЈА 365

4. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ОПШТЕ СИГУРНОСТИ ЉУДИ И ИМОВИНЕ 369

5. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ РАЧУНАРСКИХ ПОДАТАКА 366

ЛИТЕРАТУРА 371

ЗАКОНИ И ПУБЛИКАЦИЈЕ 380

СУДСКЕ ПРЕСУДЕ 386

ИНТЕРНЕТ АДРЕСЕ 387

УВОД

*Демократија производи демократске законе,
тирани производе аутократске законе и тако даље.
Са формирањем закона одређује се, шта је добро за субјекте
и шта служи њиховим интересима. Ко крши законе,
означавају га као грешника и кажњавају га.*

Платон „Држава“

Заштита уставног уређења и безбедности државе – са кривичноправног аспекта, односно политички мотивисане инкриминације, услед посебне опасности која је код политичких кривичних дела управљена на повреду и угрожавање ових вредности, у свим друштвима има изузетно велики значај. Република Србија своје уставно уређење и безбедност првенствено штити одредбама Кривичног законика¹ из 2005. године (у даљем тексту – КЗ), односно главе XXVIII којом су инкриминисана понашања усмерена против уставног уређења и безбедности Републике. Непосредно, ове инкриминације угрожавају друштвени поредак земље у његовим основама, а посредно, и значајан број других добара којима се кривичним правом пружа заштита. То је разлог зашто кривично право, још од свог настанка², прописивањем и изрицањем строгих кривичних санкција, настоји да спречи понашања ове природе, без обзира на то да ли је њиховим предузимањем постигнут жељени циљ.

Поред главе XXVIII КЗ-а, у политичка кривична дела, односно инкриминације којима се штити уставно уређење и безбедност Републике у ширем смислу, могу се убројати: кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом из главе XXXIV КЗ, кривична дела против безбедности јавног саобраћаја из главе XXVI КЗ, кривична дела против опште сигурности људи и имовине из главе XXV КЗ, као и кривична дела против безбедности рачунарских података из главе XXVII КЗ. Поменута заштита уставног уређења и безбедности земље, остварује се, поред материјалног, и кривичним процесним правом (специјалне истражне технике, овлашћења државних органа, међународна кривичноправна помоћ и тд.), чије ће одредбе,

¹ Кривични законик Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/205-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

² Чејовић Б.: *Кривично право* (десето измењено и допуњено издање), Београд, 2007. год., стр. 558.

значајне за ову тему, у раду бити приказане, и на тај начин, изучавани проблем ћемо, са кривичноправног аспекта, заокружити.

Политичка кривична дела (а нарочито тероризам као врло изражена и присутна појава данас), представљају изразит, и национални и међународни проблем, пре свега, због нивоа опасности коју са собом носе, а затим, због своје учесталости. Наиме, само у периоду од 1973. до 2003. године, у свету је забележено 11.650 политичких кривичних дела.³ У историји Србије, ово питање је увек било присутно, али је у последњој деценији 20. и почетком 21. века постало нарочито изражено. С друге стране, учесталост поменутог питања у нашем друштву, нису пратила и истраживања, којих је, ако изузмемо тероризам, било у врло малом броју.

Важност заштите уставног уређења и безбедности Републике, између осталог, и са кривичноправног аспекта, и мало интересовање науке за ову област, утицали су да се одлучимо да предмет овог рада управо буде *Заштита уставног уређења и безбедности Републике Србије – кривичноправни аспект*.

1. ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања ове докторске дисертација који треба решити је да се утврди да ли је начин регулисања заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије одговарајући, односно усаглашен са потребама судске праксе, а тиме и актуелном безбедносном ситуацијом, тј. безбедносним ризицима и претњама. Наиме, потребно је установити да ли садашња законска регулатива ове области обухвата све случајеве који се појављују у пракси судова, као и понудити основ за евентуално нова законска решења. Проблематика истраживања овог рада посматра се из угла који обједињује теоријска и практична сазнања, као и законодавна решења са циљем њиховог усаглашавања и утврђивања да ли су пронађена најадекватнија законска решења у регулисању ове материје, која је, посматрано са научног, друштвеног, а тиме и безбедносног становишта изузетно значајна. У том циљу, преиспитаћемо идеолошкополитичку, криминалнополитичку и кривичноправну концепцију политичких кривичних дела.

Да би смо се могли бавити овим проблемом, неизоставно морамо поћи од претходних сазнања до којих се у овој области дошло ранијим научним радом. Међутим, када је реч о политичком криминалитету, уколико изузмемо кривично дело тероризма, неможемо рећи да постоји велики број радова који за свој предмет има ову тематику. Но управо то, не тако велико интересовање науке за политички криминалитет, је и утицало на наш избор овог проблема за предмет докторске тезе. Уз то, и много важније, значај овог проблема произилази из самог значаја предмета изучавања овога рада, с обзиром на чињеницу да је политички криминалитет, почев од

³ Гађиновић Р.: *Тероризам*, Београд, 2005. год., стр. 35.

периода појаве кривичног права, заступљен у свим друштвима,⁴ те тиме представља озбиљан проблем, што се потврђује кроз статистичке податке. Зато смо сматрали да овим истраживањем можемо дати допринос решавању поменутог друштвеног проблема.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања биће политичка кривична дела, посматрана с кривичноправног аспекта. Сходно најпре, примарном, али и супсидијарном објекту кривичноправне заштите, у политичка кривична дела уврстили смо:

I Кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, глава XXVIII КЗ:

- 1) Угрожавање независности (чл. 305. КЗ),
- 2) Признавање капитулације или окупације (чл. 306. КЗ),
- 3) Угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ),
- 4) Напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ),
- 5) Позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ),
- 6) Убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ),
- 7) Оружана побуна (чл. 311. КЗ),
- 8) Диверзија (чл. 313. КЗ),
- 9) Саботажа (чл. 314. КЗ),
- 10) Шпијунажа (чл. 315. КЗ),
- 11) Одавање државне тајне (чл. 316. КЗ),
- 12) Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317. КЗ),
- 13) Повреда територијалног суверенитета (чл. 318. КЗ),
- 14) Удруживање ради противуставне делатности (чл. 319. КЗ),
- 15) Припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ) и
- 16) Тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. КЗ).

II Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, глава XXXIV.

Из ове главе би смо у кривична дела која могу бити извршена из политичких мотива, убројали:

- 1) Тероризам (чл. 391. КЗ),
- 2) Јавно подстицање на извршење терористичких дела (391а КЗ),

⁴ Чејовић Б.: *Кривично ...*, оп. cit., стр. 558.

- 3) Врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ),
- 4) Употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ),
- 5) Уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ),
- 6) Угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ),
- 7) Финансирање тероризма (чл. 393. КЗ) и
- 8) Терористичко удруживање (чл. 393а КЗ).

III Кривична дела против безбедности јавног саобраћаја, глава XXVI КЗ.

Као кривична дела, која у оквиру ове главе, могу бити извршена из политичких мотива, означили смо:

- 1) Угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ)
- 2) Отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293. КЗ), и
- 3) Пиратство (чл. 294. КЗ).

IV Кривична дела против опште сигурности људи и имовине, глава XXV КЗ.

Из ове главе у кривична дела која могу бити извршена из политичких мотива можемо уврстити једино:

- неовлашћено прибалање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ).

V Кривична дела против безбедности рачунарских података, глава XXVII КЗ.

Из политичких мотива, у оквиру ове групе деликата, могу бити извршени следећи:

- 1) Рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ РС),
- 2) Прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300 КЗ РС),
- 3) Рачунарска превара (чл. 301. КЗ РС) и
- 4) Неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ РС).

Политичка кривична дела, због своје природе, захтевају мултидисциплинарну анализу и целовито истраживање. Стога ће се у овом раду извршити прво анализа поменутих кривичних дела у историјском смислу, са посебним освртом на историју државе и права нашег народа, све до савременог права, а потом и анализа политичких инкриминација у актуелном кривичном законодавству наше земље.

У оквиру теоријског одређивања предмета истраживања, потребно је дати концепт и појмовно одређење понашања управљених против уставног уређења и безбедности државе. Уз то, неопходно је дефинисати кључне појмове, као што су: последица; угрожавање; повреда; угрожавање независности; признавање капитулације или окупације; угрожавање територијалне целине; напад на уставно уређење; позивање на насилну промену уставног уређења; убиство представника највиших

државних органа; оружана побуна; тероризам; диверзија; саботажа; шпијунажа; одавање државне тајне; изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпеливости; повреда територијалног суверенитета; удруживање ради противуставне делатности; припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије; тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије; тероризам, јавно подстицање на извршење терористичких дела, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, употреба смртоносне направе, уништење и оштећење нуклеарног објекта, финансирање тероризма и терористичко удруживање; угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем; отмица ваздухоплова; брода и другог превозног средства; пиратство; неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама; рачунарска саботажа; прављење и уношење рачунарских вируса; рачунарска превара; неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података; неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже. Поред тога, нужно је дати одреднице и за следеће: посебне доказне радње; тајни надзор комуникације; тајно праћење и снимање; симуловани послови; рачунарско претраживање података, контролисана испорука, прикривени иследник. Дефиниције ових кључних појмова дају се у деловима рада у којима се они детаљно истражују и анализирају.

Кривичноправни аспект проучавања политичких кривичних дела представљао би следећи и суштински део научне анализе, и то кроз елементе и институте општег дела Кривичног законика, почевши од појма и дефиниције, па затим субјекта, објекта, узрочне везе између радње и последице, кривице и осталих елемената ових инкриминација. Посебно ће бити обрађена сва кривична дела која смо уврстили у политичка кривична дела, што представља и централни део овог рада. Материјалноправну анализу и истраживање политичких кривичних дела илустроваћемо примерима из судске праксе.

Након тога, говори се о кривичнопроцесним питањима борбе против политичких кривичних дела, односно угрожавања и повреде уставног уређења и безбедности државе. Реч је о следећим питањима кривичнопроцесног карактера: анализа посебних доказних радњи (компаративни преглед према законнику о кривичном поступку из 2001. године и законнику из 2011. године); приказ надлежности државних органа овлашћених за спровођење посебних доказних радњи; разматрање одговорности овлашћених службених лица за незакониту примену посебних доказних радњи; као и међународна кривичноправна помоћ, са посебним освртом на једну од најзначајнијих радњи у овој области, екстрадицију.

У оквиру последњег дела рада, тзв. *прилога*, биће представљени и објашњени статистички подаци који показују кретање укупног броја политичких кривичних дела на територији Републике Србије (почев од 1999. године, статистички подаци не обухватају подручје Аутономне Покрајине Косова и Метохије), у периоду од краја Другог светског рата до данас, са посебним освртом на период од почетка примене актуелног Кривичног законика, дакле, почев од 01. јануара 2006. године, закључно са 2013. годином.

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Поред одређивања и дефинисања проблема и предмета истраживања научног рада, друго важно питање јесте одређивање циљева истраживања.

3.1 Научни циљ

Први ниво научног циља у раду је дескриптивна анализа постојеће научне грађе о томе да ли је начин на који су политичка кривична дела регулисана у нашем Кривичном законнику одговарајући потребама судске праксе, као и евентуално проналажење основа за нова законска решења. Да бисмо до овог сазнања дошли, користићемо се научном дескрипцијом која је први степен и услов сазнања и основ за све остале нивое сазнања. Научна дескрипција ће обухватити опис елемената и института политичких кривичних дела, што ће представљати научни опис предмета истраживања.

Други ниво научног циља који се у овом раду жели остварити јесте утврђивање усклађености политичких кривичних дела са потребама судске праксе, односно утврђивање потребе евентуалног увођења нових инкриминација или декриминализације неких дела, или само њихових облика, из ове области. На овај начин биће учињена провера наше почетне претпоставке да ли је начин регулисања заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије, прописивањем политичких кривичних дела, адекватан.

3.2 Друштвени циљ

Друштвени циљ овог рада огледа се у томе што се законске одредбе које се тичу политичких кривичних дела, примењују у пракси. Сами примери из судске праксе, тј. неки од њих, биће презентовани у раду. Ово са циљем утврђивања да само она законска решења која се докажу да су примењива у судској пракси остварују своју друштвену сврху, с обзиром на суштинску чињеницу да оне законске одредбе које немају практичну примену у судској пракси, треба уклонити из законског текста, јер немају своју сврху, углавном из разлога њихове превазиђености у савременом поретку. Истовремено, треба сагледати евентуалну потребу нових законских решења која би санкционисала и оне случајеве који до сада нису били предвиђени у закону, а које намеће и пракса и који се појављују са одговарајућим променама у друштву.

4. ХИПОТЕЗЕ И ИНДИКАТОРИ ИСТРАЖИВАЊА

Појам хипотезе у научном смислу, могуће је дефинисати на више начина, с тим да се, углавном све дефиниције своде на то да се под овим појмом подразумевају одређене претпоставке које се у току израде научног рада имају доказивати.

4.1 Општа хипотеза

Општа хипотеза у овом раду јесте да су политичка кривична дела адекватна препрека угрожавању уставног уређења и безбедности Републике Србије. Овакво формулисање опште хипотезе задовољава захтеве који су потребни за научни рад, јер се она тек треба доказати, односно проверити предузетим истраживањем. На овај начин одређена, она је адекватна одређењу предмета истраживања, сагласна циљевима истраживања, те практично проверљива.

4.2 Посебне хипотезе истраживања

4.2.1 Прва посебна хипотеза

Политичка кривична дела обликују и одређују границе понашања владајуће структуре и читавог друштвеног система. Прва посебна хипотеза полази од чињенице да носиоци власти, и читав друштвени систем, бескомпромисним кажњавањем⁵ оних понашања припадника друштва, која су инкриминисана као политичка кривична дела, штите уставно уређење и безбедност Републике Србије. С друге стране, држави је, поменути инкриминацијама ограничено право задирања у основна људска права, чиме је одређен и оквир њених ингеренција када се ради о питању кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије.

⁵ На значај безизузетне примењивости санкција указивао је још 1764. године Чезаре Бекарија у свом делу *О злочинима и казнама*, истичући да „један од најсигурнијих начина да се спрече злочини, није увођење окупнијих казни, већ њихова неизбежност“ – цит. према Игњатовић Ђ.: *Теорије у криминологији*, Београд, 2009. год., стр. 20-21. У вековима који су уследили, ова констатација се показала тачном.

4.2.2 Друга посебна хипотеза

Политичка кривична дела обликују и одређују понашања свих припадника друштва. Ова хипотеза полази са становишта да је слобода појединца, у циљу заштите уставног уређења и безбедности државе, омеђена и опредељена, између осталог, и политичким инкриминацијама. Наиме, прибегавање понашањима која су одређена као политичка кривична дела, готово да је искључено јер, супротно води ризику, готово извесног, кривичног кажњавања.⁶

4.2.3 Трећа посебна хипотеза

Посматрано са становишта владајуће структуре, извршиоци политичких кривичних дела се означавају као „позитивни“ извршиоци, односно дисиденти, покрети отпора, борци за слободу и независност и сл., или као „негативни“ извршиоци који се заправо називају: криминалцима, терористима, плаћеницима, револверашима, комунистима.⁷

⁶ Ово сходно сврси кривичног кажњавања, чији је циљ да: 1) спречи учиниоца да чини кривична дела и утиче на њега да убудуће не врши кривична дела (специјална превенција); 2) утиче на друге да не чине кривична дела (генерална превенција) и 3) изрази друштвену осуду за кривично дело, јача морал и учвршћује обавезу поштовања закона (тзв. позитивна генерална превенција – усмерена је на учвршћивање моралних, а тиме и друштвених норми чије усвајање представља најефикаснију брану вршењу кривичних дела) – видети ближе: Стојановић З.: Кривично право – општи део (шеснаесто измењено издање), Београд, 2009. год., стр. 249-251.

⁷ За илустрацију „позитивног“ извршиоца можемо се послужити примером 5-ог октобра из 2000. год. Тада је под вођством тзв. покрета „Отпор“ дошло до насилне промене политичког режима у Републици Србији и преузимања власти од стране његових чланова. Том приликом, учињен је низ политичких кривичних дела. Али, пошто су њихови учиниоци, баш захваљујући таквом понашању, касније партиципирани у власти, односно били њени носиоци, наведени поступци нису санкционисани, напротив, величани су. Да су припадници покрета „Отпор“, тог 5-ог октобра „сломењени“, ситуација би била другачија тј., они би били окарактерисани као „негативни“ извршиоци и за учињена политичка кривична дела би им се судило.

Наиме, ако, не упуштајући се у дубљу анализу поменутог случаја, узмемо да се радило о кривичном делу *напад на уставно уређење* из чл. 308. КЗ РС, и то о његовом другом облику, о *покушају* свргавања највиших државних органа (тадашњег председника Републике), можемо поставити питање да ли радња извршења обухвата и свршено дело, односно у овој ситуацији свргавање председника Републике, и да ли то има какве практичне импликације. У конкретном случају, што не значи и уопште, јер су могуће две хипотетичке ситуације, на ово питање, морамо дати негативан одговор, и тиме потврдити наш већ изнети став. Ово зато што је свргавањем председника Републике промењен и политички режим, те су, како смо истакли, власт у земљи преузели припадници поменутог покрета. Да је након промене политичког режима, ипак, поново успостављено раније стање, то би створило услове за суђење припадницима покрета „Отпор“ за кривично дело *напад на уставно уређење*. Такође, позитиван одговор на постављено питање би се могао дати у још једној ситуацији. Да је дошло до свргавања појединог државног органа, што не би онемогућило функционисање државе у потпуности и што не би довело до промене политичког режима, могућност суђења припадницима овог покрета не би била искључена. Али, није дошло до успостављања ни једне од ове две ситуације, те су припадници покрета „Отпор“ окарактерисани као „позитивни“ извршиоци, борци за „слободу“, сходно ноторној чињеници да „историју пишу победници“.

4.2.4 Четврта посебна хипотеза

Лица која врше политичка кривична дела су конвенционални преступници, чврсто уверени у „своју“ истину и оправданост својих убеђења. Ово је била нарочита карактеристика идеолошки заснованих дела против „народа и државе“, тј. политичких кривичних дела, која су прописивала обавезно кривично гоњење у случајевима када се група на власти сматрала утроженом нечијим понашањем. Међутим, касније је заузет став да је угрожавање уставног уређења и безбедности земље кажњиво само ако се врши противправним насилним актима. Тиме је зона кажњивости оправдано знатно сужена, што одговара садашњем нивоу развоја, а тиме и тренутним потребама државе, односно, одговара, с једне стране, концепту заштите основних људских права, а са друге, питању заштите уставног уређења и безбедности државе кривичним правом као крајњим средством у одбрани друштва.

4.2.5 Индикатори истраживања

Као индикатори истраживања у раду ће бити коришћени, пре свега, теоријски извори. То подразумева мишљења и ставове о појединим питањима из ове области од стране доктрине. Поред теоријских извора, као индикаторе истраживања, користимо још и: нормативно-правну регулативу, судске одлуке и правосудну статистику.

5. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Како би наведено истраживање могли обавити што ефикасније и квалитетније, да би дошли до поузданих резултата, а све са циљем досезања постављеног циља, неопходно је, приликом израде рада, применити одређену методологију (поступке за, у границама реалног и могућег, стицање сазнања објективног карактера).

У изради докторске дисертације биће коришћене следеће научне методе:

5.1 Методе сазнања и мишљења

1. Метода анализе, која ће бити примењена у процесу растављања предмета истраживања на његове саставне делове, односно на појединачна кривична дела која убрајамо у политичка кривична дела, као и на кривичнопроцесне институе од значаја за питања борбе против понашања која угрожавају уставно уређење и безбедност државе. Општи предмет анализе – заштита уставног уређења и безбедности Републике Србије са кривичноправног аспекта – је сложена целина. Свако кривично дело, из групе политичких кривичних дела у ширем смислу, има своја својства, свој састав, своје спољашње и унутрашње односе и везе, кретање, промене, свој развој – које је нужно анализирати. Слично је и са потребама анализе кривичнопроцесних института. Наиме, сваки обилује низом специфичности, које је, за потребе овог рада, нужно сагледати.

Метода анализе ће се применити на тај начин, што ће се истраживати политичка кривична дела као целина, а такође истраживаће се кривична дела која за свој примарни објекат заштите имају уставно уређење и безбедност Републике Србије, као посебне целине, као и кривична дела којима уставно уређење и безбедност државе није примарни, већ супсидијарни, објекат заштите, али је, и као такав, ипак нарочито наглашен и изражен. Реч је о следећим кривичним делима: 1) тероризам, јавно подстицање на извршење терористичких дела, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, употреба смртоносне направе, уништење и оштећење нуклеарног објекта, финансирање тероризма и терористичко удруживање (из групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом); 2) угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем; отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства и пиратство (из главе чији су објекат заштите човечност и друга добра заштићена међународним правом); 3) неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (овде се ради о делу из групе кривичних дела којима је објекат заштите општа сигурност људи и имовине) и 4) рачунарска саботажа, прављење и уношење рачунарских вируса, рачунарска превара, неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података и неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже (објекат заштите побројаних кривичних дела је безбедност рачунарских података). На овај начин, биће урађена потпуна или тотална анализа политичких кривичних дела, парцијалне анализе како садржаја, тако и структуре предмета анализе и функционална анализа која означава унутарпредметна истраживања. Такође, према изложеном концепту, биће анализирани и кривичнопроцесни институти.

2. Метода синтезе, која ће бити примењена приликом спајања више чинилаца политичких кривичних дела у једну целину. То ће послужити разматрању општих и специфичних карактеристика правне природе и сврхе оних инкриминација које се могу убројати у политичка кривична дела.

Помоћу ове методе, у својој свеукупности, биће сагледани и релевантни кривичнопроцесни институти.

3. Генерализација, као синтетичка научна метода, биће примењена за сазнање општег на основу појединачних кривичних дела из групе политичких кривичних дела. У односу на политички криминалитет који ће бити предмет изучавања ове тезе, применом генерализације моћи ћемо – анализирајући поједине елементе и институте као критеријуме који постоје код политичких кривичних дела да дођемо до општих закључака у вези са овим инкриминацијама, а тиме и о кривичноправној заштити уставног уређења и безбедности Републике Србије. Исти метод, користићемо и при анализи појединих кривичнопроцесних института, а са намером долажења до општих закључака везано за питање њихове ефикасности у заштити уставног уређења и безбедности Републике.

4. Метода специјализације биће примењена за стицање сазнања о посебном и појединачном у општем, код политичких кривичних дела, при чему ће се опште схватити као целина састављена од појединачних инкриминација које су све међусобно повезане истим објектом заштите (било примарно, било супсидијарно), али су међу њима задржане и евидентне разлике на основу којих се може идентификовати њихова посебност у одређеном поретку.

Ову методу, у истом циљу, тј. стицања представе о специфичном у општем, применићемо и у односу на кривичнопроцесне институте релевантне за питања сузбијања политичких кривичних дела.

5.2 Општенаучне методе истраживања

1. Историјски, компаративни и позитивноправни метод употребићемо у циљу дубље и потпуније анализе правне природе и сврхе политичких кривичних дела и, за ову област важних, кривичнопроцесних института. Овим методама, биће праћено кретање, а тиме и развој ове врсте инкриминација и кривичнопроцесних института. Поред тога, историјским метом ћемо покушати да сазнамо праве разлоге појаве низа института и решења које, у поменутој области, користе савремени кривичноправни механизми.

2. Статистички метод, као квантитативни метод, ће нам послужити за испитивање прошлих (истраживања друштвене историје у области политичких инкриминација) и садашњих (типичних извештаја о регистрованом текућем криминалитету који воде правосудни органи свих модерних држава), података.

3. Студије предвиђања – метод којим ћемо се користити како бисмо евентуално дали процену (а пре тога, оцену тренутног начина заштите), начина будуће заштите уставног уређења безбедности Републике Србије (политичким инкриминацијама и деловањем органа формалне социјалне контроле /пре свих, служби безбедности/).

5.3 Оперативне методе

Анализа садржаја – самостална оперативна метода коју ћемо користити при истраживању постојећег научног фонда који се бави питањима политичких кривичних дела, као и при анализи појединачних случајева из судске праксе.

Коришћење поменутих метода научно истраживања не искључује, заједно са њима, и употребу других метода у раду. Наиме, њихова заједничка, комплементарна примена, представља једини пут ка објективној слици о кривичноправној заштити уставног уређења и безбедности Републике Србије.

6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Научна оправданост истраживања повезана је и условљена претпостављеним доприносом истраживања науци, а друштвена оправданост истраживања условљена је доприносом истраживања решавању друштвених проблема. Међутим, битна разлика између научне и друштвене оправданости не постоји јер, оно што је научно оправдано, углавном је и друштвено оправдано.

Значај научног и друштвеног истраживања огледа се у чињеници да је реч о заштити есенцијалних друштвених вредности, а то су уставно уређење и безбедност Републике, чије су кључне карактеристике: демократско и законито вршење власти; развијен и уставом гарантован систем слобода, права и дужности грађана; систем правосуђа и др. Сходно томе, оправдано је држави обезбедити и кривичноправну заштиту јер се без њеног нормалног функционисања не могу ни остварити, ни заштити добра појединца. Међутим, треба водити рачуна да та заштита буде умерена, јер претерана кривичноправна заштита у овој области води угрожавању слобода и права грађана.

Конкретно, научна оправданост овог истраживања огледа се у проналажењу најефикаснијег начина законског регулисања питања кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије, почевши од спознаје политичких кривичних дела и релевантних кривичнопроцесних института у целини, као и методологије спознаје ових кривичних дела у теорији и судској пракси. Друштвена оправданост истраживања огледа се у сагледавању примењивости таквих законских решења из ове области у судским поступцима.

Када говоримо о заштити уставног уређења и безбедности Републике Србије, значајно је питање: на који начин се може најадекватније заштити уставно уређење и безбедност Републике Србије? Свакако да је значајан облик заштите кривичноправна заштита, која утиче на стварање свести код људи у смислу уздржавања од оних понашања којима би се уставно уређење и

безбедност државе довели у опасност. Природа рада намеће потребу да, осим теоријске обраде политичких кривичних дела, она буду обрађена и са практичне стране, што значи кроз примере из судске праксе: да се установе постојећи ставови судске праксе у односу на ова кривична дела, постојање евентуалне разлике између теорије и праксе, те да се, уколико се установи потреба, утврде нови предлози и могућа решења којима би се регулисала ова област, на начин успостављања баланса између оптималне заштите уставног уређења и безбедности државе и Уставом гарантованих слобода и права њених грађана.

Према томе, научна и друштвена оправданост проучавања питања кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије јесте у томе да се да целовит приказ кривичних дела из групе политичких кривичних дела, као и других питања која се тичу кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности државе (кривичнопроцесни аспекти борбе против политичких кривичних дела – посебне доказне радње; надлежности и овлашћења органа кривичног гоњења, укључујући, поред тужилаштва, и органе служби државне и јавне безбедности у сегменту бављења питањима заштите уставног уређења и безбедности Републике; међународна кривичноправна сарадња у сузбијању политичких кривичних дела), са настојањем да се реше одређени проблеми и питања која су везана за ову материју, а да се истовремено да одговор на питање адекватности садашњих законских решења у нашем Кривичном законнику са потребама у пракси судова, као и да буде основ за нека евентуална будућа законска решења у нашем Кривичном законнику.

7. СТРУКТУРА РАДА

Структуру рада чини шест делова. Поред првог, уводног и петог, закључног, главни део истраживања је систематизован у четири дела. Сви делови су повезани у логичку целину, те на тај начин истичу значај кривичноматеријалне, кривичнопроцесне и криминалистичке анализе питања заштите уставног уређења и безбедности државе.

У уводном делу рада, изнете су основне претпоставке потребе истраживања политичких кривичних дела, а самим тим и кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије. Поред тога, дефинисан је проблем истраживања, одређени предмет и хипотезе истраживања, постављен циљ, приказана методологија истраживања и представљена научна и друштвена оправданост истраживања. Уз то, овде је приказана и структура докторске дисертације.

Први део рада, посвећен је базичним питањима предмета истраживања, односно говори се о историјату кривичноправне заштите друштвеног уређења и појмовном одређењу понашања управљених против уставног уређења и безбедности државе. Затим, представљен је концепт

политичких кривичних дела, након чега се излагање наставља питањем њиховог нормирања кроз међународне уговоре.

Кривичноматеријални аспекти политичких кривичних дела, са примерима из судске праксе, представљени су у оквиру другог дела рада. У оквиру овог дела обрађена су следећа кривична дела:

1. из главе XXVIII КЗ (*Кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије*): угрожавање независности (чл. 305. КЗ), признавање капитулације (чл. 306. КЗ), угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ), напад на уставно уређење (чл. 308 КЗ), позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ), убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ), оружана побуна (чл. 311. КЗ), диверзија (чл. 313. КЗ), саботажа (чл. 314. КЗ), шпијунажа (чл. 315. КЗ), одавање државне тајне (чл. 316. КЗ) и изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпеливости (чл. 317. КЗ);
2. из главе XXXIV КЗ (*Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом*): тероризам (чл. 391. КЗ), јавно подстицање на извршење терористичких дела (391а КЗ), врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ), употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ), уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ), угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ), финансирање тероризма (чл. 393. КЗ) и терористичко удруживање (чл. 393а КЗ);
3. из главе XXVI КЗ (*Кривична дела против безбедности јавног саобраћаја*): угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ), отмица ваздухоплова, брода и другог средства (чл. 293. КЗ) и пиратство (чл. 294. КЗ);
4. из главе XXV (*Кривична дела против опште сигурности људи и имовине*), из политичких мотива може бити извршено једино кривично дело неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ) и
5. из главе XXVII (*Кривична дела против безбедности рачунарских података*): рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ), прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300. КЗ), рачунарска превара (чл. 301. КЗ) и неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ).

Трећи део рада, посвећен је истраживању кривичнопроцесних аспеката борбе против политичких кривичних дела, односно угрожавања и повреде уставног уређења и безбедности државе. Реч је о следећим питањима кривичнопроцесног карактера:

- анализа посебних доказних радњи (компаративни преглед према Законикау о кривичном поступку из 2001. године и Законикау из 2011. године),
- приказ надлежности државних органа овлашћених за спровођење посебних доказних радњи,

- разматрање одговорности овлашћених службених лица за незакониту примену посебних доказних радњи, као и
- међународна кривичноправна помоћ, са посебним освртом на једну од најзначајнијих радњи у овој области, екстрадицију.

У закључку рада, биће изложени резултати истраживања које је предмет докторске тезе односно, да ли су постављене хипотезе потврђене или не, да ли су научни и друштвени циљ остварени и да ли истраживање има или нема научну и друштвену оправданост. Уз то, изнећемо и евентуална запажања везана за основне проблеме политичких кривичних дела и кривичноправну заштиту уствног уређења и безбедности Републике, као и предлоге решења за њихово пренебегавање.

У последњем делу рада, тзв. *прилогу*, бавићемо се статистичким показатељима. Наиме, наша истраживања и закључке поткрепићемо презентовањем и објашњењима статистичких података који показују кретање укупног броја политичких кривичних дела на територији Републике Србије (почев о 1999. године, статистички подаци не обухватају подручје Аутономне Покрајине Косова и Метохије), у периоду од краја Другог светског рата до данас, са посебним освртом на период од почетка примене актуелног Кривичног законика, дакле, почев од 01. јануара 2006. године, закључно са 2013. годином.

На самом крају рада, приложен је списак литературе коришћене у истраживању приликом израде ове докторске тезе.

ПРВИ ДЕО

1. ИСТОРИЈСКИ ПРИКАЗ

Хронично стање сукоба представља карактеристику човечанства. Наиме, ноторна је чињеница да су сукоби типични за сваки вид људске заједнице. Историја показује да Египат, Стара Грчка, Римска империја, средњовековне државе и Европе и Азије, као и државе Новог века обилују политички мотивисаним сукобима, који доводе до повреде или угрожавања друштвеног поретка. Најчешћи облици испољавања сукоба били су тајни, добро припремљени и организовани атентати владара и других носилаца државних и јавних функција, којима су свргаване династије са власти и изнуђивани радикални заокрети у политици (унутрашњој и спљној). У литератури, као типични примери политички мотивисаних сукоба, кроз историју, наводе се:

- рушење храма Филистејаца и њихово уништење од стране Самсона;⁸
- убиство Хипарха 514. год. пре нове ере;⁹

⁸ Филистејци – несемитски народ који је живео у југозападној Азији и дуго био у рату са Израелцима. Самсон – судија у древном Израелу и лик из хебрејског Талмуда (јеврејске Библије), са особинама грчког јунака Херкула. Родио се у време када су Јевреји били потчињени Филистејцима. Још пре Самсоновог рођења, његовим родитељима се јавио анђео и саопштио да ће их њихов нерођени син ослободити Филистејаца уколико се буде придржавао Назаретских заклетви, које су се, између осталог, односиле и на забрану резања косе. Захваљујући невероватној снази коју је имао, и уз Божју помоћ, једном када су се сви Филистејци налазили у храму, наслонио се на два носећа стуба храма, оборио их и срушио читав храм. Тако је убио све Филистејце.

⁹ Хипарх је био брат и близак сарадник Хипије, озлоглашеног владара Атине, који је владао у периоду од 527. год. пре нове ере до 510. год. пре нове ере. Хипија је окарактерисан као тиранин. Али, у то време, поменути израз се користио за самодршца, човека који је насилно преузео власт, често се ослањајући на подршку народа. Хипарха су 514. год. пре нове ере, након силаска са власти, убила двојица „тираноубица“ Хармодије и Аристокитон. Узрок овог убиства је сукоб личних мотива између Хипарха, са једне стране, и Хармодија и Аристокитона, са друге стране. Хармодије је био

- 370. год. пре нове ере, убијен Јасон од Фере;¹⁰
- Сципион Емилијан, убијен 129. год. пре нове ере;¹¹
- 44. год. пре нове ере, убијен Гај Јулије Цезар;¹²
- 192. год., убијен Марко Аурелије Комод Антонин;¹³
- 222. год., убиство Елагабала;¹⁴
- активности покрета Сикара и отворене борбе Зелота против римске власти у Палестини;¹⁵

петнаестогодишњак и већ ероменос (млађи љубавник) Аристокитона, коме је било око тридесетпет година и који је припадао једној од најстаријих аристократских породица. Међутим, чињеница да се ради о блиском владаревом сараднику, квалификује га као политичко кривично дело.

¹⁰ Јасон од Фере је око 385. године пре нове ере именован за краља древне Тесалије, чија је престоница био град Фера. Успео је да власт прошири на околне области и од своје државе направи регионалну силу, односно једну од снажнијих држава тадашње Грчке. Његова снага заснивала се на великој најамничкој војсци и коњици. Убијен је 370. год. пре нове ере.

¹¹ Сципион Емилијан био је римски конзул и изузетан војсковођа. Римске трупе су, под његовом командом, 146. год. пре нове ере, заузеле Картагину. Међутим, његове војне вештине долазе до изражаја 133. год. пре нове ере, у Шпанији где је буктао устанак локалних племена. Центар устанка налазио се у граду Нуманцији. Сципион Емилијан релативно брзо успева да недисциплиноване и деморалисане римске трупе доведе у ред и 133. год. пре нове ере руководећи њима, угуши устанак и освоји Нуманцију. Али, смо четири године касније, под неразјашњеним околностима, постаје жртва завере.

¹² Гај Јулије Цезар био је римски војсковођа, политичар и писац. Захваљујући бројним војним победама проширио је Римско царство, и то знатно. 46. год. пре нове ере, почиње владати као диктатор, што заправо представља крај врховне владавине Сената у Риму и почетак Царства. Али, након само две године, убијен је у атентату, приликом уласка у сенат. Избоден је ножевима, 23 пута.

¹³ Марко Аурелије Комод Антонин био је син и наследник Марка Аурелија и последњи владар у династији Антонин. На престо је ступио врло млад (са 19 година). Био је неспособан, ђудљив и сујетан владар. Царством је управљао преко својих сарадника. Захваљујући њиховим способностима, и савезништву са суседима, границе царства остале су безбедне. За време своје дванаестогодишње владавине, никада није напустио Рим, а врло ретко је и из палате излазио. Био је преокупиран лагодним животом, нарочито борбама у Римској арени, којима се 192. године и сам прикључио као гладијатор, што је шокирало јавност јер су гладијатори били робови или разбојници, а не владари. Од сената, са којим је био у врло лошим односима, обучен као гладијатор, захтевао је да призна његово божанско порекло, односно да га инаугурише за конзула. Тада је против њега, од стране неколицине сенатора, испланиран атентат. Убијен је исте године.

¹⁴ Елагабал је био римски цар. Кратко је владао, свега четири године (од 218. до 222. год.). Рођен у Сирији, слабо је говорио латински. Упамћен је по изузетно луксузном, раскалашном и бахатом животу и владавини. 222. год., њега и његову мајку убила је преторијанска гарда (одред цареве телесне гарде – сачињавали су га војници чије је искључиво задужење било заштита цара, али често су, супротно свом задатку, били део завере против владара, тј. своје штићене личности).

¹⁵ Зелоти – јеврејска политичка странка. Водила је отворене борбе (у виду: атентата, разних облика застрашивања становништва /што је пандам данашњем тероризму/, и сл.), против римске владавине у Палестини, јер ни једног краља нису признавали за Краља, сем Бога.

Сикари – јеврејски покрет, чије име потиче од лат. израза *sicus* – носач мача или убица. Као што само име каже, његови припадници носили су скривене бодуже и вршили атентате против представника римске власти. У литератури се (види: Гандри Р.: Преглед Новог Завјета, Загреб, 1981. год.), сматра да су Сикари били или огранак Зелота или засебна скупина која се са Зелотима спојила.

- атентати милитантне, фанатичне секте Асасина у периоду до XI до XIII века;¹⁶
- 1562. год., убијен војвода Франсоа Гиз;¹⁷
- 1572. год., убијен Гаспар де Колоњи;¹⁸
- руски цар Павле I, убијен 1801. године;¹⁹
- 1835. године, покушај атентата на Луја Филипа, краља Француске;²⁰
- 1863. године, покушај атентата на француског императора Наполеона III;²¹
- убиства америчких председника: Абрахама Линколна – 1865. год., Џејмса Гарфилда – 1881. год. и Џона Кенедија – 1963. год.;²²

¹⁶ Тајно муслиманско удружење, стационарано на тешко приступачним местима, тзв. „орловским гнездима“ у Сирији и „неосвојивим“ утврђењима у близини Каспијског мора у Персији. Припадници ове секте, вршили су атентате, након чега су и сами били убијани од стране страже (обезбеђења) оних које су лишили живота. У почетку су то били селџучки владари, а касније и носиоци власти у Европи. Асасини су у смрт одлазили са покличем и осмехом, јер су је и прижељкивали. Наиме, према основној поставци секте, након такве смрти, одлазило се у рај. Ово је разлог зашто су њени припадници вршили политички мотивисана убиства.

¹⁷ У Француској су, у периоду од 1562. до 1598. године, између католика и калвиниста (протестаната, хугенота), вођени верски или хугенотски ратови. Радило се о врло сложеној борби различитих социјалних снага француског феудалног друштва, чији је узрок противречност економских и политичких интереса дворског племства и буржоазије. Наиме, аристократија је тражила враћање своје политичке независности и ограничавање краљевске власти, а сељаштво им се придружило у другој половини ратова са својим антифеудалним захтевима. 1562. год., дакле, у првим борбама, у Орлеану је убијен Франсоа Гиз, војвода и вођа католика у Француској.

¹⁸ Гаспар де Колоњи био је француски државник и адмирал. Заступао је идеје калвинизма и био један од вођа протестантских покрета у Француској. По налогу породице Гиз, убијен је 1572. године. То убиство, изазвало је „бартоломејску ноћ“ у којој је извршен један од у историји најстрашнијих, политички мотивисаних покоља. Наиме, у ноћи када је убијен Колоњи, у кућама које су претходно обележене знаком крста, само у Паризу, у року од пар сати, поклано је преко десет хиљада хугенота. Када се погром проширио на целу земљу, број жртава се попео на сто хиљада.

¹⁹ Павле I Петровић је био руски император од 1796. до 1801. године. Политика коју је водио, била је сметња многим племићима, али и разлог стицања бројних непријатеља. Убијен је 1801. године од стране групе завереника који су, пре чина убиства, покушали да га натерају да абдицира, али у томе нису имали успеха.

²⁰ 28. јула 1835. године, покушано је извршење атентата на Француског краља Луја Филипа, за шта је коришћена „паклена машина“, која се састојала од 24 пушчане цеви. Том приликом погинуо је маршал Мартије са још једанаесторо људи из краљевог обезбеђења.

²¹ Наполеон III Бонапарта био је председник Друге француске републике (1848 – 1852) и цар Другог француског царства (1852 – 1870). Јануара 1858. године, италијански републиканац Феличе Орсини извршио је бомбашки напад на цара и царицу. Том приликом, осам особа је погинуло, а стотину четрдесет осам је рањено. Овај догађај имао је за последицу даље прогоне републиканаца и појачавање полицијских мера за очување послушности становништва.

²² Абрахам Линколн – се, у историји Америке, сматра највећим председником. 1860. год., његов избор за председника подстакао је јужне државе Америке да започну процес отцепљења и створе Конфедеративне америчке државе. Новостворену конфедерацију, Линколнова влада није признала, што је у пролеће 1861. године довело до избијања Америчког грађанског рата. Из политичких

- 1868. године убијен српски кнез Михаило Обрновић;²³
- „Париска комуна“, од 18. марта (формално од 26. марта), до 28. маја 1871. године;²⁴
- убиство руског цара Александра II Николајевича, 13. марта 1881. год.;²⁵
- 1894. год., убијен председник Француске Сади Карноа;²⁶
- „Мајски преврат“ извршен у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године, у Београду;²⁷

разлога, на почетку, за циљ рата наводио је очување Уније, а већ 1862. године, донео је проглас о укидању ропства, чиме је Унија придобила светску јавност. Истовремено, кршио је и заобилазио многе уставне одредбе о људским правима и слободама, како би сузбио побуну јужних робовласничких држава. Његов мандат карактерише низ реформи којима су ојачане позиције федералних власти, на рачун федералних држава. 1965. године, Конфедерација је присиљена на капитулацију и рат је завршен победом Уније. Неколико дана по окончању рата, Линколн је убијен у позоришту као жртва фанатичног јужњачког глумца Џона Вилкса Бута.

Џејмс Абрам Гарфилд био је други амерички председник на кога је извршен атентат. Имао је најкраћи мандат у историји Сједињених Америчких Држава, односно, само четири месеца. Убијен је 02. јула 1881. године.

Џон Фицџералд Кенеди био је председник Сједињених америчких држава од 1961. до 1963. године, као члан Демократске странке. Кенеди је био најмлађи председник и први католик на том месту. Убијен је 22. новембра 1963. год., у атентату, у Даласу, приликом званичне посете Тексасу. Атентат је извршио бивши marinaц Ли Харви Освалд.

²³ Михаило Обрновић био је кнез Србије од 1939. до 1942. године и од 1860. до 1868. године. Његова прва владавина, завршила се збацивањем. Друга, у току које је из Србије иселио Турке, али коју је карактерисао његов апсолутизам, окончана је убиством. Главни организатори и извршиоци завере били су браћа Радовановићи, а разлог је био „робија“ њиховог брата. Међу оптуженима налазили су се и Ненадовићи, родбински повезани са Карађорђевићима и Радовановићима.

²⁴ Ова комуна је имала анархистички, односно комунистички карактер. Наиме, пошто су у јануару 1871. године, Париз освојили Пруси (севернонемачки савез у Француско – Пруском рату), а нова влада, коју су углавном чинили монархисти, како не успева да збаци народну гарду и ухапси републиканце, сели се у Версај, а народ 18. марта 1871. године излази на улице и преузима контролу над Паризом. Тада су основане комуне, у којима су људи сами контролисали судбину града и покушали да успоставе слободу и једнакост за све. 28. маја, сломљена је „Париска комуна“, након чега је уследила „крвава недеља“, у којој је убијено око 30.000 мушкараца. Ово се догодило након што је 10. маја потписан мировни уговор између Пруса и владе у Версају.

²⁵ Александар II Николајевич био је руски император од 1855. до 1881. године. Спровео је значајне друштвене и економске реформе, од којих је најважнија била реформа села из 1861. године. Од тада, земљопоседници нису имали право да располажу са кметовима, да их кажњавају или пресељавају. Међутим, реформе критикују револуционарно-демократски и либерални кругови. У јануару 1863. године, у држави избија устанак Пољака који је, исте године, угушен. Са политиком императора, многе организације нису се слагале. Међу њима, била је и организација „народна воља“, чији комитет је и донео одлуку о убиству цара. Након многих неуспелих покушаја, 13. марта 1881. године, Александар II је убијен у бомбашком нападу који је извршио члан организације „народна воља“, Пољак Игнаци Хрињевицки.

²⁶ Председника Француске Мари Франсоа Сади Карноа, током посете изложбе занатства у Лиону, убио је италијански анархиста Санто Касерио.

²⁷ У ноћи између 28. и 29. маја извршен је атентат на краља Србије Александра Обрновића и његову супругу, краљицу Драгу, чиме је лоза Обрновића прекинута. Атентат је извршен од стране

- 1917. године „Октобарска револуција“;²⁸
- деловање Ирске Републиканске Армије у првој половини XX века;²⁹
- деловање Ционистичког покрета у првој половини XX века;³⁰
- у Марсељу, 1934. године, извршен атентат на југословенског краља Александра Карађорђевића и француског министра спољних послова Жан Луја Бартуа;³¹
- у Латинској Америци, у другој половини XX века, идеолошки тероризам, под утицајем Карлоса Маригеле³² - Револуционарне оружане снаге Колумбије (ФАРК);³³ Национална ослободилачка армија Колумбије (ЕЛН);³⁴ припадници герилског покрета „Светла стаза“ у Перуу, почев од 1980. године, сматрају се одговорним за

организације „Црна рука“, на чијем је челу био официр Драгутин Димитријевић Апис. У атентат су били укључени официри, али и политичари и грађани. „Црна рука“ је званично основана 10. јуна 1910. године, под називом „Уједињење или смрт“, која је имала панславистички циљ, уједињење територија Јужних Словена, посебно оне, тада у саставу Аустроугарске.

²⁸ „Октобарска револуција“ представља другу фазу Руске револуције (прва је Фебруарска револуција). У историји, то је била прва марксистичко – комунистичка револуција. Њом је царски режим у Русији збачен (довела је и до Руског грађанског рата) и претходила оснивању Совјетског Савеза 1922. године.

²⁹ Ирску Републиканску Армију, тзв. ИРА, у периоду од 1919. до 1921. године, чинили су ирски добровољци. Борила се у Англо – ирском рату као војска ирске републике и ирског парламента. После потписивања Англо – ирског споразума, распала се на: присталице и противнике споразума. Противници Англо – ирског споразума, наставили су своје активности, прво у грађанском рау 1922-1923. година, а након тога до 1969. године, када се распала на две фракције.

³⁰ Ционизам – јеврејски национализам, подразумевао је обавезу од стране Јевреја да се преселе у Палестину, „јеврејску државу“. У циљу промене демографске структуре становништва и присилног присвајања површине територије Палестине, у првој половини 20-ог века, над палестинским живљем, од стране Ционистичког покрета (посебно покрета Хаган и Националне војне организације), извршени су бројни масакри. Израелска држава, проглашена је 1948. године, али сукоби, настали још на почетку 20-ог века, између Израела и других арапских земаља, и даље трају.

³¹ Југословенски краљ Александар Карађорђевић убијен је приликом званичне посете Француској, у Марсељу, 1934. године. Том приликом, рањен је и француски министар спољних послова Жан Луј Барту, који је, услед неадекватне медицинске помоћи, подлегао повредама. Атентат на краља, организовале су усташе и италијански фашисти. Сам атентатор, Владо Черноземски био је припадник Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО). У завери су учествовали усташе и ВМРО, који нису желели да Хрвати и Македонци живе у Краљевини Југославији. Наиме, сматрали су се Бугарима и желели су да живе у независним државама Македонији и Хрватској. Поред њих, у атентат су биле умешане и поједине стране силе, у првом реду Мусолинијева Италија, која је имала територијалне претензије ка Југославији, односно њеној јадранској обали.

³² Карлос Маригела био је бразилски комуниста, марксиста и писац. Аутор је познатог уџбеника „Приручник за урбаног герилца“, који даје практичне савете како ометати и збацивати ауторитативне режиме, са циљем изазивања револуције.

³³ ФАРК – најстарија левичарска герилска група. Делује у југоисточној Колумбији. Зарад постизања својих циљева, прибегава, углавном, активностима терористичког карактера.

³⁴ ЕЛН – такође, левичарска герилска група, која делује у југоисточној Колумбији. Са ФАРК-ом контролише око једне трећине Колумбијске територије.

смрт више од 30.000 људи; терористичка организација - Покрет националног ослобођења (тупамароси³⁵), у Уругвају, чије активности свој врхунац достижу 1971. године, отмицом британског амбасадора у Уругвају Џефрија Џексона, којег су читавих осам месеци држали у заточеништву;

- од 1954. до 1962. године, тзв. „алижрска криза“;³⁶
- 1968. године, у Мемфису, убијен Мартин Лутер Кинг;³⁷
- 1968. године убијен амерички сенатор Роберт Кенеди;³⁸
- деловање Јапанске терористичке организације „Црвена армија“;³⁹
- у Стокхолму, 07. априла 1971. године, извршен атентат на југословенског амбасадора Владимира Роловића;⁴⁰

³⁵ Тупамароси су, односно, већина њих је до 1989. године одбацила насиље и приклонила се мирним политичким средствима за остваривање својих циљева.

³⁶ „Алжирска криза“ представља оружани отпор француској колонијалној власти. Након Другог светског рата, долази до тешких немира у Алжиру, јер иако му је колонијални статус укинут, и даље је био саставни део Француске. Последица немира били су тешки масакри, који су након девет година прерасли у Алжирски рат за независност. Исход рата били су независност Алжира и врло велики број жртава.

³⁷ Мартин Лутер Кинг био је амерички баптистички свештеник и борац за грађанска права. У борби за равноправност Афроамериканаца у Сједињеним Америчким Државама, користио се ненасилним методама. Био је један од најбољих говорника Америке икада. Мартин Лутер Кинг је добитник Нобелове награде за мир 1964. године. Убио га је Џејмс Ерл Реј, 04. априла 1968. године у Мемфису.

³⁸ Роберт Кенеди био је брат америчког председника Џона Кенедија који је, такође, убијен у атентату. Од 1961. године Роберт Кенеди је био министар правде у братовљевој администрацији. На том месту остаје до 1964. године, када је изабран у Сенат као представник државе Њујорк. Кандидовао се за положај председника Сједињених америчких држава али је, током кампање, на њега извршен атентат.

³⁹ За ову терористичку организацију, карактеристична је, 1970. године, отмица јапанског авиона који је летео за Северну Кореју, и 1972. година, убиство групе путника на аеродрому у Израелу.

⁴⁰ Југословенски амбасадор у Шведској, смртно је рањен 07. априла 1971. године, а преминуо 15. априла исте године. Атентат је извршен од стране припадника усташке емиграције, која је у Шведској имала више удружења. Атентатори, Миро Барешић и Анђелко Брајковић осуђени су, али делатност усташке емиграције није прекинута. Наиме, осим терористичких напада које су вршили њени припадници, хрватски националисти организовали су, у више наврата, демонстрације против Југославије. Највеће су биле оне у Гетеборгу 1971. године, одржане као подршка „Хрватском прољећу“. Реч је о покрету који је активан од 1968. године и који је деловао у смеру обезбеђивања већих права за Републику Хрватску у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (већа права за хрватске грађане, децентрализовање економије, смањење економски мотивисаних демографских миграција Хрвата у Западну Европу, служење војне обавезе њених грађана у Хрватској) . Имао је велику подршку, посебно међу студентима. Последњи хрватски устанак, двадесет година пре распада Југославије, догодио се 1971. године, када је протествовало на хиљаде загребачких студената. Југословенско руководство је, поводом ових дешавања, одржало састанак у Карађорђеву, 30. новембра и 01. децембра 1971. године, када је протест оценило као рестаурирање питања хрватског национализма, одбацило га као шовинистички (шовинизам – вид претераног и агресивног национализма, вођен осећањем супериорности над припадницима других народа, чији се

- 1974. године, припадници Ирске Републиканске Армије, тзв. ИРА, у Великој Британији, извршили су низ бомбашких напада на Бирмингемске пабове, када је погинуло 20, а рањено 180 људи;
- акције Црвених бригада у Италији;⁴¹
- активности Фракције Црвене армије у Немачкој;⁴²
- активности организације „17. новембар“ у Грчкој;⁴³
- у периоду од 1978. до 1994. године, деловање терористичке организације „Dev Sol“⁴⁴ у Турској;
- 1980. године, у Италији, од стране неофашиста, извршен бомбашки напад на Болоњску железничку станицу, у којем је погинуло 84, а рањено 180 људи;
- Демонстрације⁴⁵ на Косову 1981. године;⁴⁶

екстрем материјализује у политици угњетавања, прогањања и истребљења), и донело одлуку о смени дотадашњег Хрватског руководства (Савка Дабчевић – Кучар и Мико Трипало), а полицији издало наређење да разбије демонстрације. Децембра 1971. године, ухапшени су и осуђени бројни демонстранти, а међу њима и будући хрватски председник Фрањо Туђман. Последице „Хрватског прољећа“ манифестовале су се већ фебруара 1974. године, када је донесен нови југословенски устав, чије су контроверзне одредбе о државном устројству донеле значајне историјске промене. Наиме, поменуте одредбе коришћене су као правни темељ за процес распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и током оружаних сукоба, различито су тумачене од стране зараћених страна. Након политичких промена у Југославији и пада Берлинског зида, припадници покрета „Хрватско прољеће“, вратили су се из иностранства и основали нове политичке странке, односно постали су политичка елита Републике Хрватске, те на тај начин реализовали план који је осмишљен и чије је остварење покушано двадест година пре.

⁴¹ Ова организација формирана је 1970. године у Италији, као комунистичка оружана формација, чији је циљ био стварање комунистичког друштва путем оружане побуне и одвајање Италије од Западне Алијансе. Међутим, иако у почетку само оружаном крилом ширег левог покрета, од средине 1970-их Црвене бригаде делују искључиво као терористичка организација. Вршили су убиства и отмице представника италијанске власти и богатих индустријалаца. Најпознатије дело ове терористичке организације извршено је 1978. године, када су њени припадници отели и убили премијера Италије Алда Мора.

⁴² Фракција црвене армије у Немачкој постојала је од 1970. до 1993. (званично 1998.) године. Њени припадници, изводили су, углавном терористичке нападе. Сарађивали су са Палестинским ФАТАХ-ом. Иако се користила насиљем, имала је широку подршку грађана (нарочито младих).

⁴³ Седамнаести новембар, била је грчка левичарска оружана формација, која се неколико деценија борила против америчког утицаја у Грчкој.

⁴⁴ „Dev Sol“ је ранији назив за левичарску терористичку групу, која делује још од 1978. године, а од 1994. године се назива „Революционарни покрет за народно ослобођење“. Приписује јој се низ убиства и бомбашких напада у Турској, а најновији су 2013. године: напад на америчку амбасаду у Анкари, напад на Министарство правде у Анкари, напад на седиште владајуће странке и на седиште службе безбедности Турске.

⁴⁵ Демонстрације – су јавни скуп више људи који се крећу у групи. Њихов циљ се састоји у промени виђења разлога услед којег су и организоване, без обзира на то да ли је тај разлог позитиван или не.

⁴⁶ У пролеће 1981. године косовски Албанци, који су чинили апсолутну већину становништва (тада Социјалистичке Аутономне покрајине Косово и Метохија (77,4%), започели су мирне студентске

- 1981. године, убијен египатски председник Анвар Садата;⁴⁷

протесте, тражећи да Косово постане седма република у оквиру југословенске федерације, односно захтевали су равноправан положај са свим осталим словенским народима који су унутар Југославије имали своје републике. Неки албански представници су, уместо државности Косова, захтевали прикључење Албанији.

На захтеве албанских студената, југословенска власт је одговорила слањем Југословенске народне армије, што је представљало прву масовну употребу војске против демонстраната у историји Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. У нередима који су уследили, убијено је, према неким наводима, више десетина лица, углавном албанских ђака и студената, што тадашњи режим није изнео у јавност, напротив, ту информацију је прикрио.

После крвавог гушења албанских протеста, настају бројни проблеми. Политички односи на Косову се веома погоршавају, а долази и до мржње према Југословенској народној армији, што је последица њене улоге у гушењу Албанских протеста и, након тога, завођења неке врсте војне управе над Косовом, где армија добија кључну политичку улогу. Тада на Косову долази до тзв. „чистке“, почевши од Приштинског универзитета. У годинама које су уследиле, косовски Албанци бивају изложени репресији, масовним хапшењима и процесуирању. Према званичним евиденцијама, процесуирано (било је актер преткривичног /данас, предистражног/ или кривичног поступка) је око 600.000 људи, што је у то време представљало више од трећине становништва Косова. Од тога, 22 хиљаде је осуђено на дугогодишње казне затвора, а већи део њих искључиво због вербалног деликта, односно узвикивања парола као нпр. „Косово Република“.

Власт је своје активности правдала вршењем насиља, чак и спровођењем гоноцида, од стране Албанаца над Србима, као мањинским становништвом Косова.

Иначе, српско-албански сукоб је трајао столећима пре него што је до ових демонстрација дошло, а наставио се и у деценијама након њих. Корене сукоба треба тражити у времену продора Турака на ове просторе (Отоманске империје), мада неки аутори сматрају да он датира још из ранијег периода, односно времена Цара Душана.

Међутим, довољно је овај сукоб сагледати и само кроз догађаје у претходном веку. Наиме, главни геополитички циљ Албанаца је како смо већ истакли, државност. Њихова држава би требало да обухвати простор Аутономне покрајине Косова и Метохије, Прешевску долину, западну Македонију и југоисточне области Црне Горе. То је иначе циљ који је себи поставила још Призренска лига (војно-политичко удружење, под називом Лига за одбрану права Албанског народа, формирано у Призрену 1878. године). Албански покрет, утемељен на програму Призренске лиге, након 1912. године наставља деловање као качачка герила у Краљевини Југославији, а нарочито за време италијанске окупације и организовања квислиншке албанске агентуре. Крајем 1944. и почетком 1945. године, оружане побуне и сукоб с Народноослободилачком војском Југославије, се настављају. Услед тога, тада је на Косову и Метохији уведена војна управа, исто као и након Првог светског рата. Без обзира на то, процес геополитичког артикулисања албанског сецесионизма је настављен и у послератном периоду. Процес је био изразит у периоду од 1968. до 1989. године, а од јуна 1999. године наступа његова завршна фаза, која представља најкритичнији тренутак нововековне косовско-метохијске политичке, етничке и културне историје.

Од сукоба из новијег периода, поменули би смо тзв. Мартовски погром 2004. године, када је на Косову дошло до масовних напада од стране Албанаца на српско цивилно становништво. Албанци су 17. и 18. марта, дакле у само два дана, протерали велики број Срба (преко четири хиљаде), спалили њихове куће и оскрнавили српске културноисторијске споменике (око 35 православних храмова и споменика културе).

Круна српско-албанског сукоба, односно албанског национално мотивисаног тероризма који карактерише изразита мржња према Србима, представља једнострано проглашење независности Косова 17. фебруара 2008. године на седници косовског парламента.

⁴⁷ Анвар ел Садат био је египатски официр и председник у периоду од 1970- до 1981. године. У другој половини седамдесетих година, приближио је Египат Израелу, што је учињено Кемпејвидским споразумом, који му је донео Нобелову награду за мир, али и изопштавање из арапског света. Споразум је, такође, био и узрок атентата који је на председника извршен 1981. године, током војне параде у Каиру.

- 1983. године, у Лисабону, извршен бомбашки напад на касарну америчких marinaца;
- 1981. године, у Риму, покушај атентата на папу Јована Павла II, од стране Турчина Мехмеда Али Агџе;
- 1984. године, убијена индијска премијерка Индира Ганди;⁴⁸
- акције верски обојеног тероризма у Палестини и Либану (нарочито активности припадника: Хамаса⁴⁹, Хезболаха⁵⁰, Фатаха и сл.);
- 1986. године, у центру Штокхолма, убијен шведски премијер Улаф Палме;
- 1995. године, убијен Јицак Рабин, израелски премијер;⁵¹
- 1995. године, на токијску подземну железничку станицу, извршен је напад нервним гасом;⁵²
- 1997. године, у Луксору (Египат), масакр туриста, када је убијено 68 особа, од којих су чак 58 били туристи;⁵³
- акције националистички и етички обојеног тероризма: у Шпанији - покрет Баскијска нација и слобода (ЕТА), у Турској – Курдска радничка партија (ПКК), у Србији – сепаратистички покрет косовских албанаца;

⁴⁸ Премијерку су убила двојица атентатора. Обојица су била у њеном личном обезбеђењу, али и верски фанатици из редова Сика (милитантног братства у турбанима).

⁴⁹ Хамас – палестинска исламска организација, коју Америка, Европска заједница и доста других земаља, карактерише као терористичко удружење. Циљ Хамаса је уништење Израела и успостављање исламске теократије на том, као и на подручју Газе и Западне Обале.

⁵⁰ Хезболах – шиитска Либанска проиранска паравојна организација. Настала је 1982. године као одговор на улазак Израела у јужни Либан. Хезболах је проглашен терористичком организацијом од стране шест земаља, укључујући Сједињене Америчке Државе и Уједињено Краљевство. Данас, Хезболах има широк спектар делатности, укључујући медије, образовање, социјалне установе, а неки његови чланови су у саставу Либанске владе. Војну тактику заснивају на ракетирању израелских циљева, не користе се бомбашима самоубицама, а начелно, не нападају ни цивилне циљеве.

⁵¹ Израелског премијера убио је јеврејски фанатик Лигал Амир. Његово убиство означило је крај тек започетог мировног процеса на Блиском истоку.

⁵² Нервни гас - *сарин* – безбојна, безмирисна течност која се сматра врстом хемијског оружја. Уједињене нације су га Резолуцијом 687 прогласиле оружјем за масовно уништење. Његова производња и складиштење су забрањени Конвенцијом о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању из 1993. године.

⁵³ Масакр је извршен 17. новембра 1997. године, од стране једног исламистичког терористе. Напад је трајао 45 минута, а одговорност за њега преузела је организација „Џама исламија“. Овај напад се сматра критичним не само за египатски туризам, већ и његову економију.

- НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије у периоду од 24. марта до 10. јуна 1999. године;⁵⁴
- акције верски обојеног тероризма (Ал Каида⁵⁵ и Талибански покрет⁵⁶): 1993. године – експлозија бомбе у Светском трговинском центру у Њујорку; 1998. године – експлозија бомби у Најробију и Дар ел Салему; 2000. године – напади на руске војнике у Чеченији; 11. септембр, 2001. године – напад отетим авионима (самоубилачким бомбама) на Њујорк (оба солитера Светског трговинског центра), Вашингтон (Пентагон) и Пенсилванију;
- 12. марта 2003. године, у Београду, убијен Зоран Ђинђић, председник Владе Републике Србије.

Наведено представља примере противправних насилних аката који су коришћени зарад остварења одређених политичких циљева. Данашњи ступањ развоја друштва

⁵⁴ НАТО (Северно-атлански споразумни савез – међународна безбедносно-одбрамбена организација), је бомбардовао Савезну Републику Југославију, без одобрења Савета безбедности, а услед оптужби да српске снаге безбедности врше етничко чишћење косовских Албанаца – конкретан догађај био је наводни масакар 45-оро албанских цивила у селу Рачак на Косову, што се касније испоставило као нетачно. НАТО је 24. марта 1999. године у 20,45 часова, отпочео ваздушне нападе на војне циљеве у Савезној Републици Југославији, а касније их је проширио и на привредне и цивилне објекте. Напади су трајали укупно 78 дана, у континуитету, без икаквог прекида. У њима су тешко оштећени инфраструктура, привредни објекти, школе, здравствене установе, медијске куће, споменици културе, цркве, манастири. Што се људских жртава тиче, процењује се да је било између 1.200 и 1.500 погинулих и око 5.000 рањених. Напади су окончани 10. јуна, након потписивања војно-техничког споразума о повлачењу југословенске војске и полиције са Косова и Метохије, када је и у Савету безбедности усвојена Резолуција 1244 по којој Савезна Република Југославија (Србија) задржава суверенитет над Косовом и Метохијом, али оно постаје међународни протекторат. Тада је, према проценама, са војском и полицијом у Србију са Косова избегло више 200.000 Срба и другог неалбанског живља (у страху од одмазе Албанаца, што се посматрано кроз ранији период, показало као правило).

⁵⁵ Међународни савез исламских терористичких организација - Ал Каида. Корене вуче из времена совјетске инвазије на Авганистан, када се окосница муслиманских бораца придружила муџахединском покрету отпора, који је, углавном, финансиран од стране Сједињених Америчких Држава и Пакистана. Занимљиво је да се ова организација, већ 1992. године окреће против Америке и Велике Британије (углавном због тога што су у Саудијску Арабију послале своје трупе како би је заштитиле од евентуалне инвазије из Ирака). Данас њени припадници тврде да поменуто земље угњетавају муслимане. Америчку инвазију и окупацију Ирака, присуство америчких трупа у неколицини муслиманских земаља и америчку подршку Израелу, Ал Каида користи за врбовање и радикализовање младих Муслимана.

⁵⁶ Талибани – фундаменталистички сунитски муслимански и етнички покрет. Од 1996. до 2001. године, владао је већином Авганистана. 2001. године, у бомбардовању, од стране НАТО пакта и Сједињених Америчких Држава, убијене су вође овог покрета. Данас су активне мање групе Талибана, које се боре у герилским биткама или тероризмом против Северне алијансе и актуелне владе Авганистана.

не дозвољава противправне насилне акте ни у једном свом сегменту, па ни у политичком. Међутим, они јесу реткост, али, ипак, и реалност данашњице. У том смислу, законодавци, између осталог, читав круг конкретних понашања који се исцрпљују предузимањем противправних насилних радњи зарад реализовања неког циља политичке природе, санкционишу. Наиме, промене, засноване на демократским принципима, усклађене са законским прописима, јесу дозвољене. Међутим, оно што законодавац санкционише су противправни насилни акти у свим областима друштва, па и у овој.

1.1 Одређење политичког насиља

Насиље у друштву постоји колико и људска заједница,⁵⁷ а само политичко насиље, од момента појаве политике. Организација власти у заједници, односно владавина, своју егзистенцију обезбеђује тиме што скупина која врши власт, поседује економску, политичку, али и моћ и монопол силе који јој обезбеђују снагу, односно легитимитет и легалитет, да остале чланове друштва принуди да се прокламованим правилима понашања повинују. Доношење правила, правда се заштитом интереса свих чланова друштва. Међутим, не ретко, донешене норме, штите заправо интересе економске и политичке елите, а њихово доношење правда се општом друштвеном потребом, односно интересом. Дакле, када је реч о инкриминацијама у економској и политичкој сфери, заштита интереса носилаца власти, кроз доношење законских норми, представља се заштитом интереса свих припадника друштва. Код инкриминације понашања из других области, где не долази до сукоба класних интереса, као кривична дела предвиђају се само она понашања која штете целом, или скоро целом друштву. Али, законодавац мора, уколико не жели да демантује демократски карактер друштва, да избегава заштиту ужих интереса. То свакако не значи да ти ужи интереси, посебно интереси економске и политичке елите, не долазе до изражаја у примени и оних

⁵⁷ Телебаковић Б.: Насиље и Револуција (Сепарат), *Идеологија и друштво*, Београд, 1988. год., стр. 269.

инкриминација којима се на законском нивоу, у принципу, свим члановима друштва пружа заштита.⁵⁸

Суштина односа: сила – насиље – владавина, огледа се у томе што су и сила и насиље у функцији владавине. Наиме, сила представља средство владавине, а насиље начин или метод њене егзистенције. Владавина, као склоп односа друштвених снага, управо насиљем врши утицај на усмеравање кретања у друштву, као целини, или некој области друштвеног живота. Сила и насиље имају своје границе, али, с друге стране, и своје могућности, те власт за њима, не ретко посегује. То је разлог зашто су друштвене организације увек у „рату“, а никада у „миру“. Међутим, за постизање постављених циљева и разрешење конфликтних ситуација, владавина поред силе и насиља, као системска решења користи: политичко организовање, преговоре, правосудни систем, медије и сл.

Према Симеуновићу, обим и облик конфликта у друштву варира, али је конфликт, уопште гледано, правило и норматив. Само насиље представља делатност човека, а сила средство за спровођење насиља. Оно није резултат просте употребе силе, већ њеног „рада“, вид делатности у којој се користи сила, директно или индиректно. Насиље је „делатност којом се неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају, насупротив вољи и интенцији остварења интереса и задовољења потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупротив његовој унутрашњој структури или законитостима, уколико се не ради о човеку“.⁵⁹

У литератури се најчешће наводе следећи облици насиља: државно, недржавно, политичко, институционално, структурално, класно, социјално, већине, мањине, у породици, на спортским манифестацијама, расно, медијско, физичко, психичко, директно, индиректно, индивидуално, колективно, одбрамбено (револуционарно), агресивно (контрареволуционарно), тренутно, дуготрајно, масовно, пунктуално, рационално, ирационално и сл. Под насиљем се најчешће подразумева ситуација у којој јачи примењује силу над слабијим. Међутим, насилне

⁵⁸ Стојановић З.: *Кривично ...*, оп. cit. стр. 120.

⁵⁹ Симеуновић Д.: *Политичко насиље*, Београд, 1989. год., стр. 36.

методе могу бити, и најчеће јесу, примењене од стране слабијих према јачима. Зато, акценат треба ставити на избор средстава у решавању конфликта. Наравно, не треба занемарити ни интеракцијски аспект насиља до којег долази у ситуацијама када жртва пружа отпор или се противи насилним методама решавања конфликта. Потребно је направити појмовне дистинкције код следећих одредница: политичка власт – државна власт, политичко насиље – државно насиље – институционално насиље. Државна власт је само један облик испољавања политичке власти, јер је политичка власт институционализована (кроз државну власт) моћ (политичка моћ)⁶⁰ која јој, управо кроз ту институционализацију, даје правну способност одлучивања. Зато је и државно насиље само основни вид политичког насиља уопште, које можемо дефинисати као директну или индиректну, латентну примену силе у сфери политике и политичког, односно директну или индиректну, латентну примену силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника. Политичко насиље је, за разлику од социјалног, увек претежно рационалног карактера. Државно насиље не треба изједначавати са институционалним, које је уже од државног. Држава представља институцију која поседује највеће, али никако и укупно политичко насиље у друштву јер, полазећи од природе политичке акције, политичко насиље може предузимати сваки појединац.

1.2 Феноменолошки аспект политичког насиља

Феноменолошки аспект, односно појавни облици, политичког насиља испољавају се као: 1) основни облици политичког насиља и 2) сложени облици политичког насиља.⁶¹ Према Симеуновићу, *основни облици* политичког насиља су: претња силом, принуда и притисак, психофизичко злостављање – мучење, политичко убиство, атентат и диверзија а *сложени облици* политичког насиља су:

⁶⁰ Политичка моћ представља могућност да се формалним и неформалним утицајем у области политике утиче на кључне токове развоја друштва.

⁶¹ Симеуновић Д.: *op. cit.*, стр. 87 – 168.

насилни протести, побуне, нереди и немири, тероризам, субверзија, репресија, терор, герила, устанак, војна интервенција и рат.

Претња силом представља облик индиректног насиља, тј. врши се без директне примене силе, а са циљем изазивања страха од повреда физичког интегритета или идентитета (када је реч о појединцу или групи), односно територијалног интегритета (када је реч о држави као објекту насиља).

Принуда у смислу радње, подразумева насиље као директну или индиректну употребу силе, нпр. путем различитих притисака и претње силом, све са циљем остварења интереса, намере и воље онога ко принуду предузима, а увек супротних вољи онога ко се принуђује.

Притисак се јавља као облик насиља онда када се рачуна са интересом онога на кога се притисак врши да очува своје идентитетне ресурсе моћи у смислу очувања онога што има или онога што јесте, по цену одговарајућих уступака који воде остварењу интереса онога ко притисак врши.

Психофизичко злостављање је вид свесног, дакле никада несвесног, интерперсоналног насиља, које чини низ рационалних, болних и понижавајућих поступака систематског психофизичког злостављања којима се политички, или уопште, противник жели казнити, понизити или принудити на давање каквих информација или, пак, неко чињење. Психофизичко насиље се темељи на два својства људске врсте: 1) човек физички бол и душевну патњу врло тешко подноси и 2) не може их трпети у дужем временском периоду.

Политичко убиство је идеолошки, тј. политички мотивисана потпуна и трајна елиминација стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника. Оно је само једна од санкција којој се прибегава због политичког убеђења или делатности политичког противника. Међутим, за њом се посеже и из искључиво превентивних разлога. Политичко убиство може имати и вид институционалног и вид неинституционалног насиља. Наиме, масовно политичко убиство, тзв. мегацид,⁶² као форма масовне ликвидације политичких противника, њихових сродника или симпатизера, па чак и читавих нација (што је била карактеристика

⁶² Симеуновић Д.: *Политичко...*, op. cit., стр. 103-104.

нацизма),⁶³ или свих особа које су припадници конкретне политичке, националне, етничке,⁶⁴ расне или верске скупине, може бити извршено искључиво од стране институције, никако од појединца или групе.

Атентат представља специфичан насилан начин извршења или покушаја извршења политичког убиства. Од политичког убиства разликује га следеће: постоје неуспели атентати; атентат подразумева угрожавање живота неке важне политичке личности; његовим предузимањем угрожен је живот једне особе или релативно малог броја личности, а и сам је усмерен на угрожавање једне особе или релативно малог броја личности; подразумева постојање завере. Средство извршења атентата је, како нам историја сведочи, углавном ограничено на експлозивне материје и ватрено оружје, што није карактеристика политичког убиства, јер је избор средстава за његово реализовање неограничен, дисперзиван. Дкле, политичко убиство и атентат имају заједничких тачака, али далеко од тога да се ради о идентичним појавама.

Диверзија - прикривена и неочекивана акција, усмерена на подривање, слабљење или уништење снага, средстава или других вредности противника. Може бити војна, политичка, економска и др. Треба је разликовати од саботаже која је прикривени облик деловања појединца или групе у оквиру својих радних обавеза, са циљем наношења материјалне штете субјекту у коме је радно ангажован и/или друштвеној заједници (ужој или широј).

Насилни протест – облик протеста (најчешће политички, али у основи сваког су, готово увек, економски разлози) који настаје када се његова, иницијална, базна садржина, коју чине елементи упозорења и најаве отпора, односно принуде, материјализује, тј. трансформише у директно или индиректно насиље.

⁶³ Нацисти своју намеру ликвидирања читавих нација нису успели да реализују, али су лишили живота велики број њихових припадника.

⁶⁴ Симеуновић је 1989. године писао да тадашњи геноцид представља намерно и систематско „проређивање“ неких етничких група у земљама у развоју помоћу бактерија ТБЦ и великих и малих богиња (види: Симеуновић Д: *Политичко...*, ор. cit., стр. 104). Данас, две и по деценије касније, без обзира на степен друштвеног развоја и достигнути ниво свести о људским правима, у прилог изнетом, тј. као његову илустрацију, можемо навести бројне примере. Најскорији је случај *еболе* у Африци.

Побуна представља облик супротствљања или негирања нечије власти или ауторитета, од стране оних који су јој до тада били, или требали бити подвргнути. Може се испољити у једном од следећа два облика: као оружана или ненасилна. Оружану побуну карактерише, пре свега, противправност, тј. она никада не може бити правни пут супротстављања, па чак и када је мотивисана оправданим циљем, јер је сам начин којим до њега долази друштвено опасан.

Нереди су облици унутардржавног политичког протеста који се манифестују кроз асоцијално и деструктивно политички мотивисано понашање групе. Карактерише га колективна употреба силе, са претежно политичким инструменталним и симболичким садржајем, широком виолентно-појавном скалом и ограниченом могућношћу утицаја на измену владајуће политичке структуре. Нереди обично, пре свега, због недовољног степена организованости учесника и времена свог трајања, немају значајнији утицај на промену друштвено – економског уређења.

Немири су облик сложене политичке активности, коју иницира достизање одређеног нивоа свести људи о неком питању, односно проблему друштвене групе којој припадају, а који је углавном резултат политичко – идеолошког деловања. Посматрано у односу на нереди, немири имају виши степен организованости, већи број перманентних учесника, већи територијални и садржајно-акциони обим, дуже време трајања, дуготрајније интересе и мотиве који их покрећу, интензивнију интенционалност, планирање, јасније дефинисане циљеве и теже се решавају.

Тероризам је сложени облик организованог, индивидуалног и ређе институционализованог политичког насиља. Карактеришу га застрашујуће методе политичке борбе којима се, обично у време политичких и економских криза, ретко и у условима економске и политичке стабилности конкретног друштва, систематски покушава остварити одређени циљ, на начин који уопште није примерен датим условима, пре свега, друштвеној ситуацији и историјским могућностима, оних који га користе као политичку стратегију. Обично обухвата следеће активности:⁶⁵ отмице, уцене, претњу силом у оквиру интензивно психолошко-пропагандне делатности, психофизичко злостављање, атентате, саботаже, диверзије, појединачна и масовна политичка убиства, интенцију

⁶⁵ Симеуновић Д: *Политичко...*, op. cit., стр. 132.

испољавања ређе над стварним и потенцијалним противницима, а чешће над невиним жртвама. Поред тога што је обично резултат организованог индивидуалног деловања, тероризам може бити и стратегија деловања конкретне државе. То је тзв. државни тероризам, који подразумева јавно извођење класичних терористичких аката, од стране припадника војних, политичких или плаћеничких снага неке земље изван њених граница, али по одлуци њених власти.

Субверзија или подривање су активности које се предузимају или у циљу уништења неке државе или радикалне промене њеног политичког поретка.

Репресија је примена државне принуде са циљем регулисања социјалних конфликта и обезбеђења поштовања важећих правних, а понекад и других, норми.

Терор представља насумично вршење насиља у циљу одржања или учвршћења власти.

Герила је облик борбено-организованог политичког деловања малих, наоружаних, врло мобилних илегалних група које, налазећи упориште у народу и претендујући на заступање његових интереса, кроз употребу оружане силе врше директно насиље против власти, завојевача или окупатора.

Устанак представља оружаном супротстављање веће друштвене групе сопственим или туђим властима на простору на коме заједно егзистирају власти и устаници.

Војна интервенција је сложени институционализовани вид различитих облика насиља, које оружана сила једне или више земаља или међународних организација користи приликом мешања у унутрашње послове неке земље, а све са циљем остварења конкретних интереса. Према Симеуновићу,⁶⁶ она може бити посматрана у ужем и ширем смислу. У ужем смислу, војна интервенција представља директно мешање у унутрашње послове конкретне земље употребом оружане силе, док посредни облици мешања, као што су сама претња силом и демонстрација силе, које се не окончавају непосредном употребом оружане силе, јесу војна интервенција у ширем смислу.⁶⁷

⁶⁶ Ibid, стр. 166-167.

⁶⁷ Од стране НАТО-а (Северно-атлански споразумни савез – међународна безбедносно-одбрамбена организација) је, 1999. године, према Савезној Републици Југославији, извршена војна интервенција у ужем смислу. Радило се, прво, о неоснованом, а затим и о нелегалном (јер је до поменуте интервенције дошло без одобрења Савета безбедности) мешању у унутрашње послове наше земље.

Ram је сукоб, у коме, супротстављене стране прибегавају организованој употреби оружане и физичке силе. Он представља најсложенији облик политичког насиља. То је, заправо, наставак политике, започете ненасилним средствима, насилним инструментима.

Сви наведени облици политичког насиља⁶⁸ за циљ имају одржање или освајање политичке власти, али нелегалним начинима. Насупрот њима, легални начини освајања власти искључују употребу силе и заснивају се на поштовању законом предвиђених решења. Најприхваћенији легални начин освајања власти днас јесу избори.

2. ПОЛИТИЧКИ ДЕЛИКТИ КРОЗ ВРЕМЕ

Појам „политика“ има више значења: наука и вештина управљања државом; наука о циљевима државе и средствима и начинима за њихово остварење; метод рада конкретне државе, странке, установе или појединца, вештина опхођења у интерперсоналним односима и сналажења у животу, довитљивост, сналажљивост, лукавост и препреденост. Уз то, „политика“ су и послови, тј. ствари које се тичу државе, у ком случају се она дели на унутрашњу и спољну.⁶⁹

Понашања која су за последицу имала кршење друштвених правила (норми), вечито су била узрок одређене друштвене реакције, која је према карактеру, увек била осуђујућа. Чак и најстарија друштва су таква понашања сматрала опасним, због чега су их осуђивала и сузбијала. Опасност се испољавала у односу на друштвену заједницу, њене основне вредности и (можемо рећи и искључиво на) њене чланове, који уживају и деле те вредности, јер друштвена заједница постоји због чланова друштва и њихове добробити, чак и онда када им поред права, намеће бројне обавезе и ограничења. Заправо то јој је сврха. Реакција друштва на оваква

⁶⁸ Одреднице свих наведених облика политичког насиља, дали смо према Симеуновићу (види: Симеуновић Д.: *Политичко...*, *op. cit.*, стр. 87-168).

⁶⁹ Вујаклија М.: *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1980. год., стр. 724 – 725.

понашања и опасност коју она са собом носе, може имати различите облике и различит интензитет, почев од појединачног неодобравања, до опште осуде и, на крају, кажњавања.

Развој политичких деликата, могао би бити праћен кроз историјске периоде.

Антички период. Готово сви историјски прикази у литератури, почињу представљањем решења проблема којим се баве у античкој Грчкој и старом Риму. Тај модел, у овом раду, следићемо и ми. Излагање почињемо приказом стања у античкој Грчкој, односно њеним робовласничким друштвеним уређењем које је познавало слободне грађане и робове. Заштита ове државе, са кривичноправног аспекта, постојала је у односу на следећа понашања: издају, заштиту демократије (скривање истине пред држављанима), злоупотребе власти и кршење закона. Уз то, најтежим злочинима сматрани су рушење демократије и увођење деспотије или тираније. Убиство тирана није сматрано кривичним делом већ је, као и у рату убиство непријатеља, представљало дужност грађанина. Владајућа религија у античкој Грчкој, представљала је један од кључних елемената друштвеног уређења. Стога, сваки напад на њу, посматран је као директни напад на саму државу. С друге стране, црква је издају сматрала светогрђем. Друго, све радње коју су у то време сматране увредом богова, биле су санкционисане.

Стари Рим. У почетку су различити облици и врсте напада на демократско уређење осуђивани, односно третирани као непријатељски, а њихови учиниоци заједничким именом називани унутрашњим непријатељем, јер се за велеиздају санкционисало. Наиме, заштита је пружана само владару и/или републици. Знатно касније, долази до њеног проширења и на римски народ или његову безбедност. На тај начин, санкционисан је сваки напад на државу: издаја, рушење важећег уређења и остали деликти против државе. Била су обухваћена и понашања усмерена против владајуће религије. Међутим, када је реч о заштити безбедности народа, принцип законитости није био доследно спроведен, како то изричито захтева кривично материјално право јер, поред законом прописаних понашања, кажњавало се и за

она понашања која заслужују казну (аналогија), што је имало за последицу да се оптужница заснива и на карактеристикама оптуженикове личности. Још тада су се, захваљујући и овој неодређености, кривично гонили политички противници, чија је једина кривица била управо чињеница да су „политички противници“, те су, ако нису могли бити оптужени на основу закона, помоћу аналогије, а ни карактеристика личности, проглашавани чак и душевним болесницима!

Средњи век – рани период. Феудално друштвено уређење почивало је на уговорним односима између владара и његових вазала, којима су уређивани односи верности, помоћи и заштите. Акт неиспуњавања уговорених обавеза од стране вазала, сматран је кривичним делом против државе, али и деликтом против владајуће религије (кривоклетство). Поред тога, из римског права преузет је принцип недоследног спровођења закона.

Енглеска питање политичких деликата решава на специфичан начин. Наиме, тамо је, као вид равнотеже моћи између краља и племића, усвојен посебан закон о издаји. Овај закон, сачињавало је седам уже одређених инкриминација: замисао или намера убиства краља, краљице или престолонаследника; силовање краљеве супруге, његове најстарије ћерке или престолонаследникове жене; подизање побуне против краља или у његовом краљевству (устанак); удруживање са краљевим непријатељима у држави, нуђење помоћи или подршке; повреду или угрожавање државног или краљевог печата; активности усмерене против званичне валуте (новца).

У Француској, кривичноправна заштита државе обухвата следећа понашања: неверност краљу, избегавање војних обавеза, неповиновање одлукама судске власти и напад на особу у чијој је личности изражена држава.

Кривичноправна заштита државе у раном средњем веку била је под великим утицајем религије и цркве. Распадом античког Рима, у духовном свету, црква успева да задржи своју моћ све до појаве апсолутних монархија, када краљеви,

централизујући своју моћ, слабе улогу цркве у друштву. У раном средњем веку, напад на цркву уопште, њено уређење или догму, истовремено су представљали и напад на државу. У надлежности црквених судова били су, између осталих, и следећи злочини: кривоверство, богохуљење, бављење магијом, кривоклетништво, тровање. Уз то, значајно је споменути и инквизицију чији је задатак био прогон јеретика. Инквизиција је санкционисала и саме људске мисли (чак и када неби биле изражене). На тај начин, спровођен је терор у име земаљске идеологије и небеске „божје државе“ која ће, као остварење свих снова човечанства, настати када сви непријатељи нестану. Сам поступак кажњавања који је спроводила инквизиција имао је низ специфичности. Наиме, у њему су доминантна начела писмености и законске (формалне) оцене доказа, као и готово потпуно одуство јавности, што је све обезбеђивало несметану могућност примене страшних средстава тортуре према окривљеном у циљу изнуђивања његовог признања, које се сматрало круном свих доказа. Питање кривице у оваквом типу поступка није имало неки већи значај јер, у зависности од границе подношљивости бола, окривљени је признавао кривицу или, упркос интензитету тортуре истрајавао у њеном негирању.

Средњи век (касни период) и ренесанса – карактерише државно уређење у виду апсолутне монархије и окретање античким вредностима, под окриљем новог духовног покрета – ренесансе. У циљу кривичноправне заштите државе, санкционише се сваки спољашњи или унутрашњи напад на уређење државе или владара, у шта су укључене и припремне радње, договор више особа и уопште сваки вид супротстављања актуелном државном уређењу.

XVIII и XIX – за кривично право представљају прекретницу јер долази до победе права над самовољном и арбитарном влашћу. У том духу, наступиле су значајне промене и у области кривичноправне заштите државног уређења. То се догодило кроз промену појма државе. Од појма државе обједињене у личности владара, дошло се до нове конструкције која обухвата целокупан народ на конкретној територији и унутрашње уређење, без обзира на то ко има власт и ко је непосредно врши.

Појава концепта политичког деликта. У оквиру поменутих новина, у првој трећини XIX века у Француској, у време и унутар устројства новог грађанског друштвеног поретка, настаје и концепт политичког деликта. Сада унутрашњи политички сукоби, нису угрожавали основе новог друштвеног уређења. Радило се заправо о питању која ће политичка концепција и политичка странка, у оквиру таквог уређења друштва, непосредно вршити власт. Биле су то друштвено-политичке околности у којима политички деликт добија карактер привилегованог. Политички деликт је сада кажњаван сасвим супротно строгаћи којом су у претходном периоду санкционисани деликти против државе. Концепт политичких деликата, заснивао се на учењима неокласичне школе кривичног права, које је представљало изричитог и отвореног противника злоупотреби правосуђа и кривичног права у сукобима са тзв. превратницима и њиховим идејама односно, политичким противницима.

Према новонасталом концепту политичког деликта, власт се, за разлику од периода феудализма, простирала на све грађане, па је деликт против државе сматран политичким деликтом, односно резултатом политичких сукоба у датој друштвеној заједници. У таквом окружењу, политичке странке доживљавају поразе и победе, а поражени су увек политички деликвенти. Када би они однели победу, прогласили би се за легитимну власт и позивали на иста она правна, морална и политичка начела у име којих су до тада били осуђивани. Политички деликвент се сматрао пре несретником, него злочинцем. Полазило се од тога да има племените мотиве, да је само заокупљен судбином државе, да је храбар и није користољубив, да је наклоњен идеји и нема подле склоности. Зато је у циљу кажњавања примерније њима изрећи блаже казне но другим деликвентима. Међутим, услед развоја односа и догађаја, у другој половини XIX века, који су узроковали веки број политичких, унутрашњих и међудржавних сукоба, постепено су из привилегованог режима изузимани издајници, шпијуни, атентатори, нихилисти⁷⁰, анархисти и

⁷⁰ Нихилизам представља филозофско уверење да у реалности не постоји ништа (метафизички аспект), да се ништа не може поуздано спознати (спознајнотеоријски или агностички аспект), или да нема објективног критеријума морала (етички аспект). Може се испољавати и као порицање вредности неке или свих социјалних структура, власти и закона, норми, вредности и моралних

комунисти. Са циљем оправдања ових промена, настала је теорија о „социјалним“ и „политичким“ кривичним делима. „Социјална“ кривична дела нападају темеље актуелног друштвеног уређења, те их зато треба третирати као обичне злочине. „Политичка“ представљају резултат политичких сукоба унутар постојећег друштвеног уређења. Овакав концепт политичког деликта имао је велики утицај на тадашња законодавства Италије, Немачке и Велике Британије.

Фашизам, нацизам и стаљинизам. У Италији – фашизам, у Немачкој – нацизам, а у бившем Совјетском Савезу – стаљинизам, деликти против државе сматрани су најтежим злочинима. Зарад одбране режима користе се широке инкриминације и строга политичка репресија, што за последицу има и кажњавање за саме мисли противне владајућем режиму. На тај начин, деликти против државе сузбијају се бескомпромисним прогањањем сваког стварног, и могућег, противника актуелној власти. Право државе на кажњавање замењено је новим друштвеним и етатистичким концептом, којем су у првом плану безбедност и одбрана државе и сигурност есенцијалних услова друштвеног живота.

Поменути концепт се, међутим, поново заговара. Наиме, у новије време, све се више говори о томе да је традиционално кривично право у условима промењених друштвених прилика повезаних са повећаним ризицима и сложеностију савремених облика криминалитета, како на глобалном (нпр. тероризам као најизраженији вид криминалитета), тако и на националном нивоу, достигло своје функционалне границе. Најновија схватања кривичног права, заговарају стварање безбедносног права које полази од широко постављеног (схваћеног) концепта безбедности. Границе тог новог, безбедносног права, постављене су много шире од уобичајеног схватања превенције. У оквиру њега, јачају, тј. значајну улогу попримају полиција и извршна власт, док судска, с друге стране, слаби. Материјалном, процесном и извршном кривичном праву се, као главни циљ, поставља отклањање различитих извора опасности и постизање безбедности, а не остваривање превенције засноване

принципа. Оваква оријентација може водити ка насиљу и тероризму према успостављеном систему, али за резултат може имати и пасивни отпор према свему.

на сразмерној репресији. Све је учесталије посезање за кривичним правом у предзони угрожавања заштићеног добра, инкриминишу се припремне радње, а има и настојања да се од заштитне функције кривичног права, схваћене уобичајено, одустане, те да му се остваривање безбедности постави као основни задатак. То би подразумевало врло произвољно заоштравање и ширење репресије, јер она више не би била ограничена принципима праведности и сразмерности. Безбедносна оријентација у кривичном праву подразумева да основ за кривичноправну реакцију, све више, постаје опасност, а мање кривично дело. Тако, прописују се кривична дела којима је једини циљ превенција ризика, а не заштита основних добара човека, и оних добара која су у функцији постојања и остваривања основних добара човека, што је основни, и једини, задатак кривичног права.⁷¹

Кривични законик Италије из 1990. године, представља резултат фашистичке доктрине. Сходно томе, политичким деликтом, овај закон сматрао је свако понашање усмерено против било каквог политичког интереса државе или политичког права грађана, или које је само обојено политичким мотивима.

Нацистички режим у Немачкој, користио се кривичноправним прописима Вајмарске Републике, донетих у периоду од 1931. до 1933. године, зарад заштите од комунистичке и нацистичке опасности. Поред њих, на снази остају и бројни прописи из других области. Међутим, правне мере које је нацистичка влада увела 1933. године, модификују преузете прописе (који су званично примењивани до краја Другог светског рата), и уништавају све механизме типичног демократског система. Једна од модификација, учињена са циљем кривичноправне заштите нацистичке идеологије и режима, јесте санкционисање припремних радњи код велеиздаје.

Совјетски Савез карактеришу различите друштвене околности које су биле непосредни повод, али и оправдање, за предузимање аката насиља израженог у

⁷¹ Критички о томе: Housak D.: *Overcriminalization. The limits of the Criminal law*, Oxford University Press, 2008, стр. 159-177 - cit. према: Стојановић З.: *Кривично право – општи део* (двадесетпрво измењено издање), Београд, 2014.год., стр. 75.

дијаметрално супротстављеним разлозима. Настанак Савеза Совјетских Социјалистичких Република, након слома царске Русије у Октобарској револуцији 1917. године, претходило је велико насиље. Затим, у оквиру новог друштвеног поретка, Совјетског савеза, кроз пароле о заштравању класне борбе (против буржоазије и капиталистичког поретка, насиље је, опет, у првом плану, да би након Стаљинове смрти и распада СССР, 1991. године, новонастале околности, допринеле, прво, смањењу интензитета насиља, а друго, елиминисању најтежих облика политичке репресије. Совјетско кривично законодавство је заштити државе наменило 105 чланова, а само у 43 члана прописује инкриминације којима штити све друге области.

Фашизам, нацизам и стаљинизам представљају мрачни период кривичног права и човечанства уопште. Била је то, нажалост не и последња, победа политике, а тиме и насиља, над правом и правдом.

Период након Другог светског рата. По окончању Другог светског рата, нове друштвене околности политички деликт поново враћају на ниво на коме се налазио некада. У кривичноправном систему то је био најтежи и најстроже санкционисани деликт. Оваква ситуација правдана је, са једне стране, потребом заштите социјалистичког уређења друшва од „повратка“ капитализма, а са друге, неопходношћу чувања демократије од тоталитаризма.⁷² У том циљу, настају посебна кривичноправна правила: уведене су нове инкриминације, и проширене криминалне зоне постојећих, а у смислу санкционисања припремних радњи и кажњавања за деликте чија се последица исцрпљивала у угрожавању; проширен је субјективни однос учиниоца према делу (поред кривице, умишљаја и злочиначке воље, уведени су, у складу са новонасталим стањем у области инкриминисања, унутрашње уверење и др., што је зависило од тога како се тај унутрашњи однос може дефинисати); инкриминација „злочиначко удруживање“ је, такође, проширена, на тај начин што су се санкционисале припремне радње припремних

⁷² Више о томе: Бавцон Љ.: *Казненоправна заштита државе и њеног друштвеног уређења – политички деликти*, Загреб, 1988. год., стр. 35 – 39.

радњи; све радње саучесништва схватају се у најширем могућем смислу, што је нарочито изражено код подстрекавања – сваки предлог, сугестија, посредовање у стварању идеја потенцијалног учиниоца – су радње које се неизоставно кажњавају, потпуно независно од тога да ли је подстрекавани предузео било шта (да ли је доспео у било који стадијум⁷³ кривичног дела); за кривична дела, која су за објекат заштите имала уставно уређење и заштиту безбедности државе, прописиване су изразито строге санкције.

XX век (крај). За овај период, карактеристично је подвођење готово свих политички мотивисаних кривичних дела под појам „тероризам“⁷⁴ и њихова, скоро

⁷³ Стадијуми извршења кривичног дела су: доношење одлуке, припремне радње, започињање извршења кривичног дела и довршено кривично дело.

⁷⁴ Као пример наведеном, поменули би смо случајеве оружане побуне Албанаца у Македонији из априла и маја месеца ове године, а који су окарактерисани као терористички акти. Ако се имају у виду чињенично стање поменута два догађаја, и основне карактеристике оружане побуне, јасно је да је у питању оружана побуна, а не терористички акт. Наиме, оружана побуна, према Јовашевићу (види: Јовашевић Д.: *Лексикон кривичног права*, Београд, 1998. год., стр. 382); има следеће карактеристике: 1) то је акција индивидуално неодређеног броја лица - у оружаној побуни учествује, по правилу, већи број учесника, који се не може одредити унапред, 2) организована акција - оружана побуна не настаје спонтано, већ као резултат одређених претходних делатности управљених на њено припремање и усмеравање (иза ње, најчешће стоји нека организација или страна држава), 3) учесници у оружаној побуни су наоружани оружјем или неким оруђем и спремни су да га употребе, али до саме употребе не мора доћи, 4) оружана побуна је увек усмерена на насилно остваривање одређених циљева – који су најчешће усмерени на угоржавање уставног уређења или безбедности земље. Прва карактеристика, иако изгледа да у ова два случаја не стоји, ако узмемо да се оружаној акцији могло придружити и неко лице чије учешће организатор није планирао, јасно је да је у питању кривично дело оружане побуне а не тероризма.

Ово је, према Симеуновићу (види: Симеуновић Д.: *Политичко...*, *op. cit.*, стр. 133-134), једна од две основне грешке које се при дефинисању тероризма врло често могу срести. Реч је о подвођењу борбе истинских ослободилачких покрета под тероризам. Ова грешка је, како наглашава, идеолошке природе и праве је аутори из држава и структура које и иначе настоје угушити или бар омести ослободилачке и друге прогресивне покрете у земљама у развоју. Симптоматично је, како даље наводи, да паралелно са истом тезом наступају и њихови званични представници у разним међународним форумима, пре свега у Организацији уједињених нација, тежећи да све ослободилачке покрете подведу под појам терористичког деловања, и на тај начин издејствују одговарајуће санкције међународне заједнице према њима. Покушаји који се чине у смислу изједначавања стварних бораца за национално, социјално и класно ослобођење са терористима, према поменутом аутору, имају двоструки међународни циљ. Први, је елиминисање револуционарне борбе у друштвеној заједници, тј. свету уопште, а други, „перфидно уздицање појединих десничарских терористичких групација, иза којих стоје, не само реакционарни кругови, него и власти одређених земаља, на ниво бораца за слободу“ (за шта у случају Македоније, конкретно везано догађај из маја месеца, постоје индиције). Поборници реализације другог циља, позивају се на међународно признато право на побуну, превиђајући, при том, да је оно допуштено само као крајње средство, односно када не постоји ни један други начин за остварење основних људских права, а што код тероризма, очигледно није случај.

истоветна⁷⁵ кодификација у великом броју држава. Разлог томе, јесу све учесталији терористички напади, а прекретницу у политици њиховог сузбијања представља догађај од 11. септембра 2001. године, када је на Сједињене Америчке државе извршен, до тада незапамћен, терористички напад.

Но, уз овај нови облик, задржани су и неки архаични концепти политичких деликата, који су, иако само остаци историјског и правног развоја људског рода, „живи“ и данас.

Специфичности инкриминација којима се санкционишу терористичке активности, могу се сагледати кроз следеће: 1) санкције за ову врсту деликата су строже, и то знатно⁷⁶ 2) предвиђена је примена специјалних истражних техника и значајно одступање од уобичајених процесноправних гаранција, и 3) међународна кривичноправна помоћ по овом питању је, посматрано у односу на друге области, значајно интензивнија.⁷⁷ Наведене специфичности, присутне су и код других политичких деликата, односно, другој се, приликом њиховог откривања и расветљавања, прибегава као правилу, а неретко су и прописане санкције знатно строже у односу на оне предвиђене за деликте чији мотив није политичког карактера.

Прегледом развоја кривичноправне заштите државног уређења, налазимо да политичка репресија, из ове области, никада није била потпуно искључена, већ ју је, у неким, врло кратким периодима право, уз велике тешкоће, потчињавало себи. Ово се може правдати ако се има у виду значај објекта заштите. При томе, мишљења смо да друштвено уређење, сходно цивилизацијском степену развоја људског друштва, треба мењати, ако се, и када, за тим укаже потреба, искључиво правним, ненасилним средствима. Али, то ипак није правило данашњице, па самим тим није искључена ни политичка репресија. Присутна је увек, у мањем или већем обиму.

⁷⁵ Marphy J. F.: The Control of International Terrorism, *Elective Seminar – 6427*, European Center for Security Studies George C. Marshall, Garmisch-Partenkirchen, 2004.

⁷⁶ Дакле, као што смо у оквиру овог дела рада изложили, санкционише се ризик.

⁷⁷ Weigend Th.: The Univerzal Terrorist, The International Community Grappling with the Definition, *Journal of International Criminal Justice*, 3/2006, p.913.

2.1 Политички деликти – појмовно одређење и питање систематике

Политички деликт, у *ширем смислу*, представља сваки напад на државу схваћену као власт. *Ужи појам* политичког деликта, као посебан, јавља се у првој трећини XIX века као плод либералистичке романтике. Сматран је привилегованим кривичним делом (најчешће се радило о вербалном деликту), деликтом који се састојао у другачијем филозофском, научном, политичком или сличном уверењу.⁷⁸ Уз њих, *посебно питање* представљају кривична дела: 1) која се, због мотива услед којих се врше, могу сматрати политичким и 2) чији је учинилац политичка власт, а преко државних органа, у ком случају су деликти усмерени према уставним слободама и правима грађана, а извршени су терорским начином владавине.

Расправе и теорије које се тичу питања политичких кривичних дела, актуелне су и данас, иако представљају наслеђе XIX века. Казнено право и судска пракса, баве се њима и у садашњем времену, без обзира што их прекривају нови проблеми и појаве настали након Другог светског рата, престанка „хладног“ рата и отпочињањем глобалног рата против тероризма. Кључно питање у томе је, насупрот проблему адекватности актуелне кривичноправне регулативе, да ли област репресије политичких деликата припада кривичном праву, односно да ли се могу примењивати основна начела и правила кривичног права. Мишљења смо да уколико би дошло до искључења кривичноправне интервенције у овој области, носиоци политичке моћи били би ослобођени поштовања било којих правних норми, те би се приклонили полицијском и уопште ванправном насиљу. Мада, ни инкриминација политичког насиља не представља савршено решење, јер се у литератури износе приговори да власти за успостављање и одржавање стања безбедности није неопходно кривично законодавство, јер се држава у борби против политичких деликата налази у својеврсном ванредном стању, „стању нужне одбране“ или „стању крајње нужде“, која војно-полицијској интервенцији дају

⁷⁸ Лакчевић Д.: *Политички деликт у функцији заштите државе и права човека*, Београд, 1995. год., стр. 9.

легитимност. Такође, истиче се и да се власт користи кривичноправном интервенцијом у циљу давања правног облика насиљу, али и да га зарад пропаганде злоупотребљава. Међутим, све ово нје довољан разлог за изузимање заштите уставног уређења и безбедности државе из области кривичног права као позитивне гране права и кривичне теорије као науке кривичног права. Напротив, наука кривичног права би се требала много више фокусирати на питање политичких кривичних дела, како би објекат заштите био што адекватније обезбеђен, а питање основних људских права, са друге стране, у што већој мери осигурало од сваке евентуалне повреде.

Питање систематике политичких кривичних дела и њихова правнодогматска обрада дуго је предмет дебата у западној Еворпи. Акценат је на неопходности дефинисања садржине кривичноправне заштите државе, у оквиру чега је нужно: одредити дело законом; омогућити остваривање основних људских слобода и права; обезбедити правну сигурност; решити проблем проширивања објективно-субјективне концепције кривичног дела, као и начела одговорности; и одговорити захтевима унутрашње и спољне безбедности државе, са једне стране и њеног социјално-политичког и уставног уређења, са друге стране. Тиме је превазиђен концепт политичких кривичних дела из периода након Другог светског рата, према коме су ова кривична дела представљала „повреду верности грађана према својој отаџбини“.

Држави је потребно обезбедити и кривичноправну заштиту, јер без њеног функционисања није могуће ни остварити ни заштитити добра појединца, али не треба изгубити из вида чињеницу да претерана заштита државе води угрожавању слобода и права грађана (као и других појединаца /страних држављана и апатрида/). Међутим, није излишно подсетити да су заштита државе и њено функционисање превасходно проблем политичке природе где, самим тим, кривично право нема примарни значај и има не тако велику улогу. Политички проблеми се не могу решавати кривичним правом, већ политичким средствима. Поред тога, инкриминације политичке природе увек су потенцијална опасност злоупотребе кривичног права од стране носилаца власти против својих политичких

непријатеља, када их проглашавају криминалцима или злочинцима.⁷⁹ Према неким ауторима, политички криминалитет представља посебну врсту криминалитета који обухвата дела којима се напада друштвени поредак земље у циљу његовог рушења.⁸⁰ Други, сматрају да политичка кривична дела обухватају специфична понашања, извршена из политичких побуда, која угрожавају унутрашњу и спољну безбедност земље, као и све активности криминалне природе које се врше унутар или изван државе из идеолошких и политичких разлога. Заправо, политичка кривична дела су: 1) дела која угрожавају унутрашњу или спољну безбедност државе и 2) дела злоупотребе моћи.

Основа политичких кривичних дела сачињена је од велеиздаје и издаје. Велеиздајом се називају понашања којима се угрожава унутрашња безбедност државе и њено државно и друштвено уређење. Понашања која угрожавају спољну безбедност државе, представљају издају, која се може јавити у војној, економској или дипломатској сфери. Њено дејство може бити усмерено на угрожавање: уставног и друштвеног уређења, носилаца власти и државне територије.

Саставни део уставног устројства сваке земље јесу слободе, права и дужности човека, односно њених грађана. Зато, напади на ове вредности истовремено представљају и над на самог грађанина. Уз то, напад је усмерен и на уставно уређење и безбедност државе.

2.2 Политички деликти – кривичноправни појам

Кривично законодавство представља основни и неизоставни инструмент сваке државе у борби против криминалитета. Оно одређује положај и усмерава активности свих актера ангажованих у процесу сузбијања кривичних дела. Уопште посматрано, кривично законодавство садржи низ правила којима се установљава питање извршења кривичног дела и утврђује постојање кривичне одговорности у конкретном случају. Сва ова правила, посматрана збирно, одражавају базичне

⁷⁹ Види: Стојановић З. и Делић Н.: *Кривично право – посебни део*, Београд, 2014. год., стр. 268.

⁸⁰ Алексић Ж. и Миловановић З.: *Лексикон криминалистике*, Београд, 1999. год., стр. 216.

ставове о улози кривичног законодавства и опредељености политике сузбијања криминалитета, од које се увек полази када се јави питање кажњивости. Иначе, питање кривичног законодавства, представља изузетно сложено, и веома осетљиво питање нормативне политике једне земље.⁸¹

Све државе у свету, у циљу заштите добара и интереса општег значаја, имају право, али и дужност, предузимања различитих мера и акција зарад сузбијања понашања насилне природе усмерених против уставног уређења и безбедности државе. У те мере се, као крајње, убрајају оне чији је карактер репресиван. Кривично право, као самостална грана правног система сваке државе, која се бави одређењем које друштвено опасне радње чине кривична дела и прописивањем санкција за њихове учиниоце, односно спровођењем репресије, генералне и специјалне превенције, је крајњи инструмент реализације репресивне политике. Међутим, репресија се не своди искључиво на примену кривичних санкција, јер је сачињена од четири сегмента: 1) откривања кривичног дела и учиноца; 2) процесуирања учиниоца; 3) изрицања санкције и 4) њеног извршења.

Специјална превенција је управљена према учиниоцу кривичног дела, са циљем одвраћања од извршења кривичних дела у будућности, док је генерална превенција свеобухватнија и предметно неодређена, јер обухвата све потенцијалне учиниоце кривичних дела на које, посредством примера који даје специјална превенција, позитивно утиче приликом евентуалног доношења одлуке о извршењу кривичног дела. Уз утилитаристички, кривично законодавство поседује и ретрибутивни елемент, који је изражен кроз принципе *праведности* и *сразмерности*, јер санкција неизоставно мора бити праведна и сразмерна учињеном делу (уз обавезно узимање у обзир и *степен кривице*, што је неизоставно, крајњи лимит приликом одмеравања казне). Наиме, кривичне санкције се не могу прописивати и примењивати без обзира на опште идеје правде и правичности, како би се њиховим кршењем, а тиме и кршењем основних слобода и права грађана (и осталих лица: страних држављана и апатрида), остварила што ефикаснија заштита. Даље, принципи праведности и сразмерности су, уз степен кривице, озбиљна брана једном гледишту, у одређеном периоду чак и доминантном у неким друштвима, да

⁸¹ Види: Радуловић Љ.: *Криминална политика*, Београд, 1999. год., стр. 88.

друштво има право мењања личности учиниоца кривичног дела различитим видовима третмана, што је не ретко имало за последицу дубоке захвате у душевни и телесни интегритет учиноца, апсолутно несразмерне и неправедне учињеном делу.⁸²

Политичка кривична дела издвојена су у посебну врсту кривичних дела. Реч је о подели из скоријег времена, насталој у Француској након 1830. године. У међународној заједници не постоји сагласност око питања конститутивних елемената политичког кривичног дела. Актуелна решења резултат су претходно постављених циљева којима се стреми, а како су они изузетно дисперзивног карактера, јасна је и разлика у датим одређењима.⁸³ Посматрано из угла правног система, деоба кривичних дела на политичка и неполитичка није оправдана, јер свако кривично дело може имати политичке импликације.⁸⁴ У Републици Србији политичка кривична дела немају неки посебан статус, што је случај и са већином европских земаља, осим забране издавања странаца страном држави због политичког кривичног дела, а што је случај и са војним кривичним делом.⁸⁵ Сходно изнетом, јасно је зашто је одређење овог појма остављено науци кривичног права и судској пракси. Постоје две групе политичких кривичних дела: 1) чиста (права, апсолутна) и 2) мешовита (неправа, релативна). Чиста су она кривична дела чији је објекат заштите политичке природе (државно и друштвено-политичко уређење, спољна или унутрашња безбедност, односно, политичко добро), и/или која се предузимају са политичким мотивом. Неправа политичка кривична дела представљају обичне деликте који се врше са политичким циљевима. Проблем се јавља управо код њих, јер прва група дела која има политички карактер, као таква је предвиђена и у закону, њихова природа је лако препознатљива из самог законског описа. Међутим, код ових других, проблем је установити када обична кривична дела добијају карактер политичких кривичних дела. Уобичајено, решење представљају комплексна и конексна кривична дела. Комплексна (мешовита) кривична дела су обична кривична дела која су у конкретном случају усмерена на

⁸² Стојановић З.: *Кривично...*, *op. cit.*, стр. 26-27.

⁸³ Види: Лазаревић Љ. и др.: *Кривично право Југославије – општи део*, Београд, 2000. год., стр. 178.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, „Службени гласник РС“, бр. 20/2009, чл. 7. ст. 4.

политичка добра. Конексна (повезујућа) кривична дела су дела опште природе, која се предузимају зарад: реализације политичких циљева, која су повезана са извршењем политичких кривичних дела и која се могу вршити и заједно са њима. Ова врста кривичних дела, појављује се као средство за постизање неког политичког циља, и предузимају се или у циљу напада на неко политичко добро, или представљају последицу таквог напада.⁸⁶

Сходно природи објекта заштите политичких кривичних дела, могуће је издиференцирати три⁸⁷ вредности које обухвата кривичноправна заштита: 1) државу, са њеном спољном безбедношћу, територијалном целовитошћу, сувереношћу и независношћу, и одбрамбеном силом (кривична дела издаје и шпијунаже); 2) уставом опредељено друштвено-политичко и економско уређење државе (кривична дела завере и побуне); 3) уставом загарантовану слободу и права (кривична дела злоупотребе власти у циљу гоњења због одређеног уверења /најчешће политичке, али и друге, природе/, геноцид, злочини против мира, војни злочини, расна дискриминација и државни терор).

2.2.1 Учиниолац политичких кривичних дела – појединац или група

Општа карактеристика данашњег кривичног законодавства јесте постојање специфичних, изузетно строгих одредби, које се баве организованим криминалитетом на пољу заштите уставног уређења и заштите безбедности државе. У принципу, свако политичко кривично дело може учинити појединац. Међутим, много су чешће ситуације у којима се ова кривична дела врше од стране различито организованих група лица. Реч је о организацијама тајног карактера, са центром моћи у земљи или иностранству, које поседују потребна средства за вршење криминалне делатности овог типа. Догађа се, и то не ретко,⁸⁸ да у конкретном случају постоји повезаност са страним државама или организацијама, или терористичким организацијама међународног карактера. Природа ових

⁸⁶ Види: Стојановић З.: *Кривично...*, op. cit., стр. 205-206.

⁸⁷ Бавцон Љ.: *Казненоправна ...*, op. cit. стр. 85.

⁸⁸ Срзентић Н. и др.: *Коментар Кривичног закона СФРЈ*, Београд, 1978 год., стр. 413.

удруживања указује на постојање посебне опасности, која у значајној мери прелази обим оне опасности која се јавља удруживањем зарад вршења других кривичних деликата.

2.2.2 Карактер политичких кривичних дела

Према објективној теорији, у ову групу деликата убрајају се кривична дела усмерена против постојања државе и државног уређења, док су побуде учиниоца полазиште субјективне теорије. Мешовита, објективно-субјективна теорија, у обзир узима оба елемента. Сходно томе, политички деликти према свом карактеру могу бити: објективни, субјективни и објективно-субјективни.

Полазећи од објективне теорије, политичка кривична дела су, дакле дела усмерена против постојања државе и против државног уређења. Према томе, овде се убрајају сва кривична дела којима се угрожава унутрашња безбедност државе. Уз њих, обухваћена су и кривична дела управљена против спољне безбедности државе. У првом случају, у обзир би, на пример, дошли облици велеиздаје, промена државног уређења насилним путем и тако даље. Друга ситуација, тиче се кривичног дела шпијунаже, па и издаје уопште. Из изнетог јасно произилази да објективна теорија у политичка кривична дела сврстава искључиво она којима се непосредно и једино напада на политичко уређење државе, односно чиста политичка кривична дела.⁸⁹ Према објективној теорији, у политичка кривична дела се не убрајају кривична дела која су усмерена на добро које нема политички карактер, односно које није политичке природе, без обзира што мотив његовог извршења јесте политичке природе. Тако, лишавање живота поглавара једне државе не би се сматрало политичким кривичним делом.

Субјективна теорија полази од мотива учиниоца, у складу са чим конкретно дело класификује у одређену групу. Сходно њеним гледиштима, у ситуацији када је учинилац радио из политичких мотива тада, чисто политичко кривично дело, али и свако обично кривично дело, добија карактер политичког кривичног дела. За

⁸⁹ Лазаревић Љ.: *Кривично право Југославије – општи део*, Београд, 2000. год., стр. 178.

илустрацију можемо узети пример коришћен приликом објашњења претходне теорије. Наиме, ако би државни поглавар био убијен из освете, не би се радило о политичком, већ о обичном кривичном делу, јер код учиноца мотив извршења није политичке природе.

Данас у кривичном праву уопште, па и у овом његовом сегменту, заступљена је, и у искључивој је примени мешовита, објективно-субјективна теорија. Према њој, чиста политичка кривична дела, о којима је у досадашњем излагању било речи, а подсећања ради, то су кривична дела којима се само и једино нападају држава, њено уређење или права и слободе грађана, неспорно јесу политичка кривична дела.

Дилема се јавља код питања, када обично кривично дело можемо третирати као политичко? Реч је о кривичним делима која по свом карактеру или мотиву јесу политичка, али се то из њиховог законског описа не може закључити, односно поменути елемент се може врло тешко уочити. Овакви кривични деликти, у зависности од ситуације, у једном случају могу имати политички карактер, а у другом карактер обичног кривичног дела.

У вези са овим питањем, одговор се обично тражи преко тзв. комплексних и конкесних кривичних деликата, који су подела релативних политичких кривичних дела. Апсолутни политички деликти за објекат заштите имају добра политичке природе (групни објекат заштите), која свакако морају бити подређена добрима човека и другим добрима која су у функцији постојања и остваривања добара човека, односно општем објекту заштите кривичног права.

Релативни политички деликти су, као што је и речено, обична кривична дела која се предузимају из политичког мотива. Најчешће су то, такозвана *mala in se*,⁹⁰ кривична дела. Иначе, релативни политички деликти се могу јавити у виду комплексних и конкесних политичких деликата.

Комплексна, тј. мешовита, кривична дела су обични деликти којима се може вршити напад и на добра политичке природе, као што је, на пример убиство представника највиших органа власти. Овде је радња кривичног дела, као

⁹⁰ Зло сама по себи – назив за кривична дела која егзистирају кроз дужи временски период (у питању су најчешће столећа – нпр. убиство), и, самим тим, у већем броју друштава.

објективни (спољни) елемент (обележје) бића кривичног дела, инкриминисана два пута, при чему је нарочито издвојено субјективно обележје политичког кривичног дела – побуда (мотив) и намера учиниоца (наравно, неизоставно уз његов умишљај⁹¹). Наиме, важна је усмереност радње учиниоца против добра или вредности који имају политички карактер. Политичка природа дела, у конкретном случају, утврђује се помоћу објективних, односно објективно-субјективних обележја бића кривичног дела, мада постоје деликти код којих се оцена о њиховој политичкој природи доноси на основу субјективних елемената.

Конексна (повезана) кривична дела су обична, општа кривична дела, али посматрана у односу према неком политичком деликту, због чега и добијају карактер политичког деликта. Тако гледано, обична дела се врше зарад остваривања политичких циљева, или се предузимају у вези са вршењем политичких кривичних дела али, догађа се и да се врше заједно са њима. Дакле, ова врста деликата представља искључиво средство за извршење неког другог чистог политичког деликта. Међутим, да би постојао конекситет, не може се радити о случајном спајању обичног и политичког кривичног дела, већ се мора утврдити постојање објективне⁹² узрочне везе, односно учинилац мора бити свестан свога дела које предузима зарад остварења неког политичког циља и то мора штети. Неопходно је, дакле, постојање и свести и воље.

2.2.3 Стадијуми кривичног дела

Теорија кривичног права разликује четири стадијума у реализовању једног кривичног дела: 1) доношење одлуке, 2) припремне радње, 3) покушај и 4) довршено кривично дело. Питање фаза извршења кривичног дела је од изузетне важности, посебно код политичких кривичних дела, јер се ради о врло осетљивој

⁹¹ Природа тзв. политичких кривичних дела увек подразумева постојање умишљаја, осим у једном случају када дело из ове главе има и нехатни облик. Реч је о кривичном делу *одавање државне тајне*.

⁹² Овде треба прибећи теорији објективног урачунавања (као инструмента који помоћу нормативних аспеката ограничава фактичке аспекте, те тиме директно дефинише сувише широко одређење узрочности), и питању постојања објективне могућности управљања током догађаја од стране учиниоца.

области у којој је изузетно тешко наћи оптималну меру кривичноправне интервенције, односно заштите. С једне стране, оправдано је држави, како би она могла нормално функционисати те се, захваљујући томе остваривала и штитила добра појединаца, обезбедити кривичноправну заштиту. С друге стране, претераном заштитом државе угрожавају се слобода и права грађана. Поред тога, заштита државе и њено функционисање су политичко питање, где кривичноправна интервенција, објективно посматрано, има малу улогу.

На данашњем ступњу развоја кривичног права опште је прихваћено да се за мисли не кажњава, што важи и за ову групацију кривичних дела, без обзира на есенцијалну важност њиховог објекта заштите. Наиме, у овој ситуацији је потпуно јасно да нема кривичног дела, јер недостаје његов основни, носећи елемент, а то је радња кривичног дела, која да би постојала, према социјално-персоналној теорији, у конкретном случају, мора доћи до друштвено релевантног испољавања личности, односно до друштвено релевантног остваривања воље. Дакле, од кључне важности је истовремено постојање: друштвеног значаја предузете радње и остваривања воље оног/оних који је предузима/предузимају, чега код доношења одлуке о извршењу кривичног дела очито нема.

Међутим, кажњавање припремних радњи и инкриминисање покушаја ових деликата као довршеног кривичног дела може се правдати значајем објекта заштите и неопходношћу кривичноправног интервенисања у врло раној фази остваривања кривичног дела, јер је природа ових деликата таква да би кривичноправна реакција у случају њиховог довршења била неефикасна. Зато се приклонило оваквом решењу. Само питање кажњавања за покушај није спорно, јер ту, без обзира што последица није наступила, свакако постоје четири обавезна елемента кривичног дела. Али, легитимност кажњавања припремних радњи, са аспекта достигнутог нивоа развоја института кривичног права, све узимајући у обзир и криминално-политичке разлоге, није лако образложити. Наиме, ако би се узели у обзир криминално-политички разлози, широким инкриминисањем припремних радњи, приклонили би смо се проширивању граница кривичног права, што би значило побијање принципа правне државе - чија је основна идеја давање предности основним људским правима и ограничење државне власти уставом и

законима. Гледано из, у овом случају спорног, правнодогматског угла, припремне радње се свакако могу кажњавати када су саме проглашене кривичним делом. Међутим, проблем се јавља код санкционисања припремања неког кривичног дела као претходног стадијума пре отпочињања његовог извршења, јер је такву ситуацију немогуће обухватити општим појмом кривичног дела.⁹³ Ту је спорно одредити: 1) у чему се те припремне радње састоје и 2) како у конкретном случају наћи границу преласка припремних радњи у радњу извршења. Према раније важећем законском решењу, код неких кривичних дела било је прописано да ће се казнити и онај ко припрема њихово извршење али, сама радња припремања није била дефинисана. Ту проблем није искључиво у широко постављеној зони кажњивости, већ и у повреди начела законитости,⁹⁴ јер одредба којом се предвиђа кажњавање за припремне радње није прецизирана, што је у кривичном праву, због дубоког задирања у основна људска права, императив. Из тог разлога, законодавац је дао једно опште, али непотпуно, одређење припремних радњи, на тај начин што их је класификовао у четири⁹⁵ групе: 1) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; 2) отклањање препрека за извршење кривичног дела; 3) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела и 4) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, а које не представљају радњу извршења. Четврта група припремних радњи оставља потпуно нерешено питање повреде начела законитости (његовог трећег сегмента – одређености, који налаже да кривичноправне норме морају бити одређене и прецизне у највишем могућем степену), односно дефинисања појма припремних радњи.

Кривични законик данас (према КЗ-у из 2006. године), не предвиђа кажњавање припремања као фазе у реализацији кривичног дела. Дакле, општа одредба о припремним радњама више не постоји, а кажњавање за припремање је могуће само уколико је код одређеног кривичног дела прецизно одређено у чему се оно састоји. То значи да законодавац, да би припремање неког кривичног дела

⁹³ Стојановић З.: *Кривично...*, op. cit., стр. 188–190.

⁹⁴ Ibid, p. 189.

⁹⁵ Ibid.

прописао као кажњиво, истовремено мора прецизирати у чему се само то припремање и састоји.

Међутим, овај став није доследно испоштован, јер код већине политичких кривичних дела, односно код већег броја дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (угрожавање независности из чл. 305; признавање капитулације или окупације из чл. 306; угрожавање територијалне целине из чл. 307; напад на уставно уређење из чл. 308; позивање на насилну промену уставног уређења из чл. 309; убиство представника највиших државних органа из чл. 310; оружана побуна из чл. 311; диверзија из чл. 313; саботажа из чл. 314. и шпијунажа из чл. 315. став 1. и 2), прописано је кажњавање и за припремне радње. Оне нису одређене као посебно кривично дело при сваком кривичном делу, већ је то учињено у оквиру једног члана (чл. 320. ст. 2). Овакво решење, са аспекта законодавне технике, у ситуацији када је за сродна кривична дела могуће прописати исте припремне радње, може бити адекватно, чему је овај случај потврда. Међутим, то је урађено употребом спорне опште формулације (тзв. класификација четири групе припремних радњи, где је, како је већ речено, нарочит проблем неодређена четврта, последња), чему се додаје и један вид припремних радњи карактеристичан за ова кривична дела (чл. 320. ст. 3). Везано за решење из чл. 320. ст. 2, а нарочито код четврте групе (“друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, а које не представљају радњу извршења“), законодавац се водио криминално-политичким разлозима занемарујући првно-догматске, што није могуће ничим оправдати, па ни значајем конкретног објекта заштите, јер се начело законитости у кривичном праву, за разлику од других грана права, и принципи правне државе, неизоставно морају уважавати. Заправо, не сме се занемарити чињеница да је кривично право у функцији⁹⁶ заштите основних добара човека (или његовим основним правима) и оних добара која су у улози постојања и остваривања основних добара човека (тзв. општи објекат заштите кривичног права). Дакле, јасно је да су добра човека у првом плану, а она која су у функцији њихове подршке (овде конкретно уставно уређење и безбедност државе), у другом, али ипак примарном плану.

⁹⁶ Ibid, p. 114.

Питање довршеног кривичног дела није спорно, јер је оно правило на коме кривично право почива. Конкретни законски описи увек полазе од претпоставке довршеног кривичног дела. У овој фази, значајно је окренути се проблему последице и, уопште, њеним конкретним облицима испољавања: повреда (уништење и оштећење) и у угрожавање (апстрактна и конкретна опасност).

2.2.4 Последица кривичног дела – повреда и угрожавање

Последица, с једне стране, може бити посматрана као произведена промена у или стање у спољном свету,⁹⁷ а са друге стране, као објективно (спољно), обележје бића кривичног дела, тј. као други елемент општег појма кривичног дела – предвиђеност у закону. Сама радња кривичног дела узокује последицу. Али, та последица нема увек и кривичноправни значај, јер она је неизоставна искључиво код оних кривичних дела у чији је законски опис унет изричит захтев наступања одређене последице. Остала кривична дела немају последицу као обавезан услов, односно код њих је последица за постојање кривичног дела потпуно ирелевантна.

Према природи последице, као што је речено, кривична дела могу бити: кривична дела повреде и кривична дела угрожавања.

Кривична дела повреде се манифестују у виду уништења или оштећења објекта радње (заштићеног правног добра). Повреда представља негативну физичку, материјалну промену на објекту радње. Узрокована је радњом кривичног дела (нпр. кривично дело убиства, лаке и тешке телесне повреде и сл.).

Последица кривичног дела угрожавања јавља се у облику апстрактне (могуће) или конкретне опасности (опасност која је наступила). У кривичноправној догматици, ове последице се везују за кривична дела угрожавања, у која спадају кривична дела која за објекат заштите имају кривична дела против⁹⁸: уставног уређења и безбедности Републике Србије, опште сигурности људи и имовине, против безбедности јавног саобраћаја и томе слично.

⁹⁷ Срзентић Н. и др.: *Кривично право Југославије*, Београд, 1996. год., стр. 147.

⁹⁸ Јовашевић Д.: *Лексикон кривичног права*, Београд, 1998. год., стр. 184,

Апстрактном опасношћу назива се ситуација у којој постоји могућност за наступање конкретне опасности, односно, ситуација у којој опасност по заштићено добро није наступила, већ је услед предузете радње извршења само створена могућност (вероватноћа) да оно буде угрожено. Практично посматрано, апстрактна опасност, као врста последице кривичног дела, наступа моментом предузимања радње извршења кривичног дела. Биће кривичних дела чија се последица састоји у апстрактној опасности, као обележје не садрже апстрактну опасност, већ она произилази из одређене радње и других обележја дела. Код оваквих кривичних дела, апстрактна опасност, заправо представља законодавни мотив инкриминисања, те се наступање последице не доводи у питање, односно није дозвољено полемисање око (не)могућности њеног наступања.

Конкретна опасност је ситуација у којој, услед извршења радње неког кривичног дела, добро које се конкретном инкриминацијом штити, бива доведено у опасност, која је стварна, непосредна и блиска. Сама опасност је конкретна, зато што је предузимањем радње конкретног кривичног дела наступила блиска опасност у односу на заштићено добро. Могућност наступања повреде има такав степен извесности, односно вероватноћа наступања повреде је била тако блиска, да је избегнута дејством неких других, углавном спољних фактора. Међутим, за разлику од апстрактне опасности, ова врста опасности представља битно обележје у бићу кривичног дела, те се њено постојање, у сваком конкретном случају, мора утврдити.

3. НОРМИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА КРОЗ МЕЂУНАРОДНЕ УГОВОРЕ

Изузетно запажени, политички мотивисани насилни акти, предузети широм света, били су повод за стављање политичких деликата на дневни ред, најпре Лиге народа, 30-их година XX века, а затим и Уједињених нација, 70-их година истог столећа. Различити временски периоди, изискивали су различиту реакцију

међународне заједнице. Тако, између два светска рата долази до покушаја спречавања вршења политички мотивисаних деликата покушајем доношења међународне конвенције против тероризма. Конвенција је имала карактер општег значаја, али је, због недостатка сагласности великих сила, покушај њеног доношења пропао. Међутим, ипак није била без импликација, јер је захваљујући покушају њеног доношења регулисана област сузбијања вршења атентата.

Уједињене нације, у другој половини XX и почетком XXI века, прихватају неке елементе дефиниције тероризма, које уређују кроз своје конвенције, али и доношење стратегије за борбу против тероризма.

3.1 Период између два светска рата⁹⁹

1926. године у Бриселу је одржан Први међународни конгрес за кривично право,¹⁰⁰ када је донешена, и усвојена, препорука да се започне са радом на унификацији међународног кривичног права. Тим поводом, већ на првој конференцији,¹⁰¹ која је одржана у Варшави 1927. године, међу класичним међународним кривичним деликтима, појављује се и намерна употреба средстава подобних да изазову општу опасност, као деликт кривичне природе у односу на који важи општа јурисдикција, без обзира где је злочин извршен и чији је држављанин његова жртва, под условом да учинилац нема исто држављанство као и жртва и да злочин није извршио на територији сопствене државе. Из оваквог одређења кривичног дела изазивања опште опасности, на трећој конференцији одржаној у Бриселу 1930. године,¹⁰² дефинисане су три групе деликата чији је заједнички именоватељ кривично дело изазивања опште опасности. То су: 1) прва група – паљевине, експлозије, употреба отрова, уништавање направа за спашавање или гашење пожара; 2) друга група – свесно ометање саобраћаја или комуникација и 3) трећа група – тровање воде, хране, ширење епидемијских и

⁹⁹ Saul B.: The Legal Response of the League of Nations to Terrorism, *Journal of International Criminal Justice*, Oxford, Vol. 4, No. 1, 2006, pp. 78 – 102.

¹⁰⁰ *First International Congress on Penal Law*, Brussels, 26-29. July 1926.

¹⁰¹ *First International Conference for the Unification of Penal Law*, Warsaw, 1 - 5. November 1927.

¹⁰² *Third International Conference for the Unification of Penal Law*, Brussels, 26-30. July 1930.

заразних болести, под условом да су ове радње учињене намерно и да доводе у опасност живот, телесни интегритет и здравље људи и/или да представљају велику претњу материјалним добрима.

Тероризам, кривично дело са елементима политичког насиља, појављује се први пут, и то кроз категорију деликата изазивања опште опасности, у односу на које је било издвојено специфичним мотивом. Било је дефинисано тако што је намерна употреба средстава за изазивање опште опасности проглашена кривичним делом, које је терористички акт, за који одговара било која особа која изврши злочин против живота, слободе или телесног интегритета људи, или против државе или против приватне имовине у циљу ширења или остваривања политичких или друштвених идеја. Била је то прва дефиниција тероризма, која је уз објективне елементе дела (намера изазивања опште опасности, и живот и тело као објекат напада), у односу на остале деликте из групе кривичних дела против опште опасности, била издвојена и конкретним мотивом – циљем извршиоца: „ширење или остваривање политичких или друштвених идеја“. Ни та дефиниција тероризма, као ни доскорашња, по питању своје садржине није имала потпуну сагласност.

Након доношења, дефиниција тероризма је убрзо модификована. Већ на четвртој конференцији одржаној 1931. године,¹⁰³ такође у Бриселу, одлази у супротном смеру, уврштавањем појма „терорисање становништва“. Услед страха од ширења анархизма, на петој конференцији одржаној у Мадриду 1933. године,¹⁰⁴ појму тероризма је као терорисању становништва додат и мотив „уништавања било које друштвене организације“.

Међународне конференције за унификацију кривичног права, као и Лига народа, услед серије политичких убистава у свету, свој рад фокусирају на питање тероризма, односно на кривична дела тероризма и доношење међународних инструмената зарад њиховог сузбијања. Лига народа је на поменутом питању, у смислу доношења јединственог уговора, започела рад одмах након атентата 1934. године у Марсеју, на југословенског краља Александра Карађорђевића и Француског министра спољних послова. На шестој конференцији Одржаној у

¹⁰³ *Fourth International Conference for the Unification of Penal Law*, Brussels, 26-30. Jun 1931.

¹⁰⁴ *Fifth International Conference for the Unification of Penal Law*, Madrid, 14-20. October 1933.

Копенхагену 1935. године,¹⁰⁵ изнесена је неопходност посебне инкриминације оних понашања која „угрожавају заједницу или стварају стање терора срачунато на произвођење промене или онемогућавање рада јавних служби или ометање међународних односа, која посебно представљају претњу миру“. Као нарочито важна кривична дела, означени су напади на највише државне представнике, дипломатске агенте и носиоце јавних функција, што је углавном и преузела Лига народа у раду на доношењу Конвенције о тероризму из 1937. године. Међутим, ова прва конвенција из области тероризма, никада није угледала светлост дана, јер ју је од двадест седам држава потписница, ратификовала, и то 1941. године, само Индија.

Према њој, свака од Високих Страна Уговорница је требало, сходно члану 2. конвенције, уколико није пре њеног ратификовања, под условом да су усмерени против друге Високе Стране Уговорнице и ако представљају терористички акт (криминални чин управљен против државе и усмерен или срачунат на стварање стања терора у свести појединих особа, или група особа, или становништва уопштено – чл. 1. конвенције), следеће акте прогласити кривичним делима:

- Било какав умишљајни акт који за последицу има смрт или тешку телесну повреду или губитак слободе: 1) највишег државног представника, као особе која има такве прерогативе, као и њеног природног или одређеног наследника; 2) супруге или супруга горе наведених особа; 3) особа задужених за обављање јавних функција или особа на јавним положајима, када се ради о делу управљеном против носилаца јавних овлашћења.
- Умишљајно оштећење или уништење јавне имовине или имовине која има јавну функцију, а која је власништво или припада другој Високој Уговорној Страни.
- Било који умишљајни чин предузет у циљу угрожавања живота становништва.
- Сваки покушај извршења наведених дела.

¹⁰⁵ *Sixth International Conference for the Unification of Penal Law*, Copenhagen, from 31. August to 3. September 1935.

- Производњу, прибављање, поседовање или достављање оружја, муниције, експлозива или штетних материја у циљу извршења неког од наведених дела, у било којој држави.

Конференција за унификацију међународног кривичног права и Лига народа, свој рад у области мера за сузбијање тероризма, окончавају:

- 1) покушајем стварања материјално-правних одредби и одрђивањем, на основу њих, обележја терористичких дела и
- 2) покушајем стварања међународног кривичног суда, како би се обезбедили услови за спречавање и кажњавање терористичких дела.

3.2 Период након Другог светског рата

70-их година прошлог века, у међународном праву, али и у оквиру Организације Уједињених нација, био је заступљен став о давању предности закључивању појединачних конвенција које би се бавиле парцијалним питањима међународног тероризма, над доношењем једне конвенције која би појам међународног тероризма третирала на уопштен начин. Оправдање за овакав поступак био је већи простор приступања парцијалним конвенцијама и ефикаснија борба држава против тих конкретних видова тероризма.

Сами међународни уговори могу се појавити као непосредан и као посредан извор кривичног права. Статус непосредног извора имају у ситуацији када их је наша држава потписала и ратификовала, јер чином ратификације, ратификовани документ, у конкретном случају уговор, добија снагу закона који у пракси има непосредну примену. У случају када је држава потписивањем неког документа преузела обавезу да своју кривичноправну материју регулише и усклади његовим одредбама, можемо говорити о документу (међународном уговору), који има статус посредног извора кривичног права.

Међутим, ситуација је другачија у пракси. Наиме, одређени међународноправни акти, неспорно имају веома изражен правни утицај на наш правни систем, па и кривично право, али врло ретко имају карактер непосредног извора. Најчешћи

разлози томе су: језичке разлике, употреба другачијих термина, другачијих правила о надлежности и других сличних инкопатибилности са националним законодавством. Дакле, углавном имају статус посредног извора, на начин што се путем ратификујућих механизма, или на други начин, имплементирају у националне законске прописе, или чак у некој мери утичу на судску праксу (ово је нарочито евидентно када се ради о Европској конвенцији о људским правима, али и о пракси Европског суда за људска права).

Члан 16. Устава Републике Србије,¹⁰⁶ који је посвећен питању међународних односа, прописује да спољна политика Републике Србије почива на општепризнатим принципима и правилима међународног права. Према поменутом члану, општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори, саставни су део правног поретка Републике Србије и имају непосредну примену. Међутим, наглашено је да потврђени међународни уговори морају бити у сагласности са Уставом.

Овде је спорно питање, да ли се уопште конкретна норма, и у ком обиму, може сматрати општеприхваћеним међународним правилом, а нарочито је дискутабилно ко је овлашћен да даје таква тумачења. Друго, нејасно је зашто се на овом ступњу развоја права, када постоје читави системи међународноправних уговорних правила, уопште позивамо на тако неодређен појам, као што су то „општеприхваћена правила међународног права“?¹⁰⁷ Заправо, сва она правила која су у неким раним периодима развоја међународног права, могла бити сматрана општеприхваћеним, данас су и формално постала правила међународног уговорног права. Уз то, нови међународни односи стварају могућност да се будућа регулатива релативно брзо унесе у нове међународне уговоре и то без претходне потребе да такве норме буду третиране корпусом „општеприхваћеног међународног права“, као доста неодређеног појма. Даље, није јасно зашто се не захтева (чл. 16. ст. 2), да и општеприхваћена правила међународног права за која се наводи да су непосредни саставни део нашег унутрашњег правног поретка, морају бити у

¹⁰⁶ Устав Републике Србије, „Сл. гласник РС, бр. 98/2006.

¹⁰⁷ Илић Р.: *Кривично процесно право*, Београд, 2014. год., стр. 7-9.

сагласности са Уставом, на начин како се то чини када су у питању потврђени међународни уговори.

Ово спорно питање, бар када је реч о заштити основних људских права, тј. о спречавању њиховог ограничавања противно закону, решава чл. 145. Устава Р. Србије, тако што прецизира круг формалних правних извора, на основу којих се може донети судска одлука. То су: Устав, закон, потврђени међународни уговор и пропис донесен на основу закона. Из ове номенклатуре, јасно се види да се судска одлука не може заснивати на неком „општеприхваћеном правном правилу“, а за чим, како смо видели, захваљујући развијеним међународним односима, нема никакве потребе, али ни оправдања. Али, уважавањем наведених норми, ипак остаје дилема у вези са питањем адекватне заштите држаног уређења, што има велики значај јер, подсетићемо, без нормалног функционисања државе није могуће ни остваривати, ни заштити, права и слободе грађана. Примерено решење потребама праксе и задовољењу правних поставки, било би усклађивање прихваћених одредбених из међународних, билатералних или мултилатералних уговора, са нашим законодавним системом, односно елиминисање могућности њихове непосредне примене, осим у ситуацијама када су усклађене са правним нормама Р. Србије, те их је као такве могуће директно, без потребе за прехтодним усклађивањем, применити.

Конвенције које се баве аспектима борбе против политички мотивисаног насиља (антитерористичке), резултат су бројних докумената међународног карактера, што је, уједно био, и најчешћи одговор изазовима тероризма у прошлом веку. То су:

- Декларација о принципима међународног права – 1970. год.;
- Декларација о мерама за сузбијање међународног тероризма – 1994. год., усвојена на 84-ом пленарном заседању Генералне скупштине Уједињених нација;
- Резолуција Генералне скупштине Уједињених нација 49/60 – 1995. год., која садржи: „Мере за елиминацију тероризма“ и којој је придодата „Декларација о мерама за елиминацију тероризма“;

- Резолуција 51/210 Генералне скупштине Уједињених нација – 1997. год., која садржи: „Мере за сузбијање међународног тероризма“;
- Резолуција Савета безбедности 1269 – 19. октобар 1999. год. и 1368 – 15. септембар 2001. год.;
- Резолуција Савета безбедности 1373 – 28. септембар 2001. год.

Поред докумената Уједињених нација, постоје и документи других међународних тела:

- Париска повеља Организације за европску безбедност и сарадњу за нову Европу – 1990. год.;
- завршно саопштење Министарског савета Северноатланског савеза - 6. децембар 2001. године, као и саопштење Савета Северноатланског партнерства као одговор на терористичке нападе у Њујорку и Вашингтону - 12. септембар 2001. год.;
- Букурештански акциони план за борбу против тероризма и Букурештанска декларација – децембар 2001. год.

Свим побројаним документима је заједничко то да су они реакција међународне заједнице на терористичке активности и да су претходили бројним, врло значајним антитерористичким конвенцијама,¹⁰⁸ међу којима би смо издвојили:

- 1) Конвенција о сузбијању кривичних дела и неких других аката уперених против безбедности ваздушне пловидбе – тзв. Токијска конвенција,¹⁰⁹ од 4. септембра 1963. год.

Сходно одредбама првог члана поменуте Конвенције, она се примењује: (а) на понашања инкриминисана кривичним законима земаља потписница и (б) на све деликте уопште који, независно од тога јесу ли кривичне природе, могу угрозити или угрожавају безбедност ваздухоплова или лица и добара у њему, или у њему ремете добар ред и дисциплину.

¹⁰⁸ Види: Милошевић М.: *Одбрана од тероризма*, Београд, 2005. год. и Гафиновић Р.: *Како против тероризма*, Београд, 1996. год.

¹⁰⁹ *Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft* – Tokyo 14/09/1963.

Међутим, према четвртом ставу поменутог члана, Конвенција се не примењује у односу на ваздухоплове који се користе у војне, царинске или полицијске сврхе.

- 2) Конвенција о сузбијању незаконитих аката отмице ваздухоплова – тзв. Хашка конвенција¹¹⁰, од 16. децембра 1970. год.

У првом члану Конвенције, прописано је да кривично дело чини свако лице које, на ваздухоплову док је у лету: (а) незаконито и насилно, или под претњом насиља, заплени ваздухоплов или врши контролу над њим или покуша да изврши неку од наведених активности, или (б) је саучесник неког од лица које врши или покуша извршити један такав акт.

- 3) Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухопловства – тзв. Монреалска конвенција,¹¹¹ од 23. септембра 1971. год.

Као допуна ове Конвенције, 24. фебруара 1988. године, донешен је Протокол о сузбијању незаконитих аката насиља на аеродромима који служе међународном цивилном ваздухопловству.¹¹²

Како је одређено у првом члану Конвенције, свако лице чини кривично дело ако незаконито и намерно:

- изврши акт насиља према лицима у ваздухоплову, ако би тај акт довео у опасност безбедност ваздухоплова;
- уништи ваздухоплов који је у саобраћају или му проузрокује штету услед које не може летети или која доводи у опасност његову безбедност током лета;
- постави или проузрокује да се, на ваздухоплову у саобраћају, на било који начин, поставе справа или супстанца, које би тај ваздухоплов

¹¹⁰ *Convention for the Unlawful Seizure of Aircraft* – Hague 16/12/1970, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 33/72.

¹¹¹ *Convention for the Suppression of the Unlawful Acts Against the Safety of Aircraft* – Montreal 23/09/1971, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 33/72.

¹¹² *Протокол за спречавање незаконитог насиља на аеродромима за међународну цивилну авијацију*, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 14/1988.

могле уништити, узроковати штету услед које ваздухоплов не би могао летети или узроковати штету такве природе која би довела у опасност његову безбедност у лету;

- уништи или оштети уређаје за навигацију или омета њихов рад, уколико би такав чин довео у опасност безбедност ваздухоплова у лету или
- даје информације у односу на које има сазнање да нису истините, чиме доводи у опасност безбедност ваздухоплова у лету.

Поред тога, у односу на наведена понашања, предвиђено је санкционисање и за покушај и за саучесништво.

Поменути Протокол, као додатак Монреалској конвенцији, одредбама систематизованим у његовом другом члану, врши измене првог члана Конвенције, у смислу што поред санкционисања понашања која су управљена на питање безбедности ваздухоплова у лету, на чему је иначе фокус Конвенције, објекат заштите проширује на питање безбедности и људи у међународној ваздушној луци, и имовине (опреме) у цивилној ваздушној луци међународног значаја.

- 4) Конвенција о спречавању кривичних дела против лица под међународном заштитом, укључујући и дипломатске агенте – донета у Њујорку, 14. децембра 1973. године.¹¹³

Одредбама другог члана, Конвенција предвиђа да ће свака држава чланица, у оквиру својих законских решења, сматрати кривичним делом умишљајно извршење:

- убиства, отмице или другог напада на лице или слободу лица под међународном заштитом;

¹¹³ *Convention on the Prevention and Punishment of Crimes Against Internationally Protected Persons, Including Diplomatic Personnel* – New York 14/12/1973, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 54/76.

- насилног напада на службене просторије или приватан стан или на превозно средство лица под међународном заштитом, које може довести у опасност његову личност или слободу;
- претње да ће извршити такав напад;
- покушаја извршења таквог напада и
- саучесништва у таквом нападу.

За наведене инкриминације, свака држава чланица самостално прописује одговарајуће казне, при чему има у виду њихову тежину.

Поред наведеног у оквиру овог члана, износи се да ни у ком случају нису умањене обавезе држава чланица да, у складу са међународним правним прописима, предузму све одговарајуће мере у циљу спречавања других напада на личност, слободу или достојанство лица под међународном заштитом.

- 5) Европска конвенција о сузбијању тероризма – Стразбур, од 27. јануара 1977. год.¹¹⁴

Предмет ове Конвенције јесте одређивање кривичних дела, у случају чијег постојања се неће сматрати да се ради о политичким кривичним делима, кривичним делима у вези са политичким кривичним делима или кривичним делима инспирисаним политичким мотивом. Тиме је омогућено несметано издавање лица између држава уговорница, када је реч о:

- кривичном делу обухваћеном пољем примене Конвенције за сузбијање незаконитог заробљавања ваздушних летелица, из Хага, од 16. децембра 1970. године;
- кривичном делу обухваћеном пољем примене Конвенције за сузбијање незаконитих радњи усмерене против безбедности цивилне авијације, из Монреала, од 23. септембра 1973. год.;

¹¹⁴ *European Convention for the Suppression of Terrorism* – Strasbourg 27/01/1977, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 10/01.

- тешком кривичном делу којим се атакује на живот, телесни интегритет или слободу лица са правом на међународну заштиту, укључујући и дипломатско особље;
- кривичном делу које обухвата отмицу, узимање талаца или самовољно лишавање слободе;
- кривичном делу које обухвата употребу бомби, граната, ракета, аутоматског ватреног оружја и експлозивних писама или пакета у мери у којој такво коришћење представља опасност за људе;
- покушају чињења ових кривичних дела, и
- саучесништву у њиховом извршењу.

Уз наведене одредбе из првог члана Конвенције, значајно је изнети и садржај другог члана. Њиме је, за потребе издавања лица између држава уговорница, предвиђено да свака држава уговорница, самоиницијативно може предвидети да се политичким кривичним делом, кривичним делом повезаним са политичким кривичним делом или кривичним делом инспирисаним политичким мотивима, третира било који чин тешког насиља, мимо оних наведених у оквиру првог члана Конвенције, који је окренут против живота, телесног интегритета или слободе лица. Ово се, наравно, односи и на радњу управљену против имовине, у ситуацији када њено предузимање представља колективну опасност за људе. Код оваквих деликата, санкционисани су, такође, и покушај и саучесништво.

б) Међународна конвенција против узимања талаца – Њујорк, од 17. децембра 1979. год.¹¹⁵

Први члан Конвенције дефинише кривично дело узимање талаца, прописујући да оно постоји када неко ухвати неко лице, или га држи и прети му да ће га убити, ранити или наставити да га држи, да би приморао трећу страну, односно неку државу, међународну међувладину организацију, физичко или правно лице, или

¹¹⁵ *Convention Against the Taking of Hostages* – New York 17/12/1979, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 9/1984.

групу лица, да изврше неки акт или се уздрже од неког акта као изричитог или имплицитног услова за ослобођење таоца. Покушај и саучесништво су инкриминисани и у овој ситуацији.

- 7) Конвенција о физичкој заштити нуклеарног материјала – тзв. Бечка конвенција,¹¹⁶ од 3. марта 1980. године.

Сходно одредбама члана 7. ове Конвенције, свака држава уговорница, у оквиру својих националних законских регула, има обавезу кажњавања намерно извршених радњи:

- неовлашћено примање, поседовање, коришћење, трансфер, измена, располагање или растурање нуклеарног материјала које изазива или може изазвати смрт или озбиљну повреду неког лица или знатну материјалну штету;
- крађа или пљачка нуклеарног материјала;
- утаја или прибављање нуклеарног материјала преваром;
- захтевање добијања нуклеарног материјала под претњом употребе или употребом силе или било ког другог начина застрашивања, и
- претња да ће се нуклеарни материјал употребити тако да проузрокује смрт или озбиљну повреду неког лица или изазове знатну материјалну штету, или да ће бити учињена крађа или пљачка нуклеарног материјала, а све са циљем како би се неко физичко или правно лице, међународна организација или држава приморали да изврше или не изврше неко кривично дело.

Код прве три радње, и покушај је кажњив, док се саучесништво код свих санкционише.

- 8) Конвенција о сузбијању противзаконитих аката уперених против безбедности поморске пловидбе – тзв. Римска конвенција,¹¹⁷ од 10. марта 1988. год.

¹¹⁶ *Convention on the Physical on Nuclear Materials* – Vienna 03/03/1985, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 9/1985.

10. марта 1988. године, уз Римску конвенцију, донешен је и Протокол о сузбијању противзаконитих аката уперених против безбедности фиксних нафтних платформи лоцираних на морском дну.¹¹⁸

Како је трећим чланом Конвенције предвиђено, свако лице чини кривично дело ако незаконито и намерно:

- на силу, или претњом, или било којим другим начином застрашивања одузме или обавља контролу над бродом;
- изврши неку насилну радњу против лица на палуби брода, уколико таква радња може угрозити безбедно саобраћање брода;
- уништи брод или проузрокује оштећење брода или његовог терета, а што може угрозити безбедну пловидбу брода;
- на било који начин постави или проузрокује да се постави на брод, направа или супстанца која би могла да уништи брод, или да проузрокује оштећење тог брода или терета на њему, а што угрожава или може да угрози безбедност саобраћања брода;
- уништи или озбиљно оштети уређаје за поморску пловидбу или се озбиљно поремети њихов рад, под условом да то може угрозити безбедну пловидбу брода;
- саопшти информације за које зна да нису тачне, те тиме угрози безбедну пловидбу брода, или
- повреди или лиши живота било које лице приликом извршења или покушаја извршења било ког од побројаних понашања.

Ова конвенција, такође, санкционише покушај и саучеништво у односу на понашања која третира.

¹¹⁷ *International Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Saety of Maritime Navigation – Rome 10/03/1988*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 2/2004.

¹¹⁸ *Protocol for the Suppression of Unlawful acts Against the Safety of Fixed Platforms on the Continental Shelf – Rome 10/03/1988*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, бр. 6/2004.

Другим чланом Протокола о сузбијању противзаконитих аката уперених против безбедности фиксних нафтних платформи лоцираних на морском дну, предвиђено је да прекшај чини лице које незаконито или намерно:

- примени силу, или прети њеном применом, или било којим другим обликом застрашивања зарад преузимања или вршења контроле над непокретним платформама;
- изврши какву насилну радњу усмерену против лица на палуби непокретне платформе, уколико та радња може да угрози њену безбедност;
- уништи непокретну платформу или проузрокује њено оштећење које може да угрозити њену безбедност;
- на њој постави или проузрокује постављање уређаја или супстанце који би је могли уништити или који би могли угрозити њену безбедност;
- повреди или лиши живота било које лице приликом извршења или покушаја извршења било ког од побројаних радњи, и
- повреди или лиши живота било које лице приликом извршења или покушаја извршења било које од побројаних радњи.

Протокол, као уосталом и Конвенција, санкционише и покушај и саучесништво било ког понашања које је усмерено против безбедности непокретне платформе.

- 9) Протокол о сузбијању незаконитих радњи уперених против безбедности непокретних платформи које се налазе у епиконтиненталном појасу¹¹⁹ – Рим, од 10. марта 1988. године.

Кривичноправне одредбе овог Протокола компатибилне су са прописима из другог члана Протокола о сузбијању противзаконитих аката усмерених против безбедности фиксних нафтних платформи лоцираних на морском дну, што је, ако се има у виду природа објеката који се штите, оправдано, јер је разлика међу њима једино у месту њихове локације.

¹¹⁹ *Протокол о сузбијању незаконитих радњи уперених против безбедности непокретних платформи које се налазе у епиконтиненталном појасу*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 6/2004.

Другим чланом Протокола о сузбијању незаконитих радњи уперених против безбедности непокретних платформи које се налазе у епиконтиненталном појасу, предвиђено је да прекшај чини лице које незаконито или намерно:

- примени силу, или прети њеном применом, или било којим другим обликом застрашивања зарад преузимања или вршења контроле над непокретним платформама;
- изврши какву насилну радњу усмерену против лица на палуби непокретне платформе, уколико та радња може да угрози њену безбедност;
- уништи непокретну платформу или проузрокује њено оштећење које може да угрозити њену безбедност;
- на њој постави или проузрокује постављање уређаја или супстанце који би је могли уништити или који би могли угрозити њену безбедност;
- повреди или лиши живота било које лице приликом извршења или покушаја извршења било ког од побројаних радњи, и
- повреди или лиши живота било које лице приликом извршења или покушаја извршења било које од побројаних радњи.

Протокол, санкционише и покушај и саучесништво било ког понашања које је усмерено против безбедности непокретне платформе.

10) Конвенција о маркирању пластичних експлозива у сврху детекције¹²⁰ –
Монтреал, од 01. марта 1991. год.

Ова Конвенција нема кривичноправних одредби. Међутим, за област кривичног права, ипак има значаја њен члан 3, којим се државама уговорницама налаже обавеза да предузму све потребне мере зарад спречавања уласка на њену територију и забране изласка из оквира њених граница, необележених експлозива.

11) Међународна конвенција о спречавању терористичких напада бомбама¹²¹ –
Њујорк, од 12. јануара 1998. год.

¹²⁰ *International Convention on the Marking of Plastic Explosives for the Purpose of Detection* – Montreal 01/03/1991, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 11/05.

Сходно одредбама њеног другог члана, свако лице чини кривично дело ако, противзаконито и намерно, са јавног места, државног или владиног објекта, система јавног саобраћаја или објекта инфраструктуре пренесе, или на таквом месту постави, испусти или активира експлозив или другу смртоносну нараву, а све са намером проузроковања:

- смрти или тешке телесне повреде, или
- знатног разарања ових места, објекта или система, при чему оно има, или је вероватно да ће имати за последицу велики материјални губитак.

Конвенција, у односу на побројане активности, предвиђа санкционисање покушаја, саучесништва, али и формирање и деловање организованог злочиначког удружења.

12) Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма¹²² – Њујорк, од 9. децембра 1999. год.

Према другом члану Конвенције, свако лице чини деликт ако на било који начин, непосредно или посредно, незаконито и намерно, обезбеди или прикупи средства са намером да се она употребе, или знајући да ће она бити употребљена зарад чињења:

- неког дела које представља кривично дело у оквиру и као што је утврђено у једном од споразума наведених у анексу, или
- било ког другог дела чији је циљ да изазове смрт или тежу телесну повреду цивила или било ког другог лица које не учествује активно у непријатељствима у ситуацији оружаног сукоба, када је сврха таквог дела, по његовој природи или контексту, да застраши становништво, или да примора неку владу или неку међународну организацију да учини или да се уздржи од чињења неког дела.

¹²¹ International Convention for the Suppression of terrorist Bombings – 12/01/1998, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, број 12/02.

¹²² *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism* – New York 10/01/2000, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, број 7/02.

Међутим, није нужно да средства заиста буду и употребљена за извршење неког од наведених кривичних дела.

Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма, предвиђа санкционисање покушаја, саучесништва, али и формирања и деловања организованог злочиначког удружења.

13) Међународна конвенција о сузбијању аката нуклеарног тероризма¹²³ – Њујорк, од 13. априла 2005. год.

Други члан Конвенције предвиђа да кривично дело постоји у ситуацији када лице незаконито и намерно:

- поседује радиоактивни материјал или израђује или поседује уређај са намером да проузрокује:

(а) смрт или тешку телесну повреду или

(б) значајно оштећење имовине или животне средине;

- на било који начин користи радиоактивни материјал или уређај, или користи или оштећује нуклеарне објекте на начин који ослобађа или постоји опасност да ослободи радиоактивне материје, са намером да:

(а) проузрокује смрт или тешку телесну повреду,

(б) проузрокује значајно оштећење имовине или околине или

(в) присили физичко или правно лице, међународну организацију или државу да учини или се уздржи од чињења неке радње.

Кривично дело ће постојати и када лице само *прети*, да ће *учинити* кривично, тј. *неку од побројаних радњи*, али под околностима које указују на веродостојност претње. О кривичном делу ће се радити и када лице *претњом*, у условима који указују на озбиљност претње, или *применом силе*, незаконито и намерно, *захтева* радиоактивни материјал, уређај или нуклеарни објекат.

¹²³ *Међународна конвенција о сузбијању аката нуклеарног тероризма*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 2/06.

Међународна конвенција о сузбијању аката нуклеарног тероризма, предвиђа санкционисање покушаја, саучесништва, али и формирања и деловања организованог злочиначког удружења.

На основу, укратко представљених међународних докумената, можемо дефинисати *општа обележја тероризма (са међународног аспекта)*, односно на уопштен начин одредити елементе – *објективна и субјективна обележја* овог деликта.

Објективна обележја:¹²⁴

1. објекат – *правно добро*, изражено кроз:

- *безбедност државе* (ако се појављује у својству пасивног субјекта);
- *интересе више држава* (јер се дело посматра са међународног аспекта);
- *личну сигурност* (под условом да се међу становништвом или већом групом појединаца изазива страх);
- *живот и слободу невиних жртава и*
- *јавну (државну) или приватну имовину;*

2. субјекат:

- *активни субјект* - учинилац – може бити: индивидуа (појединац), група индивидуа (појединаца) или држава;
- *пасивни субјект* – жртва страха - појављује се држава, становништво, односно друштво и
- *невине жртве;*

3. дело – *радња*, односно акт изражен у *апстрактној форми*. Понашање код овог деликта је ограничено:

- самом његовом природом и
- његовом способношћу да изазове страх.

¹²⁴ Јаковљевић Д.: *Тероризам...*, ор. cit., стр. 94.

Сбјективна обележја дела чине: *умишљај*, а ретко нехат (готово никада) и *мотив* који је, готово увек, *политичке природе*, због чега се овај деликт карактерише као дело које се врши из политичких мотива.

3.3 Међународни уговори – област: кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије

Насилни акти, премда су по својој садржини политички мотивисана кривична дела, кривични деликти у вези са политичким кривичним делима или кривична дела инспирисана политичким мотивима, у себи инкорпорирају и акте озбиљног политичког насиља усмерене против живота, телесног интегритета, слободе човека и безбедности људи, али и имовине, односно материјалних добара велике вредности, ипак нису уврштена у групу кривичних дела која за објекат заштите имају уставно уређење и безбедност Републике Србије, јер је код ових деликата примарнији објекат заштите неко међународно признато добро (нпр. кривично дело тероризама из члана 391. КЗ РС).

Код политичких кривичних дела, елементи насилног угрожавања уставног уређења и безбедности државе, изражени су кроз:

- мотиве учиниоца (политичка или терористичка мотивација),
- начин извршења (конкретизована радња политичког насиља) и
- последице којима резултира њихово извршење.

Зато сматрамо да су од значаја за кривичноправну заштиту уставног уређења и безбедности, кривична дела са овим карактеристикама, а не и нека друга, која немају наведене елементе. Уз то, ове инкриминације је Кривични законик Републике Србије преузео из, до сада изнетих и ратификованих међународних конвенција.

У прилог реченом, иде и један о циљева Европске конвенције о сузбијању тероризма, који се састоји у предузимању ефикасних мера како би се учиниоци тих деликата, применом института међународне кривичноправне помоћи, а пре свега

екстрадиције, нашим органима формалне социјалне контроле, могли учинити доступним.

Према томе, кривично законодавство Републике Србије познаје поделу на кривичне деликте са елементима спољашњег и унутрашњег политичког насиља. Тако, посебни део Кривичног законика, у глави XXVIII, углавном санкционише политичке деликте унутрашњег карактера. Деликти међународног карактера систематизовани су у Кривичном законнику у оквиру главе XXXIV – кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, у оквиру главе XXVI – кривична дела против безбедности јавног саобраћаја. Поред њих, у ова кривична дела спадају и инкриминације из глава: XXV – кривична дела против опште сигурности људи и имовине и XXVII – кривична дела против безбедности рачунарских података.

Превасходно се ради о деликтима – препрекама, чијом инкриминацијом треба да се онемогућити логистичка подршка (нарочито терористичким) организацијама, чији је базични начин деловања примена политичког насиља, односно онемогућавање њиховог финансирања, опремања оружјем, нуклеарним и експлозивним материјама, и другом опремом. Ово санкционисање представља обавезу коју је Република Србија преузела још 2001. године, ратификовањем Међународне конвенције о сузбијању финансирања тероризма из 1999. године. Поменуте инкриминације, могуће је применити у борби против организованог криминалитета, али и у сузбијању привредног, па и општег криминалитета. Оне нагло добијају на значају (када настаје добар изговор за нарушавање баланса између заштите државног уређења и остваривања основних људских права, наравно на штету ових других), након догађаја од 11. септембра 2001. године у Њујорку. Дакле, оне су један од модела сузбијања „самоубилачког тероризма – жртвовање нечијег живота при уништавању или покушају уништења циља који ће подупрети политичка настојања“, ¹²⁵ јер не дозвољавају да до извршења самог акта уопште дође.

¹²⁵ Петровић Д.: Самоубилачки тероризам – у: *Примена међународних кривичних стандарда у националним законодавствима* (Зборник радова), Тара, 2003. год., стр. 69 – 84.

3.4 Међународни уговори – област: кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом

Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, у извесној мери, разликују се од осталих инкриминација у Кривичном законнику Републике Србије.¹²⁶ Разлог томе, лежи у чињеници што се њиховим извршењем не нападају само друштвени односи и добра у једној земљи, већ и друштвени односи у међународној заједници, као и добра која се штите међународним правом. Због тога је израз „међународна кривична дела“ други назив за ове деликте, јер је њихов развој уско повезан са развојем међународног кривичног права, које се формирало махом у оквиру међународног хуманитарног права.

Инкриминације из ове групе се међусобно доста разликују, превасходно имајући у виду радњу извршења, али и друга обележја. Ипак, имају и неке заједничке карактеристике:

- основ њиховог прописивања налази се у неком од међународних правних докумената (конвенција, уговор, протокол), којима су одређена бића кривичних дела из ове групе, па сходно томе, већина њих има бланкетни карактер и појављује се као неки од многих видова кршења муђународног права;
- њиховим извршењем, повређује се или угрожава неко правно добро које је признато од стране међународне заједнице – живот, телесни интегритет, здравље, достојанство, безбедност, материјална добра;
- иако могу бити учињена од стране појединца, најчешће (или готово увек) их врше организоване криминалне групе под покровитељством владе неке државе, неке организације, или пак саме криминалне групе;
- велики број њих, може бити извршен искључиво у току неког облика оружаног сукоба, услед чега се називају и ратним кривичним делима,

¹²⁶ Игњатовић А.: *Кривично право – посебни део*, Нови Сад, 2006. год., стр. 159.

тј. њихови учиниоци су припадници оружаних снага али, наравно, ни друга лица нису искључена.

У круг политичких кривичних дела из ове главе, можемо уврстити:

- тероризам (чл. 391. КЗ),
- јавно подстицање на извршење терористичких дела (чл. 391а КЗ),
- врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б),
- употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ),
- уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ),
- угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392 КЗ),
- финансирање тероризма (чл. 393. КЗ) и
- терористичко удруживање (чл. 393а КЗ).

Законом о изменама и допунама Кривичног законика од 24. децембра 2012. године,¹²⁷ унесене су битне новине у регулисању кривичних дела тероризма. Прво, више не постоји члан 312. КЗ којим је било прописано кривично дело тероризма у оквиру главе која за примарни објекат заштите има уставно уређење и безбедност Републике Србије. То је резултат инкриминисања основног кривичног дела тероризма у члану 391. КЗ на јединствен начин (до тада се конкретни члан тичао искључиво међународног тероризма), независно од тога да ли је дело учињено против наше или стране државе, или пак против међународне организације. У теорији је то данас постало општеприхваћено, а и значајан број релевантних међународних докумената креће се у смеру схватања тероризма као кривичног дела које, мада усмерено против конкретне државе или међународне организације, погађа вредности од интереса за целу међународну заједницу.

Ово кривично дело је, као и нове инкриминације тероризма (јавно подстицање на извршење терористичких дела из чл. 391а КЗ; врбовање и обучавање за вршење терористичких дела из чл. 391б КЗ; употреба смртоносне направе из чл. 391в КЗ; уништење и оштећење нуклеарног објекта из чл. 391г КЗ и терористичко удруживање из чл. 393а КЗ), уподобљено са низом конвенција из области борбе против тероризма, нарочито са Конвенцијом Савета Европе из 2005. године коју је Република Србија ратификовала 2009. године, и Оквирном одлуком

¹²⁷ Закон о изменама и допунама Кривичног законика, „Службени гласник РС“, број 121/12.

Савета Европске уније о борби против тероризма од 13. јуна 2002. године, која је Оквирном одлуком Савета Европске уније од 28. новембра 2008. године, измењена.¹²⁸

Прописивањем ових кривичних дела обезбеђена је широка кривичноправна заштита од свих радњи које имају карактер терористичког акта или представљају радњу његове припреме.¹²⁹ Ранија инкриминација која је санкционисала угрожавање лица под међународном заштитом из чл. 390а КЗ (који је сада брисан), у нешто другачијој формулацији предвиђена је у члану 392. КЗ. У члану 392. КЗ, било је прописано кривично дело узимања талаца. Међутим, оно више не постоји као самостално кривично дело, већ представља сегмент кривичног дела тероризма из члана 391. На тај начин, оформљена је подгрупа кривичних дела тероризма (сачињена од осам кривичних дела). Овај низ почиње кривичним делом тероризма (као основним делом), а окончава се деликтом терористичко удруживање из чл. 393а.

¹²⁸ Види: Стојановић З. и Делић Н.: *Кривично...*, op. cit., стр. 381-384. Поменути аутори, осим наведене Конвенције Савета Европе и Оквирне одлуке Европске уније, истичу да је од значаја и следећи низ конвенција: Конвенција о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова, потписана у Хагу 16. децембра 1970. год.; Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухопловства, закључена у Монреалу 23. септембра 1971. године; Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под међународном заштитом, укључујући и дипломатске агенте, усвојена у Њујорку 14. децембра 1973. год.; Међународна конвенција против узимања талаца, усвојена у Њујорку 17. децембра 1979. године; Конвенција о физичкој заштити нуклеарног материјала, усвојена у Бечу 3. марта 1980. године; Протокол о сузбијању незаконитих аката насиља на аеродромима који служе међународном цивилном ваздухопловству, донета у Монреалу 24. фебруара 1988. године; Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности поморске пловидбе, усвојена у Риму 1988. год.; Протокол о сузбијању незаконитих аката против безбедности непокретних платформи које се налазе у епиконтиненталном појасу, усвојен у Риму 10. марта 1988. год.; Међународна конвенција о спречавању терористичких напада бомбама, усвојена у Њујорку 15. децембра 1997. год.; Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма, усвојена у Њујорку 9. децембра 1999. године и Међународна конвенција за спречавање аката нуклеарног тероризма од 13. априла 2005. године (усвојена од стране Генералне скупштине Организације уједињених нација 7. јула 2007. године). Садржај већине ових докумената, изнесен је у претходном излагању.

Побројане конвенције имају нарочиту важност јер су, осим Међународне конвенције за спречавање аката нуклеарног тероризма од 13. априла 2005. год., садржане у Анексу Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма из 2005. године у чијем првом члану се каже да се у смислу ове конвенције као „кривично дело тероризма“ означава свако кривично дело које је обухваћено једним од тих уговора, на начин на који они дефинишу ово питање, односно из оног угла из којег овај проблем посматрају.

¹²⁹ Ibid.

3.4.1 Међународни уговори – питање тероризма (нормирање)

Тероризам је питање које је пратила стална тежња изградње међународно-правног оквира који би дефинисао правила и норме борбе против ове савремене пошасте. Уједињене нације, као и поједине регионалне организације, како смо и изнели, већ дуго разматрају појавне облике тероризма и средства за његово спречавање и контролу. Резултат тих напора представља низ значајних докумената која прецизирају појам тероризма, мере и поступке који се предузимају у борби против тероризма. Предмет наше анализе овде, биће два међународна документа, новијег датума, која су од не малог значаја за законодавство Републике Србије. То су: Оквирна одлука Савета Европске уније о борби против тероризма од 13. јуна 2002. године¹³⁰, са изменама и допунама из 2008. године¹³¹ и Конвенција Савета Европе о спречавању тероризма¹³². Ниме, Савет Европске уније, тело које у Европској унији поседује изузетну важност и велику моћ одлучивања, усвојило је Оквирну¹³³ одлуку о борби против тероризма 13. јуна 2002. године. Увод Одлуке, истиче да Европска унија почива на универзалним вредностима људског достојанства, слободи, равноправности и солидарности, поштовању људских права и основних слобода, а на принципима демократије и владавине права. Сходно чињеници да тероризам најозбиљније угрожава те вредности, државе чланице су се заједничким снагама окренуле борби против њега, те су у Оквирној одлуци изнеле основе за усклађивање националних законодавстава држава чланица у овој области. Иначе, Европска унија је и раније истицала потребу за установљавањем јединственог решења када су у питању кривична дела тероризма.¹³⁴

¹³⁰ *Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002/475/JHA.*

¹³¹ *Council Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism.*

¹³² *Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No. 196* – donešena u Varšavi 16. maja 2005. godine, a stupila na snagu 01. juna 2007. godine. Ratifikovala ju je i Republika Srbija. „Službeni Glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009.

¹³³ Циљ оквирних одлука Савета Европе је усклађивање законодавстава држава чланица. Међутим, оне државе чланице обавезују искључиво у погледу резултата које требају остварити, док им одабир начина њиховг постизања остављају на вољу. У националним законодавствима земаља чланица, оквирне одлуке се могу применити тек након имплементације у националном законодавству.

¹³⁴ Европски савет је још 1975. године основао тзв. „Trevi“ групу чиј је основни задатак био размена информација о терористичким активностима, сигурносним питањима везаним за ваздушни саобраћај, нуклеарне материјале и бављење разним другим осетљивим питањима. Поред тога,

Оквирна одлука Савета Европске уније о борби против тероризма броји тринаест чланова, од којих три дају кључне смернице за решавање овог питања: 1) јединствену дефиницију тероризма на подручју Европске уније, 2) одржење појма терористичке групе и 3) скуп кривичних дела повезаних са тероризмом.

Кривично дело тероризма, терористички акт, одређено је као акт који, с обзиром на своју природу или контекст, има могућност да, држави или међународној организацији нанесе озбиљну штету, а са намером: озбиљног застрашивања становништва, примене принуде према влади или међународној организацији да она нешто учини или не учини, озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, економских или друштвених структура земље или међународне организације. Терористички акт се реализује извршењем неког од уобичајених кривичних дела предвиђених кривичним законодавством сваке земље, којима баш та специфична намера, односно циљ који се жели постићи даје простор за квалификацију као кривичног дела тероризма. У складу са тим, кривично дело тероризма је могуће извршити: 1) нападом на живот, тело или слободу неког или неких лица; 2) отмицом или узимањем талаца; 3) уништењем државних или јавних објеката, саобраћајних система, инфраструктуре укључујући и информационе системе, фиксних платформи лоцираних у епиконтиненталном појасу; 4) отмицом авиона, брода или другог средства јавног превоза или превоза робе; 5) производњом, поседовањем, набављањем, превозом, снабдевањем или употребом нуклеарног, биолошког, хемијског или другог оружја, експлозива, нуклеарног или радиоактивног материјала или уређаја, или истраживањем и развојем нуклеарног, биолошког или хемијског оружја; 6) испуштањем опасних материја или проузроковањем пожара, поплава или експлозија које могу да угрозе живот људи; 7) ометањем или обустављањем снабдевања водом, електричном енергијом или другим основним природним

уговором из Амстердама, из 1997. године, прецизиран је циљ Уније. Наиме, он је био усмерен на пружање високог степена сигурности својим грађанима, сузбијањем свих облика кривичних дела, међу којима су посебно наведени: тероризам, организовани криминалитет, нарко-деликти и тд. Даље, Европска уније је касније донела и низ правних аката која се баве искључиво сузбијањем тероризма.

ресурсом, које може да угрози живот људи; или 8) самом претњом да ће се учинити неко од поменутих дела (члан 1. Оквирне одлуке).

Терористичка група се дефинише као структурисана група сачињена од три или више лица, која је основана на неодређено време и која делује споразумно са циљем вршења кривичног дела тероризма. Структурисана група је скупина која није случајно формирана за извршење кривичног дела, али која нема формално дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру. У оквиру терористичке групе, прави се јасна разлика између лица која воде групу и чланова, односно самих учесника у активностима терористичке групе (члан 2. Оквирне одлуке).

Кривична дела повезана са тероризмом, поред оних из националних законодавстава којима карактер „терористичких“ даје намера њиховог предузимања (намера предузимања радње кривичног дела, предвиђеног таквим националним законодавством, зарад постизања каквог терористичког циља), према члану 3. Оквирне одлуке су: тешка крађа, фалсификовање докумената и изнуда. Ова одредба је допуњена 2008. године, па се још кривичним делима повезаним са тероризмом сматрају: јавно подстицање на вршење терористичких дела и регрутовање и обучавање за вршење терористичких дела.

Што се тиче кажњавања (члан 5. Оквирне одлуке), износи се потреба да кривичне санкције требају бити делотворне, тј. сразмерне тежини учињеног дела и одвраћајуће. У принципу, то је универзални казнени концепт, данас достигнут у свим кривичноправним системима уређених друштава. За вођу терористичке групе предвиђена је казна затвора у трајању од најмање петнаест година, док је за учествовање у терористичкој групи прописана не мања казна од осам година. За остала кривична дела повезана са тероризмом одмеравају се строже казне од иначе прописаних за та (обична) дела. Сходно распону казни, уочавају се три различите ситуације. Прва, као најтежи облик кривичног дела - вођење терористичке групе, друга, учествовање у терористичкој групи, и трећа ситуација, извршење кривичних дела са крајњом намером извођења терористичког акта. Оквирна одлука, предвиђа и могућности ублажавања казне. То је могуће уколико: надлежни органи дођу до информација које иначе не би могли сазнати на други начин, учинилац (или вођа

групе) спречи или ублажи последице терористичког чина, и дође до предаје осталих учинилаца и спречавања извођења нових терористичких дела (члан 6. Оквирне одлуке).

Савет Европе се јако дуго бави питањем сузбијања тероризма. Он је увек представљао форум европских држава за изградњу заједничких стратегија за борбу против криминалитета. Друго, Савет Европе је још и регионална организација у ширем смислу, зато што обухвата и земље ван територије Европе. Од 11. септембра 2001. године, Савет Европе се врло интензивно посветио питању тероризма. Наиме, много пре тога, још 1977. године, у Стразбуру је донета Европска Конвенција о сузбијању тероризма¹³⁵ Међутим, у циљу јачања борбе против тероризма, Савет Европе доноси Протокол о изменама Европске Конвенције о сузбијању тероризма,¹³⁶ за шта је била надлежна Мултидисциплинарна група за међународну акцију против тероризма (Multidisciplinary Group on International Action against Terrorism GMT), коју су сачињавали експерти из 45 земаља чланица и велики број држава посматрача и организација. Протокол којим је Стразбуршка Конвенција измењена, усвојен је 2003. године.

Нова група експерата (CODEXTER),¹³⁷ доноси нови инструмент у борби против тероризма. Била је то Конвенција Савета Европе о спречавању тероризма.¹³⁸ Усвојена је у Варшави 16. маја 2005. године, а ступила је на снагу 01. јуна 2007. године. Циљ који се њом желео постићи био је повећање ефикасности постојећих међународних инструмената. Наиме, она је требало да потпомогне настојања држава чланица у спречавању тероризма, за шта предвиђа два начина. Први, тиче се инкриминације одређених понашања (што је од посебног значаја за имплементацију у национално законодавство): јавно подстицање, регрутовање и обука за тероризам, а други, јачања превентивних мера на националном и међународном нивоу (модификације актуелних прописа који регулишу питања екстрадиције и узајамне међународне кривичноправне помоћи).

¹³⁵ *European Convention on the Suppression of Terrorism ETS No. 90*. Наша земља је и ову конвенцију, такође, ратификовала. „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/2001.

¹³⁶ *Protocol Amending the European Convention on the Suppression of terrorism ETS No 90*. Наша Република је ратификовала Додатни Протокол. „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, 19/2009.

¹³⁷ 2003. године, CODEXTER (међувладина група за тероризам), је заменио Мултидисциплинару групу за међународну акцију против тероризма (GMT).

¹³⁸ *Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No 196*.

3.5 Међународни уговори – област: кривична дела против безбедности јавног саобраћаја

Инкриминацијама из групе кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја, обезбеђује се кривичноправна заштита опште сигурности људи и имовине у области јавног саобраћаја, при чему се у виду имају све гране саобраћаја: друмски, железнички, ваздушни, речни и саобраћај жичаром. Основни облици кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја, за последицу имају углавном угрожавање, док се њихови тежи облици манифестују у виду повреде живота или тела људи или имовине већих размера.

Објекат заштите ове групе кривичних дела је безбедност јавног саобраћаја. Границе репресивне кривичноправне заштите у овој области су значајно ограничене, те она, премда у принципу неопходна, има много мањи значај него превентивна заштита. Али, не треба занемарити чињеницу да превентивне мере у овој области, изискују велика материјална средства, као ни то да је кривично право и данас, и у овом сегменту друштва и друштвених односа, основно средство сузбијања саобраћајне делинквенције.

Раније, у погледу законског регулисања овог сегмента кривичне материје, постојала је подељена законодавна надлежност, у смислу што је питање кривичних дела против безбедности ваздушног саобраћаја инкриминисала савезна влада, док су републике чланице биле задужене за санкционисање деликта из свих осталих грана саобраћаја. Данас, вероватно због државног уређења, али и усвојене законодавне технике, у глави XXVI Кривичног законика, штити се укупна безбедност саобраћаја, без обзира на његову врсту. За актуелне инкриминације из области саобраћаја, заслужни су бројни међународни документи, од којих смо садржај неких од њих већ изнели у оквиру овог рада: Конвенција о сузбијању кривичних дела и неких других аката уперених против безбедности ваздушне пловидбе – тзв. Токијска конвенција од 14. септембра 1963. год.; Конвенција о сузбијању незаконитих аката отмице ваздухоплова – тзв. Хашка конвенција од 16.

децембра 1970. год.; Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперних против безбедности цивилног ваздухопловства – тзв. Монреалска конвенција од 23. септембра 1971. год.; Протокол о сузбијању незаконитих аката насиља на аеродромима који служе међународном цивилном ваздухопловству од 24. фебруара 1988. године (допуна тзв. Монреалске конвенције од 23. септембра 1971. год.); Европска конвенција о сузбијању тероризма – Стразбур, од 27. јануара 1977. године; Конвенција о сузбијању противзаконитих аката уперених против безбедности поморске пловидбе – тзв. Римска конвенција од 10. марта 1988. год.; Протокол о сузбијању противзаконитих аката уперених против безбедности фиксних нафтних платформи лоцираних на морском дну од 10. марта 1988. године (у вези са тзв. Римском конвенцијом од 10. марта 1988. год.).

Кривична дела која могу бити извршена из политичких мотива из ове главе Кривичног законика су:

- угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ),
- отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293. КЗ) и
- пиратство (чл. 294. КЗ).

3.6 Међународни уговори – област: кривична дела против опште сигурности људи и имовине

Данашњи степен развоја цивилизације и технике, уз позитивне, доноси и бројне негативне појаве које веома озбиљно угрожавају сигурност људи и имовине. Неке од тих видова угрожавања сигурности, цивилизација готово одувек познаје (експлозије, пожари, отровни гасови). Међутим, развојем технологије, техничких средстава и достигнућа, они попримају сасвим нове димензије, што у складу са тим, резултира и њиховим нагло увећаним криминално политичким значајем. Али, као у другим областима, и у овој је улога кривичног права супсидијарна, док су од

примарног значаја одређене превентивне мере и одредбе из области других грана права (нпр. управног права).

Инкриминације које за свој објекат заштите имају општу сигурност људи и имовине су кривична дела чијим се извршењем, услед опасности радње извршења, употребљеног средства или због неке друге околности, доводи у опасност живот једног, мањег или већег, броја људи или имовине већег обима, у чему би требало видети кључну диференцијацију између кривичних дела сврстаних у ову групу и других сличних дела. Сигурност људи и имовине овде може бити угрожена општеопасним средством или самом општеопасном радњом, што није искључено и код неких других кривичних дела. Међутим, код тих дела, примарни објекат заштите је или неко друго добро (нпр. живот, тело, имовина), или се пак ради о посебној области, којој се због значаја и специфичности обезбеђује посебна кривичноправна заштита (нпр. инкриминисање угрожавања јавног саобраћаја).

Кривична дела против опште сигурности људи и имовине су, по својој природи, последични деликти. Сходно врсти последице, њихова уобичајена подела је на дела повреде и дела угрожавања. Међутим, заступљенија су дела чија се последица манифестује у виду угрожавања, тј. у виду апстрактне или конкретне опасности.

Кривична дела повреде се испољавају у виду уништења или оштећења објекта радње. Иначе, повреда се дефинише као негативна физичка или материјална промена на објекту радње, узрокована радњом кривичног дела. Код ове групе инкриминација повреда се јавља само код тежих облика (не и основних), и то у виду кривичних дела квалификованих тежом последицом.

Кривична дела угрожавања имају последицу у виду апстрактне (могуће) или конкретне опасности (опасности која је наступила).

Апстрактна опасност представља законодавни мотив инкриминисања и установљавање њеног постојања у конкретном случају није дозвољено, већ се оно претпоставља. Ово зато што се сама инкриминисана радња сматра типично опасном, те самим тим нема места за сумњу (доказивање да у конкретном случају), да до ње није могло доћи. Дакле, апстрактна опасност представља могућност за наступање конкретне опасности, као нпр. кривично дело уништења, оштећења или уклањања

знакова којима се упозорава на опасност из чл. 283. КЗ.¹³⁹ Овде законодавац полази од претпоставке да се предузимањем наведених радњи, *увек* ствара апстрактна опасност, а уколико опасност за живот или тело људи или имовину већег обима заиста и наступи, када ће се заправо радити о конкретној опасности, постојаће други деликт. На овом примеру, јасно се види да је разлика између ове две врсте опасности у већем или мањем степену вероватноће да ће уопште до повреде заштићеног добра доћи. Кривична дела чија се последица састоји у апстрактној опасности, сматрају се довршеним тек окончањем радње извршења.

Конкретна опасност је заправо блиска, непосредна опасност, ситуација када је заштићено добро већ угрожено, тако да даљим њеним развојем може доћи до повреде заштићеног добра. Конкретна опасност је увек саставни део описа кривичног дела, односно она је његово обележје, због чега је њено постојање неопходно установљавати у сваком конкретном случају. Сматра се да довршено кривично дело претпоставља да је наступање конкретне опасности установљено. Случај умишљајног извршења дела у које је инкорпорирана конкретна опасност, неизоставно захтева да он обухвати и њено постојање.

Иначе, кривична дела из ове главе, поред умишљајног имају и нехатни облик кривице. Сходно општим правилима за посебне случајеве одговорности у кривичном праву, а конкретно код кривичних дела квалификованих тежом последицом, неопходно је да се тежа последица може приписати нехату учиниоца.

Из групе кривичних дела против опште сигурности људи и имовине, у кривична дела која могу бити извршена из политичких мотива, можемо уврстити једино:

- неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ).

Поменути инкриминација настала је спајањем два кривична дела¹⁴⁰: неовлашћено прибављање и располагање нуклеарним материјама из чл. 247а и угрожавање

¹³⁹ Види: Стојановић З.: *Кривично...*, op. cit., стр. 98.

¹⁴⁰ *Закон о изменама и допунама Кривичног закона Савезне Републике Југославије – Основни кривични закон*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 44/76, 36/77, 56/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 и „Службени лист СРЈ“, бр. 35/92, 37/93, 24/94, 61/01 и „Службени гласник РС“, бр. 39/03.

безбедности нуклеарним материјама из чл. 247б ОКЗ. Ови деликти су у наше кривично законодавство унети 1990. године, као последица ратификације Конвенције о физичкој заштити нуклеарног материјала закључене 1979. године у Бечу.¹⁴¹ У њеном 7. члану прописано је више инкриминација чији је превасходни циљ спречавање да неовлашћена лица дођу у посед нуклеарних материја и онемогућавање злоупотребе тих материја. Везано за то, Конвенција садржи обавезу држава уговорница да за ове деликте, у свом кривичном законодавству, пропишу санкције сразмерне њиховој тежини.

3.7 Међународни уговори – област: кривична дела против безбедности рачунарских података

У животу савременог човека, компјутерска технологија рапидно заузима огроман простор. Тако, с једне стране, данашњи живот се без ње не може замислити, док је, с друге стране, прати нова врста криминалитета – компјутерског, који је своју експану започео средином 80-их година двадесетог века, која је данас актуелнија него икада раније, а што је све последица њеног наглог развоја у последњим годинама и продирања у све ћелије друштва.

Безбедносна политика сваке земље, међу основним задацима, одувек има и заштиту државне инфраструктуре, у шта убрајамо и компјутерски систем комуникација.¹⁴² Међутим, по завршетку Хладног рата, у западним земљама овај проблем, услед редукције директних територијалних претњи, накратко, бива скрајнут. Али, већ половином деведесетих година XX века, ово питање је у расправама о унутрашњој безбедности поново актуелизовано. После терористичких напада на Сједињене Америчке Државе 11. септембра 2001. године,

¹⁴¹ Конвенције о физичкој заштити нуклеарног материјала – Беч 26/10/1979, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 9/85.

¹⁴² Путник, овај вид државне инфраструктуре назива „сајбер простор“, а дефинише га као алтернативну просторну димензију, унутар које се успоставља веза између различитих персоналих рачунара, рачунарских мрежа, различитих виртуелних заједница и појединаца. (види: Пунтик Н.: *Сајбер простор и безбедносни изазови*, Београд, 2009. год., стр. 9). Треба истаћи да сајбер криминалитет (*cyber crime*), не укључује само компјутерска, већ и сва кривична дела учињена посредством било ког вида телекомуникационе технологије.

земље запада поклањају нарочиту пажњу заштити критичних информационих инфраструктура – комуникација, које су од виталног значаја за безбедносни систем. Све ово, представља резултат сазнања да су се терористи, за планирање и реализацију напада, користили управо интернетом (прикупљање информација, међусобна комуникација, вршење пропаганде, психолошко ратовање и сл.).

Један од скоријих напада на компјутерски систем комуникација, био је изведен против Естоније, земље у којој су информациони системи на изузетно високом нивоу. Напад је отпочео 27. априла 2007. године и трајао је неколико недеља. За циљ је имао опструкцију државних сајтова (министарства спољних послова и министарства правде), сајтова медија, као и банака. Обим и интензитет овог напада били су такви да је министар одбране затражио примену члана 5. Северноатланског уговора, који регулише питање колективне одбране нападнуте земље.¹⁴³ Пре тога, овај члан је активиран, први и једини пут, 12. септембра 2001. године као одговор на терористичке нападе на Сједињене америчке државе 11. септембра.

Компјутерски систем комуникација може бити погодан инструмент противничких држава, идеолошки мотивисаних група и међународних терористичких организација за конфротацију са неком другом државом, без активирања војних средстава и сукоба. Често, те државе, групе или организације ни немају војну снагу како би се супротставиле другој земљи, која је од њих вишеструко моћнија. Али, могу нарушити функционисање компјутерске инфраструктуре, што за последицу може имати погубне прекиде у функционисању основних функција државе. Тиме ово питање постаје изузетно значјано за област националне безбедности.

Све ово, резултирало је успостављањем међународне сарадње са циљем што успешнијег супротстављања тзв. компјутерском криминалитету, а што је условило доношење бројних међународних аката. Међу њима издвајамо:¹⁴⁴ Препорука Савета Европе о криминалитету везаном за компјутере из 1989. године; Резолуција Уједињених нација о компјутерском криминалитету из 1990. године; Резолуција

¹⁴³ Главна одредба уговора између држава чланица Северно-атланског савеза – НАТО-а је тачка 5. Део ње гласи: „Државе чланице се слажу да ће се оружани напад против једне или више чланица у Европи или Северној Америци сматрати нападом на све чланице.

¹⁴⁴ Стојановић З. и Делић Н.: *Кривично...*, op. cit., стр. 260-262.

Међународног удружења за кривично право везана за компјутерски криминалитет из 1992. године; Препорука Савета Европе о сагледавању проблема који се у кривичном процесном праву јављају у вези са информационом технологијом из 1995. године; Студија о правним аспектима компјутерског криминалитета у информационом друштву из 1998. године; Предлог правног оквира одлучивања везаног за нападе на информационе системе из 1998. године; Директива Европске уније о електронском пословању из 2000. године; Препорука о стратегији за нови миленијум у заштити и контроли компјутерског криминалитета из 2000. године и Конвенција Европске уније о међусобној помоћи у кривичним стварима из 2000. године.

За инкриминације из ове области у нашем законодавству нарочито су значајни¹⁴⁵ Конвенција Савета Европе о сајбер криминалу из 2001. године¹⁴⁶ и Додатни протокол уз Конвенцију, који се односи на кажњавање аката расизма и ксенофобије учињених путем компјутерских система из 2003. год.¹⁴⁷

У уводу Конвенције представљен је циљ њеног усвајања - повећање ефикасности заједничке борбе зарад заштите друштва од сајбер криминала који је настао као негативна последица дигитализације, конвергенције и сталног тренда ка глобализацији компјутерске мреже која се, као и електронске информације, може користити за вршење различитих кривичних дела, за шта је неопходно усвајање одговарјуће легислативе на националним нивоима.¹⁴⁸

Конвенција има три дела. Први је посвећен материјалноправним одредбама, други – кривичнопроцесним, а трећи – регулативи међународне сарадње. Први део садржи три одељка.

У првом одељку, прописана је обавеза држава чланица да у оквиру свог кривичног законодавства инкриминишу понашања која угрожавају поверљивост,

¹⁴⁵ Ibid, стр. 261.

¹⁴⁶ Конвенција Савета Европе о сајбер криминалу – Будимпешта, од 23. новембра 2001. год., „Службени гласник РС“, бр. 19/2009.

¹⁴⁷ Додатни протокол уз Конвенцију о сајбер криминалу који се односи на криминализацију аката расистичког и ксенофобичног садржаја путем компјутерских система – Стразбур, од 28. јанура 2003. год., „Службени гласник РС“, бр. 19/2009.

¹⁴⁸ Стојановић З. и Делић Н.: *Кривично...*, op. cit., стр. 261.

интегритет и доступност компјутерских података и система. То су следећа понашања:

- „неовлашћен приступ“ – подразумева неовлашћено приступање компјутерском систему или неком његовом делу, које је учињено са одговарајућом намером учиниоца;
- „недозвољено пресретање“ – предстаља неовлашћено пресретање, уз употребу адекватних техничких уређаја, компјутерских података, који немају јавни карактер, приликом њиховог кретања ка компјутерском систему, из компјутерског система или унутар самог компјутерског система, а које је, такође, учињено са одговарајућом намером учиниоца;
- „оштећење података“ – обухвата противправно оштећење, брисање, кварење, мењање или прикривање компјутерских података, учињено са одговарајућом намером учиниоца;
- „ометање система“ – представља неовлашћено, у већој мери, ометање функционисања компјутерских система путем уношења, преношења, оштећења, брисања, кварења, мењања или прикривања компјутерских података, учињено са одговарајућом намером учиниоца, и
- „злоупотреба уређаја“ – представља производњу, продају, набављање у циљу коришћења, увоз, дистрибуцију или други начин стављања на располагање средстава и опреме намењених извршењу неког од наведених дела.

Поред наведеног, објекат радње могу бити и компјутерске лозинке, шифре за приступ или слични подаци путем којих се може приступити компјутерском систему комуникације као целини или неком његовом делу, али искључиво под условом да се нека од предвиђених радњи извршења предузима са намером да они буду употребљени за извршење неког од наведених кривичних дела.

У овом делу Конвенције, прописана је и обавеза санкционисања поседовања било чега што има карактер објекта радње, ако је то поседовање праћено намером извршења неког од наведених дела.

Други одељак Конвенције прописује обавезу држава чланица да у оквиру свог националног законодавства инкриминишу посебне облике кривичних дела фалсификовања и преваре извршене предузимањем радњи посредством компјутера. Овде се, наиме, ради о „компјутерском фалсификовању“, које се може извршити уношењем, мењањем, брисањем или прикривањем компјутерских података, независно од тога да ли су ти подаци директно читљиви и разумљиви, а са циљем да се они сматрају аутентичним, те да се са њима поступа на уобичајен начин и „компјутерској превари“, која представља неовлашћено уношење, мењање, брисање или прикривање компјутерских података или, на било који подобан начин извршено, ометање функционисања компјутерских система, у намери прибављања противправне имовинске користи.

Конвенција у свом трећем одељку прописује посебне облике кривичних дела који се тичу злоупотребе деце у порнографске сврхе и повреде ауторског и сродних права, чије је постојање условљено њиховим вршењем посредством компјутерског система.

Што се тиче Додатног протокола уз Конвенцију о сајбер криминалу који се односи на кажњавање аката расизма и ксенофобије учињених путем компјутерског система, он у уводном делу потцртава да национално и међународно право требају обезбедити одговарајуће, а у границама закона, одговоре на пропаганду расистичке и ксенофобичне природе извршену путем компјутерских система комуникација. У складу са тим, Протокол предвиђа да државе потписнице у свом законодавству, као кривична дела предвиде следећа понашања: ширење расистичког и ксенофобичног материјала посредством компјутерских система; расистички и ксенофобичну мотивисану претњу упућену посредством компјутерских система; увреду мотивисану расизмом и ксенофобијом остварену посредством компјутерских система и оспоравање, минимизацију у већој мери или одобравање геноцида или другог кривичног дела против човечности.

Како смо већ изнели, наша земља је Конвенцију о сајбер криминалу из 2001. године, потписала 2005., а ратификовала тек 2009. године. Међутим, не можемо да не приметимо да је наш законодавац, с једне стране, пратио законодавне

иновације у свету, а са друге, уважавао актуелне друштвене потребе. Тако је, Законом о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије из априла 2003. године,¹⁴⁹ по први пут, у наше законодавство уврштена група кривичних дела чији су објекат заштите били безбедност компјутерских система и мрежа за обраду података, односно самих компјутерских података. Инкриминацијама из ове главе, били су, осим „недозвољеног пресретања“, обухваћени сви остали облици компјутерског криминалитета на које је указано у Конвенцији.

Значајан допринос у супротстављању овој категорији кривичних деликата очекује се и од Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала,¹⁵⁰ чија примена има за циљ откривање, гоњење и суђење за кривична дела против безбедности рачунарских података, као и за кривична дела против интелектуалне својине, имовине и правног саобраћаја код којих се као објект или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику. Поменути закон уз то предвиђа и оснивање Посебног одељења за борбу против високотехнолошког криминала које ће бити део Вишег јавног тужилаштва у Београду, и чија ће месна надлежност покривати читаву територију Републике Србије. Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, у оквиру Министарства унутрашњих послова, предвиђа још и формирање Специјалне службе за борбу против високотехнолошког криминала.

Из групе кривичних дела против безбедности рачунарских података, тј. из главе XXVII КЗ, као кривична дела која могу бити извршена из политичких мотива, издвојили би смо:

- рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ),
- прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300. КЗ),

¹⁴⁹ Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 39/2003.

¹⁵⁰ Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, „Службени гласник РС“, број 61/05 и 104/09.

- рачунарска превара (чл. 301. КЗ) и
- неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ).

Политичка кривична дела, имајући у виду врсте инкриминација које смо у њих убројали, можемо посматрати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу, политичка кривична дела обухватају деликте чији је примарни објекат заштите уставно уређење и безбедност земље. У ширем смислу, поред ових, политичким кривичним делима сматрамо и одређене инкриминације из још четири групе кривичних дела, чији примарни објекат заштите није уставно уређење и безбедност земље, али би извршење конкретних деликата која су у њих уврштена, за последицу могло имати угрожавње, па чак и повреду, уставног уређења и безбедности државе. Реч је о следећим групама инкриминација и кривичним делима систематизованим у оквиру њих:

1. *Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом* из главе XXXIV КЗ: тероризам (чл. 391. КЗ), јавно подстицање на извршење терористичких дела (391а КЗ), врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ), употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ), уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ), угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ), финансирање тероризма (чл. 393. КЗ) и терористичко удруживање (чл. 393а КЗ);
2. *Кривична дела против безбедности јавног саобраћаја* из главе XXVI КЗ: угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ), отмица ваздухоплова, брода и другог средства (чл. 293. КЗ) и пиратство (чл. 294. КЗ);
3. *Кривична дела против опште сигурности људи и имовине* из главе XXV, у оквиру које, из политичких мотива може бити извршено једино кривично дело неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ) и

4. *Кривична дела против безбедности рачунарских података* из главе XXVII: рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ), прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300. КЗ), рачунарска превара (чл. 301. КЗ) и неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ).

ДРУГИ ДЕО

КРИВИЧНОМАТЕРИЈАЛНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

Данас се, након више деценија, говори о кривичном законодавству Републике Србије, што није био случај у ранијем периоду, када се говорило о југословенском кривичном законодавству, односно све до трансформације Савезне Републике Југославије у државну заједницу Србија и Црна Гора, када обе државе чланице доносе своје кривичне законе, док државна заједница ову материју уопште није регулисала.

Наиме, одмах након Другог светског рата, отпочиње се са законодавним радом и у области кривичног права, када је донешено више закона којима се предвиђају кривична дела у одређеним областима, од којих је важно поменути *Закон о кривичним делима против народа и државе* од 25. августа 1945. године, којим је било предвиђено санкционисање ратних злочина и политичких кривичних дела. Пре тога, односно 3. фебруара 1945. године, усвојена је *Одлука* (која је 23. октобра 1946. године постала *Закон*) *о неважности правних прописа донешених пре 6. априла 1941. године и за време окупације*. Овом одлуком, односно Законом, дат је простор за примену одредби предратног законодавства, под условом да оне нису биле у супротности са новим прописима. Тако су до доношења новог, потпуног, односно свеобухватног кривичног законика 1951. године, за читав низ кривичних дела важиле одредбе *Кривичног законика Краљевине Југославије донетог 27.*

јануара 1929. године. Оваквом решењу се морало прибећи и мимо *Одлуке*, односно *Закона*, јер одредбе новодонесених закона уопште нису регулисале онај део кривичног права који спада у општи део кривичног права.

Из тих разлога, приступило се интензивној изради општег дела кривичног права, па је 4. децембра 1947. године донет Кривични законик (општи део), који је ступио на снагу 12. фебруара 1948. год. Његову израду, пратио је снажан утицај совјетског кривичног законодавства и совјетске доктрине, а што је посебан одраз имало у прихватању материјалне концепције кривичног дела, усвајању аналогије којом су се инкриминисала понашања, тј. стварала нова кривична дела, предвиђању врло широке одговорности за покушај и припремне радње, али и у области кривичних санкција. Ситуацију у друштву након рата, која је почивала на принципу да је законито само оно што помаже интересу ослободилачке борбе, а незаконито све што је за њу штетно, пратила су и законодавна решења, која су била изразито ригорозна, односно све, само не праведна, те у складу са тим, и са данашњег ступња развоја кривичноправних института, апсолутно неприхватљива.

Након Општег дела кривичног законика, 1948. године, донети су и неки посебни закони, који су прописивали санкционисање одређених група понашања, при чему је планирано да касније буду систематизована у јединствени кривични законик. Радило се о следећим законима: Закон о кривичним делима против општенародне имовине и имовине задружних и других друштвених организација, Закон о кривичним делима против службене дужности и Закон о војним кривичним делима.

Међутим, услед политичког разлаза Југославије са Совјетским савезом, јављају се значајно нова виђења када је реч о изградњи правног система земље, посебно кривичне области. Тако, долази до самосталне израде потпуно новог кривичног законика – *Кривични законик Федеративне Народне Републике Југославије*, донет 2. марта 1951. године, а 01. јула 1951. године ступио на снагу. Био је то оригиналан, за тадашње време, савремен и легислативно-технички доста добро уређен законик. Важио је пуних двадесет шест година (до 01. јула 1977. године). За то време, претрпео је значајан број измена и допуна. Међу њима, најважније су оне из 1959. године, које су донеле бројне новине, посебно у систему

кривичних санкција, где су се нарочите новине тицале санкција према малолетницима.

Нови период за југословенско кривично право наступа доношењем Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 21. фебруара 1974. године.¹⁵¹ Њиме је, уместо јединственог Кривичног законика Југославије, који је важио на читавој територији земље, предвиђено доношење нових кривичних закона. Тако је дошло до поделе законодавне надлежности између федерације и федералних јединица, па су 1. јула 1977. године ступили на снагу девет кривичних закона (савезни, шест републичких и два покрајинска). Разлог за доношење новог законодавног решења био је политичке, тј. уставноправне природе, јер без обзира на извесне новине, он углавном задржава решења новелираног Кривичног законика из 1951. године. Што се тиче материје општег дела кривичног права она је, готово у потпуности, остала у законодавној надлежности федерације. Међутим, посебни део је сходно Уставу (чл. 281. став 1. тачка 12), подељен између федерације и федералних јединица, при чему су федералне јединице регулисале његов највећи део. Сходно оваквом стању, узимајући у обзир и уставне могућности федералних јединица, разумљиво је постојање значајних разлика у инкриминисању појединих понашања између неких републичких, односно покрајинских закона.

Кривични закони република и покрајина мењани су више пута. Најзначајније измене и допуне савезног Кривичног закона догодиле су се 1990. године. Оне су биле, као и пре тога, логичан продукт друштвено-политичке ситуације. Тако, у области политичких деликата, законски описи појединих инкриминација бивају прецизирани, чиме долази до сужавања криминалне зоне. Истовремено, мањи број понашања из ове групе је декриминализован. Међутим, тада је у кривично законодавство унет један број кривичних дела, што је заправо представљало реализацију обавеза преузетих ратификацијом међународних докумената.

¹⁵¹ Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, "Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије", бр. 9/74.

Државноправни континуитет Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, наставила је Савезна Република Југославија. Што се области кривичног законодавства тиче, то је за последицу имало обавезу његовог усклађивања са Уставом Савезе Републике Југославије од 28. априла 1992. године. Везано за то, усклађивање савезног кривичног закона извршено је 1993. године, кривичног закона Републике Србије 1994. године, када је дошло до његових многобројних измена и допуна, док је друга република чланица Црна Гора, 1993. године донела потпуно нови кривични закон. 1993. године у Кривичном закону Југославије укинута је смртна казна, која се нарочито сматра дубиозном када су политички деликти у питању. Након тога, али и поменутих измена Кривичног закона Србије, законодавно регулисање политичких деликата било је адекватно њиховој природи, односно објективној могућности угрожавања, па и повреде, основног објекта заштите кривичног права, тј. основних добара човека (или његовим основним правима), као и добара која су у улози постојања и остваривања основних добара човека.

Тиме су савезни и закони република чланица уподобљени са Уставом Савезне Републике Југославије и уставима република чланица и одређене кривичноправне норме усклађене са промењеном друштвеном, економском и политичком ситуацијом. Измене и допуне, биле су углавном везане за Посебни део, док је у обалости Општег дела најприметније било укидање смртне казне у савезном кривичном закону и укидање мере безбедности забране јавног иступања.¹⁵²

После трансформације Савезне Републике Југославије у државну заједницу Србија и Црна Гора, свака Република доноси свој кривични закон, док државна заједница ову област уопште није регулисала. Имајући то у виду, Република Србија у погледу свог кривичног материјалног законодавства наставља континуитет са

¹⁵² Према члану 67. Кривичног закона Савезне Републике Југославије, *мера безбедности забране јавног иступања* представљала је могућност суда да учиниоцу кривичног дела забрани јавно иступање у штампи, на радију, телевизији и јавним скуповима, као и вршење издавачке делатности, ако је учинилац злоупотребио јавно иступање ради извршења кривичног дела или уколико се оправдано може сматрати да би његово јавно иступање било опасно. Трајање мере одређивао је суд, у распону од једне (што је посебни законски минимум ове мере), до пет година (посебни законски максимум). *Кривични закон Савезне Републике Југославије*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 и „Службени лист СРЈ“, бр. 35/92, 37/93, 24/94, 61/01 и „Службени гласник РС“, бр. 39/03.

кривичним законодавством бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Тако, 11. априла 2003. године, сматрајући да Кривични закон Савезне Републике Југославије не регулише материју из области из које је надлежна државна заједница, почиње га сматрати својим и доноси Закон о изменама и допунама Кривичног закона Савезне Републике Југославије, када му је и променила назив у Основни кривични закон.¹⁵³ Кривични закон Републике Србије је, такође задржан у примени, али измењен и допуњен Законом о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије. Оба ова закона, била су у духу изразитог заостравања и проширења кривичноправне репресије,¹⁵⁴ јер се, посматрано у односу на 1993. и 1994. годину, отишло корак уназад. Наиме, тада су посебни минимуми предвиђених казни за већину политичких деликата подигнути.

У литератури преовлађује став да су приликом измена и допуна кривичног законодавства у Србији (а посебно измене од 11. априла 2003. године), учињени озбиљни пропусти и неусклађености и у суштинском и у законодавно-техничком смислу, а што се приписује непромишљеним и исхитреним интервенцијама у законском тексту.¹⁵⁵ Ставови науке, струке и судске праксе били су апсолутно занемарени, а и читав приступ реформама кривичног законодавства није био усклађен са стандардима који уобичајено важе. Стојановић истиче да би у последњих готово сто педесет година, од када у нашој земљи постоји кривично законодавство у модерном смислу, било тешко наћи сличне примере.¹⁵⁶

Ови недостаци су врло брзо уочени, па се већ 2004. године у Србији приступило изради новог Кривичног законика, који је донешен 29. септембра 2005. године, а примењује се од 01. јануара 2006. године. Он је остао на снази и након престанка постојања државне заједнице Србија и Црна Гора. Његове прве измене и допуне ивршене су у септембру 2009., а затим 2012., 2013. и последње 2014. године. Све оне указују да је кривично законодавство наше земље окренуто репресији, да се принципи правне државе не уважавају у мери у којој би требали, односно, да се прибегава „заштити по сваку цену“! Економској и друштвеној

¹⁵³ *Основни кривични закон*, „Службени гласник РС“, бр. 39/03.

¹⁵⁴ Види: Стојановић З.: *Кривично...*, *op. cit.*, стр. 33 – 36.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*

ситуацијаи нашег друштва не могу помоћи оштре кривичноправне норме, већ политичка решења и воља, јер је политика и узрок и решење таквог стања. Оштрим, специјалним, ванредним кривичним правом, на плану сузбијања криминалитета не могу се добити значајнији резултати, али се у области слобода и права грађана сигурно има изгубити много.

1. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кривичноправна заштита уставног уређења и безбедности државе, у свим друштвима, одувек је имала огроман значај. Такав статус, ово питање, добило је захваљујући изузетној важности и вредности објекта заштите групе кривичних дела којој припада. Наиме, посматрана у целини, ова кривична дела, непосредно угрожавају друштвени поредак земље у његовим основама, а посредно и изузетно велики број (гледано у односу на друге групе кривичних дела), других вредности заштићених кривичним правом. То је разлог зашто кривично право од свог постанка и у свим својим фазама развоја, настоји да прописивањем и изрицањем строгих кривичних санкција, превенира делатност „чији сам ехо изазива узбуну и потрес друштва“.¹⁵⁷ Дакле, законодавац је у циљу спречавања ових кривичних дела, санкционисао ране фазе њиховог извршења: покушај, па чак и припремање.

Безбедносна слика данашњег друштва, овој групи кривичних дела даје на значају. Наиме, последња догађања у свету, али и на подручју бивше Југославије, сведоче о континуираном настојању да се поједине државе доведу у положај потчињености и зависности у односу на друге државе, у ком циљу се предузимају активности усмерене на подривање уставног уређења и безбедности тих земаља.

¹⁵⁷ Срзентић Н. и др.: Коментар Кривичног закона СФРЈ, Београд, 1978. год., стр. 409.

Нису ретке ни ситуације да се ове акције предузимају и у оквиру борбе за власт између политичких снага у земљи, без обзира на то да ли је сама та борба подстакнута интересима неке стране државе или унутрашњим међустраничким и међунационалним односима. Напади на друштвено уређење и безбедност земље, не ретко само претходе оружаном интервенцији која има за циљ обезбеђивање власти њеним новим носиоцима, било у оквиру истог, било у оквиру другог друштвено-економског уређења или уставно-правног система.

Објекат заштите кривичних дела инкриминисаних у овој глави је уставно уређење и безбедност Републике Србије (до 2006. године и Државне заједнице Србија и Црна Гора). Основима уставног уређења Републике Србије, у складу са Уставним¹⁵⁸ одредбама, трема сматрати:

- начела устава (чланови од 1. до 17),
- људска и мањинска права и слободе (чланови од 18. до 81),
- економско уређење и финансије (чланови од 82. до 96),
- надлежности Републике Србије (члан 97),
- уређење власти (чланови 98. до 165),
- територијално уређење (чланови 176. до 193) и
- уставност и законитост (чланови 194. до 202).

Питање безбедности Републике Србије, тиче се подједнако и њене унутрашње и њене спољне безбедности. Сваки напад на унутрашњу безбедност, истовремено се сматра нападом на спољну безбедност, а с друге стране, напад на спољну безбедност, третира се нападом и на унутрашњу безбедност. Заштита безбедности државе, услов је и претпоставка за заштиту уставног уређења, па је свако угоржавање безбедности државе уједно и угрожавање уставног уређења. Зато кривичноправну заштиту безбедности државе није могуће раздвојити од истовремене заштите уставног уређења, јер је то јединствена заштита која има један, исти заштитни објекат, независно од тога што су нека кривична дела из ове групе усмеренија на угрожавање уставног уређења, а друга на безбедност државе.

¹⁵⁸ Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.

Политичка кривична дела – Кривична дела која се убрајају у групу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Рпублике Србије, обично се називају политичким кривичним делима (у ужем смислу). Реч је о врло осетљивој области, где је од нарочите важности наћи праву меру кривичноправне интервенције. С једне стране, оправдано је држави пружати, између осталог и кривичноправну заштиту јер се, како смо до сада више пута истицали, без нормалног функционисања државе не могу остваривати и заштитити ни добра појединаца, док, са друге стране, претерана заштита државе води ка угрожавању слобода и права грађана. Треба напоменути још и то да је заштита државе и њено функционисање заправо политички проблем, где кривично право има секундарну, а самим тим и релативно малу улогу, јер се политички проблеми првенствено решавају политичким средствима, а не репресивним мерама кривичноправне природе.

Друго, независно од достигнутог нивоа развијености демократских институција, увек постоји реална опасност да се од стране оних који су на власти, кривично право злоупотребљава, што се чини путем проглашења својих неистомишљеника и политичких непријатеља злочинцима или криминалцима.

Кривично законодавство наше државе је у дужем временском периоду давало специјалан значај кривичноправној заштити земље, и та је заштита како на законском плану, тако и у практичном раду органа формалне социјалне контроле имала примат над правима и слободама појединаца. Изразито оштра и широко постављена кривичноправна репресија у овој области јасно указује да се кривично право сматрало примарним средством решавања проблема у овој области, што је био потупно погрешан став. Заправо, иако смо са совјетским моделом кривичног законодавства раскрстили још давне 1951. године (након што је 1947. године донесен први послератни Кривични законик – општи део), то се није односило на област заштите уставног уређења и безбедности државе, јер је модел законодавног регулисања преузет из совјетског кривичног права овде задржан све до 1990. године и измена кривичног законодавства.

У погледу субјективног елемента, ова кривична дела карактерише усмереност на угрожавање уставног уређења и безбедности земље, али и то да је

код њих и сама та намера угрожавања експлицитно унесена у законски опис. Природа ових кривичних дела увек подразумева постојање умишљаја.¹⁵⁹ Изузетак представља кривично дело *одавање државне тајне* које има и нехатни облик. Нехат се јавља код још једног деликта, али у специфичној кривичноправној конструкцији, тј. институту. Реч је о инкриминацији *тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије* из чл. 321. ст. 1. КЗ. Имајући у виду да квалификаторне околности представљају тежу последицу, у односу на коју учинилац може поступати само са нехатом, а са умишљајем једино ако нису остварена обележја неког другог кривичног дела, у погледу одговорности за тежу последицу примењује се институт кривичног права – одговорност за кривично дело квалификовано тежом последицом, који дакле, карактерише нехатни однос учиниоца према могућности наступања теже последице, док уколико би у односу на њу поступао умишљајно, примењивала би се правила о одмеравању казне за дела учињена у стицају, сем уколико конкретно умишљајно понашање законодавац не предвиђа као кривично дело, када се опет примењује овај институт.

Нека од кривичних дела из групе деликата, су такве природе да би кривичноправна интервенција била илузорна, па и немогућа уколико би дошло до остваривања последице, зарад које је извршење деликта и предузето, односно, која је и била циљ извршења кривичног дела.

Могућност одступања од основних начела кривичног законодавства – Услед специфичне правне природе кривичних дела из ове главе и њихове изразито озбиљне опасности за друштвену заједницу, поставља се питање обавезе поштовања основних принципа кривичног законодавства приликом утврђивања обележја ових кривичних дела. У доктрини се не ретко може наићи на став како су ова кривична дела веома специфична, те да се морају напустити основни принципи који важе за све друге инкриминације. Ту се пре свега мисли на принцип „*nullum crimen sine lege*“ и на утврђивање кривичне одговорности као услова за кажњивост. Њихово изузеће код ове групе кривичних дела, обично се правда изузетношћу

¹⁵⁹ Стојановић З.: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2009. год., стр. 677.

објекта заштите и изразито високим степеном опасности коју напади на њега проузрокују. Међутим, овакво становиште данашњи ниво развоја кривичног права никако не може прихватити. Кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије чине интегрални део кривичног законодавства Србије, те се његови институти неизоставно морају уважити у свим његовим сегментима. Дакле, изузетака не сме бити, јер наше законодавство полази од начелног уважавања „принципа правне држав“.¹⁶⁰ Ово нарочито важи за принцип одговорности као услов кажњивости.

Принцип законитости није у супротности са инкриминисањем свих стадијума извршења кривичног дела. Наиме, када посебна опасност постоји и због радњи предузетих у стадијуму припремања кривичног дела, као што је то нпр. случај са одредбама којима се инкриминише припремање дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (чл. 320. КЗ), те радње је могуће одредити законом као кажњиве. Али, управо се везано за кажњавање припремања кривичног дела износи проблем постојања несагласности између политичких кривичних дела и принципа законитости.

Проблем је у томе што одредба којом се предвиђа кажњавање за припремне радње није прецизирана, што је у кривичном праву, због дубоког задирања у основна људска права, императив. Законодавац овде даје једно опште, али непотпуно, одређење припремних радњи, на тај начин што их је класификовао у четири групе: 1) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; 2) отклањање препрека за извршење кривичног дела; 3) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела и 4) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, а које не представљају радњу извршења. Спорна је заправо четврта група припремних радњи, јер оставља потпуно нерешено питање повреде начела законитости (његовог трећег сегмента – одређености, који налаже да кривичноправне норме морају бити одређене и прецизне у највишем могућем степену), односно дефинисања појма припремних радњи.

¹⁶⁰ Мада, на жалост, у новије време (измене и допуне Кривичног законика из 2009., 2012, 2013. и 2014. године), све више декларативно, јер се приклања тзв. „заштити по сваку цену“.

Кривични законик данас (према КЗ-у из 2006. године), не предвиђа кажњавање припремања као фазе у реализацији кривичног дела, већ припремање прописује као посебну (самосталну) инкриминацију. Дакле, општа одредба о припремним радњама више не постоји, а кажњавање за припремање је могуће само уколико је код одређеног кривичног дела прецизно одређено у чему се оно састоји. То значи да законодавац, да би припремање неког кривичног дела прописао као кажњиво, истовремено мора прецизирати у чему се само то припремање и састоји.

Међутим, овај став није доследно испоштован, јер код већине политичких кривичних дела, односно код већег броја дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (угрожавање независности из чл. 305; признавање капитулације или окупације из чл. 306; угрожавање територијалне целине из чл. 307; напад на уставно уређење из чл. 308; позивање на насилну промену уставног уређења из чл. 309; убиство представника највиших државних органа из чл. 310; оружана побуна из чл. 311; диверзија из чл. 313; саботажа из чл. 314. и шпијунажа из чл. 315. став 1. и 2), прописано је кажњавање и за припремне радње. Оне нису одређене као посебно кривично дело при сваком кривичном делу, већ је то, како смо видели, учињено у оквиру једног члана (чл. 320. ст. 2). Овакво решење, са аспекта законодавне технике, у ситуацији када је за сродна кривична дела могуће прописати исте припремне радње, може бити адекватно решење, чему је овај случај потврда. Међутим, то је урађено употребом спорне опште формулације (тзв. класификација четири групе припремних радњи, где је, како је већ речено, нарочит проблем неодређена четврта, последња), чему се додаје и један вид припремних радњи карактеристичан за ова кривична дела (чл. 320. ст. 3). Везано за решење из чл. 320. ст. 2, а нарочито код четврте групе (“друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, а које не представљају радњу извршења“), законодавац се водио криминално-политичким разлозима занемарујући првено-догматске, што није могуће ничим оправдати, па ни значајем конкретног објекта заштите, јер се начело законитиости у кривичном праву, за разлику од других грана права, и принципи правне државе, неизоставно морају уважавати.

Остваривање принципа законитости изискује што прецизније одређење радње извршења у циљу разграничења кажњивих аката од оних који то нису. У области заштите уставног уређења и безбедности земље, направљени су видни напори како би се радње кривичних дела из ове области дефинисале што је конкретније могуће. У ту сврху, најчешће је у употреби следећа формулација: „Ко у намери угрожавања уставног уређења и безбедности Србије...“ Овакав начин делимичног одређења радње извршења није у супротности са принципом законитости, зато што је у овим случајевима, њихова радња извршења, због њихове специфичне природе, и одређена на специфичан начин. Иако не даје комплетан опис радње, закон и овде радњу одређује као делатност, усмерену на угрожавање одређених друштвених вредности и која је адекватна да објективно доведе до таквог угрожавања. Уз то, реч је о кривичним делима чији је објекат заштите такве природе, да редовно постоји сумња о дозвољености или недозвољености предузимања радњи које за последицу могу имати угрожавање законом одређених вредности. Даље, ради се о деликтима чије све радње извршења није могуће навести у опису дела. Њихова природа, а нарочито развијеност њихових облика, чини немогућим децидно навођење свих активности чијим предузимањем може доћи до угрожавања објекта заштите. Зарад искључења могућности непотпуне заштите ове области, законодавац се неизоставно мора приклонити и специфичном одређењу радње извршења. То је случај и са праксом, а тиме и законодавним решењима, свих земаља, што је разлог непостојања потпуне конкретизације радње извршења код свих кривичних дела против уставног уређења и безбедности земље у савременом кривичном законодавству.¹⁶¹

Не малу улогу код одређења радњи, које нису прецизно описане у бићу кривичног дела, имају кривичнопроцесне радње органа формалне социјалне контроле (превасходно полиције и служби безбедности), и то нарочито тзв. посебне радње доказивања, односно специјалне истражне радње, без којих крајњи опис радњи извршења ових деликата није могуће дати. Овој теми је посвећен следћи (други) део докторске тезе, без кога не би било могуће повезати радње припремања ових кривичних дела (које су, како смо видели, кажњиве), са самим извршењем

¹⁶¹ Срзентић Н. и др.: Коментар Кривичног закона СФРЈ, Београд, 1978. год., стр. 415.

политичких кривичних дела, односно кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије.

1.1 Угрожавање независности (члан 305. КЗ)

Законски опис бића кривичног дела *угрожавање независности* из члана 305., гласи:

„Ко на противустанан начин покуша да доведе Србију у положај потчињености или зависности, према некој другој држави, казниће се затвором од три до петнаест година.“

1. Учинилац кривичног дела може бити свако лице које на противустанан начин покуша да доведе Србију у положај потчињености или зависности према некој држави. Али, по правилу ће то увек бити лице које има одређени утицај, у смислу да може допринети томе да се Србија доведе у положај потчињености или зависности. Кривично дело је усмерено против независности земље, те као такво представља основно кривично дело против безбедности државе, јер је њена независност, заправо предуслов њеног постојања.

2. Радња извршења је свака радња којом се Србија може довести у положај потчињености или зависности у односу на неку државу. За постојање дела, пошто је инкриминисан и покушај, довољно је да је радња извршења само започета. Уколико као критеријум независности узмемо суверенитет, у случају да дође до потчињености земље, он ће бити искључен, а ако би се радило о зависности суверенитет би био, у некој мери, ограничен. У обе ситуације, релевантно је фактичко стање, формални акти нису од значаја. Иначе, суверенитет треба схватити као израз највише власти (*suprema potestas*) над државном територијом и над становништвом, која се налази у држави, која је самостална, тј. није зависна од било које друге власти, али је ограничена правилима међународног права.

3. Последица кривичног дела се састоји у стварању стања у коме се некој држави обезбеђује могућност да угрози независност Србије, односно да је себи потчини или пак, учини од себе зависном.

4. Субјективно обележје бића кривичног дела – умишљај.

5. Припремање овог кривичног дела је према члану 320. КЗ, кажњиво. Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела угрожавање независности.

1.2 Признавање капитулације или окупације (чл. 306. КЗ)

Кривично дело *признавање капитулације или окупације* из чл. 306. КЗ, чини:

„Грађанин Србије који потпише или призна капитулацију или прихвати или призна окупацију Србије, или појединог њеног дела, казниће се затвором најмање десет година.“

1. Кривично дело има два основна облика: 1) потписивање или признавање капитулације и 2) прихватање или признавање окупације, било целе земље, било појединог њеног дела. Капитулација је споразум између зараћених страна о обустави оружаног сукоба, под условом да поражена страна положи оружје, и да, обично, прихвати низ других услова чиме, делимично или у потпуности, губи своју сувереност. У првом случају, радња извршења јесте потписивање или признавање капитулације. Потписивање представља стављање потписа на акт о капитулацији, док је признавање капитулације изјава, у било којој форми (усмена или писана), о

прихватању капитулације. У другом случају, радња извршења се састоји у прихватању или признању окупације. Прихватање окупације је саглашавање са запоседањем дела или целе територије земље, и може се састојати и у нечињењу. Признавање окупације пак подразумева искључиво експлицитно изражавање сагласности са окупацијом давањем писане или усмене изјаве.

2. Последица овог кривичног дела се састоји у стварању стања којим се капитулација, односно окупација, признаје.

3. Извршилац овог кривичног дела може бити свако лице. Једини услов јесте да се ради о грађанину Србије. Међутим, сходно природи дела и схватању појмова капитулације и окупације у међународном праву, у својству извршиоца се могу појавити само они грађани који имају одређену политичку или војну функцију.

4. Дело може бити извршено само са умишљајем.

5. Припремне радње, код овог кривичног дела, су кажњиве (чл. 320. КЗ), али и удруживање ради његовог извршења (чл. 319. КЗ).

Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела признавање капитулације или окупације.

Кривично дело удруживање ради противуставне делатности обухвата два основна (став 1. и 2) и два привилегована облика (став 3. и 4). Основни облици дела су: а) стварање групе или организоване криминалне групе за вршење кривичног дела признавање капитулације или окупације и б) постајање чланом групе или организоване криминалне групе зарад вршења овог кривичног дела. О привилегованим облицима поменутог дела, радиће се ако учинилац који је створио групу (организатор), њеним откривањем, или на други начин, спречи извршење кривичних дела због којих је група организована (став 3), или ако припадник групе

открије групу или организовану криминалну групу пре него што је у њеном саставу или за њу учинио кривично дело признавања капитулације или окупације (став 4).

1.3 Угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ)

Кривично дело, сходно члану 307. КЗ, чини:

„Ко силом или на други противуставан начин покуша да отцепи неки део територије Србије или да део те територије припоји другој држави, казниће се затвором од три до петнаест година.“

1. Угрожавање територијалне целине се састоји у предузимању дела усмерених на то да се силом или противуставним путем отцепи неки део територије или да се део територије припоји другој држави. Дакле, радња се исцрпљује у предузимању било којих активности које се састоје у употреби силе или у другим противуставним делатностима које за циљ имају отцепљење неког дела територије или припајање дела територије другој држави. У првом случају, за циљ се има само отцепљење дела територије и његово проглашавање самосталном целином, односно државом. Друга ситуација је нешто другачија, јер поред издвајања дела територије, обухвата и њено припајање другој држави. Правило је да када се отцепљује већи део територије на којој постоје политички, економски и други услови за организовање државе, долази до формирања самосталне државе, док је у случају мањих територија углавном реч о њиховом припајању другој држави.

2. Последица се састоји у створеним условима да се неки део територије Србије отцепи, односно да се припоји другој држави. Дакле, није неопходно да до отцепљења или припајања територије заиста и дође.

3. Извршилац кривичног дела може бити свако лице, тј. не мора се радити о држављанину Србије.

4. Кривично дело може бити учињено искључиво са умишљајем. Свест учиниоца мора обухватити и то да се радња предузима употребом силе или на други противустанован начин. У погледу схватања појма силе, важи његово уопштено одређење у кривичном праву.

5. Припремне радње су кажњиве (чл. 320. КЗ). Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела угрожавања територијалне целине.

6. Ово кривично дело има и квалификоване облике, који су предвиђени одредбама члана 321. КЗ. Први тежи облик ће постојати уколико је дело имало за последицу: смрт једног или више лица, или је изазвало опасност за живот људи, или је праћено тешким насиљем или великим разарањима, или је довело до угрожавања безбедности, економске или војне снаге земље. Други тежи облик постоји ако је при вршењу неког од наведених дела учинилац са умишљајем, једно или више лица лишио живота. Трећи тежи облик, санкционише вршење овог кривичног дела за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања.

1.4 Напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ)

Према законском опису из члана 308. КЗ, дело чини:

*„Ко силом или претњом употребе силе покуша да промени уставно уређење Србије или да свргне највише државне органе,
казниће се затвором од три до петнаест година.“*

1. Ово кривично дело је у највећој мери компатибилно ономе што се у страном кривичном законодавству, као и у кривичноправној догматици, обично назива кривичним делом велеиздаје које је окренуто угрожавању унутрашње безбедности земље. Оно је 1990. године претрпело врло велике измене. Наиме, до тада је било формулисано на веома широк и изразито неодређен начин. Уз то, садржало је низ идеолошких појмова карактеристичних за ранији друштвено-политички систем. Ту је најспорнија била формулација „ко учини дело управљено на ...“ према којој је свака активност могла бити окарактерисана као радња овог кривичног дела, ако би јој се приписала субјективна усмереност на угрожавање уставног уређења земље или свргавање највиших државних органа.

2. Радња извршења дела има два облика. Први се састоји у покушају промене Уставног уређења Републике Србије, а други у покушају свргавања највиших државних органа. Дакле, да би дело постојало, неопходно је да буде предузета радња која је подобна да доведе до промене уставног уређења или до свргавања највиших државних органа. Њен покушај мора бити усмерен на насилну промену уставног уређења или насилно свргавање највиших државних органа, односно неопходно је да се употребом апсолутне или компулзивне силе или претњом, тј. стављањем у изглед неког зла ономе коме се прети, а у конкретном случају употребе силе, покуша промена уставног уређења или свргавање највиших државних органа. Покушај промене уставног уређења у целини, није нужан, али није довољан ни покушај промене само неких његових мање важних елемената.

Покушај другог облика овог кривичног дела, мора бити управљен према највишим органима државне власти. Ко су ти органи, одређено је одредбама Устава Републике Србије, сходно којима међу њих треба убројати: Народну скупштину, председника Републике, Владу, Уставни суд и Врховни касациони суд. Чак и у случају када се државни орган, односно његов члан принуди да поднесе оставку, ради се о свргавању. Сам појам свргавања треба схватити као онемогућавање, употребом принуде, државног органа да обавља своју функцију. Ово се чини било непризнавањем државног органа, било његовом заменом нелегалним органом, тј. органом који није изабран, односно постављен на законом прописан начин. Веома

је важно, односно кључно, да се ради о трајном, а не привременом онемогућавању државног органа да врши своју функцију.

Покушај овог кривичног дела, сходно његовом бићу, није могућ, зато што сам покушај заправо, представља свршено кривично дело. Међутим, радња извршења може обухватати и свршено кривично дело, тј. промену уставног уређења и свргавање највиших државних органа, јер како је за постојање свршеног кривичног дела довољан његов покушај, оно ће тим пре постојати уколико буде дошло до последице. Даље, према Стојановићу, овде је могућа појава још две ситуације.¹⁶² У првој, дело може бити довршено са наступањем последице, а да након извесног времена, које може бити дуже или краће, дође до поновног успостављања ранијег стања и самим тим стварања услова за кривичну одговорност и санкционисање учиниоца. У другој, ако дође до свргавања неког државног органа, што не доведе до онемогућавања функционисања државе у потпуности и нема за последицу промену власти, могућност санкционисања учиниоца, ни овде, није искључена.

3. Напад на уставно уређење је кривично дело које има општи карактер, те ако у конкретном случају буде остварено и неко друго кривично дело из ове главе, биће реч о привидном идеалном стицају (случај специјалитета – један од облика привидног идеалног стицаја), и постојаће само то друго кривично дело.

4. Припремање овог кривичног дела је, према одредбама члана 320. КЗ, кажњиво. Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела напад на уставно уређење.

5. Ово кривично дело има и квалификоване облике. Предвиђа их у оквиру члана 321. ст. 1. и 2. Они постоје ако кривично дело напад на уставно уређење има за последицу: смрт једног или више лица, или изазвање опасности за живот људи,

¹⁶² Стојановић З.: *Коментар...*, op. cit, стр. 681.

или тешко насиље или велико разарање, или угрожавање безбедности, економске или војне снаге земље. У случају да приликом извршења неког од ових наведених дела, учинилац са умишљајем лиши живота неко лице, радиће се о још једном квалификованом облику кривичног дела напад на уставно уређење.

Међутим, његово вршење за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања, није инкриминисано као квалификовани облик. Имајући у виду чињеницу да је то општа квалификаторна околност већег броја кривичних дела из ове групе која за објекат заштите има уставно уређење и безбедност државе, није јасно зашто она не важи и код овог кривичног дела, тј. на основу којих критеријума ју је законодавац овде изоставио. Сматрамо, да у случају овог кривичног дела, за њено искључење не постоји оправдан разлог.

1.5 Позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ)

Сходно одредбама члана 309. КЗ, ово кривично дело чини:

„(1) Ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије позива или подстиче да се силом промени њено уставно уређење, свргну највиши државни органи или представници тих органа,

казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(2) Ко дело из става 1. овог члана учини уз помоћ из иностранства, казниће се затвором од једне до осам година.

(3) Ко у намери растурања израђује или умножава материјал који је по свом садржају такав да позива или подстиче на вршење дела из става 1. овог члана или ко упућује или пребацује на територију Србије такв материјал или држи већу количину тог материјала у намери да га он или неко други растура,

казниће се затвором од три месеца до три године.

1. Ово кривично дело је у нашем ранијем законодавству, тј. до 1990. године, називано *непријатељском пропагандом*. Тада, како смо изнели, у кривичном

закону долази до бројних измена које су биле инициране промењеним стањем у друштвено-политичком животу земље, када је, између осталог, и овој инкриминацији отклоњен значајан приговор – да она ограничава слободу мисли и изражавања репресијом кривичног права.

2. Основни облик кривичног дела позивања на насилну промену уставног уређења састоји се у позивању или подстицању да се силом промени уставно уређење Србије или да се свргну највиши органи власти или њихови представници. Заправо, ради се о позивању или подстицању да се изврши кривично дело *напад на уставно уређење* (чл. 308. КЗ). Позивање и подстицање можемо одредити као радњу подстрекавања, с тим да је оно, за разлику од подстрекавања као једног од облика општег института кривичног права – саучесништва, управљено на индивидуално неодређен круг лица. Тако, без ове инкриминације, а сходно одредбама о саучесништву, ово понашање не би могло бити санкционисано, што би правно-догматски, у том случају, било оправдано, али не би имало криминално-политичко оправдање. Између позивања и подстицања постоји дистинкција, и то значајна. Код позивања, код другог долази до стварања, односно изазивања жељене одлуке, док је подстицање усмерено ка учвршћивању или реализацији одлуке која код другог већ постоји.

3. Као субјективна обележја бића овог кривичног дела јављају се намера угрожавања уставног уређења или безбедности Србије, што подразумева и обавезно постојање умишљаја.

4. Тежи облик постоји када се дело учини уз помоћ из иностранства. Који субјекат конкретно ту помоћ пружа није од значаја. Важно је само подручје са којег она долази, тј. да се оно налази изван граница наше земље. Сами облици пружања помоћи могу бити врло разноврсни, а најчешће се поклапају са активностима које заправо представљају радњу помагања.

5. Поред основног и тежег, предвиђен је и лакши облик кривичног дела, који има две радње извршења. Прва се састоји у израђивању или умножавању материјала који има такав садржај да се њиме може извршити дело из 1. става. Ради се о истој врсти материјала као и код друге радње. Разлика је само у томе што се он не уноси из иностранства, него се у земљи производи. За обе радње извршења,

необходимо је постојање намере да се материјал израђује или умножава са намером растурања. Друга радња се састоји у упућивању или пребацивању на територију Србије пропагандног материјала у виду штампаних, аудио, аудио-визуелних и сл. ствари, чији је садржај такав да позива или подстиче на вршење основног облика кривичног дела из става 1.

1.6 Убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ)

Законски опис бића кривичног дела *убиство представника највиших државних органа* из члана 310., гласи:

„Ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије лиши живота председника Републике, народног посланика, председника Владе, члана Владе, председника Уставног суда, председника највишег суда у Републици Србији или Републичког јавног тужиоца,

казниће се затвором од најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година.“

1. Ово је класично кривично дело политичког убиства. Политичко убиство – атентат, убраја се у најстарија политичка дела. Међутим, међународни уговори којима се регулише питање екстрадиције, ово дело, сходно тзв. „атентаторској клаузули“, не сматрају политичким деликтом, а што је учињено у циљу омогућавања екстрадиције.

Неки аутори сматрају да се политичко убиство може дефинисати као идеолошки, односно, политички мотивисана потпуна и трајна физичка елиминација стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника, као вид санкција због његовог политичког убеђења или делатности, али и превентивно.¹⁶³ Заступљен је и став да је појам атентата ужи у односу на политичко убиство, па се дефинише као смишљени и организовани, политички мотивисани криминални чин који је

¹⁶³ Симеуновић Д.: *Политичко...*, оп. cit., стр. 103.

управљен на лишење живота неке релативно важне политичке личности, која врши одређену државну или друштвену функцију. Циљ атентата јесте да се физичком елиминацијом лица које врши одређену друштвену и државну функцију угрози уставом утврђени поредак и безбедност државе.

Само дело у својој основи има карактер убиства, који задржава све време, неvezано за природу намере учиниоца и својства пасивног субјекта. Али, објективно посматрано, овај деликт угрожава уставно уређење и безбедност конкретне државе.

2. Радња извршења овог кривичног дела је идентична радњи извршења кривичног дела убиства. Тако, она имају и исту последицу, лишење живота неког лица. Оно што диференцира кривично дело *убиство највиших представника Републике Србије* јесу: својство пасивног субјекта и намера учиниоца. Актуелна инкриминација, за разлику од оне која је у нашем законодавству постојала до 1990. године, прецизира круг лица према којима се ово кривично дело може извршити.

Разлика у односу на кривично дело убиства и кривично дело тешког убиства, јесте дакле у специфичној намери учиниоца, поред тога, и кажњивим припремним радњама (чл. 320. КЗ), а и удруживање ради противуставне делатности (чл. 319. КЗ), тиче се и овог кривичног дела. Стицај овог кривичног дела и кривичног дела неког другог убиства није могућ, јер би се радило о привидном идеалном стицају у виду специјалитета.

Сходно члану 320. КЗ, радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела убиство највиших представника Републике Србије.

3. Извршилац кривичног дела може бити свако лице, држављанин Србије, странац или апатрид.

4. Као субјективна обележја бића овог кривичног дела јављају се намера угрожавања уставног уређења или безбедности Србије, што подразумева и обавезно постојање умишљаја (директног), који неизоставно мора обухватити својство - функцију пасивног субјекта.

5. Према тежини, односно запређеној казни, ово кривично дело је изједначено са кривичним делом тешког убиства (чл. 114. КЗ).

1.7 Оружана побуна (чл. 311. КЗ)

Законски опис бића кривичног дела *оружана побуна* из чл. 311. КЗ, гласи:

„(1) Ко учествује у оружаном побуни која је управљена на угрожавање уставног уређења, безбедности или територијалне целине Србије,

казниће се затвором од три до петнаест година.

(2) Организатор побуне,

казниће се затвором најмање пет година.“

1. Биће овог кривичног дела не дефинише појам оружане побуне. Међутим, он би се могао одредити као „акција појединачно неодређеног броја људи који су спремни да употребе оружје“,¹⁶⁴ или као акција индивидуално и бројно неодређеног скупа лица, која има за циљ насилно обарање државног и друштвеног уређења или пак вршење каквог масовног супротстављања органима државне власти а све зарад постизања наведеног циља.¹⁶⁵ Прво одређење је потпуније јер се изричито наглашава спремност учесника да употребе оружје, а пре свега то да је један број учесника наоружан, што је базични елемент оружане побуне, која мора бити усмерена на угрожавање уставног уређења, безбедности или територијалне целине Србије. Ипак, најједноставније, побуна је заправо посебан вид неког супротстављања. Може бити оружана и ненасилна. Оружану карактерише,

¹⁶⁴ Стојановић З.: *Коментар...*, оп. cit., стр. 684-685.

¹⁶⁵ Види: Таховић Ј.: *Коментар кривичног законика*, Београд, 1961. год., стр. 18.

превасходно њена противправност. Наиме, она никада не може бити правни пут супротстављања некоме или нечему, чак и када је мотивисана позитивним и оправданим циљем, зато што је начин на који до тог циља долази друштвено опасан. Појам оружане побуне, може се извести и из ставова судске праксе и становишта теорије кривичног права, када се основним обележјима оружане побуне сматрају:

- акција индивидуално неодређеног броја лица – у оружаној побуни учествује, по правилу, већи број учесника, који се не може одредити унапред;
- организована акција – оружана побуна не настаје спонтано, већ као резултат одређених претходних делатности управљених на њено припремање и усмеравање (иза ње, најчешће стоји нека организација или страна држава);
- учесници у оружаној побуни су наоружани оружјем или неким оруђем и спремни су да га употребе, али до саме употребе не мора доћи;
- оружана побуна је увек усмерена на насилно остваривање одређених циљева – који су најчешће усмерени на угоржавање уставног уређења или безбедности земље.¹⁶⁶

Ситуације, када је оружана побуна управљена на угрожавање уставног уређења, безбедности или територијалне целине Србије, представљају питање фактичке природе. У случају супротстављања појединачним мерама, заснованим на уставу и закону, извршене или судске власти, неће постојати ово кривично дело. Али, изузетно, и оно може постати и оружана побуна, уколико је усмерено на угрожавање уставног уређења, безбедности и територијалне целине земље. За постојање овог кривичног дела, питање степена организованости није од значаја. Довољан је минимум који се манифестује у било ком облику учествовања у оружаној побуни.

2. Основни садржаји оружаних делатности су експлицитни облици циљно усмереног насиља, тзв. оружаног дејства. Појам оружано дејство можемо

¹⁶⁶ Јовашевеић Д.: *Лексикон кривичног права*, Београд, 1998. год., стр. 382.

дефинисати као противправну оружану делатност са непосредном применом оружја и/или других средстава насиља на углавном, неселективне објекте са циљевима да се изазове општи страх и несигурност грађана, али и неповерење у државни поредак. Најрелевантнији видови оружаног дејства могу бити: акција, операција, кампања и агресија.

Акцијом се називају оружана дејства мањег значаја, изведена традиционалним методама и средствима којима се наноси штета ограничених размера. Изводи се на доста једноставан начин и најчешће јој је циљ политички притисак на јавност или органе власти, оглашавање неке организације, интернационализација проблема или медијска промоција (унутрашња или спољна) неког политичког проблема и сл.

Операција представља сложеније облике оружаних дејстава. Обухвата ангажовање већих снага и више средстава да би се угрозили важни објекти и постигли значајнији деструктивни ефекти, а што условљава дуготрајне и скупе припреме, те их могу изводити искључиво организације са већим ресурсима и искуствима у овим активностима.

Оружана кампања подразумева серију оружаних акција и операција усредсређених на остваривање јединственог циља стратешког значаја. Знатно је сложенија од акције и операције.

Када иза синхронизованих дејстава стоји страна држава, која учесницима оружане побуне уступа своју територију, пружа логистичку подршку, омогућава несметано финансирање или не предузима мере на својој територији и у оквиру својих ингеренција да онемогући боравак и припреме учесника оружане побуне, онда је реч о оружој агресији. Агресија представља синхронизовану кампању коју спроводи или подржава један државни субјект против друге државе са међународно признатим суверенитетом, територијом и правним поретком.¹⁶⁷

Сама оружана побуна одвија се у три сукцесивне фазе. У првој фази, идеолошко језгро (група, организација, политичка партија), настоји да створи што ширу базу за своје деловање и при том користи искључиво политичко-вербалне методе деловања. Друга фаза је усредсређена на прогресивно слабљење противника – јавне власти и преузимање контроле над становништвом – при чему се кроисте и

¹⁶⁷ Стојановић М.: *Савремени тероризам и одбрана Републике Србије*, Београд, 2007. год., стр. 141.

облици физичког насиља (уцене, физички обрачуни са неистомишљеницима, масовне рушилачке демонстрације, као и спорадични оружани сукоби са органима реда). Трећа фаза је офанзивна и карактерише је појава већег броја мањих организованих наоружаних група, па и већих војно организованих формација. Коначни циљ ове фазе је преузимање власти, односно отцепљење дела територије која се налази под контролом побуњеника од матичне државе.¹⁶⁸

3. Кривично дело оружана побуна, има два облика, која се међусобно разликују само према учиниоцу. Учинилац првог облика је лице које учествује у оружној побуни, а код другог, тежег облика, учинилац је њен организатор. Чињеница да неки учесник директно руководи одређеним акцијама у току побуне, односно то што се појављује као коловођа, нема већи значај, јер законодавац то лице, за разлику од ранијег решења, не издваја у односу на друге учеснике. Ова околност, биће узета у обзир једино приликом одмеравања казне. Одмеравање казне је институт који обезбеђује простор за вредновање улоге и доприноса сваког учесника у конкретном кривичном делу.

Учесник у оружној побуни може бити свако лице које на неки начин, непосредно или посредно, партиципира у оружној побуни, а организатор је лице које организује, планира и припрема оружану побуну. Могуће је да се у истом случају, једно лице јави у обе улоге. Ту се неће радити о стицају кривичних дела, а чињеница да је организатор и учествовао у оружној побуни, биће узета као отежавајућа околност.

4. Субјективно обележје бића овог кривичног дела је умишљај, који обухвата и околност да је дело усмерено на угрожавање уставног уређења, безбедности и територијалне целине Србије. Намера се, код овог кривичног дела, не захтева.

5. Припремање дела је, према одредбама члана 320. КЗ, кажњиво. Између припремања оружане побуне и учествовања у оружној побуни, нема стицаја јер учинилац оба кривична дела одговара, по принципу супсидијаритета (облик привидног идеалног стицаја), само за учествовање у оружној побуни.

¹⁶⁸ Милошевић М.: *Одбрана од тероризма*, Београд, 2005. год., стр. 35 и 36.

Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела оружана побуна.

6. Оружана побуна, осим поменута два, има и квалификовани облик. Предвиђен је у чл. 321. ст. 3. Постоји када је дело извршено за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања. Али, не постоји оправдани разлог да оружана побуна нема квалификовани облик и када је извршењем једног од два основна облика имала за последицу смрт једног или више лица, изазивање опасности за живот људи, тешко наиље и велико разарање, угрожавање безбедности, економске или војне снаге земље или умишљајно лишење живота једног или више лица (чл. 321. ст. 1. и 2). Међутим, и сада је, иако ове случајеве законодавац не инкриминише као квалификоване облике оружане побуне, могуће достићи задовољавајуће решење применом института стицаја.

У случају када дође до оружане побуне, могу се остварити и елементи неких других кривичних дела (телесних повреда, убистава, оштећења ствари, угрожавања сигурности људи и сл.). Тада се поставља питање постојања стицаја овог кривичног дела са другим кривичним делима. У смислу одговора на њега, навешћемо следеће ситуације:

- уколико извршењем овог кривичног дела наступе последице обухваћене чланом 321. ст. 3. КЗ, стицај неће постојати, већ квалификовани облик овог дела;
- учесник оружане побуне самостално одговара за кривична дела која су извршена независно од циља оружане побуне;
- организатор оружане побуне одговара за сва кривична дела која су у плану и која произилазе из плана оружане побуне.

Није искључена могућност да оружана побуна прерасте у неки вид оружаних сукоба (грађански рат, агресија, војна интервенција, ...), предвиђених Женевским конвенцијама и допунским протоколима. Тада се на извршиоце оваквих кривичних дела примењује режим посебне кривичноправне заштите који предвиђа међународно ратно или хуманитарно право.

1.8 Диверзија (чл. 313. КЗ)

Биће кривичног дела *диверзија*, из члана 313. КЗ, према законском опису, има следећи садржај:

„Ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије рушењем, паљењем или на други начин уништи или оштети индустријски, пољопривредни или други привредни објекат, саобраћајно средство, уређај, уређај система везе, уређај јавне употребе за воду, топлоту, гас или енергију, брану, складиште, зграду или какав други објекат који има већи значај за безбедност или снабдевање грађана или за привреду или за функционисање јавних служби, казниће се затвором од пет до петнаест година.“

1. *Диверзија* је пре измена кривичног закона 1990. године, била појам којим се означавало уништавање одређених објеката са циљем скретања пажње непријатеља од других важнијих војних и борбених акција. Данас, како се види из њеног законског описа бића, има сасвим други циљ – угрожавање уставног уређења и безбедности земље.

2. Објекат радње овог кривичног дела су објекти, и то и изричито набројани (индустријски, пољопривредни или други привредни објекат, саобраћајно средство, уређај, уређај система везе, уређај јавне употребе за воду, топлоту, гас или енергију, брану, складиште, зграду) и објекти обухваћени генералном клаузулом, који имају „већи значај за безбедност или снабдевање грађана или за привреду или

за функционисање јавних служби“. Дакле, објекат радње кривичног дела диверзије јесу добра значајна за привредну делатност и то добра која су од већег значаја, што значи да је неопходно да су у питању привредни објекти чије оштећење, а нарочито уништење, може довести до угрожавања привреде у већем обиму. Наведено води закључку да је објект овог кривичног дела вишеструк,¹⁶⁹ почев од мостова, фабрика, водоводне и електричне мреже, па до саобраћајног или другог постројења.

Из законског описа бића кривичног дела, није најјасније да ли сви објекти, или само они који нису изричито наведени, морају имати *већи значај* за безбедност или снабдевање грађана или за привреду или за функционисање јавних служби. Како би смо избегли хипертрофију појава, са малим, безначајним последицама, које би могле бити сматране овим кривичним делом, треба узети да поменути услов морају испунити сви објекти инкриминације (и изричито набројани и обухваћени генералном клаузулом).

3. Радња кривичног дела се састоји у уништењу или оштећењу објекта рање (индустријски, пољопривредни или други привредни објекат, саобраћајно средство, уређај, уређај система везе, уређај јавне употребе за воду, топлоту, гас или енергију, брану, складиште, зграду или други објекат који има већи значај за безбедност или снабдевање грађана или за привреду или за функционисање јавних служби). Уништење или оштећење може бити реализовано рушењем, паљењем или на неки други начин.

4. Субјективно обележје бића кривичног дела: умишљај и намера угрожавања уставног уређења и безбедности Србије.

5. Према члану 320. КЗ и припремање дела је кажњиво. Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје,

¹⁶⁹ Чејовић Б.: *Кривично право у судској пракси*, Крагујевац, 2008. год., стр. 783.

експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела диверзије.

6. Ово кривично дело има и квалификоване облике. Предвиђа их у оквиру члана 321. ст. 1., 2. и 3. Они постоје ако кривично дело диверзије има за последицу: смрт једног или више лица, или изазвање опасности за живот људи, или тешко насиље или велико разарање, или угрожавање безбедности, економске или војне снаге земље. У случају да приликом извршења неког од овних наведених дела, учинилац неко лице са умишљајем лиши живота, радиће се о још једном квалификованом облику овог кривичног дела. Трећи квалификовани облик кривичног дела диверзије постоји ако оно буде извршено за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања.

1.9 Саботажа (чл. 314. КЗ)

Сходно одредбама члана 314. КЗ, кривично дело саботаже чини:

„Ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије на прикривен, подмукао или други сличан начин у вршењу своје службене дужности или радне обавезе проузрокује штету која прелази износ од милион и петсто хиљада динара за државни орган или организацију у којој ради или за други државни орган или другу организацију,

казниће се затвором од пет до петнаест година.“

1. Појам саботаже се своди на ометање или онемогућавање рада, са нмером да се тиме проузрокује штета, а све на прикривен начин. Сама радња кривичног дела саботаже одређена је последично.¹⁷⁰ Врши се на прикривен, подмукао или други сличан начин, што значи да није прецизирана и да се може састојати у било којој радњи која је адекватна да проузрокује знатну штету. Важно је само да се она предузима на прикривен, подмукао или други сличан начин. „Други сличан начин“

¹⁷⁰ Стојановић З.: *Коментар...*, op. cit., стр. 689.

упућује на тумачење путем аналогije, које у конкретном случају значи да је нужно да се ради о таквом начину који је сличан прикривеном или подмуклом. Међутим, ово дело извршилац може извршити само у једној од следеће две околности: у вршењу своје службене дужности или радне обавезе.

2. Последица кривичног дела се састоји у наступању штете која прелази износ од милион и петсто хиљада динара. Сам износ, односно висина штете говори о намери законодавца да ову инкриминицију ограничи само на озбиљне случајеве, при чему, да би добила карактер политичког деликта, поред овог објективног елемента, мора бити установљено и постојање субјективног, а то је намера угрожавања уставног уређења и безбедности Србије.

3. Извршилац кривичног дела саботаже искључиво може бити лице које је у радном односу или има својство службеног лица.

Нарочито се мора имати у виду да се извршиоцем сматра лице чија је радња била узрок наступања последице. Ово је важно нагласити, јер последица саботаже неретко наступа радњама лица које је заправо само средство за извршење.

4. Дело се може извршити само са умишљајем (директни умишљај). Уз умишљај, као друго субјективно обележје бића кривичног дела, јавља се намера (угрожавања уставног уређења или безбедности Србије).

5. Члан 320. КЗ, прописује да је припремање и овог кривичног дела кажњиво. Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичног дела саботаже.

6. Ово кривично дело има и квалификоване облике. Предвиђа их у оквиру члана 321. ст. 1., 2. и 3. Они постоје ако је кривично дело саботаже имало за последицу: смрт једног или више лица, или изазвање опасности за живот људи, или тешко насиље или велико разарање, или угрожавање безбедности, економске или

војне снаге земље. У случају да приликом извршења неког од ових наведених дела, учинилац неко лице са умишљајем лиши живота, радиће се о још једном квалификованом облику кривичног дела саботаже. Трећи квалификовани облик кривичног дела саботаже постоји ако оно буде извршено за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања.

1.10 Шпијунажа (чл. 315. КЗ)

Кривично дело шпијунаже из члана 315. КЗ, чини:

„(1) Ко тајне војне, економске или службене податке или документе саопшти, преда или учини доступним страниј држави, страниј организацији или лицу које им служи, казниће се затвором од три до петнаест година.

(2) Ко за страну државу или организацију ствара обавештајну службу у Србији и њом руководи,

казниће се затвором од пет до петнаест година.

(3) Ко ступи у страну обавештајну службу, прикупља за њу податке или на други начин помаже њен рад,

казниће се затвором од једне до десет година.

(4) Ко прибавља тајне податке или документе у намери да их саопшти или преда страниј држави, страниј организацији или лицу које им служи,

казниће се затвором од једне до осам година.

(5) Ако су услед дела из ст. 1. и 2. овог члана наступиле тешке последице за безбедност, економску или војну моћ земље,

учинилац ће се казнити затвором најмање десет година.

(6) Тајним се сматрају они војни, економски или службени подаци или документи који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа донесеним на основу закона проглашени тајним, а чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за безбедност, одбрану или за политичке, војне или економске интересе земље.

1. Шпијунажа се сматра једним од најтежих дела против безбедности, што постаје сасвим јасно ако се сагледа актуелно стање. Наиме, многе земље, исказују велико интересовање за нашу државу, односно њено друштвено-политичко уређење, па чак и свакодневна дешавања. Међутим, радње којима се при том користе, за последицу, односно крајњи циљ, могу имати врло тешке последице за наше друштво, што је разлог да се понашања те природе сматрају кривичним делом. Ово кривично дело има основни облик (став 1), три посебна облика (став 2., 3. и 4) и квалификовани облик (став 5).

Спорно питање код ове инкриминације јесте да ли се ради о кривичном делу и када се шпијунажа не врши у односу на нашу земљу и против ње, већ се то чини на штету друге државе. Сходно одредбама из члана 315. КЗ, постојање кривичног дела у оваквој ситуацији није искључено. Ово решење је прихватила и наша судска пракса.¹⁷¹ Али, имајући у виду групни заштитни објект главе којој припада кривично дело шпијунаже, а то је, да подсетимо, заштита уставног уређења и безбедности Републике Србије, а и узимајући у обзир¹⁷² систематско и телеолошко тумачење (које полази од објекта заштите кривичноправне норме), ипак треба узети да се кривично дело из овог члана не односи и на поменути ситуацију.

2. Радња основног облика кривичног дела, може се манифестовати у једном од следећа три облика: саопштавању, предаји или чињењу доступним. Саопштавање је вид посредног или непосредног, усменог, писменог или било којим средством савременог комуницирања обавештавања неког лица о одређеним подацима, односно садржини документа који их садржи. Предаја представља достављање података у њиховом изворном облику, на начин што се врши достављање предмета на коме, или у коме, се налази ускладиштен податак. Чињење доступним је радња која обухвата све оне делатности које нису саопштавање или предаја. То је свака радња која обезбеђује сазнање податка, а да није неопходно да сам извршилац те податке зна.

¹⁷¹ Види: Ibid, стр. 690-691.

¹⁷² Ibid, стр. 691.

3. Објекат радње су тајни подаци или документи који такве податке садрже. Нужно је да се ради о подацима војне, економске или службене природе.

4. Везано за субјективне елементе бића кривичног дела, потребно је да постоји умишљај, али не и неки други субјективни елементи. За разлику од других кривичних дела из ове главе, улога намере овде није од значаја. Важно је да умишљај обухвати свест о чињеници да су подаци, односно документи тајни, уз свест, и вољу, да се ти подаци или документи предају, саопштавају или чине доступним иностраној држави, иностраној организацији или лицу које им служи.

5. Посебни облици кривичног дела шпијунаже.

Први посебни облик – постоји када неко за страну државу или организацију ствара обавештајну службу у Србији или њом руководи. Код овог облика, изразито важан елемент јесте „страна држава или организација“.

Други посебан облик – постоји у случају када неко ступи у страну обавештајну службу, или када неко прикупља податке за њу или њен рад на други начин помаже. Код овог облика, подаци не морају бити тајни.

Трећи посебан облик – постоји у ситуацији када неко прибавља тајне податке или документе у намери да их саопшти или преда иностраној држави, иностраној организацији или лицу које им служи. Овај посебни облик се посматрано у односу на основни разликује у смислу што би се он могао сматрати његовим претходним стадијумом, фазом када подаци или документи нису саопштени, предати, учињени доступним, већ се они прикупљају са намером да се то учини.

За сва три посебна облика, нужно је постојање умишљаја, као што је то случај и са основним обликом.

5. Квалификовани облик кривичног дела шпијунаже постоји уколико услед:

- саопштавања, предаје или чињења доступним иностраној држави, иностраној организацији или лицу које им служи, тајних података или докумената тајне војне, економске или службене природе или
- стварања обавештајне службе у Србији, или њеним руковођењем, а за страну државу или организацију,

наступе тешке последице за безбедност, економску или војну моћ земље.

Још један квалификовани облик овог кривичног дела прописује заједнички члан тежих облика већине кривичних дела из ове главе. Наиме, члан 321. у ставу 3. инкриминише извршење било ког облика кривичног дела шпијунаже за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања.

7. Питање, који су подаци и документи тајни, решено је ставом 3. чл. 315. Према њему, податак или документ се неће сматрати тајним уколико су само законом, другим прописом или одлуком надлежног органа, формално проглашени тајним, већ је потребно и да се ради о таквим подацима или документима чије би одавање проузроковало, или могло да проузрокује штетне последице за безбедност, одбрану или за политичке, војне или економске интересе земље.

8. Према одредбама чл. 320. КЗ, припремне радње основног облика и првог посебног облика су кажњиве: а) припремање сопштења, предаје или чињења доступним страном држави, страном организацији или лицу које им служи, тајних војних, економских или сужбених података или докумената и б) припреме за стварање обавештајне службе за страну државу и организацију и руковођење њом. Радње основног облика припремања могу се манифестовати као: а) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; б) отклањање препрека за извршење кривичног дела; в) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или г) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Квалификовани облик припремних радњи постоји у случају када се на територију Србије упућују или пребацују лица, оружје, експлозив, отрови, опрема, муниција или други материјали намењени извршењу кривичноих дела наведених под а) и б).

1.11 Одавање државне тајне (чл. 316. КЗ)

Сходно законским одредбама бића кривичног дела *одавање државне тајне* из чл. 316. КЗ, овај деликт чини:

„(1) Ко неовлашћено непозваном лицу саопштити, преда или учини доступним податке или документе који су му поверени или до којих је на други начин дошао, а који представљају државну тајну,

казниће се затвором од једне до десет година.

(2) Ко другом лицу саопштити податке или документе за које зна да су државна тајна, а до којих је противпранво дошао,

казниће се од шест месеци до пет година.

(3) Ако је дело из става 1. овог члана извршено за време ратног стања, или ванредног стања или је довело до угрожавања безбедности, економске или војне моћи Србије,

учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година.

(4) Ако је дело из става 1. овог члана учињено из нехата,

учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.

(5) Државном тајном сматрају се подаци или документи који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа донесеним на основу закона проглашени државном тајном и чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за безбедност, одбрану или за политичке, војне или економске интересе Србије.

(6) Државном тајном, у смислу става 5. овог члана, не сматрају се подаци или документи који су управљени на тешке повреде основних права човека, или на угрожавање уставног уређења и безбедности Србије, као и подаци или документи који за циљ имају прикривање учињеног кривичног дела за које се по закону може изрећи затвор од пет година или тежа казна.“

1. Циљ прописивања кривичног дела одавање државне тајне, као и кривичног дела шпијунаже, јесте заштита безбедности државе. Међутим, уз међусобне сличности, ова дела поседују и одређене разлике. Суштинаска разлика налази се у елементу иностраности који кривично дело одавање државне тајне не поседује. Ова инкриминација има четири облика: основни (став 1), лакши (став 2), тежи (став 3) и нехатни облик основног облика (став 4).

2. Основни облик постоји када неко, податке или документе који су му поверени, и који представљају државну тајну, саопшти, преда или учини доступним непозваном лицу. Непозваним лицем, сматра се лице које нема овлашћење да сазна податке или садржину документа, који у конкретном случају представљају државну тајну. У ситуацији када би ово лице радило за страну државу или страну организацију, а извршилац то зна, постојало би кривично дело шпијунаже. Законодавац изричито захтева да учинилац саопштавање, предају или чињење доступним поверених података или докумената изврши неовлашћено. Питање је да ли се ова радња уопште може извршити на други начин осим неовлашћено, имајући у виду чињеницу да се ради о тајним подацима и документима. Друго, ако би лице имало својство овлашћеног лица, кривично дело уопште не би постојало. Сходно томе, мишљења смо да је израз „неовлашћено“ у основном облику законског описа кривичног дела одавање државне тајне, сувишан, те да би га требало изоставити.

3. Извршилац овог дела може бити искључиво оно лице које има овлашћење поседовања података, односно докумената који представљају државну тајну. Али, није нужно да то лице буде овлашћено да буде упознато и са самом садржином документа.¹⁷³

4. Лакши облик дела постоји када неко податке или документе, за које зна да су државна тајна, али до којих је противправно дошао, саопшти другом лицу. Посматрано у односу на основни облик, извршилац нема обавезу чувања државне тајне, тј. података или докумената који су му поверени, а представљају државну тајну. Сам извршилац их противправно поседује. Стога, разумљиво је зашто је овај облик дела инкриминисан као његов лакши вид.

5. Субјективно обележје оба облика дела јесте умишљај који мора обухватити и свест да је реч о подацима или документима који имају својство државне тајне.

6. Тежи облик дела садржи две квалификаторне околности:

а) ратно стање или ванредно стање или

б) угрожавање безбедности, економске или војне снаге земље.

¹⁷³ Стојановић З. и Делић Н.: *Кривично...*, op. cit., стр. 277.

Потребно је да основни облик дела буде извршен услед постојања неке од наведених околности под а) или да овај облик за последицу извршења има неку околност наведену под б).

7. Нехатни облик кривичног дела одавање државне тајне постоји уколико извршилац податке или документе који представљају државну тајну, а који су му поверени или до којих је дошао на други начин (али не противправно), нехатно учини доступним непозваном лицу. Иако је законско одређење нехатног облика кривичног дела одавање државне тајне сасвим јасно, у пракси се јављају дилеме. Тако, спорно је да ли се може сматрати чињење доступним радњом извршења у ситуацији када извршилац податке и документе није довољно обезбедио. Постоје и становишта како за овај облик кривичног дела одавање државне тајне није неопходно да се непозвано лице и упознало са подацима, односно са садржином документа, већ је довољно да је, захваљујући нехатним поступцима учиниоца, створена и само могућност за то.

8. Објекат радње овог кривичног дела су подаци и документи који представљају државну тајну. Појам државне тајне одређен је законским описом бића кривичног дела одавање државне тајне. Према ставу 5., државном тајном се сматрају подаци или документи који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа донесеним на основу закона проглашени државном тајном (што би смо могли сматрати формалним елементом одреднице), и чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за безбедност, одбрану или за политичке, војне или економске интересе земље (што би био материјални елемент одређења појма државне тајне).

Кривични законик уопште код кривичних дела (осим код кривичног дела шпијунаже услед елемента иностраности), одавања државне тајне, уводи појам тзв. „илегалне тајне“. Према њему, иако поседују тзв. формални елемент, подаци и документи који су усмерени на тешке повреде основних права човека или на угрожавање уставног уређења и безбедности наше земље, или који за циљ имају прикривање учињеног кривичног дела за које се може изрећи казна затвора у трајању од пет и више година, неће бити сматрани тајном.

1.12 Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317.

КЗ)

Законски опис бића овог кривичног дела гласи:

„(1) Ко изазива или распирује националну, расну или верску мржњу, или нетрпељивост међу народима или етничким заједницама које живе у Србији, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(2) Ако је дело из става 1. овог члана учињено принудом, злостављањем, угрожавањем сигурности, излагањем порузи националних, етничких или верских симбола, оштећењем туђих ствари, скрнављењем споменика, спомен-обележја или горбова,

учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година.

(3) Ко дело из ст. 1. и 2. овог члана врши злоупотребом положаја или овлашћења или ако је услед тих дела дошло до нереда, насиља или других тешких последица за заједнички живот народа, националних мањина или етничких група које живе у Србији,

казниће се за дело из става 1. затвором од једне до осам година, а за дело из става 2. затвором од две до десет година.

1. Сходно економском стању наше државе и, везано за то, друштвено-политичким односима, јасно је зашто се законодавац приликом регулисања међунационалних, верских и расних односа окренуо кривичном праву, а не политичким и другим средствима како то чине развијеније и много уређеније земље од наше. Уз то, наше казнено право ову инкриминацију поставља изузетно широко за шта се, имајући у виду границе, могућности и циљеве кривичног права, не може наћи оправдање. Најоптималније решење било би санкционисање искључиво најтежих облика напада на међунационалне односе, уз настојање да се кривичоправна интервенција замени делотворнијим средствима, а за шта претходно треба обезбедити оптималне економске основе.

Кривично дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости има основни (став 1) и два тежа облика (став 2. и 3).

2. Основни облик постоји у случају изазивања или распиривања националне, расне или верске мржње, или нетрпељивости међу народима или етничким заједницама које живе у Србији. Радња је, како се види, постављена алтернативно, као изазивање или распиривање националне, расне или верске мржње, или нетрпељивости. Дакле, ово кривично дело постоји у две ситуације: 1) када национална, расна или верска мржња, или нетрпељивост међу народима или етничким заједницама које живе у Србији уопште не постоји, па се она ствара и 2) када постоји, али у латентном облику или је мањег интензитета, па се распирује, тј. појачава. Поступцима изазивања и распиривања, код ове инкриминације, утиче се, пре свега, на емоције, али и на интелект, на начин што се конкретно осећање и став према некој заједници, стварају или оснажују. Мржња је негативно осећање, веома јаког интензитета, те је као таква изразито погодна за иницирање и предузимање разних непримерених понашања, па и кривичних дела, према припадницима конкретног народа или етничке заједнице. Нетрпељивост је такође негативно осећање, међутим, у односу на мржњу, нижег интензитета, али потенцијал њених могућности је и даље довољног капацитета да изазове или поспеши предузимање одређених понашања која могу имати и карактер кривичних дела. У пракси се поставља питање да ли је презир један од облика нетрпељивости. Презир јесте негативно осећање, али недовољног капацитета за предузимање активности усмерених против неког народа или етничке заједнице. Он представља вид емоција који се исцрпљује у игнорисању објекта који се презире, а не манифестује се предузимањем неких делатности.

Из законског описа основног облика овог кривичног дела, јасно је да се за његово постојање не тражи наступање последице, односно, уопште није од значаја да ли је предузета радња и довела до стварања или јачања мржње и нетрпељивости.

Овome, као пример, може послужити закључак Вишег суда у Неготину, у пресуди 1К.49/10:

„...за постојање овог кривичног дела, ирелевантно је да ли је поступак учиниоца дела заиста и изазвао националну нетрпељивост код оштећеног, код осталих присутних лица који су критичном приликом били у његовом друтву, те код других припадника његове националности, као и да ли се оштећени осећао угроженим, већ је битно да је таква радња објективно могла изазвати такву последицу.“

Из образложења:

„С тим у вези, ирелевантно је дакле, да ли је поступак окривљеног Д.К. заиста и изазвао националну нетрпељивост код оштећеног, код осталих присутних лица који су критичном приликом били у његовом друштву, те код других припадника српске националности, као и да ли се оштећени осећао угроженим, већ је битно да је таква радња објективно могла изазвати такву последицу, а то је у овом случају ван сваке сумње, јер је окривљени Д.К. политички активан и уједно је новинар локалног двојезичног листа, па је као носилац јавне речи утолико одговорнији за своје поступке.“

(Пресуда Вишег суда у Неготину 1К.49/10 од 08.12.2010. године)

3. Као учинилац може се јавити било које лице.

4. Облик кривице код ове инкриминације може бити једино умишљај (довољно је и постојање евентуалног умишљаја).

5. Пасивни субјект код овог кривичног дела су народи и етничке заједнице који живе у Републици Србији. Уколико народи и етничке заједнице не живе у нашој држави, ово кривично дело неће постојати. Међутим, националну мањину, као део народа који не живи у својој матичној земљи, треба такође уврстити овде. Ово напомињемо јер је, највероватније, дошло до пропуста да се и у став 1. унесе израз „националне мањине“, као што је учињено у ставау 3.

6. Став 2. инкриминише тежи облик, који постоји уколико је изазивање или распиравање националне, расне или верске мржње, или нетрпељивости међу народима или етничким заједницама које живе у Србији учињено принудом,

злостављањем, угрожавањем сигурности, излагањем порузи националних, етничких или верских симбола, оштећењем туђих ствари, скрнављењем споменика, спомен обележја или гробова. Овај облик кривичног дела је, у односу на основни, тежи, с обзиром на начин и средство његовог извршења. Циљ његовог прописивања био је настојање законодавца да теже санкционише заједничко извршење основног облика овог кривичног дела и кривичних дела која основном облику дају тежу квалификацију, јер, према оцени законодавца, висина санкције до које би се могло доћи одмеравањем казне за дела учињена у стицају, не би била адекватна тежини учињеног кривичног дела.

Принуду треба схватити као употребу силе или претње према другом лицу, како би оно, против своје воље, нешто учинило, или избегло чињење или пак, трпело. Злостављање се може посматрати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу, злостављање би подразумевало радње, које код лица према коме се примењују, изазивају телесне или душевне патње слабијег интензитета, али у форми која је блажа од лаке телесне повреде. У ширем смислу, злостављање је начин поступања којим се вређа људско достојанство. Да ли је у конкретном случају до тога заиста и дошло, цени се на основу вредновања схватања, обичаја и уопште стандарда односне заједнице. Од значаја је објективно вредновање, не и лична схватања пасивног субјекта, односно нужно је да се ради о начину поступања који код просечног грађанина, сходно важећим нормама, вређа људско достојанство. Што се тиче угрожавања сигурности, примарно је субјективно схватање и осећање личне сигурности. Присуство објективног елемента, односно објективна угроженост указивали би на постојање другог деликта, а не кривичног дела угрожавања сигурности. Угрожавања сигурности треба схватити као лични осећај неког лица, који настаје под утицајем претњи да ће се напасти на његов живот или тело, или живот или тело њему блиског лица. Излагање порузи је вербална или симболична радња јавног врђања која се манифестује омаловажавањем, подсмевањем, изругивањем, и другим сличним делатностима, некога, изношењем или проношењем било неистинитих или истинитих чињеница о њему. Симбол је чулна слика нечега, која на најбољи могући начин асоцира на оно што представља. Национални симбол је обележје једне државе, етнички – етничке групе, а верски –

одређене вере. Оштећење туђе ствари. Појам „туђ“ треба тумачити као чињеницу да предметна ствар дела није у својини учиниоца, већ да припада неком другом физичком или правном лицу. Ствар је, у овом контексту, предмет материјалне природе који има одређену вредност. О појму оштећења говорено је приликом излагања о последици, конкретно повреди. Ипак, овде ћемо подсетити да је оштећење делимична промена ствари у негативном смислу. Скрнављење се може дефинисати као радња чија се последица манифестује у виду уништења, оштећења или увреде лица или објекта у односу на које друга лица имају посебно поштовање. За кривично дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, карактеристично је скрнављење споменика, спомен обележја (уметнички обликован објекат који има улогу подсећања на неки историјски догађај или личност) или гроба.

Као пример извршења овог тежег облика поменутог деликта, навешћемо део образложења које је Апелациони суд у Београду изнео у пресуди КЖ.І бр. 4757/11:

„Двојица окривљених су као саизвршиоци извршили ово кривично дело на јавном скупу – концерту у оквиру манифестације „Мој град Београд“, злостављањем и угрожавањем сигурности и изазвали националну мржњу и нетрпељивост према јеврејској националној заједници, на тај начин што је првоокривљени пришао оштећеном, држављанину Израела, питао га на енглеском језику „одакле је“, па када му је овај одговорио да је из Израела, даље је рекао „ти си јebени Јеврејин“ и почео да узвикује „Аушвиц, Аушвиц и Биркин Ау“, потом је ухватио за руку оштећеног и повукао га у страну, те позвао другоокривљеног који се налазио у непосредној близини да приђе, говорећи му да је оштећени Јеврејин, те су обојица наставили да узвикују „Аушвиц и Биркин Ау“, у ком тренутку је пришао сведок обративши се окривљенима речима „да је то његов друг и да га оставе на миру, да им ништа није урадио“, а окривљени су наставили са псовкама и изговарали речи на енглеском „да све Јевреје треба побити и шта он тражи у овој земљи и да више у њу не долази“, након чега су им пришла два Н.Н. лица и телима и рукама спречавали оштећеног и сведока да се удаље, ударајући по телу и глави оштећеног

и када су оштећени и сведок покушали да се отргну и побену, другоокривљени је ударио у пределу левог ока оштећеног и нанео му лаку телесну повреду.“

(Пресуда Апелационог суда у Београду Кж.І бр. 4757/11 од 29. марта 2012. године и пресуда Вишег суда у Београду К.бр. 1418/10 од 09. јуна 2011. године)

На основу представљеног дела образложења, јасно је да су окривљени извршили кривично дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из чл. 317. ст. 2., а, како то Апелациони суд у својој пресуди наводи, у вези са ставом 1. овог члана,¹⁷⁴ у вези члана 33. КЗ-а.

7. Најтежи облик дела предвиђен је у ставу 3. Он постоји уколико основни или први тежи облик:

- а) буду извршени злоупотребом положаја или овлашћења или
- б) за последицу имају нереде, насиље или друге тешке последице за заједнички живот народа, националних мањина или етничких група које живе у Србији.

Злоупотреба положаја или овлашћења може бити извршена искоришћавањем положаја или овлашћења, прекорачењем граница положаја или овлашћења или невршењем дужности на које је учинилац обавезан положајем или овлашћењем.

1.13 Повреда територијалног суверенитета (чл. 318. КЗ)

¹⁷⁴ У пресуди је наведено: „На овај начин су окривљени извршили кривично дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из члана 317. став 2. у вези са ставом 1. КЗ-а, у вези члана 33. КЗ-а“. Уместо израза: „из члана 317. став 2. у вези са ставом 1. КЗ-а“, потребно је да стоји: „из члана 317. став 2. у вези са ставом 1. овог члана“. Наиме, из целог контекста пресуде, изводи се закључак да је у питању тежи облик деликта из чл. 317, који је систематизован у оквиру његовог другог става. Увидом у систематику Кривичног законика Републике Србије, јасно је да он нема ставове, већ искључиво чланове, а у оквиру њих ставове и тачке. Даље, први део Кривичног законика, тиче се његових основних одредби, а прва је везана за начело законитости, што нема потребе изричито наводити у пресудама, јер се оне и доносе искључиво на основу закона. То је, дакле, базично правило, оно је основно, тј. полазно, само по себи, те је излишно изричито га и наглашавати.

Ово кривично дело чини:

„Ко кршећи правила међународног права продре на територију Србије, казниће се затвором од једне до осам година.“

1. Радња кривичног дела се састоји у продирању на територију Републике Србије, с тим да је потребно да се то учини кршењем правила међународног права, чиме се угрожава територијални суверенитет Републике Србије, као самосталне државе признате од стране међународне заједнице. Продирање подразумева сваки улазак, односно долазак на територију наше државе, који је противан правилима међународног права. Правила међународног права регулишу сваки долазак на територију домаће земље, укључујући и оне који се појављују као неовлашћени, а који ипак не представљају продирање у смислу односног кривичног дела (нпр. уколико услед временске непогоде страно превозно средство уђе на наше подручје).

Поред тога што се кривично дело повреде територијалног суверенитета врши кршењем правила међународног права, оно представља такво улажење на територију наше земље које има последице међународног значаја и иза кога се, по правилу, налази нека држава или организација. Али, код овог дела је ипак само реч о својеврсном инциденту којим се вређа територијални интегритет државе, а никако о започињању оружаног сукоба неке земље или организације против Републике Србије.

2. Кривично дело се сматра свршеним самим неовлашћеним продирањем на нашу територију. Начин на који се то чини, као ни средство, нису од значаја.

3. Субјективно обележје бића овог кривичног дела је умишљај. Дакле, за његово постојање није довољно само остварење објективних обележја бића кривичног дела, већ и егзистенција субјективног.

1.14 Удруживање ради противуставне делатности (чл. 319 КЗ)

Законски опис овог бића кривичног дела гласи:

„(1) Ко ствара групу или организовану криминалну групу ради вршења кривичних дела из чл. 305. до 310, члана 313. и члана 314. овог законика,

казниће се казном прописаном за дело за чије вршење је група или организована криминална група организована.

(2) Ко постане припадник групе или организоване криминалне групе из става 1. овог члана,

казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(3) Учинилац дела из става 1. овог члана који откривањем групе или организоване криминалне групе или на други начин спречи извршење кривичних дела предвиђених у ставу 1. овог члана,

казниће се затвором до три године, а може се и ослободити од казне.

(4) Припадник групе или организоване криминалне групе из става 1. овог члана који је открије пре него што је у њеном саставу или за њу учинио неко кривично дело предвиђено у ставу 1. овог члана,

казниће се затвором до једне године, а може се и ослободити од казне.

1. Удруживање ради противуставне делатности представља типично кривично дело којим се угрожавају и уставно уређење и безбедност државе. Али, треба нагласити да су овде у питању кривична дела која немају свој самостални карактер, већ се јављају као начин извршења других кривичних дела из групе деликата чији је заштитни објекат уставно уређење и безбедност државе, односно као припрема извршења или организовање за извршење тих кривичних дела.

Ово удруживање, је заправо својеврсни облик саучесништва у вршењу кривичних дела, а фактички гледано, оно је, дакле „припремна радња за припремну радњу“. Имајући у виду опасност и значај који собом носе овакви облици удруживања, Кривични законик у члану 346. предвиђа посебна правила о одговорности лица које је организовало, створило или искористило удружење за вршење кривичних дела. Међутим, због изразите друштвене опасности кривичних дела из главе XXVIII КЗ,

законодавац је посебно инкриминисао стварање удружења зарад вршења деликата који се убрајају у ову групу.

Удруживање ради противуставне делатности треба да се врши зарад извршења кривичних дела инкриминисаних у члановима 305. до 310. и 312. до члана 314. овог законика. Ова инкриминација обухвата више међусобно различитих облика, који се разликују по природи удруживања, непосредним циљевима који се желе постићи и начину учествовања у њима. Разликују се два основна (став 1. и 2) и два привилегована облика (став 3. и 4).

2. Основни облици дела су: а) стварање групе или организоване криминалне групе за вршење следећих кривичних дела: угрожавање независности (чл. 305. КЗ); признавање капитулације (чл. 306. КЗ); угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ); напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ); позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ); убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ); диверзија (чл. 313. КЗ) и саботажа (чл. 314. КЗ), и б) постајање чланом групе или организоване криминалне групе за вршење набројаних кривичних дела.

3. Извршилац првог облика је лице које ствара групу или организује криминалну групу, тзв. организатор, а другог облика припадник удружења.

4. У ставу 3. и ставу 4. предвиђена су два привилегована облика. Рзлог томе јесте криминално-политичке природе, а првенствено откривање ових група, односно удружења. Услови за ослобођење од казне код ова два облика незнатно се разликују. Тако према 3. ставу, учинилац који је створио групу (организатор) треба да, њеним откривањем, или на други начин, спречи извршење кривичних дела због којих је група организована. Став 4. предвиђа факултативно ослобођење од казне припадника групе. Услов је да припадник групе открије групу или организовану криминалну групу пре него што је у њеном саставу или за њу учинио неко од наведених кривичних дела у оквиру става 1.

5. У ситуацији да дође до извршења макар једног од кривичних дела због којег је група створена, лице које ју је створило, односно организовало, одговараће за саучесништво у њему, односно извршеном делу, и то сходно општим одредбама о овом институту. Припадник групе такође одговара само за извршено дело, дело у

коме је учествовао, што је у складу са акцесорном теоријом која је код нас општеприхваћена. Међутим, ову ситуацију Стојановић објашњава другим кривичноправним институтом.¹⁷⁵ Наиме, према њему, овде је реч о привидном идеалном стицају и према принципу супсидијаритета постоји само дело које је припадник групе касније извршио. Поред тога, истиче да према кривичном делу из чл. 309. КЗ,¹⁷⁶ однос супсидијаритета постоји у обрнутом правцу, што је и став судске праксе. Наиме, уколико се радња из става 1. поменутог кривичног дела предузима према лицима која касније створе групу или постану њени чланови, а све у смислу кривичног дела позивање на насилну промену уставног уређења из члана 309. КЗ, неће бити речи о стицају кривичних дела, већ ће према принципу супсидијаритета (вид привидног идеалног стицаја), постојати само кривично дело из чл. 319. КЗ.

6. У оквиру заједничког члана 321. КЗ, члана који инкриминише квалификоване облике кривичних дела из групе чији је објекат заштите уставно уређење и безбедност Републике Србије, предвиђен је тежи облик овог дела. Реч је о посебним околностима које делу, уколико у њима буде извршено, дају тежу квалификацију. То су, према чл. 321. ст. 3. КЗ, следећа стања: ратно стање, оружани сукоб или ванредно стање.

1.15 Припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ)

Законски опис бића кривичног дела припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ), гласи:

¹⁷⁵ Види: Стојановић З.: *Коментар...*, ор. cit., стр. 698.

¹⁷⁶ Кривично дело позивање на насилну промену ставног уређења, став 1. гласи: *Ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије позива или подстиче да се силом промени њено уставно уређење, свргну највиши државни органи или представници тих органа, казниће се затвором од шест месеци до пет година.*

„(1) Ко припрема извршење кривичног дела из чл. 305. до 314. и члана 315. ст. 1. и 2. овог законика,

казниће се затвором од једне до пет година.

(2) Припремање из става 1. овог члана састоји се у набављању или оспособљавању средстава за извршење кривичног дела, у отклањању препрека за извршење кривичног дела, у договарању, планирању или организовању са другим извршења кривичног дела или у другим радњама којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела.

(3) Ко упућује или пребацује на територију Србије лица или оружје, експлозив, отрове, опрему, муницију или други материјал ради извршења једног или више кривичних дела из ове главе,

казниће се затвором од две до десет година.

Кривични законик Републике Србије, како је већ објашњено, припремне радње више не третира као општи институт и фазу у извршењу кривичног дела. Њихово кажњавање је могуће само уколико се, у складу са начелом законитости, предвиде као посебно, самостално кривино дело. Међутим, овај члан је и даље задржао старо решење и општу формулацију припремних радњи, према којој се оне састоје у: 1) набављању или оспособљавању средстава за извршење кривичног дела, 2) отклањању препрека за извршење кривичног дела, 3) договарању, планирању или организовању са другим извршења кривичног дела и 4) другим радњама којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела. Прве три радње су типичне припремне радње. Спорна је четврта. Наиме, прописана је на веома неодређен начин. Ни формулација која је ограничава на радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, односно радње које су у непосредној вези са радњом извршења, није од већег значаја.

Став 3. прописује типичну припремну радњу за дела чији је групни објекат заштите заштита уставног уређења и безбедности Србије. Радња извршења код овог облика састоји се у упућивању или пребацивању на територију Србије лица или оружја, експлозива, отрова, опреме, муниције или другог материјала на територију Србије, а са циљем извршења било ког кривичног дела (и било ког

броја) из ове главе. Упућивање треба схватити као организовање легалног преласка лица и материјала наше државне границе, а послатих са територије друге државе. Пребацивање је организовање илегалног уласка, или илегално уношење материјала у земљу.

Пошто су ове радње усмерене на извршење неке од инкриминација из ове групе кривичних дела, то значи да субјективно обележје бића овог кривичног дела мора, поред умишљаја, обухватити и намеру (да се те радње предузимају са циљем извршења неког од кривичних дела из ове главе).

1.16 Тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. КЗ)

Ова инкриминација се базира *на последицама које наступају извршењем кривичних дела*: угрожавање територијалне целине; напад на уставно уређење; позивање на насилну промену уставног уређења; диверзија; саботажа и шпијунажа; или *на околностима услед којих се врше следећа кривична дела*: угрожавање територијалне целине; позивање на насилну промену уставног уређења; убиство представника највиших државних органа; оружана побуна; саботажа; шпијунажа; одавање државне тајне; изазивање националне; расне и верске мржње и нетрпељивости; повреда територијалног суверенитета; удруживање ради противуставне делатности; и набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела, отклањање препрека за извршење кривичног дела, договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела или друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела (а код следећих кривичних дела: угрожавање независности; признавање капитулације или окупације; угрожавање територијалне целине; напад на уставно уређење; позивање на насилну промену уставног уређења; убиство представника највиших државних органа; оружана побуна; диверзија; саботажа и шпијунажа ст. 1. и 2).

„(1) За кривично дело из чл. 307. до 309. и чл. 313. до 315. овог законика које је имало за последицу смрт једног или више лица или је изазвало опасност за живот људи или је праћено тешким насиљима или великим разарањима или је довело до угрожавања безбедности економске или војне снаге земље,

учинилац ће се казнити затвором од најмање десет година.

(2) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац са умишљајем лишио живота једно или више лица,

казниће се затвором најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година.

(3) Казном из става 2. овог члана казниће се и ко учини кривично дело из члана 307, чл. 309. до 311, чл. 314. до 319. и члана 320. став 2. овог законика за време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања.

Члан 321. КЗ прописује најтеже облике одређених кривичних дела из главе чији је објекат заштите уставно уређење и безбедност државе. Законодавац се определио за побројавање ових квалификација у једном заједничком члану, а не појединачно код сваког конкретног дела код кога се ови облици и предвиђају. На овај начин, избегнуто је непотребно понављање што је рационално решење, али је у циљу боље (јасније и једноставније) прегледности, услед бројности ових кривичних дела, било целисходније унети у законски опис квалификаторне облике код сваког дела код којег се предвиђају.

Велики број ових квалификаторних околности везан је за кривично дело код којег су прописане, те је утврђивање њиховог постојања, као и тумачење, везано за конкретан случај, тј. инкриминацију. Само мањи број квалификаторних околности је општег карактера.

Квалификаторне околности из чл. 321. став 1. представљају тежу последицу, па се сходно томе, по питању одговорности прибегава институту кривичног права – одговорност за тежу последицу (кривична дела квалификована тежом последицом¹⁷⁷). Дакле, као субјективни елемент, у првом и другом ставу, јавља се

¹⁷⁷ Види: Стојановић З.: *Кривично...*, оп. cit., стр. 174-176. Наиме, кад је из кривичног дела произашла тежа последица због које закон за то дело прописује тежу казну, та се казна може изрећи

нехат, што није случај и са ставом 3, зато што се ради о околности, не о последици, те је самим тим неопходно поступање са умишљајем.

2. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И ДРУГИХ ДОБАРА ЗАШТИЋЕНИХ МЕЂУНАРОДНИМ ПРАВОМ

Ова група кривичних дела за објекат заштите, истовремено, има и човечност и добра заштићена међународним правом. Значај вредности и добара која се њом штите, неспорно оправдава инкриминисање кривичних дела које она обухвата, односно показује да се оно не базира искључиво на обавези проистеклој из потписаних, или касније ратификованих, међународних уговора. Међутим, предмет нашег интересовања у оквиру поменуте главе јесте искључиво подгрупа кривичних дела тероризма коју сачињава укупно осам инкриминација. Тај низ почиње кривичним делом тероризма (као основним делом), а окончава се деликтом терористичко удруживање из чл. 393а КЗ.

Законом о изменама и допунама Кривичног законика од 24. децембра 2012. године, унесене су битне новине у регулисању кривичних дела тероризма. Прво, више не постоји члан 312. КЗ којим је било прописано кривично дело тероризма у оквиру главе која за примарни објекат заштите има уставно уређење и безбедност Републике Србије. То је резултат инкриминисања основног кривичног дела тероризма у члану 391. КЗ на јединствен начин (до тада се конкретни члан тичао искључиво међународног тероризма), независно од тога да ли је дело учињено

ако је учинилац у односу на ту последицу поступао из нехата. У случају да је у односу на тежу последицу постојао умишљај учиниоца, то се решава применом правила која важе за стицај кривичних дела, осим ако та тежа последица сама по себи не представља кривично дело, већ понашање које кривично право не санкционише.

против наше или стране државе, или пак против међународне организације. У теорији је то данас постало општеприхваћено, а и значајан број релевантних међународних докумената креће се у смеру схватања тероризма као кривичног дела које, мада усмерено против конкретне државе или међународне организације, погађа вредности од интереса за целу међународну заједницу.

2.1 Тероризам (чл. 391. КЗ)

Кривично дело *тероризам* из чл. 391. КЗ, чини:

„(1) Ко у намери да озбиљно застраши становништво, или да принуди Србију, страну државу или међународну организацију да нешто учини или не учини, или да озбиљно угрози или повреди основне уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације:

1) нападне на живот, тело или слободу другог лица;

2) изврши отмицу или узимање талаца;

3) уништи државни или јавни објекат, саобраћајни систем, инфраструктуру укључујући и информационе системе, непокретну платформу у епиконтиненталном појасу, опште добро или приватну имовину на начин који може да угрози животе људи или да проузрокује знатну штету за привреду;

(4) изврши отмицу ваздухоплова, брода или других средстава јавног превоза или превоза робе;

(5) производи, поседује, набавља, превози, снабдева или употребљава нуклеарно, биолошко, хемијско или друго оружје, експлозив, нуклеарни или радиоактивни материјал или уређај, укључујући и истраживање и развој нуклеарног, биолошког или хемијског оружја;

б) испусти опасне материје или проузрокује пожар, експлозију или поплаву или предузима друге општеопасне радње које могу да угрозе живот људи;

7) омета или обустави снабдевање водом, електричном енергијом или другим основним природним ресурсом које може да угрози живот људи,

кзниће се затвором од пет до петнаест година.

(2) Ко прети извршењем кривичног дела из става 1. овог члана,

кзниће се затвором од шест месеци до пет година.

(3) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана наступила смрт једног или више лица или су проузрокована велика разарања,

униолац ће се казнити затвором најмање десет година.

(4) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац са умишљајем лишио живота једно или више лица,

кзниће се затвором најмање дванаест година или затвором од тридесет до четрдесет година.“

1. Кривично право нема малу улогу у сузбијању тероризма. Али, од пресудног значаја у овој области било би предузимање антитерористичких (дакле, превентивних – пасивних) и контратерористичких мера (репресивних – активних), и средстава социјалне контроле. Међутим, базично решење јесте политичке природе. Политика је, како смо већ истакли, узрок бројних друштвених појава, а тиме и њихово искључиво решење, наравно уз економски развој заједнице. На њу би, али обрнутим редоследом, требало надоградити и претходно наведена решења, тако да би се кривично право нашло на врху те пирамиде, као крајње средство у одбрани друштва. Таквим решењем избегло би се упадање у замку беспотребно широког санкционисања тероризма, с једне стране, и тиме, с друге стране, претераног задирања у приватну сферу грађана правдањем потребом ефикасније борбе против тероризма.

Законодавац Републике Србије, прописује један основни (став 1), привилеговани (став 2) и два тежа облика (став 3. и 4) кривичног дела тероризма.

2. Објекат заштите кривичног дела тероризма је вишеструк, и обухвата: уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације. Објекат напада су: објекти, уређаји и постројења, стамбене и пословне зграде, комунална инфраструктура и уређаји и јавне употребе,

саобраћајна средства, односно живот, тело и здравље људи, као и основне слободе и права човека и грађанина.¹⁷⁸

3. Радња извршења основног облика кривичног дела тероризма има бројне облике, тј. приликом њеног прописивања законодавац се користио казуистичким методом, односно методом набрајања. Тако су у седам тачака побројане следеће радње: 1) напад на живот, тело или слободу другог лица; 2) отмица или узимање талаца; 3) уништење државног или јавног објекта, саобраћајног система, инфраструктуре укључујући и информационе системе, непокретну платформу у епиконтиненталном појасу, опште добро или приватну имовину на начин који може да угрози животе људи или да проузрокује знатну штету за привреду; 4) отмица ваздухоплова, брода или других средстава јавног превоза или превоза робе; 5) производња, поседовање, набављање, превоз, снабдевање или употреба нуклеарног, биолошког, хемијског или другог оружја, експлозива, нуклеарног или радиоактивног материјала или уређаја укључујући и истраживање и развој нуклеарног, биолошког или хемијског оружја; 6) испуштање опасних материја или проузроковање пожара, експлозије или поплаве или предузимање других општеопасних радњи које могу угрозити живот људи, и 7) ометање или обустављање снабдевања водом, електричном енергијом или другим основним природним ресурсом које може да угрози живот људи. За постојање кривичног дела тероризма није довољно само предузимање неке или неких од наведених радњи. Нужно је, осим умишљаја (директног), да се то њихово предузимање врши са намером остварења неког од три циља: 1) да се озбиљно застраши становништво, 2) да се Србија или страна држава или међународна организација принуди да нешто учини или не учини, или 3) да се озбиљно угрозе или повреде основне уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације.

4. Сама претња предузимања неке од радњи извршења, уз постојање наведене намере, инкриминисана је као привилеговани облик основног облика кривичног дела тероризма.

¹⁷⁸ Јовашевић Д.: *Кривично право – посебни део*, Београд, 2014. год., стр. 330.

5. Први тежи облик постоји уколико је извршењем неке од радњи из основног облика дела, дошло до смрти једног или више лица или су проузрокована велика разарања. Други тежи облик, у односу на први, разликује се само по последици која мора бити умишљајна. Наиме, потребно је да је извршењем неке од радњи из основног облика, учинилац са умишљајем лишио живота једно или више лица.

2.2 Јавно подстицање на извршење терористичких дела (чл. 391а КЗ)

Биће кривичног дела *јавно подстицање на извршење терористичких дела* из чл. 391а КЗ, чини:

„Ко јавно износи или проноси идеје којима се непосредно или посредно подстиче на вршење кривичног дела из члана 391. овог законика, кзниће се затвором од једне до десет година.“

1. Објекат заштите код кривичног дела јавног подстицања на извршење терористичких дела је вишеструк, и обухвата: уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације.

2. Овим делом,¹⁷⁹ подстрекавање као институт саучесништва, добија статус самосталне инкриминације, чија се радња извршења састоји у јавном изношењу или проношењу идеја којима се непосредно или посредно подстиче на вршење кривичног дела тероризма. Изношење постоји у ситуацији када се другој особи саопштавају своја сазнања или мишљења о одређеним чињеницама и/или околностима, док саопштавање чињеница или презентовање околности које су сазнате од трећег лица, које нису лично мишљење лица које их саопштава, представља проношење.

3. Битно је да се изношење и проношење предузима *јавно*, на непосредан или посредан начин, те, суштина ове инкриминације јесте санкционисање

¹⁷⁹ Ibid, стр. 332.

изношења и проношења идеја којима се *велики број индивидуално неодређених лица* подстиче на вршење кривичног дела тероризма.

4. Дело се сматра свршеним моментом изношења или проношења идеја којима се подстиче на вршење инкриминисане радње, без обзира да ли је услед тога, неко лице и приступило њеном извршењу.

5. Извршилац дела може бити свако лице.

6. Субјективно обележје бића кривичног дела јавног подстицања на извршење терористичких дела јесте умишљај.

2.3 Врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ)

Врбовање и обучавање за вршење терористичких дела је кривично дело из чл. 391б КЗ, које чини:

„(1) Ко у намери извршења кривичног дела из члана 391. овог законика, врбује друго лице да изврши или учествује у извршењу тог дела или да се придружи терористичком удружењу ради учествовања у извршењу тог кривичног дела,

кзниће се затвором од једне до десет година.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко у намери извршења кривичног дела из члана 391. овог законика, даје упутства о изради и коришћењу експлозивних направа, ватреног или другог оружја или штетних или опасних материја или обучава другог за извршење или учествовање у извршењу тог кривичног дела.“

1. Објекат заштите код кривичног дела врбовања и обучавања за вршење терористичких дела је вишеструк, и обухвата: уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације. Објекат напада су: експлозивне направе, ватрено или друго оружје, штетне или опасне материје.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Ibid.

2. Услед испољеног степена друштвене опасности, која је иначе законодавни мотив инкриминисања конкретног понашања, припремне радње су код ове инкриминације добиле статус самосталног кривичног дела, а што је у складу са општим институтом кривичног права који регулише питање кажњавања припремних радњи. Радња извршења кривичног дела врбовања и обучавања за вршење терористичких дела постављена је алтернативно, те се може остварити предузимањем следећих делатности: 1) врбовање, у смислу утицања на вољу другог лица да изврши или да учествује у извршењу кривичног дела тероризма, 2) давање упутстава, што представља вид психичког помагања, о изradi и коришћењу експлозивних направа, ватреног или другог оружја или штетних или опасних материја и 3) обучавање другог лица за извршење или учествовање у извршењу кривичног дела тероризма. За постојање кривичног дела, нужно је да се нека од побројаних делатности предузима са намером, да лице према којем је делатност врбовања предузета, изврши кривично дело тероризма.

3. Дело се може извршити само са умишљајем (директни умишљај). Уз умишљај, као друго субјективно обележје бића кривичног дела, јавља се намера да се изврши кривично дело тероризма.

4. У својству извршиоца дела, може се јавити свако лице.

2.4 Употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ)

Из законског описа кривичног дела употреба смртоносне направе чл. 391в КЗ, произилази да овај деликт чини:

„(1) Ко у намери да другог лиши живота, нанесе тешку телесну повреду или уништи или знатно оштети државни или јавни објекат, систем јавног саобраћаја или други објекат који има већи значај за безбедност или снабдевање грађана или за привреду или за функционисање јавних служби направи, пренесе, држи, да другом, постави или активира смртоносну направу (експлозив, хемијска

средства, биолошка средства или отрове или радиоактивна средства) на јавном месту или објекту или поред тог објекта,

казниће се затвором од једне до осам година.

(2) Ако је приликом извршења дела из става 1. овог члана, учинилац са умишљајем нанео неком лицу тешку телесну повреду или је уништио или знатно оштетио јавни објекат,

казниће се затвором од пет до петнаест година.

(3) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац са умишљајем лишио живота једно или више лица,

казниће се затвором најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година.“

1. Објекат заштите ове инкриминације је вишеструк, и обухвата: живот или тело људи; државне и јавне објекте и системе јавног саобраћаја; или друге објекте који имају већи значај за безбедност, снабдевање грађана, привреде или за функционисање јавних служби. Објекат радње је смртоносна направа, односно: експлозив, хемијска, биолошка или радиоактивна средства или отров.

2. Односно кривично дело има алтернативно постављену радњу извршења, која обухвата следеће активности: 1) прављење смртоносне направе, 2) преношење смртносне направе, 3) држање смртоносне направе, 4) давање другом смртоносне направе, 5) постављање смртоносне направе или 6) активирање смртоносне направе. Уз радњу, да би кривично дело постојало, неопходно је да буду остварени и ови услови: 1) да је радња предузета према смртоносној направи (експлозив, хемијска, биолошка или радиоактивна средства или отрови); 2) да је радња извршена на јавном месту, у јавном или државном објекту или поред њега; 3) да је радња предузета у одређеној намери (лишење живота другог лица, доношење тешке телесне повреде или уништење или знатно оштећење државног или јавног објекта, система јавног саобраћаја или другог објекта који има већи значај за безбедност, снабдевање грађана, привреду или за функционисање јавних служби).

3. Дело се може извршити само са умишљајем (директни умишљај). Уз умишљај, као друго субјективно обележје бића кривичног дела, јавља се намера –

лишења живота другог лица, наношења тешке телесне повреде или уништења или знатног оштећења државног или јавног објекта, система јавног саобраћаја или другог објекта који има већи значај за безбедност, снабдевање грађана, привреду или за функционисање јавних служби.

4. Извршилац дела може бити свако лице.

5. Ова инкриминација, поред основног, има и два тежа облика.

Први тежи облик постоји уколико је услед предузете радње извршења основног облика дела учинилац са умишљајем другом лицу нанео тешку телесну повреду или је уништио јавни објекат или га знатно оштетио. Дакле, овде се ради о институту кривичног права – кривично дело квалификовано тежом последицом, те је јасно да учинилац, у односу на последицу овог облика дела, поступа из нехата. Уништење објекта треба схватити као потпуно и трајно разарање његове супстанце или облика у тој мери да он више не може имати првобитну намену. Оштећење је делимично и привремено умањење првобитне функције објекта, која се може у потпуности повратити поправком или заменом дела који је оштећен. Неопходно је да се ради о оштећењу у већој, тј. знатној мери. Када је то случај, сходно чињеници да се ради о фактичком питању,¹⁸¹ у сваком конкретном случају цени судско веће. Други тежи облик ове инкриминације постоји када учинилац услед извршења радње њеног основног облика дела, са умишљајем, лиши живота једно или више лица. Како се као облик кривице захтева умишљај, код овог облика није реч о кривичном делу квалификованом тежом последицом, већ о ситуацији у односу на коју се примењују правила која важе за стицај кривичних дела.

2.5 Уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ)

Из законског описа бића кривичног дела *уништење и оштећење нуклеарног објекта* чл. 391г КЗ, произилази да деликт чини:

¹⁸¹ Јовашевић Д.: *Кривично ...*, стр. 334.

„(1) Ко у намери да другог лиши живота, нанесе тешку телесну повреду, угрози животну средину или нанесе знатну имовинску штету, уништи или оштети нуклеарни објекат на начин којим се ослобађа или постоји могућност да се ослободи радиоактивни материјал,

казниће се затвором од две до десет година.

(2) Ако је приликом извршења дела из става 1. овог члана, учинилац са умишљајем нанео неком лицу тешку телесну повреду или је уништио или знатно оштетио нуклеарни објекат,

казниће се затвором од пет до петнаест година.

(3) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац са умишљајем лишио живота једно или више лица,

казниће се затвором најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година.“

1. Објекат заштите код ове инкриминације јесте нуклеарни објекат, у смислу спречавања ослобађања радиоактивног материјала.

2. Радња извршења се састоји у уништењу или оштећењу нуклеарног објекта, али на начин којим се ослобађа или постоји могућност да се ослободи радиоактивни материјал.

3. Последица дела јесте уништење или оштећење нуклеарног објекта, при чему не мора и доћи до ослобађања радиоактивног материјала, већ је довољно де је за то само створена могућност (конкретна опасност).

4. Дело се може извршити само са умишљајем (директни умишљај). Уз умишљај, као друго субјективно обележје бића кривичног дела, јавља се намера – лишења живота другог лица, наношења тешке телесне повреде, угрожавања животне средине или наношења знатне имовинске штете.

5. Извршилац дела може бити свако лице.

6. Ово кривично дело, поред основног, има и два тежа облика.

Први тежи облик постоји уколико је услед предузете радње извршења основног облика дела учинилац са умишљајем другом лицу нанео тешку телесну повреду или је уништио или знатно оштетио нуклеарни објекат. Квалификаторну околност,

посматрано у односу на основни облик, представља реализовање намере учиниоца, зарад које је и дошло до предузимања основног облика дела, а то су: наношење тешке телесне повреде другом лицу, уништење или знатно оштећење нуклеарног објекта. Овде је реч о последици која се манифестује кроз повреду, односно првенствено (претежно) њен тежи облик – уништење.

Други тежи облик, постојаће ако је извршењем основног облика дела учинилац, са умишљајем, лишио живота једно или више лица. Код овог облика, последица се јавља у виду уништења, као облика повреде.

У односу на оба тежа облика односног деликта, примењују се правила која важе за стицај кривичних дела.

2.6 Угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ)

Биће кривичног дела из чл. 392. КЗ чини:

„(1) Ко према лицу под међународном заштитом изврши отмицу или неко друго насиље, или нападне на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство,

казниће се затвором од једне до десет година.

(2) Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила смрт једног или више лица,

учинилац ће се казнити затвором најмање пет година.

(3) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац неко лице са умишљајем лишио живота,

казниће се затвором најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година.

(4) Ко угрози сигурност лица из става 1. овог члана озбиљном претњом да ће напасти њега, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство,

казниће се затвором од шест месеци до пет година.“

1. Циљ ове инкриминације јесте обезбеђивање појачане, односно посебне кривичноправне заштите лица која, због функције коју у међународним односима врше, имају посебан вид заштите. Ово дело проистиче из Конвенције о спречавању и кажњавању кривичних дела извршених против лица под међународном заштитом¹⁸² (укључујући и дипломатске агенте) из 1973. године и Међународне конвенције против узимања талаца из 1979. године.¹⁸³

Објекат заштите овде, јесу лица под међународноправном заштитом и њихова имовина, подељена у следеће категорије: приватна, службена, покретна и непокретна.

2. Радња извршења је алтернативно постављена, и то у виду: 1) вршења отмице; 2) другог насиља и 3) напада на службене просторије, приватан стан или превозно средство другог лица. Отмица представља одвођење или задржавање лица, на неки од следећих начина: употребом силе, претњом, обманом или на неки други начин, а све у намери да се конкретно лице не пусти на слободу, док се од њега, или другог лица, не изнуди какво чињење или нечињење. Под изразом „друго насиље“ треба схватити радње различитог карактера којима се непосредно или посредно напада на живот или тело другог лица. Важно је да се ове радње предузимају према лицу које је под међународноправном заштитом. Последица дела се манифестује кроз угрожавање, односно апстрактну опасност, као њен лакши облик.

3. Извршилац овог кривичног дела може бити свако лице.

4. Конкретна инкриминација може бити извршена само са умишљајем.

5. Овај деликт има и два тежа облика.

Први тежи облик, постоји када је услед предузете радње извршења основног облика наступила смрт једног или више лица, при чему се то може приписати нехату учиниоца. Самим тим, јасно је да је, код овог облика, у питању, деликт квалификован тежом последицом.

¹⁸² Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела извршених против лица под међународном заштитом – Њујорк 14/12/1973, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 54/76.

¹⁸³ Међународна конвенција против узимања талаца - Њујорк 17/12/1979, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 9/1984.

Други тежи облик, постоји када учинилац, преузимањем радње извршења основног облика дела, са умишљајем, неко лице лиши живота.

6. Поред основног и два тежа облика, кривично дело угрожавања лица под међународноправном заштитом има и привилеговани облик. Његово биће се састоји у угрожавању сигурности лица под међународном заштитом озбиљном претњом да ће се напасти он, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство. Код овог облика дела, радња извршења још није предузета, већ је учинилац само ставља у изглед, односно најављује. С обзиром да законодавац наглашава да се ради о озбиљној претњи, она неизоставно мора бити: стварна, могућа и неотклоњива.

2.7 Финансирање тероризма (чл. 393. КЗ)

Дело *финансирање тероризма* из чл. 393. КЗ, чини:

„(1) Ко непосредно или посредно даје или прикупља средства са циљем да се она користе или знајући да ће се користити, у потпуности или делимично, у сврху извршења кривичних дела из чл. 391. до 392. овог законика или за финансирање лица, групе или организоване криминалне групе који имају циљ вршење тих дела, казниће се затвором од једне до десет година.

(2) Средства из става 1. овог члана одузеће се .“

1. Основ за ову инкриминацију представља Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма.¹⁸⁴ Она се састоји у непосредном или посредном давању или прикупљању средстава са циљем да се она користе или знајући да ће се користити у потпуности или делимично у сврху вршења кривичних дела тероризма, јавног подстицања на извршење терористичких дела, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, употребе смртоносне направе,

¹⁸⁴ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, „Службени гласник РС“, бр. 20/09, 72/09 и 91/10.

уништења и оштећења нуклеарног објекта, угрожавања лица под међународноправном заштитом или за финансирање лица, групе или организоване криминалне групе која има за циљ вршење тих дела. Конкретна инкриминација заправо, санкционише припремне радње за извршење неког или неких деликата из тзв. уже групе терористичких кривичних дела, те она сама, такође, припада овој врсти деликата, али њиховој широј групи.

2. Објекат заштите код овог кривичног дела су међународна добра (превасходно мир) и безбедност људи. Он је, наиме, истоветан групном објекту заштите главе којој припадају терористичка кривична дела, па и кривично дело финансирање тероризма - глава XXII Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом.

Објекат напада јесу средства намењена за потпуно или делимично финансирање трористичких кривичних дела.

3. Радња извршења се састоји у давању или прикупљању средстава (независно у ком облику). Може се предузети непосредно или посредно, али увек са циљем – да се средства користе, или знајући да ће користити у потпуности или делимично, у сврху вршења деликата који припадају тзв. групи терористичких кривичних дела.

Невезано за облик у коме је предузета, давањем или прикупљањем средстава, непосредно или посредно, за постојање овог кривичног дела, од значаја је да је она предузета како би се обезбедили повољни услови и претпоставке за извршење кривичних дела тероризма. Све то, указује да су код овог деликта инкриминисане радње помагање, које се овде не санкционишу као радње помагања (у оквиру института саучесништва у ужем смислу).

4. Последица дела јесте угрожавање које се испољава у виду апстрактне опасности.

5. Извршилац кривичног дела финансирања тероризма може бити свако лице.

6. Као субјективно обележје бића ове инкриминације, јавља се искључиво умишљај.

2.8 Терористичко удруживање (чл. 393а КЗ)

Из законског описа бића крвичног дела терористичко удруживање из чл. 393а КЗ, произилази да дело постоји:

„(1) Ако се два или више лица удруже на дуже време ради вршења кривичних дела из члана 391. до 393. овог законика,

казниће се казном прописаном за дело за чије вршење је удружење организовано.

(2) Учиниолац дела из става 1. овог члана који откривањем удружења или на други начин спречи извршење кривичних дела из става 1. овог члана, или који допринесе његовом откривању,

казниће се затвором до три године, а може се и ослободити од казне.“

1. Деликт се састоји у удруживању два или више лица, на дуже време, у циљу вршења кривичних дела из тзв. групе терористичких кривичних дела, која представља својеврсну подгрупу деликата у оквиру групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом – глава XXII. Реч је о следећим кривичним делима: тероризам, јавно подстицање на извршење терористичких дела, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, упостреба смртоносне направе, уништење и оштећење нуклеарног објекта, угрожавање лица под међународноправном заштитом и финансирање тероризма.

Овде је, слично ситуацији код претходне инкриминације (кривичног дела финансирања тероризма), радња саучесништва – саизвршилаштво (саучесништво у ширем смислу), добила карактер самосталног кривичног дела.

Поред тога, сходно чињеници да се инкриминише само удруживање, са дефинисаним циљем, јасно је да је у питању још једна специфичност. Наиме, код овог деликта, припремне радње се кажњавају као самостално кривично дело, а не као један од стадијума у његовом извршењу.

2. Објекат заштите овог кривичног дела је вишеструк: 1) живот људи, њихов телесни интегритет и имовина, 2) државни и јавни објекти и системи јавног саобраћаја и 3) други објекти од већег значаја за безбедност, снабдевање грађана, привреду или за функционисање јавних служби.

3. Радња извршења се састоји у удруживању два или више лица. Битне одлике тог удруживања су што се мора радити о удружењу на дуже време и у циљу вршења једног или више кривичних дела: тероризма, јавног подстицања на извршење терористичких дела, врбовања и обучавања за вршење терористичких дела, употреба смртоносне направе, уништење и оштећење нуклеарног објекта, угрожавање лица под међународноправном заштитом и финансирање тероризма.

Када је у питању само удруживање, реч је о проналажењу и повезивању два или више лица, на основу договора криминалне природе, у циљу заједничког вршења једног или више кривичних дела. Може се радити, или о стварању новог удружења или искоришћавању постојећег, при чему је неопходно да се то чини зарад остварења наведеног циља, а то је вршење тзв. терористичких кривичних дела.

5. Извршилац кривичног дела финансирања тероризма може бити свако лице.

6. Као субјективно обележје бића ове инкриминације, јавља се искључиво умишљај.

3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ЈАВНОГ САОБРАЋАЈА

О овој групи кривичних дела, већ је било речи. Оно што није речено, јесте да су кривична дела против безбедности јавног саобраћаја, у ширем смислу гледано, заправо деликти усмерени против опште сигурности људи и имовине.

Зато, опште карактеристике те групе инкриминација важе и за кривична дела против безбедности јавног саобраћаја. Међутим, кривични деликти против безбедности јавног саобраћаја, имају и одређене специфичности, сходно којима треба, а и јесу, издвојена у посебну целину. Овим инкриминацијама се штити јавни саобраћај, који данас има изузетно велики значај. Зато је изразито погодан, те му се и не ретко прибегава, приликом извршења политички мотивисаних кривичних дела, а што се чини вршењем једне од три инкриминације: угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем из чл. 292. КЗ, отмица ваздухоплова, брода или другог превозног средства из чл. 293. КЗ и пиратство чл. 294. КЗ.

3.1 Угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ)

Ово кривично дело чини:

„(1) Ко насиљем према лицу у ваздухоплову, постављањем или уношењем у ваздухоплов експлозивне или друге опасне направе или супстанце или уништењем или оштећењем уређаја за навигацију или проузроковањем друге штете ваздухоплову доведе у опасност безбедност ваздушног саобраћаја,

казниће се затвором од две до десет година.

(2) Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила тешка телесна повреда неког лица или проузрокована штета великих размера,

учинилац ће се казнити затвором од две до дванаест година.

(3) Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила смрт једног или више лица,

учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година.“

1. Радња основног облика кривичног дела прописана је алтернативно. Тако, овај деликт може бити извршен: применом насиља према лицу у ваздухоплову; постављањем или уношењем у ваздухоплов експлозивне или друге сличне направе

или супстанце; уништењем или оштећењем уређаја за навигацију, или проузроковањем друге штете ваздухоплову.

Последица се исцрпљује у конкретној опасности, односно у довођењу у опасност безбедности лета конкретног ваздухоплова.

2. Први тежи облик, постојаће уколико нека од побројаних радњи из основног облика, за последицу буде имала тешку телесну повреду неког лица или штету великих размера.

3. Други тежи облик, постоји уколико извршењем основног облика кривичног дела, наступи смрт неког лица.

3.2 Отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293. КЗ)

Према законском решењу, ово кривично дело чини:

„(1) Ко силом или претњом да ће употребити силу преузме контролу над ваздухопловом који се налази у лету или над бродом у току пловидбе или над другим јавним превозним средством у току вожње,

казниће се затвором од две до десет година.

(2) Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила тешка телесна повреда неког лица или проузрокована штета великих размера,

учинилац ће се казнити затвором од две до дванаест година.

(3) Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила смрт једног или више лица,

учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година.“

1. Радњу извршења кривичног дела представља предузимање контроле над ваздухопловом који се налази у лету или над бродом у току његове пловидбе или над другим јавним превозним средством у току вожње употребом силе и претњом да ће се она употребити. Дакле, разлика између радњи извршења је само у објекту

према којем су предузете. Појам „у лету“¹⁸⁵ треба схватити као време од момента затварања, након укрцавања, свих спољних врата, до тренутка отварања једних од тих врата зарад искрцавања. Међутим, то време може бити и продужено, уколико је реч о принудном спуштању, све до тренутка када надлежни орган предузме контролу над ваздухопловом. Дакле, јасно је да је реч о екстензивном одређењу појама „у лету“, чему се прибегло из разлога немогућности интервенисања надлежних органа од поменутих момената, а и, с друге стране, отварања простора учиниоцу, такође од наступања ових тренутака, за предузимање радње деликта.

Законодавац изједначава отмицу брода и других средстава за јавни превоз са отмицом авиона, а што доктрина, с правом, доводи у питање. Наиме, у питању су различити видови саобраћаја, те сходно томе, и ниво опасности који наступа предузимањем контроле над њима, употребом силе или претњом употребе силе, није једнак, напротив. С тога, адекватније решење било би, рашчлањење ове инкриминације, на начин што би се засебно санкционисало противправно предузимање контроле над сваким од ових видова саобраћаја.

2. Овај деликт се сврстава у трајна кривична дела. Његова последица се састоји у створеном противправном стању које траје одређено време, односно траје од тренутка почетка примене силе или претње њеном употребом до момента престанка контроле учиниоца над конкретним саобраћајним средством.

3. Објекат радње су: ваздухоплов, брод или друго јавно превозно средство. Јавно превозно средство је саобраћајно средство које се користи у јавном саобраћају. Поред тога, за ову инкриминацију је важно да је извршена у току вожње.

4. Субјективно обележје бића основног облика кривичног дела је умишљај.

5. Тежи облик постоји у ситуацији када као последица извршења основног облика, наступи тешка телесна повреда или буде проузрокована штета великих размера. Штетом великих размера,¹⁸⁶ према схватању Кривичног одељења Врховног суда Србије од 17. априла 2006. године, сматра се штета у износу од преко 6.000.000 динара. Што се тешке телесне повреде тиче, довољна је повреда

¹⁸⁵ Члан 3. Хашке конвенције из 1970. године.

¹⁸⁶ Стојановић З. и Делић Н.: Кривично..., *op. cit.*, стр. 255.

једног лица. У случају да више лица буде повређено, то се узима као отежавајућа околност при одмеравању казне. Везано за субјективни елемент, потребно је да умишљај постоји у односу на основни облик, а нехат у односу на тежу последицу.

6. Други тежи облик постоји у случају да услед извршења основног облика наступи смрт једног или више лица. Питање кривице је постављено на идентичан начин као код првог тежег облика. Заправо, код оба ова облика ради се о институту кривичног права – одговорност за тежу последицу (кривично дело квалификовано тежом последицом).

3.3 Пиратство (чл. 294. КЗ)

Законски опис бића кривичног дела *пиратство* из чл. 294. КЗ, остварује:

(1) Члан посаде или путник брода који на отвореном мору или на месту које не потпада под власт ниједне државе учини насиље или разбојништво према лицима на другом броду, задржи, одузме, оштети или уништи други брод или добра која се налазе на њему или проузрокује штету великих размера, казниће се затвором од две до дванаест година.

(2) Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила смрт једног или више лица,

учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година.“

1. Пиратство, иако се сматра најстаријим кривичним делом, никако се не може сматрати прошлошћу. Напротив, оно је и данас присутна појава. Пирати су лица која на отвореном мору врше насиље над лицима и имовином са других бродова. Мотиви из којих то чине нису политичке природе (најчешће је реч о користољубљу, мада може се радити и о нпр. освети или мржњи), али последице могу имати политичке импликације. Сходно међународном обичајном праву, свака држава може запленили пиратски брод и пиратима судити према свом кривичном праву (према универзалном принципу).

2. Радња извршења кривичног дела се састоји у актима насиља, разбојништву, задржавању, одузимању, оштећењу или уништењу другог брода или добара која се на њему налазе или проузроковању штете великих размера.

3. Објекат радње су лица и/или имовина са другог брода, и/или тај други брод.

4. Место извршења деликта може бити искључиво отворено море или место над којим власт нема ни једна држава. Отворено море представља морски простор изван ингеренција било које земље, те се као такво сматра заједничким добром свих држава.

5. Инкриминација може бити извршена једино са умишљајем.

6. Ово кривично дело, поред основног, има и квалификовани облик, који постоји уколико извршење основног облика, има за последицу смрт једног или више лица. И овде се ради о кривичном делу квалификованом тежом последицом, што значи да је у односу на основни облик потребно постојање умишљаја, а нехат у односу на тежу последицу.

6. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ОПШТЕ СИГУРНОСТИ ЉУДИ И ИМОВИНЕ

Живимо у времену у коме је опасност за живот људи и имовину константно присутна, а што је последица наглог развоја науке и технике. То је, с једне стране, живот човека учинило удобнијим, али га истовремено, с друге стране, изложило озбиљним ризицима. У таквој ситуацији, неизоставно се морају предузети све мере како би се опасност употребе, и наравно злоупотребе, таквих средстава и последице које она производе ограниче, у што је већој мери то могуће.

Објекат заштите ове групе кривичних дела је, како смо то већ подробно објаснили, општа сигурност људи и имовине, односно сигурност неодређеног броја лица, и имовине неограниченог обима. Предмет нашег интересовања у оквиру овог рада, из поменуте главе деликата, је кривичо дело *неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама* из чл.287. КЗ.

4. 1 Неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ)

Биће кривичног дела *неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама* из чл. 287. КЗ може остварити:

„(1) Ко силом или претњом, извршењем кривичног дела или на други противправан начин прибави, поседује, користи, превози, даје другом нуклеарне материје, или омогућава другом да до њих дође,

казниће се затвором до три године.

(2) Ко прети да ће употребити нуклеарну материју у намери да се некопринуди да нето учини или не учини и тиме угрози безбедност људи,

казниће се затвором од једне до десет година.

(3) Ако је услед дела из ст. 1. и 2. овог члана наступила тешка телесна повреда или имовинска штета великих размера,

учинилац ће се казнити затвором од две до дванаест година.

(4) Ако је услед дела из ст.1 и 2. овог члана наступила смрт једног или више лица,

учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година.“

1. Ова инкриминација има за циљ спречавање неовлашћених лица да дођу у посед нуклеарних материја, али и уопште спречавање злоупотребе тих материја. Коришћење нуклеарне енергије, нарочито од стране неовлашћених лица, може имати веома тешке последице (израда нуклеарних бомби од материјала до којих би

се нпр. могло доћи неким видом крађе). Употреба нуклеарних материја у обзир може доћи и приликом извршења политички мотивисаних деликата, као средство или последица њиховог извршења. Друго, питање физичке заштите ових материја је од изузетног значаја у свакој друштвеној заједници, јер њихова ефикасна заштита у једној држави, нема значаја ако је нема, или она није недевољна, у другим државама.

2. Радња извршења првог основног облика састоји се у: прибаљању, поседовању, коришћењу, превожњу, давању другом нуклеарних материја или омогућавање другом да до њих дође. Ове радње треба да су предузете употребом силе или претњом њене употребе, извршењем кривичног дела или на други противправан начин. Субјективни елемент бића овог облика кривичног дела јесте умишљај.

3. Радња извршења другог основног облика састоји се у претњи употребом нуклеарне материје.

За довршено кривично дело нужно је да је последица и наступила у виду конкретне опасности по живот или тело људи. Мада, мишљења смо да је било довољно да је законодавац овде предвидео само апстрактну опасност као последицу, јер претња да ће се употребити нуклеарна материја обавезно угрожава безбедност људи. Међутим, актуелно решење, тј. начин на који је законодавац поступио, вероватно је било вођено намером сужавања криминалне зоне, што у овом случају, с обзром на природу радње, и начин коме се приклонило, није могуће.

Субјективна страна овог облика захтева, поред умишљаја, и намеру да се неко принуди да нешто учини или не учини.

4. Први квалификовани облик ове инкриминације постоји уколико услед извршења њеног првог и другог основног облика, наступи тешка телесна повреда или имовинска штета великих размера (под којом се сматра износ већи од 6.000.000 динара¹⁸⁷). У односу на ту тежу последицу, код учиниоца мора постојати нехат (кривично дело квалификовано тежом последицом).

¹⁸⁷ Ibid.

5. Други квалификовани облик постоји онда када је услед извршења првог и другог основног облика, наступила смрт једног или више лица. Такође, у односу на тежу последицу, учинилац треба да је поступао из нехата.

5. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ РАЧУНАРСКИХ ПОДАТАКА

Заштита информационих система уопште, а тим пре безбедности рачунарских података, обезбеђена је инкриминацијом *тероризам* из чл. 391. КЗ. Међутим, она је управљена на заштиту инфраструктуре информационих система од најтежег облика последице у кривичном праву – од уништења (други вид повреде), услед чега је и сврстана у ширу групу политичких деликата, тј. у главу која за свој објекат заштите има кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Примарни објекат њене заштите, као и поменуте инкриминације, ипак није безбедност рачунарских података, већ човечност и друга добра којима се пружа заштита међународним правом. За питање рачунарских података, међународна заједница јесте заинтересована, али само у домену заштите поменутих вредности, и од најтежг вида последица по њих, док се питањем угрожавања и оштећења рачунарских података не бави. Стога смо у групу политичких деликата укључили и низ кривичних дела из групе која за свој објекат заштите има кривична дела против безбедности рачунарских података. То су: рачунарска саботажа из чл. 299. КЗ, прављење и уношење рачунарских вируса из чл. 300. КЗ, рачунарска превара из чл. 301. КЗ и неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података из чл. 302. КЗ.

Ниме, и блажи облици последица деликата извршених компјутером, односно компјутерским системом, манифестовани у виду оштећења, конкретне или

апстрактне опасности, значајно могу утицати на питање безбедности уставног уређења и безбедности наше земље. Свакако, све наведено, тиче се и уништења, као најтежег вида последице, до које може доћи и када се радња дела не предузима у циљу остварења терористичких намера. Радње обухваћене инкриминацијама из групе деликата против безбедности рачунарских података, уз импликације на наше друштвено уређење, релевантан утицај могу имати и на питања из сегмента безбедности међународне заједнице.

5.1 Рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ)

Биће овог кривичног дела остварује:

„Ко унесе, уништи, избрише, измени, оштети, прикрије или на други начин учини неупотребљивим рачунарски податак или програм или уништи или оштети рачунар или други уређај за електронску обраду података са намером да онемогући или знатно омете поступак електронске обраде података који су од значаја за државне органе, јавне службе, установе, предузећа или друге субјекте казниће се затвором од шест месеци до пет година .“

1. Радња кривичног дела рачунарска саботажа има два облика.

Први облик може бити остварен: уништењем, брисањем, изменом, оштећењем, прикривањем или довођењем у стање неупотребљивости рачунарског податка или програма на други начин (који је за то подобан), а све са намером да се онемогући или знатно омете поступак електронске обраде података који су значајни за државне органе, јавне службе, установе, предузећа или друге субјекте.

Сходно чл. 112. ст. 17., рачунарским податком треба дефинисати свако представљање чињеница, информација или концепата у облику који је подесан за њихову ограду у рачунарском систему, укључујући и одговарајући програм на основу кога рачунарски систем обавља своју функцију. Рачунарским програмом,

према чл. 112. ст. 19. КЗ, сматра се уређени скуп наредби које служе за управљање радом рачунара, као и за решавање одређеног задатка помоћу рачунара.

Други облик ће постојати ако дође до уништења или оштећења рачунара или другог уређаја за електронску обраду података, у намери у којој се предузима и радња првог облика. Под уништењем рачунара или другог уређаја за електронску обраду података не сматра се буквална промена физичких својстава тих уређаја, већ промена њихових програмских перформанси, која је таква да услед ње ти уређаји више не могу остваривати своју наменску функцију. Питање уништења треба посматрати као умањење, не и елиминисање, програмских перформанси тих уређаја, а тиме и смањење могућности њихове употребе у сврху којој су намењени. Дакле, код оба облика, радња извршења се предузима, искључиво, чињењем.

Као пример томе, наводимо закључак пресуде Апелационог суда у Нишу, у пресуди 7Кж.1.бр.2607/11:

„Радња извршења кривичног дела рачунарска саботажа из чл 299. КЗ подразумева поступање учиниоца, па се ово кривично дело не може извршити нечињењем окривљеног“.

Из образложења:

„Према радњама извршења кривичног дела рачунарска саботажа из чл. 299. КЗ, које су алтернативно одређене, произилази да исте подразумевају активно поступање учиниоца, при чему је заштитни објект овог кривичног дела сам електронски програм, односно електронски податак, чијим манипулисањем се исти чини неупотребљивим, а у намери да се знатно омете поступак електронске обраде података. Првостепени суд је правилно утврдио да чињенични опис дела из оптужбе не садржи такве радње, јер се окривљеном ставља на терет да није инсталирао апликативни софтвер фонда РЗЗО, па је правилан закључак првостепеног суда да нечињење окривљеног у смислу неувођења у употребу новог програма, већ коришћење старог, не представља ни једну радњу извршења

кривичног дела које му се ставља на терет, с обзиром да његовим радњама није био угрожен ни један програм, нити електронски податак.

Стога је правилна одлука првостепеног суда који је нашао да у радњама окривљеног нема обележја наведеног кривичног дела, као ни неког другог кривичног дела, па је он ослобођен од оптужбе, применом чл. 355. тач. 1. ЗКП, о чему је првостепени суд дао довољне и јасне разлоге, које у свему прихвата и овај суд.

(Пресуда Основног суда у Врању К.бр. 388/10 од 07.03.2011. године и пресуда Апелационог суда у Нишу 7Кж.1.бр.2607/11 од 31.08.2012. године)

2. Кривично дело се, код оба облика, сматра довршеним предузимањем радње извршења са намером онемогућавања или знатног ометања поступка електронске обраде података који су од значаја за државне органе, јавне службе, установе, предузећа или друге субјекте.

3. Објекат радње, код првог облика је рачунарски податак или програм, а код другог рачунар или други уређај за електронску обраду података.

4. Као извршилац овог кривичног дела може се јавити свако лице.

5. Субјективни елементи бића кривичног дела рачунарске саботаже су: умишљај и намера да се онемогући или знатно омете поступак електронске обраде података који су од значаја за државне органе, јавне службе, установе, предузећа или друге субјекте. Међутим, сама реализација намере, за постојање овог кривичног дела, није од значаја.

5.2 Прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300. КЗ)

Кривично дело чини:

„(1) Ко направи рачунарски вирус у намери његовог уношења у туђ рачунар или рачунарску мрежу,

казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.

(2) Ко унесе рачунарски вирус у туђ рачунар или рачунарску мрежу и тиме проузрокује штету,

казниће се новчаном казном или затвором до две године.

(3) уређај и средства којима је учињено кривично дело из ст. 1. и 2. овог члана одузеће се.“

1. Ово кривично дело има два облика: основни и тежи.

Основни облик је инкриминисан ставом 1. Он постоји када неко направи рачунарски вирус, са намером његовог уношења у туђ рачунар или рачунарску мрежу. Радњу основног облика чини, дакле, прављење рачунарског вируса, што представља технолошки процес поступака којима се ствара рачунарски вирус.

Појам „рачунар“ треба третирати у уобичајеном смислу, рачунарску мрежу, према чл. 112. ст. 18., као скуп међусобно повезаних рачунара, односно рачунарских система који комуницирају размењујући податке.

2. Објекат радње код основног облика овог деликта јесте рачунарски вирус. Сходно законском одређењу, односно чл. 112. ст. 20. КЗ, рачунарским вирусом се сматра рачунарски програм или неки други скуп наредби унет у рачунар или рачунарску мрежу који је направљен да сам себе умножава и делује на друге програме или податке у рачунару или рачунарској мрежи додавањем тог програма или скупа наредби једном или више рачунарских програма или података.

3. Извршилац дела може бити било које лице. Међутим, то су ипак само она лица која располажу довољним нивоом знања за прављење рачунарских вируса, при чему није од значаја, тј. није неопходно да се ради о формалном знању, што и није чест случај.

4. Субјективна обележја бића основног облика кривичног дела: умишљај и намера уношења вируса у туђ рачунар или рачунарску мрежу.

5. Други облик дела, инкриминисан ставом 2., постоји када неко унесе рачунарски вирус у туђ рачунар или рачунарску мрежу и тиме проузрокује штету. Радња извршења овог облика, састоји се у уношењу рачунарског вируса у туђ рачунар или рачунарску мрежу.

6. Овај облик дела сматра се извршеним када дође до наступања штете, а након уношења рачунарског вируса у туђ рачунар или рачунарску мрежу. Међутим, мора се утврдити да ли је до наступања штете, у конкретном случају, заиста дошло.

7. Извршилац овог облика деликта може, такође, бити свако лице. Не мора се радити о оном ко је рачунарски вирус и направио.

8. Субјективни елемент законског описа тежег облика кривичног дела прављење и уношење рачунарских вируса: умишљај.

За оба облика овог деликта, ставом 3., предвиђено је обавезно одузимање уређаја и средстава којима су извршени.

5.3 Рачунарска превара (чл. 301. КЗ)

Према законском опису бића кривичног дела *рачунарска превара*, овај деликт остварује:

„(1) Ко унесе нетачан податак, пропусти уношење тачног податка или на други начин прикрије или лажно прикаже податак и тиме утиче на резултат електронске обраде и преноса података у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист и тиме другом проузрокује имовинску штету,

казниће се новчаном казном или затвором до три године.

(2) Ако је делом из става 1. овог члана прибављена имовинска корист која прелази износ од четристопедесет хиљада динара,

учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година.

(3) Ако је делом из става 1. овог члана прибављена имовинска корист која прелази износ од милион и петсто хиљада динара,

учинилац ће се казнити затвором од две до десет година.

(4) Ко дело из става 1. овог члана учини само у намери да другог оштети, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.“

1. Ово кривично дело има основни, два тежа и један лакши облик. Радња основног облика, прописаног у ставу 1., може бити нека од следећих делатности: уношење нетачног податка, пропуштање уношења тачног податка или на други начин прикривање или лажно приказивање података.

2. Кривично дело је довршено када наступи одређена последица. Заправо, неопходно је да неком од предвиђених радњи чињења или нечињења, буде остварен утицај на резултат електронске обраде или преноса података, у виду измене резултата обраде или преноса података, у смислу да тај резултат није компатибилан реалном стању ствари. Рачунарска превара може бити извршена у свим ситуацијама у којима се појављује аутоматизована обрада података, а то су, данас, готово сви сегменти друштвеног живота, па и безбедносни.

3. Као извршилац радње, може се јавити било које лице. Међутим, то може бити само оно лице које објективно има могућности да, неку од предвиђених радњи, и оствари.

4. Субјективна обележја основног облика бића кривичног дела рачунарска превара: умишљај (директни) и намера да се себи или другоме прибави противправна имовинска корист и тиме другом проузрокује имовинска штета.

5. Тежи облик дела прописан је ставом 2. Он постоји када је извршењем основног облика дела (став 1), прибављена имовинска корист у износу преко четрестопедесет хиљада динара.

6. Најтежи облик ове инкриминације се у односу на први тежи облик разликује само према прибављеном износу. Реч је о имовинској користи која прелази милион и петсто хиљада динара.

7. Привилеговани облик овог деликта, предвиђен је ставом 4. Од основног облика инкриминације, разликује га једино намера учиниоца. Наиме, олакшавајућу околност представља намера учиниоца да се извршењем основног облика, другоме, искључиво, нанесе штета, без намере прибављања противправне имовинске користи.

5.4 Неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ)

Биће кривичног дела остварује:

„(1) Ко се, кршећи мере заштите, неовлашћено укључи у рачунар или рачунарску мрежу, или неовлашћено приступи електронској обради података, казниће се казном или затвором до шест месеци.

(2) Ко сними или употреби податак добијен на начин предвиђен у ставу 1. овог члана,

казниће се новчаном казном или затвором до две године.

(3) Ако је услед дела из става 1. овог члана дошло до застоја или озбиљног поремећаја функционисања електронске обраде и преноса података или мреже или су наступиле друге тешке последице,

учинилац ће се казнити затвором до три године.“

1. Кривично дело има три облика: основни и два тежа. Радња извршења основног облика јесте: а) неовлашћено укључивање у рачунар или рачунарску мрежу или б) неовлашћено приступање електронској обради података. Потребно је да је до укључивања, тј. приступања дошло кршењем неке заштитне мере.

2. Извршилац основног облика овог кривичног дела може бити свако лице. Међутим, постоји посебна категорија лица, тзв. хакери, која се баве илегалним приступањем информационим системима. Оспособљени су да савладају и најсложенији вид комјутерске заштите, а мотиви њиховог деловања су врло дисперзивни.

3. Субјективно обележје бића ове инкриминације: умишљај.

4. Први тежи облик, инкриминисан ставом 2., постоји ако је податак који је добијен извршењем основног облика кривичног дела, снимљен или употребљен. Сврха у коју је то учињено није од значаја, као ни начин снимања или употребе. Међутим, код одмеравања казне, значај овог питања није искључен.

5. Други тежи облик предвиђа наступање одређених последица, узрокованих извршењем основног облика. То су: застој или озбиљан поремећај функционисања електронске обраде и преноса података или мреже или наступање других тешких последица. Питање застоја не треба третирати као краткотрајни застој, који није резултирао неким штетним последицама. Под тешким последицама не треба подразумевати само директне последице настале на рачунару, рачунарској мрежи, односно другом уређају намењеном електронској обради података, већ све оне последице чији је узрок неовлашћени приступ, односно које су његов резултат.

ТРЕЋИ ДЕО

КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

1. ПОСЕБНЕ ДОКАЗНЕ РАДЊЕ (СПЕЦИЈАЛНЕ ИСТРАЖНЕ ТЕХНИКЕ)

Говорећи о кривичноправној заштити, у виду се морају имати и кривичнопроцесни аспекти заштите уставног уређења и безбедности државе, који се првенствено огледају у активностима органа предистражног¹⁸⁸ поступка (полиције и служби безбедности), намењених прикупљању доказа о припремним и другим радњама ових деликата, чији је законски опис у Кривичном законнику постављен доста широко. Природа политичких деликата, приликом обезбеђивања доказа који се тичу инкриминација из ове области, условљава готово искључиву примену специјалних истражних метода или посебних доказних радњи.

Имајући то у виду, није могуће обрадити проблем кривичноправне заштите овог питања, без осврта на кривичнопроцесна овлашћења органа предистражног поступка, првенствено полиције, али и служби безбедности, када им је у делокругу рада документовање политичких деликата.

¹⁸⁸ Сходно Законнику о кривичном поступку из 2001. године („Службени лист СРЈ“, бр. 70/01 и 68/02; „Службени гласник РС“, бр. 58/04, 85/05, 115/05 и 49/07), наместо данашњег израза „предистражни поступак“, коришћен је „предкривични поступак“.

Дакле, кривичноправни аспект заштите укључује институте две гране права: кривичног материјалног права и кривичног процесног права. Кривично материјално право и кривично процесно право, представљају однос суштине и форме. Наиме, кривично процесно право је форма, поступак који омогућава примену кривичног материјалног права. Ове две гране права, раздвојене су отприлике пре два века. Али, тај поступак раздвајања није спроведен у потпуности, зато што није ни могућ јер се, с једне стране, налази захтев државе за примену кривичних санкција, а са друге су услови за остваривање тог захтева, тј. постојање и основаност овог захтева утврђују се у кривичном поступку у коме се, након установљења постојања кривичног дела и утврђене кривичне одговорности, изриче кривична санкција. Дакле, кривично процесно право служи примени кривичног материјалног права, због чега има инструментални карактер. Међутим, то не значи да је оно мање важно, односно значајно, јер ове две гране казненог права једна без друге, не би могле постојати.

Кривичнопроцесне одредбе у Републици Србији посматраћемо кроз решења два законика, сада актуелног (из 2011. године) и оног који му је претходио (из 2001. године). Наш правни систем је до 15. јануара 2012. године, односно до септембра 2013. године, примењивао процесна решења прописана Законом о кривичном поступку из 2001. године,¹⁸⁹ са свим његовим каснијим изменама и допунама. Још током 2006. године, донешен је нови Законик о кривичном поступку,¹⁹⁰ који је требало да се примењује од 01. јуна 2007. године, односно од 31. децембра 2010. године. Ипак, он никада није угледао светлост дана, јер је законодавац најављену примену одложио и наговестио његову озбиљнију дораду или чак израду новог законског текста. Сходно правнодогматски, али и практично, неприхватљивим решењима Законика из 2006. године, који је услед тога, и пре примене претрпео не мали број измена, 26. септембра 2011. године донешен је нови Законик о кривичном поступку. Он је у примени од 15. јануара 2012. године, али само у оним поступцима који се воде за кривична дела организованог криминала и ратних

¹⁸⁹ Законик о кривичном поступку, „Службени лист СРЈ“, бр. 70/2001, 68/2002, и „Службени гласник РС“, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 46/2006, 49/2007, 122/2008, 20/2009, 72/2009, 76/2010.

¹⁹⁰ Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 46/06, 49/07 и 122/08.

злочина. У осталим предметима, почетак примене новог Законика из 2011. године, био је одложен за 1. октобар 2013. године, јер је за прву половину, а најкасније до септембра, 2013. године, било најављено усвајање измена новог ЗКП-а.¹⁹¹

Поред решења из Законика о кривичном поступку, за област којом се бавимо, од значаја су и одредбе систематизоване у следећим законима: Закону о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела,¹⁹² Закону о службама безбедности Савезне Републике Југославије,¹⁹³ Закону о основама уређења служби безбедности Републике Србије,¹⁹⁴ Закону о полицији,¹⁹⁵ Закону о безбедносно-информативној агенцији¹⁹⁶ и Закону о извршењу кривичних санкција.¹⁹⁷

Основни циљеви везани за сузбијање политичких кривичних дела (али и других облика криминалитета), који се настоје постићи кривичнопроцесним законодавством, свде се на:

- стварање нормативног амбијента у којем ће кривични поступци бити брзи и ефикаснији, а тиме и знатно јефтинији за расположива буџетска средства;
- доследну заштиту, уставом и међународним правним актима, гарантованих слобода и права;
- усклађивање решења из основног извора кривичног процесног права са другим законима који се односе на питања кривичног поступка;

¹⁹¹ Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

¹⁹² Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, „Службени гласник РС“, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04 – др. закон, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11 – др. закон, 101/11 – др. закон и 32/2013.

¹⁹³ Закон о службама безбедности Савезне Републике Југославије, „Службени лист СРЈ“, бр. 37/02 и „Службени лист СЦГ“, бр. 17/04.

¹⁹⁴ Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007 и 72/2012.

¹⁹⁵ Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 69/2009 – одлука УС и 92/2011.

¹⁹⁶ Закон о безбедносно-информативној агенцији, „Службени гласник РС“, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС и 66/2014).

¹⁹⁷ Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени гласник РС“, бр. 55/2014.

- термиолошко, али и материјално усклађивање са одредбама Кривичног законика, имајући у виду објективно-субјективну дефиницију кривичног дела;
- адекватно регулисање међународних обавеза Србије које се тичу кривичноправне регулативе;
- успостављање складног баланса између захтева за ефикасношћу кривичног поступка, заштите основних процесних, али и општих људских права учесника кривичног поступка, те доследно поштовање начела правичног вођења кривичног поступка.¹⁹⁸

Међутим, када је реч о тзв. специјализованом (антитерористичком) законодавству намењеном сузбијању политичког насиља, Република Србија ту поприлично и без неког нарочитог разлога касни у доношењу адекватних законских прописа којима би се још више поспешила ефикасност државе у санацији наведеног проблема. Изгледа да одговорни не схватају да међународна заједница жели да види поред наших успеха на плану сузбијања албанског тероризма и јасне резултате на плану сузбијања међународног тероризма, пре свега „исламски фондираног антизападног тероризма“, док наши прописи још увек омогућују више само оно прво него ово друго.¹⁹⁹

Овако је Симеуновић говорио, сада давне, 1989. године. Од тада до данас ситуација се значајно изменила. Република Србија 2001. године, добија тзв. специјализовано законодавство, које је нарочито појачно 24. децембра 2012. године инкриминисањем групе терористичких кривичних дела, сачињене од осам деликата. Истина, ова група је систематизована као подгрупа главе чији је објекат заштите човечност и друга добра заштићена међународним правом, али, када се ради о тероризму, он, ма како био класификован, увек има политичку димензију.

¹⁹⁸ Вуковић С.: *Коментар законика о кривичном поступку са судском праксом, обрасцима, регистром појмова и прилозима*, Београд, 2006. год., стр. 24.

¹⁹⁹ Симеуновић 1989. године, у својој књизи *Политичко насиље*, сматра да законодавац наше земље тада није имао тзв. специјализовано (антитерористичко) законодавство, али да су органи формалне социјалне контроле, у борби против албанског тероризма били врло ефикасни, при чему су занемаривали проблем међународне заједнице-супротстављање „исламски фондираном антизападном тероризму“ – цит. према Матић Г.: *Кривично-правна заштита уставног уређења и безбедности државе од насилних аката*, магистарска теза одбрањена на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом саду, 2009. год., стр. 122.

Тако, са нормативног аспекта посматрано, држава поседује потенцијал за ефикасно сузбијање инкриминација политичке природе. Друго, одговорни су данас толико окренути међународној заједници, да се често може поставити питање чији су они, заправо, представници? Даље, дискутабилно је да ли је наша земља заиста имала успеха на плану сузбијања албанског тероризма. Јер, са ове дистанце посматрано, за разлику од времена када је поменути аутор дао изнету констатацију, и када је сасвим оправдано изгледало да је поменута борба врло успешна, данашња фактичка слика друштвено-политичке ситуације на Косову и Метохији то демантује.²⁰⁰

Према Европској конвенцији о људским правима и основним слободама,²⁰¹ да би нека посебна доказна радња, тј. специјална истражна техника могла бити примењена, неопходно је да су могућност њене примене, као и поступак, предвиђени законом. Улога посебне законске регулативе, односно кривичнопроцесног аспекта, израженог кроз посебне – специјалне радње доказивања, јесте да се њоме обухвати један аспект криминалитета – политички криминалитет (тероризам – као најрелевантнији облик испољавања), који се, истовремено, сматра изразито опасним и врло тешко доказивим класичним методама. Ово зато што се организоване криминалне групе и терористичке организације карактеришу:²⁰² високим степеном хомогености њених чланова, конспиративности, веома разноврсном социјалном структуром, равноправном заступљеношћу оба пола, знатно вишим степеном образовања, изузетно развијеном политичком или верском свести, израженом антисоцијалном оријентацијом, са чврстом, готово војном дисциплином и јасном хијерархијом, не ретко и међународног карактера. Уз то, у виду се мора имати и врло различита правна природа терористичких кривичних дела која угрожавају националну безбедност, због чега, значајне разлике морају постојати у истрагама овог облика криминалитета, њиховом гоњењу, али и по питању остварења људских права у

²⁰⁰ Види: Бериша Х(атица): *Последице политичког насиља на Косову и Метохији*, Београд, 2013. год., стр. 99-103.

²⁰¹ *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода* – Рим 04/11/1950, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, бр. 9/2003.

²⁰² Алексић Ж. и др.: *Криминалистика*, оп. cit., стр. 301.

односу на кривична дела ратних злочина и организованог криминала. Ове три области не могу се сврстати у једну исту категорију, јер изискују различите профиле и стручност државних органа надлежних за спровођење кривичних поступака, као и другачије приступе у проналажењу и обезбеђивању доказа.²⁰³

Установљењем потребе да се у спречавању и борби против најтежих облика криминала, морају користити посебне методе, које су различите од свакодневних и уобичајених, односно од оних које се примењују код „класичног“ или „конвенционалног“ криминалитета, одређен је један круг мера које се називају посебним доказним радњама или специјалним истражним техникама. Међутим, израз „посебне доказне радње“ за потребе превентивног рада полиције или потребе судских поступака (репресивног рада), у упоредном кривичнопроцесном законодавству има различите називе. Тако, у Немачкој – постоје термини: „посебне истражне мере“, „посебне полицијске истражне методе“ и „прикривене истраге“; у земљама англосаксонског правног уређења – у употреби су следеће одреднице: „прикривене методе“ или „тајне операције“; у Србији – како је већ и речено: „посебне доказне радње“; у Црној Гори – су то: „мере тајног надзора“; у Републици Српској – термин: „посебне истражне радње“, а у Хрватској – „мере којима се привремено ограничавају уставна права и слободе ради прибављања података и доказа за спровођење кривичног поступка“.

Шкулић у ове мере убраја:²⁰⁴ полицијску опсервацију, надзор комуникација, компјутерске претраге, контролисане испоруке, употребу информатора, прикривених иследника и сведока сарадника („покајника“), вођење криминалистичко-обавештајних банки података, извршење симулованих кривичних дела давања и примања мита, откупа дроге, лица и оружја. Један број посебних доказних радњи представља специфичне облике инфилтрирања службеника органа формалне социјалне контроле (у пракси, али и према законском решењу, искључиво је реч о полицајцима), у криминалну средину, са циљем обезбеђивања података и доказа о активностима осумњичених лица унутар

²⁰³ Вуковић М.: Овлашћења органа унутрашњих послова у сузбијању организованог криминала – у: *XV семинар права у Будви*, Београд, Савез удружења правника Србије и Републике Српске, 2003. год., стр. 358-359.

²⁰⁴ Шкулић М.: *Организовани криминалитет*, Београд, 2003. год., стр. 389.

криминалних група или организација. Заправо, у тим случајевима се, како би се обезбедили неопходни докази, користе готово све побројане радње.

Према Резолуцији XVI Конгреса Међународног удружења за кривично право из 1999. године, одржаног у Будимпешти (Мађарској),²⁰⁵ нормирање специјалних истражних техника у националном законодавству неизоставно мора бити уподобљено са одређеним ставовима, формулисаним у оквиру следећих начела:

1. легалитета – посебне доказне радње, пре саме примене, обавезно морају бити нормиране, тј. предвиђене, и то искључиво законом,
2. супсидијаритета – посебне доказне радње могу бити примењене само ако се другим мерама не могу спречити, открити или доказати најтежа кривична дела,
3. сразмерности – питање постизања сразмере између повреде слобода и права грађана до које долази кроз примену специјалних истражних техника и деликата у чијем откривању и доказивању се оне користе, и
4. начело судског надзора – искључиви орган који може одобрити примену ових техника и који има овлашћења да цени законитост њихове примене је суд.

Осим побројаним начелима, пажњу треба посветити и следећим питањима:²⁰⁶

- 1) *Када прибећи примени ових техника* – према начелу супсидијаритета, прибегава им се тек онда, када се другим мерама не може постићи жељени циљ.
- 2) *Степен вероватноће као услов примене специјалних истражних техника* – када постоје основи сумње или основана сумња да је неко лице извршило кривично дело, што је један од базичних услова начела

²⁰⁵Резолуција о стандардима нормирања специјалних истражних техника у националном законодавству, XVI Конгрес Међународног удружења за кривично право, Будимпешта, 1999. год.

²⁰⁶ Бејатовић С.: Посебне методе откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета, *Правни информатор*, бр. 3/06, Београд, 2006. год., стр. 62-63.

сразмерности повреде слободе и права грађана, нарочито права на приватност на чему посебно инсистира Европски суд за људска права.

- 3) *Надлежност органа за одређивање и контролу примене специјалних истражних техника* – сходно чињеници да се посебним доказним радњама задире приватну сферу грађана, и то значајно више но што је случај са другим кривичнопроцесним мерама, суд је искључиви орган надлежан за налагање и контролисање њихове примене.
- 4) *Време трајања специјалних истражних техника* – имајући у виду да се специјалним истражним техникама задире у сферу људских права и слобода, ово питање је једно од базичних, те се регулише законом, односно престанком потребе за њеном применом.
- 5) *Кривична дела и лица према којима се могу применити посебне мере* - јесте питање каталога инкриминација код којих може доћи до примене специјалних истражних техника, али и питање лица према којима ове технике могу бити употребљене.
- 6) *Имплементација (примена) специјалних истражних техника* – мора бити решена законом, услед самог садржаја ових техника којима се задире у приватност и друга најзначајнија људска права и слободе, односно могућности злоупотребе стечених сазнања о лицу, због чега је изузетно значајно у чијој је надлежности њихова имплементација, као и начин комуникације надлежног државног органа са судом и тужилаштвом, као и због конспиративности ових техника.
- 7) *Начин и време обавештавања о примени мера* – нарочито је значајно у случајевима када кривични поступак не буде покренут.
- 8) *Доказна вредност чињеница до којих се дошло применом специјалних истражних техника* – нарочито у ситуацији примене незаконите или незаконито спроведене мере.

1.1 Посебна кривична дела

Посебне доказне радње представљају специјалне доказне, односно истражне технике, тј. атипичне начине прикупљања доказа који се примењују само у односу на нека кривична дела, која су, с једне стране, према последици коју проузрокују и предвиђеној казни врло тешка, док се, с друге стране, имајући у виду њихове манифестне карактеристике, психолошке и друге особине њихових учинилаца, врло тешко сузбијају, односно откривају, разјашњавају и доказују коришћењем општих доказних метода. Стога, су специјалне доказне технике, заправо, модификована, нека иначе, класична доказна средства. Њихова основна особина је правом допуштено прикупљање података на потајни начин, који могу имати, и имају доказни значај.

Посебне доказне радње, као облик прикупљања података доказног значаја, налазе примену у односу на доста широк круг кривичних дела.²⁰⁷ Међутим, не може свака посебна доказна радња бити примењена на сваку групу „посебних“ кривичних дела.²⁰⁸ Према ЗКП из 2001. године, сва посебна кривична дела могу бити разврстана у следеће групе:

- 1) кривична дела организованог криминала,
- 2) кривична дела корупције,
- 3) друга изузетно тешка кривична дела,
- 4) кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом и
- 5) друга таксативно набројана кривична дела, односно њихови поједини облици, ако су извршена у вези са кривичним делима организованог криминала, односно кривичним делима против човечности и других добара заштићених међународним правом.

Изразито широк круг „посебних“ кривичних дела, с једне стране, представља отворени ризик за даљу судбину основних људских права и слобода, док би, с друге стране, ова „ширина“ могла бити и оправдана ако се имају у виду њихова

²⁰⁷ Види: Илић Р.: *Кривично процесно право*, Београд, 2014. год., стр. 154-157.

²⁰⁸ У „посебна“ кривична дела спадају кривична дела у односу на која је дозвољена примена посебних доказних техника.

природа и тежина. Није на одмет, још једном подсетити да развој техничких средстава своју интензивну примену има и у области криминалитета, што доприноси његовој изразитој експанзији и професионализацији, а чије би процесуирање, стога, било готово немогуће замислити без савремених техничких средстава, односно специјалних истражних техника.

Организовани криминалитет, као подврста групе „посебних“ кривичних дела, обухвата кривична дела извршена од стране организоване криминалне групе или њених припадника. Под организованом криминалном групом подразумева се: 1) група од три или више лица, 2) која постоји одређено време и 3) делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, а ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи.

У кривична дела корупције, иако нису резултат деловања организоване криминалне групе, спадају кривична дела: 1) злоупотреба службеног положаја, 2) трговина утицајем, 3) примање мита и 4) давање мита.

Друга изузетно тешка кривична дела, као вид „посебних“ кривичних дела иако нису резултат деловања организоване криминалне групе, обухватају низ класичних кривичних дела, односно њихових облика: 1) убиство, 2) тешко убиство, 3) разбојништво, 4) изнуда, 5) фалсификовање новца, 6) прање новца, 7) неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, 8) кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, 9) недозвољена производња, ношење, држање и промет оружја и експлозивних материја, 10) недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи, 11) трговина људима, 12) трговина малолетним лицима ради усвојења, 13) међународни тероризам, 14) узимање талаца и 15) финансирање тероризма.

Круг кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, у односу на који је дозвољена примена посебних доказних радњи, сачињавају следећи деликти: 1) геноцид, 2) злочин против човечности, 3) ратни злочин против цивилног становништва, 4) ратни злочин против рањеника и болесника, 5) ратни злочин против ратних заробљеника, 6) организовање и

подстицање на извршење геноцида и ратних злочина, 7) употреба недозвољених средстава борбе, 8) недозвољена производња, промет и држање оружја чија је употреба забрањена, 9) противправно убијање и рањавање непријатеља, 10) противправно одузимање ствари од убијених, 11) повреда парламентарна, 12) сурово поступање с рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима, 13) неоправдано одлагање репатријације ратних заробљеника, 14) уништавање културних добара, 15) злоупотреба међународних знакова и 16) агресивни рат.

У овај круг, такође, уврштена су и кривична дела извршена на територији бивше СФРЈ од 1. јануара 1991. године, а која су наведена у статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију.

У „посебна“ кривична дела спадају још и *друга таксативно набројана кривична дела*, која су у одговарајућој функционалној вези са неким специфичним посебним кривичним делима. Ради се о одређеним кривичним делима која не спадају у категорију „посебних“ кривичних дела, али се сматрају „посебним“ кривичним делима када су извршена у вези са кривичним делима организованог криминала, као и једно кривично дело уколико је извршено у вези са кривичним делом против човечности и других добара заштићених међународним правом. Тако, у круг кривичних дела која представљају подврсту групе „посебних“ кривичних дела ако су на одговарајући начин повезана са кривичним делима организованог криминала, спадају: 1) спречавање службеног лица у вршењу службене радње, 2) напад на службено лице у вршењу службене дужности, 3) давање лажног исказа, 4) спречавање и ометање доказивања, 5) ометање правде, 6) повреда тајности поступка и 7) бекство и омогућавање бекства лица лишеног слободе. Кривично дело „помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела“ (јатаковање), када буде извршено у вези са неким кривичним делом из сфере организованог криминала или кривичног дела против човечности или других добара заштићених међународним правом, такође, стиче статус „посебног“ кривичног дела.

Сходно одредбама ЗКП-а из 2011. године, у групу кривичних дела у односу на која је дозвољена примена посебних доказних радњи, спадају следећа кривична дела:

- 1) за која је посебним законом одређено да поступа тужилаштво посебне надлежности,²⁰⁹
- 2) тешко убиство (чл. 114. КЗ),
- 3) отмица (чл. 134. КЗ),
- 4) приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (чл. 185. ст. 2. и 3. КЗ),
- 5) разбојништво (чл. 206. ст. 2. и 3. КЗ),
- 6) изнуда (чл. 214. КЗ),
- 7) фалсификовање новца (чл. 223. ст. 1. до 3. КЗ),
- 8) прање новца (чл. 231. ст. 1. до 4. КЗ),
- 9) злоупотреба положаја одговорног лица (чл. 234. КЗ),
- 10) злоупотреба у вези са јавном набавком (чл. 234а КЗ),
- 11) неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (чл. 246. ст. 1. до 3. КЗ),
- 12) угрожавање независности (чл. 305. КЗ),
- 13) угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ),
- 14) напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ),
- 15) позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ),
- 16) диверзија (чл. 313. КЗ),
- 17) саботажа (чл. 314. КЗ),
- 18) шпијунажа (чл. 315. КЗ),
- 19) одавање државне тајне (чл. 316. КЗ),
- 20) изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317. КЗ),

²⁰⁹ У Републици Србији, тужилаштва посебне надлежности су: Тужилаштво за организовани криминал и Тужилаштво за ратне злочине (поступа у кривичним поступцима у којима су предмети деликти против човечности и других добара заштићених међународним правом, односно тешка кршења међународног хуманитарног права извршена на територији бивше Југославије од 1. јануара 1999. године, а која су садржана у Статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију). Поред ових, предвиђено је и оснивање тужилаштва за поступање у случајевима који за предмет имају деликте из области високотехнолошког криминала.

- 21) повреда територијалног суверенитета (чл. 318. КЗ),
- 22) удруживање ради противуставне делатности (чл. 319. КЗ),
- 23) припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ),
- 24) тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. КЗ),
- 25) недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја (чл. 348. ст. 3),
- 26) недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (чл. 350. ст. 2. и 3. КЗ),
- 27) злоупотреба службеног положаја (чл. 359. КЗ),
- 28) трговина утицајем (чл. 366. КЗ),
- 29) примање мита (чл. 367. КЗ),
- 30) давање мита (чл. 368. КЗ),
- 31) трговина људима (чл. 388. КЗ),
- 32) угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ),
- 33) кривично дело из чл. 98. ст. 3. до 5. Закона о тајности података (неовлашћено „одавање“ поверених података, или прибављених података или само прибављање података и докумената са ознаком „строго поверљиво“ или „државна тајна“) и
- 34) спречавање и ометање доказивања (чл. 336. ст. 1, а у вези са тачком 1. и тачком 2. КЗ), али, уз неизоставан услов да то буде учињено у вези са неким од „посебних“ кривичних дела.

Оба закона, односно и ЗКП из 2001. године, и ЗКП из 2011. године, круг „посебних“ кривичних дела одређују врло слично. Нови законик прецизирањем инкриминација, тј. неукључивањем свих инкриминација из одређене главе (конкретно главе чији су објекат заштите уставно уређење и безбедност Србије), у поменути групу, као и појединих кривичних дела, чија је природа бића таква да не оправдава примену посебних доказних радњи, настоји да сузи групу „посебних“ кривичних дела. Међутим, егзактним ненавођењем инкриминација из групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним

правом, већ уврштавање у „посебне“ деликте свих кривичних дела из делокруга тужилаштва посебне надлежности, дакле свих инкриминација из главе XXXIV и кривичних дела организованог криминала, јасно је да је дошло до проширења групе „посебних“ кривичних дела, али у односу на најтежа дела. Најављено је и оснивање тужилаштва у чијој ће надлежности бити искључиво предмети из области високотехнолошког криминала. Иако то још увек није учињено, односно поменуто тужилаштво није оформљено, посебне доказне радње примењују се и у односу на нека (тешка) кривична дела из групе чији је објекат заштите безбедност рачунарских података. Наиме, предвиђено је да се посебна доказна радња *тајни надзор комуникације* може применити и у односу на следећа кривична дела: 1) неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права из чл. 199. КЗ, 2) оштећење рачунарских података и програма из чл. 298. ст. 3. КЗ; 3) рачунарска саботажа из чл. 299. КЗ, 4) рачунарска превара из чл. 301. ст. 3 КЗ и 5) неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података из чл. 302. КЗ.

Имајући у виду изнето о категорији тзв. „посебних“ кривичних дела, а у односу на предмет нашег интересовања у овом раду, специјалне истражне технике, односно посебне доказне радње, примењују се приликом откривања, расветљавања и доказивања већине политичких кривичних дела. Наиме, посебним доказним радњама, сходно одредбама ЗКП-а из 2011. године, прибегава се код следећих инкриминација из групе политичких деликата: угрожавање независности (чл. 305. КЗ), угрожавање територијалне целине (чл. 307. КЗ), напад на уставно уређење (чл. 308. КЗ), позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. КЗ), диверзија (чл. 313. КЗ), саботажа (чл. 314. КЗ), шпијунажа (чл. 315. КЗ), одавање државне тајне (чл. 316. КЗ), изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпеливости (чл. 317. КЗ), повреда територијалног суверенитета (чл. 318. КЗ), удруживање ради противуставне делатности (чл. 319. КЗ), припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. КЗ), тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. КЗ), тероризам (чл. 391. КЗ), јавно подстицање на

извршење терористичких дела (чл. 391а КЗ), врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ), употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ), уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ), угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ), финансирање тероризма (чл. 393. КЗ), терористичко удруживање (чл. 393а КЗ), рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ), рачунарска превара (чл. 301. ст. 3. КЗ) и неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ).

Из представљеног произилази да се посебне доказне радње примењују приликом сузбијања најопаснијих понашања управљених против уставног уређења и безбедности Републике Србије. Циљ њихове примене надомешћује њихову оштрину и задирање у приватну сферу грађана, далеко дубље него остале, класичне доказне радње. Међутим, остаје нејасно зашто је законодавац у ЗКП-у из 2011. године (што није решење и ЗКП-а из 2001. године), искључио примену специјалних истражних техника у односу на следећа два кривична дела: убиство представника највиших државних органа (чл. 310. КЗ) и оружана побуна (чл. 311). Ако се приговор за дело из члана 310. КЗ може отклонити његовим свођењем на облик тешког убиства (чл. 314. ст. 1. тачка 5. КЗ - лишење живота ради извршења другог кривичног дела), остаје дилема у вези са делом из члана 311.

1.2 Врсте посебних доказних радњи (специјалних истражних техника)

Према одредбама ЗКП-а из 2001. године, у посебне доказне радње, треба уврстити:

I посебне доказне радње у односу на чију примену је одређен *идентичан материјални услов*:

- 1) тајни аудио и видео надзор,
- 2) пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова, те
- 3) аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података;

II посебне доказне радње у односу на чију примену је одређен *својеврсни материјални услов*:

- 4) ангажовање прикривеног иследника,
- 5) контролисана испорука и
- 6) испитивање сведока сарадника.

Материјални услов за примену тајног аудио и видео надзора, пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова, те аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података, постоји када су испуњени следећи услови:

- постојање основа сумње да је учињено неко од посебних кривичних дела и
- постојање доказних тешкоћа, услед којих се, на други начин, докази за кривично гоњење не могу прикупити, или би њихово прикупљање било врло отежано, па се посебне доказне радње појављују као својеврсни *ultima ratio*, тј. као крајње средство.

Изузетно, ове посебне доказне радње могу бити примењене и када постоје основи сумње да се неко посебно кривично дело припрема, али само под условом да околности конкретног случаја указују да се такво кривично дело на други начин не би могло открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће, односно велику опасност.

На овај начин, постављен је и материјални услов за ангажовање прикривеног иследника. Међутим, ова посебна доказна радња може бити примењена једино у односу на кривична дела која се убрајају у кривична дела организованог криминала.

У групу посебних доказних радњи, ЗКП из 2011. године, убраја:

- 1) тајни надзор комуникације,
- 2) тајно праћење и снимање,
- 3) симуловане послове,

- 4) рачунарско претраживање података,
- 5) контролисана испорука и
- 6) прикривени иследник.

Дакле, искључењем института сведока сарадника из групе специјалних истражних техника,²¹⁰ нови ЗКП, у односу на ЗКП из 2001. године, сужава скуп посебних доказних радњи, јер меру тајног аудио и видео надзора, заправо дели на две засебне мере.

Даље, нови ЗКП предвиђа један случај сужавања и један случај проширења примене посебних доказних радњи у односу на посебна кривична дела. Наиме, прикривени иследник може бити ангажован једино када се ради о кривичним делима из искључивог делокруга јавног тужилаштва посебне надлежности, односно само за кривично дело организованог криминала или у погледу кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. С друге стране, посебна доказна радња тајни надзор комуникације може бити примењена и у односу на следећа кривична дела: 1) неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права из чл. 199. КЗ, 2) оштећење рачунарских података и програма из чл. 298. ст. 3. КЗ; 3) рачунарска саботажа из чл. 299. КЗ, 4) рачунарска превара из чл. 301. ст. 3 КЗ и 5) неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података из чл. 302. КЗ.

Законик из 2011. године, прописује да се посебне доказне радње могу одредити према лицу за које постоје основи сумње да је учинило „посебно“ кривично дело, уколико: 1) се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или 2) би њихово прикупљање било врло отежано. Изузетно, посебне доказне радње могу бити примењене и према лицу за које постоје основи

²¹⁰ Законик из 2001. године је у скуп посебних доказних радњи убрајао и сведока сарадника. Међутим, нови законик ову специјалну истражну технику више не предвиђа, већ говори о три врсте спразума као општим институтима кривичног процесног права, односно институтима који се не примењују само када су у питању тзв. „посебна“ кривична дела, већ имају примену у односу на сва кривична дела. У питању су следећи споразуми: 1) споразум о признању кривичног дела, 2) споразум о сведочењу окривљеног и 3) споразум о сведочењу осуђеног.

сумње да припрема неко од кривичних дела из групе „посебних“ кривичних дела, ако: 1) околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или 2) би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност.

Посебне доказне радње се и формално третирају као *ultima ratio*. Наиме, приликом доношења одлуке о одређивању и трајању посебних доказних радњи, орган поступка неизоставно мора ценити да ли се исти резултат може постићи и применом начина којим се права грађана ограничавају у мањој мери.

1.2.1 Тајни надзор комуникације

ЗКП из 2001. године, тајни аудио и видео надзор, предвиђа, као једну меру, док нови, сада актуелни ЗКП, ову специјалну истражну технику дели у две засебне: тајни надзор комуникације и тајно праћење и снимање.

Меру²¹¹ тајног надзора комуникације одређује суд, на основу образложеног предлога јавног тужиоца. Одлуку о њеном одређивању доноси судија за претходни поступак (истражни судија, према ЗКП-у из 2001. године), у форми образложене наредбе, која садржи: 1) расположиве податке о лицу према којем се тајни надзор комуникације одређује, 2) законски назив кривичног дела, 3) означавање познатог телефонског броја или адресе осумњиченог, односно телефонског броја или адресе за коју постоје основи сумње да је осумњичени користи, 4) разлоге на којима се заснива сумња и 5) обим и трајање посебне доказне радње. Законик из 2001. године, у садржај поменуте наредбе уврштава: податке о лицу према којем се мера примењује, основе сумње, начин спровођења, обим и трајање мере. Сходно природи мере, те везано за то, и њеним импликацијама, нови Законик даје далеко прецизнији садржај наредбе о реализацији ове мере.

²¹¹ За разлику од Законика из 2001. године, ЗКП из 2011. године, појединачне посебне доказне радње не назива мером. Вођени тиме, ни многи аутори приликом образлагања специјалних истражних техника, не употребљавају израз мера, већ израз посебне доказне радње. Ми ћемо у раду користити оба израза, јер је мера прикладнији термин за оперативно реализовање, тј. рад на терену, а израз посебне доказне радње, догматском деловању.

Ова специјална истражна техника, или оно што се под њом данас подразумева, постоји прилично дуго и своју примену налази у врло дисперзивним видовима сузбијања и спречавања криминалитета, при чему су њену примену увек ограничавала, бар три кључна фактора:²¹²

- 1) До скоро, примењивале су је искључиво обавештајне службе, тј. представљала је њихов метод рада приликом супротстављања политичким деликтима.
- 2) У борби против општег, класичног криминалитета није примењивана, а све из разлога што је за ту област сматрана недопустивом из моралних, хуманих и других разлога, те као таква, непримерена правној, демократски уређеној држави, што је за последицу имало њену, било експлицитну, било имплицитну законску забрану.
- 3) Ниво развоја науке и технологије, првенствено електронике, ни изблиза није био развијен као данас, па примена ове методе, или уопште није била могућа или јесте, али са изузетно ограниченим ефектима. Међутим, електронска револуција је омогућила такав обим њихове примене и са таквим резултатима, који се пре изузетно кратког времена нису могли ни замислити, односно ова метода је, захваљујући научном „буму“, постала „суперефикасном“.

Мера тајног надзора комуникације, данас се реализује надзором комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзором електронске или друге адресе осумњиченог и запленом писама и других пошиљки. У пракси се то, углавном, своди на: акустичну присмотру телефонских веза (фиксна, мобилна и сателитска телефонија), преузимање факс-веза и модемске везе, преузимање информација које се размењују путем рачунара и рачунарских мрежа (електронска пошта), укључујући и радио-зрачење рачунара, преглед база података,

²¹² Бановић Б.: Специјалне истражне радње и њихов допринос откривању и доказивању кривичних дела и извршилаца, *Ревија за криминологију и кривично право*, број 2/2006, Београд, 2006. год., стр. 131-133.

али и лоцирање СМС порука на мрежи мобилне телефоније (у циљу лоцирања траженог лица, односно установљења његове позиције у простору и времену). У циљу реализације ове посебне доказне радње, употребљавају се и сателити, али и средства намењена прислушкивању кабловских веза са широкопојасним пријемником. Осим поменутих мера, у примени је, доста често, и „мерење“ – поступак у коме се користе уређаји, који имају такве техничке карактеристике да им омогућавају регистровање свих бројева бираних са, у конкретном случају, безбедносно интересантног телефонског апарата, али и бележење времена трајања сваког позива.

Мера тајног надзора комуникације може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа, може се продужити највише за три месеца. Дакле, њено максимално трајање износи шест месеци. Међутим, ако се ради о кривичним делима у односу на које поступа јавно тужилаштво посебне надлежности, тајни надзор се, изузетно, може продужити за још највише два пута у трајању од по три месеца. Тако ова мера може трајати укупно дванаест месеци.

Ранији ЗКП, је предвиђао исто укупно трајање ове мере, али према другачијем распореду примарних рокова. Наиме, образложеном наредбом истражног судије, мера је могла трајати најдуже шест месеци, а услед важног разлога, овај период се могао продужити максимално још два пута у трајању по три месеца.

Актуелно решење драстично ограничава време трајања примене ове мере (по три месеца у основи), а могућност продужетка од укупно шест месеци своди само на случајеве из делокруга тужилаштва посебне надлежности.

Спровођење надзора, прекида се чим разлози за његову примену престану.

Наредбу извршава, као и према решењу ранијег ЗКП-а, полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција. Који ће од ових набројаних државних органа бити ангажован за извршење тајног надзора комуникације, ствар је слободне оцене судије за претходни поступак. О спровођењу мере, сачињава се дневни извештај, који се заједно са прикупљеним снимцима комуникације, писмима и другим пошиљкама које су упућене осумњиченом или које он шаље, достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу на њихов захтев.

Поштанска, телеграфска и друга предузећа, друштва и лица регистрована за преношење информација обавезна су да државном органу који извршава наредбу, омогуће спровођење надзора и снимања комуникације и да, уз потврду пријема, предају писма и друге пошиљке.

Мера тајног надзора комуникација, примарно је фокусирана на одређено лице, које има статус осумњиченог, и конкретан начин комуникације коју то лице врши. Међутим, уколико у току спровођења тајног надзора комуникације дође до сазнања да осумњичени користи други телефонски број или адресу, државни орган који извршава наредбу, прошириће тајни надзор комуникације и на тај телефонски број или адресу и о томе одмах обавестити и јавног тужиоца, који судији за претходни поступак подноси предлог да се накнадно одобри проширење тајног надзора комуникације. О предлогу, судија за претходни поступак одлучује у року од 48 часова од момента пријема, и о томе саставља белешку у записнику. Ако усвоји предлог, судија за претходни поступак накнадно одобрава проширење тајног надзора комуникације, а ако одбије предлог, прикупљени материјал се уништава.

Ранији Законик предвиђа да када се реализацијом ове мере, прибаве докази који се односе на кривично дело које није било обухваћено наредбом истражног судије (данас, судије за претходни поступак), такав материјал се у кривичном поступку може користити само ако се односи на кривично дело које спада у групу „посебних“ кривичних дела, дела у односу на које је могуће спровођење такве доказне радње. Постојање овог примарног услова, да се материјал до кога се дошло посебним доказним радњама односи на неки деликт из групе „посебних“ кривичних дела, захтева и сада важећи законик. Наиме, то је неопходна претпоставка, да би јавни тужилаца уопште, судији за претходни поступак поднео предлог за накнадно одобрење проширења конкретне специјалне истражне технике. Треба напоменути да нови ЗКП питање тзв. „узгредних доказа“, на исти начин, за све посебне доказне радње, регулише у оквиру једног, заједничког члана.

По окончању ове мере, орган који ју је извршавао, судији за претходни поступак доставља снимке комуникације, писма и друге пошиљке и посебан извештај који садржи (као и према решењу ЗКП-а из 2001. године) следеће елементе: 1) време почетка и завршетка надзора, 2) податке о лицу које је надзор

спровело, 3) опис техничких средстава која су примењена, 4) број и расположиве податке о лицима обухваћеним надзором и 5) оцену о сврсисходности и резултатима примене надзора.

Судија за претходни поступак, приликом отварања писама и других пошиљки, пази да се не повреде печати и да се омоти и адресе сачувају, а о отварању саставља записник. Целокупан материјал добијен спровођењем тајног надзора комуникације, доставља се јавном тужиоцу, који одређује да се снимци добијени употребом техничких средстава, у целини или делимично, препишу и опишу.

Према одредбама ЗКП-а из 2001. године, истражни судија (судија за претходни поступак) има законску могућност да се снимци добијени употребом техничких средстава, у целини или делимично, препишу и опишу. Такође, сав прикупљени материјал се доставља јавном тужиоцу. Али, ако у року од шест месеци од дана када се упознао са материјалом, не покрене кривични поступак, или ако изјави да тај материјал неће користити у поступку, односно да неће захтевати вођење поступка против осумњиченог, истражни судија (данас, према актуелном законском решењу, то чини судија за претходни поступак) доноси решење о уништењу прикупљеног материјала.

У односу на снимке сачињене супротно законским правилима, примењује се институт правно неваљаних доказа, тј. у питању су чињенице које не могу послужити као доказ, те се издвајају из доказног материјала

Нови ЗКП, у односу на Законик из 2001. године, могућност примене ове мере, прецизније одређује, те тако сужава и простор њене примене, само на оправдане случајеве. Имајући у виду питање задирања у основна права грађана, то је оправдано, док с друге стране, у односу на најтеже инкриминације, она није искључена.

1.2.2 Тајно праћење и снимање

Основа праћења и снимања јесте посматрање (опсервација). Израз опсервација је појам латинског порекла и означава проматрање, пажење, надгледање, вршење надзора некога или нечега. Посматрање је, истовремено, и репресивна и превентивна мера органа формалне социјалне контроле. Са становишта криминалистике, посматрање може бити:²¹³ обично (опште) и посебно (тајно).

Обично (опште) опсервирање представља редовну активност полиције и других служби које у свом делокругу рада имају сузбијање криминалитета. Овај вид посматрања се састоји у уопштеном посматрању на одређеним местима – трговима, пијацама, улицама, раскрсницама, аеродромима, железничким и аутобуским станицама, лукама, и уопште местима на којима се људи окупљају у већем броју. Реализују га, дакле, припадници полиције и других државних органа, непосредно, личним запажањем или коришћењем одређених техничких уређаја, који су врло често, специјално конструисани и за ове намене постављени.

Тајно (посебно) опсервирање је неупадљиво, систематско праћење појединаца или групе лица, ствари и места ради спречавања и откривања кривичних дела. Приликом откривања и разјашњавања оних најтежих кривичних дела, посебно оних која се врше конспиративно, тајно опсервирање се доста често јавља као неизоставан метод рада. Дискретан надзор лица и објеката представља неизоставан еквивалент изразито организованом криминалном деловању. Тајној опсервацији се прибегава у случајевима када конкретне индиције указују на поједина лица као учиноце кривичних дела или чланове криминалних удружења, као и на одређене објекте и просторе на којима се та лица окупљају, па чак и реализују противправне делатности, везе, контакте и састанке. Крајњи циљ тајне опсервације јесте спречавање кривичних дела, као и њихово откривање, идентификовање њихових учинилаца и њихово расветљавање.

Према предмету који се користи за надгледање, али и начину његовог спровођења, тајна опсервација може бити оптичка (визуелна или видео) и акустична (звучна или аудио). Међутим, данашњи развој технике омогућава примену таквих уређаја који истовремено обезбеђују и аудио и видео

²¹³ Водинелић В.: *Криминалистика* (седмо измењено издање), Београд, 1996. године, стр. 75.

(комбиновано) посматрање, односно надзор и снимање. У најширем контексту,²¹⁴ циљ предузимања тајне опсервације јесте прибављање сазнања неопходних у криминалистичком раду на откривању и спречавању кривичних дела, углавном у оним ситуацијама када се до њих не може доћи на други начин, применом „класичних“ криминалистичких метода и техника.

Меру тајног праћења и снимања, образложеном наредбом, одређује судија за претходни поступак, а на основу образложеног предлога јавног тужиоца, са циљем: 1) откривања контаката или комуникације осумњиченог на јавним местима и местима на којима је приступ ограничен или у просторијама, осим у стану и 2) утврђивања истоветности лица или лоцирања лица и ствари. Јавна места, места на којима је приступ ограничен или просторије, осим стана, односно превозна средства других лица, могу бити предмет тајног надзора и снимања само ако је вероватно да ће осумњичени ту бити присутан или да та превозна средства користи.

Наредба о тајном праћењу и снимању осумњиченог садржи следеће елементе: 1) податке о осумњиченом, 2) законски назив кривичног дела, 3) разлоге на којима се заснива сумња, 4) означавање просторија, места или превозног средства, 5) овлашћење за улазак и постављање техничких уређаја за снимање и б) начин спровођења, обим и трајање посебне доказне радње.

Тајно праћење и снимање, као и тајни надзор комуникације, може трајати три месеца, а зарад нужности даљег прикупљања доказа, могуће ју је продужити за највише још три месеца. Ако је реч о кривичним делима из делокруга рада јавног тужилаштва посебне надлежности, примена мере тајног праћења и снимања изузетно може бити продужена још највише два пута у трајању од по три месеца. Дакле, ова специјална истражна техника, када се ради о већини „посебних“ кривичних дела, траје највише шест месеци, а када су у питању кривична дела организованог криминала, као и кривична дела против човечности или других добара заштићених међународним правом, њено трајање се дуплира, тј. може трајати до дванаест месеци.

²¹⁴ Маринковић Д.: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела – у: *Сузбијање криминалитета-деценија после смрти професора Водинелића*, Крагујевац, 2004. год., стр. 218-219.

Наредбу о спровођењу мере тајног праћења и снимања, извршава неки од законом, алтернативно, предвиђених државних органа: полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција. О њном реализовању, сачињавају се дневни извештаји који се заједно са прикупљеним снимцима, достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу, на њихов захтев.

По окончању мере, поступа се на исти начин, као и по окончању посебне доказне радње: тајни надзор комуникације, односно резултати прибављени овом истражном техником, достављају се судији за претходни поступак, а потом јавном тужиоцу, који одређује да се снимци добијени употребом техничких средстава, у целини или делимично, препишу и опишу.

Међутим, у вези са овом доказном радњом, јавља се дилема у погледу њене примене. Наиме, није јасно, тј. законодавац не прецизира, да ли се под „снимањем“ искључиво подразумева визуелно снимање (невезано за конкретан облик), или се ту може сврстати и тонско снимање.²¹⁵

Чини се, анализирајући конкретну законску одредбу, да, како се она примарно тиче тајног праћења, обухвата и његово визуелно (без тона) снимање јер, с друге стране, циљ ове посебне доказне радње јесте откривање контаката и постојања комуникације, али не и њеног садржаја. Даље, „како су посебне доказне радње начелно једна врста љутог лека за љуте ране, у смислу да се њима начелно врло озбиљно лимитирају нека иначе Уставном заштићена људска права, попут пре свега, права на приватност када је реч о тајном аудио и видео надзору, сва законска правила која се тичу таквих радњи се принципијелно морају тумачити веома рестриктивно, јер свако иоле екстензивније тумачење би овде било опасно и неприкладно“,²¹⁶ без озира што би у значајном броју ситуација, то шире тумачење било *ratio legis*.

²¹⁵ Види: Шкулић М.: Кривично процесно право, Београд, 2014. године, стр. 253.

²¹⁶ Ibid.

1.2.3 Симуловани послови

Законик из 2001. године, познавао је посебну доказну радњу пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова. Данас актуелни законик, ову радњу дефинише кратко - симуловани послови. Спровођење специјалне истражне технике симуловани послови, одређује, на основу образложеног предлога јавног тужиоца, судија за претходни поступак, такође образложеном наредбом која садржи: 1) податке о осумњиченом, 2) законски назив кривичног дела, 3) разлоге на којима се заснива сумња, 4) начин спровођења, 5) снимање, 6) документовање и 7) трајање радње. Сама мера може имати вид: 1) симуловане куповине, продаје или пружања пословних услуга или 2) симулованог давања или примања мита. Дакле, јасно је да је ова мера, посматранао у односу на претходну, проширена јер, поред симулованих послова и услуга, у круг делатности ове природе, укључује и симуловано давање и примање мита.

Према одредбама ранијег законика, тј. Законика из 2001. године, посебна доказна радња пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова, такође, се доноси на исти начин, али је садржај наредбе нешто другачији: 1) подаци о лицу према којем се мера спроводи, 2) законски назив и опис кривичног дела, 3) начин спровођења мере, 4) обим, 5) место и 6) трајање. Наиме, према њеном садржају, није постојала обавеза налагања снимања и документовања, мада се свака радња на неки начин документује, а најчешће је то у форми извештаја.

Примарно, спровођење симулованих послова може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа може се продужити за највише три месеца, што значи, да она максимално траје шест месеци. Супсидијарно, као уосталом и код две претходне доказне радње, када је реч о делима за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности, закључење симулованих послова се, изузетно, може продужити за још највише два пута у трајању од по три месеца, када максимални могући рок ове специјалне истражне технике износи дванаест месеци. Спровођење надзора и снимања се прекида чим престану разлози за његову примену.

ЗКП из 2001. године је трајање ове доказне радње одређивао у нешто краћем временском периоду. Наиме, радња је у основи могла трајати шест месеци (не као данас, три), а на образложени предлог јавног тужиоца, истражни судија ју је могао продужити не више од још три месеца. Уз то, и приликом њеног одређивања и при њеном продужњеу, истражни судија (данас би то био судија за претходни поступак) је морао ценити да ли би се исти резултат могао постићи на начин којим се мање ограничавају права грађана. Иако, важећи ЗКП, при регулисању симулованих послова, ово изричито не наглашава, суд је иначе обавезан да кад год се исти циљ може постићи блажом мером, одреди њу, а не тежу. Ово све из разлога поштовања принципа правне државе, тј. ограничења власти државе и давања примата основним људским правима.

Наредбу о спровођењу симулованих послова, по правилу, извршава овлашћено лице полиције, Безбедносно-информативне агенције и Војнобезбедносне агенције. Међути, у ситуацији када то захтевају посебне околности случаја, наредбу може спровести и друго овлашћено лице (према ЗКП-у из 2001. године, ова одредба је била одређенија, јер се радило о лицу које на предлог полиције, Безбедносно-информативне агенције или Војнобезбедносне агенције, одреди истражни судија), при чему законодавац не наводи, чак ни набрајањем, о ком се лицу конкретно може радити.

О реализовању посебне доказне радње симуловани послови, сачињавају се дневни извештаји који се, заједно са прикупљеним снимцима, достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу на њихов захтев.

ЗКП из 2011. године, као и ЗКП из 2001. године, наглашава да овлашћено лице које закључује симуловани посао не чини кривично дело ако је радња коју предузима кривичним законом предвиђена као радња кривичног дела. Међутим, ово лице не сме другог подстрекавати на извршење кривичног дела, јер би у том случају, према одредбама института саучесништва, било одговорно, а сходно регулама које се односе на подстрекавање.

По реализовању посебне доказне радње, државни орган који извршава наредбу, судији за претходни поступак доставља целокупну документацију о предузетој доказној радњи, оптичке, тонске или електронске записе и друге доказе

и посебан извештај који садржи: 1) време закључења симулованих послова, 2) податке о лицу које је симуловане послове закључило, осим ако је то учинио прикривени иследник, 3) опис техничких средстава која су примењена, 4) број и расположиве податке о лицима укљученим у закључење симулованих послова. Овај материјал, судија за претходни поступак доставља јавном тужиоцу.

Оваквој регулативи достављања прикупљеног материјала, прибегавао је и Законик из 2001. године, осим што се, наравно, уместо израза „судија за претходни поступак“, користио изразом „истражни судија. Као и код посебне доказне радње тајни надзор комуникације, и код ове радње, ранији ЗКП говори о начину поступања са прикупљеним материјалом када јавни тужилац ни у року од шест месеци, од када се упознао са њим, не покрене кривични поступак или уколико изјави да га у поступку неће користити, односно да против осумњиченог неће захтевати вођење поступка. Тада, истражни судија доноси решење о уништењу прикупљеног материјала. Нови Законик регулише ову ситуацију на исти начин, како то чини и код мере тајног надзора комуникације (јер је реч о одредби општег карактера, која се дакле, односи на свих шест посебних доказних радњи). Наиме, уколико је пружањем симулованих пословних услуга и пружањем симулованих правних послова прикупљен материјал који се односи на кривично дело које није било обухваћено наредбом судије за претходни поступак (тзв. узгредни налази), он може имати снагу доказа у кривичном поступку, под условом да се односи на кривично дело које спада у групу посебних кривичних дела.

1.2.4 Рачунарско претраживање података

Посебну доказну радњу - аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података, прописује и нови ЗКП, али јој даје доста краћи и једноставнији назив – рачунарско претраживање података. Одређује је, на основу образложеног предлога јавног тужиоца, судија за претходни поступак образложеном наредбом, следеће садржине: 1) подаци о осумњиченом, 2) законски назив кривичног дела, 3) опис података које је потребно рачунарски претражити и

обрадити, 4) означање државног органа који је дужан да спроведе претрагу тражених података и 5) обим и трајање радње.

Наредба истражног судије, према решењу ЗКП-а из 2001. године, не обухвата податке о осумњиченом, већ те податке, донекле, надомешћује кроз опис података које је потребно рачунарски претражити и обрадити, док се, како смо видели, у образложеној наредби судије за претходни поступак, подаци о осумњиченом наводе пре свих других.

Ова специјална истражна техника се састоји из две активности:

- претраживања података и
- поређењу података, до којих се дошло тим претраживањем, са подацима који се односе на конкретно кривично дело и на осумњиченог, а у намери да се као могући осумњичени искључе лица у погледу којих не постоји вероватноћа да су повезани са кривичним делом.

Рачунарско претраживање података може трајати највише три месеца, али се због неопходности даљег прикупљања доказа, изузетно, може продужити још највише два пута у трајању од по три месеца. Тако да је његово укупно трајање сведено на читавих девет месеци, што је био случај и према ранијем законском решењу, али уз могућност само једног продужења од три месеца, те је њено основно трајање било највише шест месеци. Природа ове радње, тиче се већ похрањених података, је таква, да се она може реализовати у периоду одређеном сатима, евентуално данима, али не и месецима. Стога, није јасно, из ког разлога се законодавац, код трајања ове мере, определио за тако дуг временски период, када је време њене реализације фактичке природе, односно, њено спровођење се обавезно прикида чим разлози за то престану.

Образложену наредбу судије за претходни поступак извршавају: 1) полиција, Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција, царинске, пореске или друге службе, или други државни орган, односно 2) правно лице које на основу закона врши јавна овлашћења (нпр. телефонска или телевизијска компанија, „провајдер интернет времена“).²¹⁷ Органе за спровођење

²¹⁷ Шкулић М.: *Основне новине у кривичном процесном праву – Нови законик о кривичном поступку из 2011. године*, Београд, 2013. год., стр. 66.

ове специјалне истражне технике је, на идентичан начин, одређивао и ЗКП из 2001. године.

Како примећује Шкулић, према садржају наредбе судије за претходни поступак, претраживање података садржаних у електронским базама података, може вршити само конкретно одређени државни орган. То указује да је реч о подацима које или и складишти сам тај државни орган, или о подацима који се налазе у базама података других субјеката, а којима државни орган може приступити, што је супротно садржини решења које предвиђа ЗКП. Наиме, према његовом чл. 180., ову посебну доказну радњу могу, осим одређених државних органа, вршити и друга правна лица која врше јавна овлашћења.²¹⁸ Дакле, јасно је да постоји несклад између садржаја судске одлуке и законског решења, што је неопходно уподобити, али у тренутној ситуацији, примат мора бити дат Закону. Приликом отклањања ученог правно-техничког пропуста, законодавац би се требао приклонити решењу из ЗКП-а, могућности да и други субјекти који врше јавна овлашћења, предузимају ову посебну доказну радњу, а имајући у виду резултате који се њеном реализацијом остварују, као и ограниченост њене примене (да подсетимо, није дозвољена, као ни друге посебне доказне радње, у односу на класична кривична дела).

По окончању рачунарског претраживања података, државни орган, односно правно лице које ју је спровело, судији за претходни поступак доставља извештај следће садржине: 1) подаци о времену почетка и завршетка рачунарског претраживања података, 2) подаци који су претражени и обрађени, 3) подаци о службеном лицу које је спровело посебну доказну радњу, 4) опис примењених техничких средстава, 5) податке о обухваћеним лицима и 6) подаци о резултатима примењеног рачунарског претраживања података.

ЗКП из 2001. године, предвиђао је само достављање прикупљеног материјала јавном тужиоцу, не и обавезну форму, тј. садржину извештаја који се сачињава по окончању ове мере.

Рачунарско претраживање података, или програмска или растер претрага, како се још назива, своди се, на методе рачунарског обрађивања података који су

²¹⁸ Шкулић М.: *Кривично...*, *op. cit.*, стр. 259.

доступни (немачки израз – *Rasterfahndung*), односно растер прочељавање. Програмска претрага је врло брзо добила на значају, а тиме и примени, употребом, и резултатима које је при том дала, у борби водећих земаља Запада против организованог криминала и тероризма. Састоји се у аутоматском рачунарском претраживању идентификационих података одређених лица, чији је значај искључиво индицијалног карактера, тј. сужавају круг осумњичених лица или указују на могућег учиниоца дела. Као још један у низу израза, за ову посебну доказну радњу, у употреби је и компјутерско срањавање података.

Растер претрага представља коришћење података похрањених у приватним или јавним банкама података и класификованих према унапред установљеним криминалистичким критеријумима (растери), зарад откривања осумњиченог и проналажења других лица и предмета. Развој рачунарске технологије, конкретно рачунарских мрежа, омогућио је повезивање података и лица, без ограничења у односу на њихову природу (нпр. подаци из области: здравственог осигурања, пореског стања, судских поступака, војних обавеза, банковних рачуна и сл.) или просторну локацију, што је све резултовало прављењем профила конкретне личности. Устаљени облик ове радње је компарација доступних података и постојећих, или нових података који се јављају као продукт програмског рашчешљавања. Ово поређење врши се путем аутоматске обраде података.

Практично, разликују се два облика упоређивања података: а) негативан и б) позитиван. Код негативног, полазни податак се брише уколико се, посматрано у односу на податак са којим се упоређивање врши, покаже неко скретање. Овде се, дакле, аутоматизованим претрагама кроз полицијске, административне и друге евиденције, одређена лица елиминишу из круга осумњичених. Позитивном компарацијом пак, на основу пронађених подударних података, долази до стварања новог податка. Наиме, запаженим карактеристикама, чињеницама или способностима код непознатог учиниоца кривичног дела, утврђује се круг осумњичених лица, односно његових могућих учинилаца.

Ова врста рачунарске претраге дозвољава да се пронађени подаци дорађују и употпуњују даље, другим растер програмима, на који начин се круг сумњивих лица сужава. Криминалистичком раду, метод програмске претраге, доноси сасвим

нови квалитет, јер активности усмерава на велики број лица, која класичне методе рада полиције не би оквалификовале као потенцијалне осумњичене. Из масе прикупљених података, осумњичени се издваја тек пошто се дође до индиција везаних за жртву, учиниоца или друге околности односног случаја. У питању је обрада заиста великог обима података, које класични методи рада полиције не би ни обухватили. Иначе, растер претраге нису конкретне природе, већ напротив, имају карактер апстрактног метода, јер представљају рад који није усмерен на конкретно лице, већ таквом раду претходе. Суштина ове посебне доказне радње јесте омогућавање полицији да „слободно“ приступи свим евиденцијама које се воде аутоматизовано, што се, с друге стране, коси са начелом заштите права на приватност грађана и информатичко самоодређење.²¹⁹

Међутим, законско нормирање ове специјалне истражне технике, односно нужних услова за налагање њеног предузимања, органа надлежних за њену реализацију и обавезну форму (што, како смо изнели, раније важећи ЗКП није прописивао) њеног документовања, наведени приговор отклања, јер се случајеви у којима закон дозвољава њену примену, легитимно могу правдати Хегеловом „негацијом негације права“.

1.2.5 Контролисана испорука

У ситуацији када постоје основи сумње да је учињено неко „посебно“ кривично дело, што је, иначе, услов за примену било које посебне доказне радње, Републички јавни тужилац, односно јавни тужилац посебне надлежности може, ради прикупљања доказа за поступак и откривање осумњичених, одредити контролисану испоруку, којом се дозвољава да, уз знање и под надзором надлежних органа, незаконите или сумњиве пошилике: 1) буду испоручене у оквиру територије Републике Србије или 2) уђу, пређу или изађу са територије Републике Србије. Нови Законик ову меру поставља прецизније него што то чини ЗКП из

²¹⁹ Сачић Ж.: *Организовани криминал – методе сузбијања*, Загреб, 2001. год., стр. 111.

2001. године, али је и проширује, односно уводи могућност да незаконите или сумњиве пошиљке буду испоручене и у оквиру територије наше земље.

Сам поступак спровођења контролисаних испорука, одређује јавни тужилац у форми наредбе. Такође, овим документом, јавни тужилац, одређује и орган који ће је реализовати, при чему је, сходно законском решењу, слободан у избору између полиције и неког другог државног органа.

Оваквом решењу, приклања се и Законик из 2001. године, као и правилу да се контролисана испорука, када је реч о незаконитим или сумњивим пошиљкама које треба да уђу, пређу или изађу са територије наше земље, спроводи уз сагласност надлежних органа заинтересованих држава и на основу узајамности, а у складу са потврђеним међународним уговорима, којима се детаљније одређује садржај ове посебне доказне радње. Међутим, децидно износи, тј. говори и о материјалном услову, односно разлогу њене примене, што ЗКП из 2011. године не чини. Наиме, Законик из 2001. године, понавља да се ова мера преузима уколико, откривање и лишење слободе осумњичених који су укључени у вршење посебних кривичних дела, на други начин не би било могуће, или би било знатно отежано, нарочито у случајевима незаконитог превоза опојних дрога, оружја и других предмета проистеклих из вршења кривичних дела или намењених његовом извршењу.

По окончању ове специјалне истражне технике, полиција, односно други државни орган који ју је спровео, јавном тужиоцу доставља извештај који садржи: 1) податке о времену почетка и завршетка контролисаних испорука; 2) податке о службеном лицу које је радњу спровело, 3) опис примењених техничких средстава, 4) податке о обухваћеним лицима и 5) податке о резултатима примењене контролисаних испорука.

ЗКП из 2001. године, предвиђа идентичан садржај поменутог извештаја.

1.2.6 Прикривени иследник

Прикривени иследник се најчешће одређује као полицијски службеник коме је, у одређеном временском периоду, промењен идентитет како би, делујући тајно у

контакту са одређеним криминалним круговима, прикупљао информације од значаја за откривање, разјашњење и спречавање кривичних дела (превасходно оних која се односе на организовани криминалитет).²²⁰ Појам и деловање ове, врло специфичне, врсте процесних субјеката одређени су стадијумском диференцијацијом на предистражни и кривични поступак, што подразумева да су функционално повезани са поделом процесних активности на оне које се врше у предистражном поступку и оне које се предузимају у самом кривичном поступку.²²¹

У предистражном поступку, прикривени иследник има улогу тајног прикупљања података о одређеној криминалној организацији и организованом криминалитету уопште, а све путем неког вида укључивања у криминалну групу, или повезивања са њеним члановима. Дакле, активности прикривеног иследника су обавештајног карактера, усмерене на откривање, разјашњавање и, евентуално, спречавање кривичних дела која би била извршена од стране припадника организоване криминалне групе.²²² У кривичном поступку, прикривени иследник има улогу сведока, али се његов идентитет, странкама и браниоцу не открива.

Сходно одредбама новог ЗКП-а, прикривеног иследника ангажује судија за претходни поступак (истражни судија, према решењу Законика из 2001. године), на основу образложеног предлога јавног тужиоца, када постоје основи сумње да је учињено кривично дело за које је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности (дакле, реч је кривичним делима организованог криминалитета и деликтима из групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом), под условом да се коришћењем других посебних доказних радњи, или не могу прикупити докази за кривично гоњење, или би оно било знатно отежано. Одредбама ЗКП-а из 2011. године, предвиђа се, могућност изузетног одређивања ове посебне доказне радње и када се ради само о постојању основа сумње да се припрема неко од посебних кривичних дела, уколико околности случаја указују да се на други начин дело не би могло открити, спречити или доказати, или би то и било могуће, али уз несразмерне тешкоће. ЗКП

²²⁰ Илић Р.: Кривично..., *op. cit.*, стр. 165.

²²¹ *Ibid.*

²²² *Ibid.*

из 2001. године је, такође, дозвољавао ову могућност, али само у ситуацијама када постоје основи сумње да се припрема кривично дело организованог криминала, не и неки други деликт из групе „посебних“ кривичних дела.

Наредба судије за претходни поступак (према раније важећем законик, истражног судије), обавезно садржи следеће елементе: 1) податке о лицима или групи према којима се примењује, 2) опис могућих кривичних дела, 3) начин, 4) обим, 5) место и 6) трајање мере. Овакав садржај, писане и образложене, наредбе, којом се налаже ангажовање прикривеног иследника, прописивао је и Законик из 2001. године.

Прикривеног иследника под псеудонимом или шифром одређује: 1) министар надлежан за унутрашње послове, 2) директор Безбедносно-информативне агенције или 3) директор Војнобезбедносне агенције, односно лице које они овласт. По правилу, прикривени иследник је овлашћено службено лице органа унутрашњих послова, Безбедносно-информативне агенције или Војнобезбедносне агенције, а уколико то захтевају посебне околности случаја, и друго обучено лице које, под условом узајамности, може бити и страни држављанин.

Актуелни ЗКП, о томе ко не може бити прикривени иследник, не говори. Међутим, за разлику од њега, Законик из 2001. године, није дозвољавао да се лице против кога је кривични поступак у току или је правноснажно осуђивано за кривично дело које се гони по службеној дужности, или је реч о лицу у односу на које постоје основи сумње да је припадник организоване криминалне групе, ангажује као прикривени иследник.

Ангажман прикривеног иследника траје онолико колико је потребно да се прикупе докази, али не дуже од годину дана. Међутим, судија за претходни поступак (према ЗКП-у из 2001. године, истражни судија) на образложени предлог јавног тужиоца, може је продужити за још шест месеци, што значи да ангажовање прикривеног иследника траје најдуже годину и по дана. Али, као и свака специјална истражна техника, и ова посебна доказна радња, мора бити прекинута када разлози за њену примену престану.

Током трајања ангажовања прикривеног иследника, у циљу његове заштите и реализације ове посебне доказне радње, надлежни органи могу:

- 1) у базама података изменити податке, као и
- 2) издати личне исправе са измењеним подацима.

Прикривени иследник може, на основу наредбе судије за претходни поступак (истражног судије, према ЗКП-у из 2001. године), употребити техничка средства за снимање разговора, односно средства за фотографисање или звучно и видео снимање. Уз то, Законик из 2011. године, овој групи техничких средстава додаје и средства за електронско снимање.

Током трајања ове посебне доказне радње, прикривени иследник свом непосредном старешини подноси периодичне извештаје, изузев у ситуацијама када би то угрозило безбедност прикривеног иследника или других лица. За разлику од оваквог решења ранијег ЗКП-а, нови законик предвиђа само обавезу прикривеног иследника да у току свог ангажовања, непосредном старешини подноси периодичне извештаје, без икаквог извињења те обавезе.

По окончању ове специјалне истражне технике, старешина има обавезу да (према ЗКП-у из 2001. године) истражном судији и јавном тужиоцу поднесе извештај који садржи: 1) време почетка и завршетка мере, 2) шифру или псеудоним прикривеног иследника, 3) опис примењених поступака и техничких средстава, 4) податке о броју и идентитету лица обухваћених мером и 5) опис постигнутих резултата.

Слично поступање прописује и Законик из 2011. године. Наиме, према његовим одредбама, одмах након завршетка ангажовања прикривеног иследника, његов старешина, судији за претходни поступак, уз извештај (садржине као и извештај који се подноси сходно одредбама ЗКП-а из 2001. године), доставља још и: фотографије, оптичке, тонске или електронске снимке, прикупљену документацију и све прибављене доказе.

Прикривени иследник се у кривичном поступку само изузетно може испитати као сведок, и то под шифром или псеудонимом. Идентитет прикривеног иследника се странкама не открива. Томе је прилагођено и његово испитивање.

Ово представља једини случај потпуно анонимног сведока у нашем кривичном поступку, сведока чији идентитет није познат чак ни странкама. Слично томе, нови

ЗКП предвиђа институт заштићеног сведока,²²³ који се, под одређеним условима, може испитати без откривања његовог идентитета било коме, осим суду и јавном тужиоцу. Међутим, овде ипак једна странка у поступку има информацију о идентитету заштићеног сведока (јавни тужилац), што код прикривеног иследника није случај, јер се његов идентитет искључиво открива суду.

Истоветност прикривеног иследника, непосредно пре његовог испитивања, утврђује суд, на основу изјаве старешине који је за њега наделжан и преко кога се обавља и само позивање прикривеног иследника као сведока. Подаци о његовом идентитету представљају службену тајну, а само испитивање обавља се према правилима испитивања заштићеног сведока.²²⁴

Управо због оваквог статуса прикривеног иследника, законодавац, у оба законика (услед њихових идентичних решења), забрањује заснивање судске одлуке само на исказу прикривеног иследника.

Везано за тзв. „узгредне налазе“, који буду прикупљени ангажовањем прикривеног иследника, примењује се, нешто измењено - сужено, правило заједничко за свих шест посебних доказних радњи. Наиме, уколико прикривени иследник прикупи материјал који није везан за кривично дело обухваћено наредбом судије за

²²³ Заштићени сведок је посебна врста сведока, који се штити од могућих штетних последица које би, из разлога што је пред судом дао исказ одређене садржине, могле да наступе по њега или њему блиска лица.

²²⁴ О испитивању заштићеног сведока, суд посебном наредбом, која има статус тајне, на поверљив начин обавештава странке, браниоца и сведока о дану, часу и месту испитивања сведока. Сам заштићени сведок се, пре почетка испитивања, обавештава да његова истоветност никоме неће бити откривена осим суду, странкама и браниоцу, или само суду и јавном тужиоцу (што је могуће искључиво у ситуацији када су живот, здравље или слобода сведока или њему блиског лица у тој мери угрожени да то оправдава ограничење права на одбрану, и да се ради о сведоку који је према оцени суда веродостојан), након чега се упознаје са начином испитивања. Пре но што отпочне испитивање заштићеног сведока, суд све присутне упозорава да су обавезни да податке о заштићеном сведоку, њему блиским лицима и другим околностима које могу довести до откривања њихове истоветности, чувају као тајну, да њено откривање, и поред тог упозорења, представља кривично дело, а дата упозорења као и имена присутних лица уносе се у записник. Током испитивања заштићеног сведока, суд забрањује свако оно питање које изискује одговор који би могао открити његову истоветност. У случају да се испитивање обавља путем техничких средстава за промену звука и слике, њима мора руковати стручно лице. Иначе, заштићени сведок, такође, потписује записник, али псеудонимом.

Подаци који се тичу истоветности заштићеног сведока и њему блиских лица, као и других околности које могу довести до откривања њихове истоветности, затварају се у посебан омот са написом „заштићени сведок – строго поверљиво“, који се печати и предаје судији за претходни поступак. Овај омот може отворати само суд који одлучује о правном леку уложеном против пресуде. При том, има обавезу да на омоту назначи разлог, дан и час отварања и имена чланова већа који су се са садржином омота упознали. Након тога, омот се поново печати, уз назнаку датума и часа печатења, и враћа судији за претходни поступак.

претходни поступак (истражног судије, сходно ЗКП-у из 2001. год.), такав материјал у кривичном поступку може бити коришћен само ако се односи на кривична дела из делокруга јавног тужилаштва посебне надлежности, односно кривично дело организованог криминала или кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, у погледу којих је и иначе, једино могуће ангажовање прикривеног иследника. Законик из 2011. године проширује круг дела у односу на која је могуће ангажовати прикривеног иследника и на кривична дела из групе деликата против човечности и других добара заштићених међународним правом, док је ЗКП из 2001. године тај круг дела сводио само на кривична дела организованог криминала.

Закон прикривеном иследнику строго забрањује подстрекавање другог на извршење кривичног дела. Тим пре су забрањени и кажњиви извршилаштво и саизвршилаштво (ово зато што се подстрекач кажњава као да је својеручно извршио кривично дело), али и помагање, јер и помагач може бити кажњен као да је дело извршио сам, али постоји и могућност његовог блажег кажњавања.

Сходно томе да закон изричито не регулише питање одговорности прикривеног иследника за радњу извршења кривичног дела и радњу помагања, оно би се могло решити у складу са општим правилима која се односе на крајњу нужду.²²⁵ То значи да прикривени иследник не чини кривично дело ако је одговарајућу радњу којом је проузроковао кривичноправно релевантну последицу, предузео да би тиме од себе или другог отклонио истовремену нескривљену опасност која се на други начин није могла отклонити, а при том учињено зло није веће од зла које је претило. Према општим правилима, уколико прикривени иследник изазове опасност из нехата или прекорачи границе крајње нужде, он се тада сматра учиниоцем кривичног дела, али се може блаже казнити, а уколико је до прекорачења дошло под особито олакшавајућим околностима, он може да буде и ослобођен казне. Међутим, може се поставити питање: „да ли је прикривени иследник био дужан да се изложи опасности?“, јер, „нема крајње нужде ако је учинилац био дужан да се излаже опасности“. Заправо, на институт крајње нужде

²²⁵ Шкулић М.: Кривично процесно право, Београд, 2009. год., стр. 279.

не могу се позивати лица која су дужна да се излажу опасности²²⁶ (професије које су скопчане са одређеним ризицима - нпр. полицајци, рудари и сл.), али они немају обавезу поступања ако је извесно да ће тиме жртвовати свој живот. Површно гледано, ако се има у виду да је прикривени иследник полицајац, могло би се констатовати да јесте имао обавезу излагања опасности. Али, прво, природа опасности код деликата код којих се он може ангажовати, нарочито код кривичних дела организованог криминала је таква, да је готово сасвим извесно да ће доћи до његове смрти. У таквој ситуацији, он нема обавезу поступања, али се ње ипак прихватио. Даље, везано за то, и као друго, он јесте своју дужност излагања опасности примарно испунио тиме што делује прикривено у оквиру организоване криминалне групе. Тако, имајући у виду оба изнета разлога: непостојања апсолутне обавезе излагања опасности, али без обзира на то, прихватања ангажовања и исцрпљење дужности излагања опасности инфилтрирањем и прикривеним деловањем у оквиру криминалне групе, примена института крајње нужде би могла доћи у обзир, али искључиво у односу на радњу извршења и радњу помагања, јер је прикривеном иследнику стриктно забрањено да делује као подстрекач, а и тешко је замислити подстрекавање у крајњој нужди.²²⁷

Посматрано са криминалистичког аспекта, практичан избор, ангажовање и деловање прикривеног иследника, захтева решавање следећих важних питања:

- избор лица која ће бити ангажована као прикривени иследник, при чему би акценат требао да буде на њиховим физичким својствима, карактеристикама, њиховој стручности, знању, интелигенцији, сналажљивости, психичкој стабилности, способности прилагођавању начину живота заступљеном у конкретној криминалној средини, као и друга важна својства везана за таква лица, али и за одређену криминалну средину;
- обука и припрема конкретног прикривеног иследника;
- начин укључивања изабраног лица – прикривеног иследника у криминалну групу;

²²⁶ Види: Стојановић З.: Кривично..., *op. cit.*, стр. 133.

²²⁷ Види: Илић Р.: Кривично..., *op. cit.*, стр. 167-168.

- начини комуникације са прикривеним иследником, зарад давања упутстава и координације уопште;
- мере за заштиту прикривеног иследника.

Овај институт представља веома добро решење у нашем кривичноправном законодавству. Његова нормативна регулатива није спорна, напротив. Међутим, успешност примене ове посебне доказне радње зависи не само од нормативних решења Законика о кривичном поступку, већ превасходно, од потребе да се као прикривени иследници ангажују обучени појединци, и да се, с друге стране, њихова безбедност гарантује свим расположивим средствима. Наша нормативна решења су постављена доста добро, али је питање практичне реализације ове специјалне истражне технике упитно, те би му се пракса, у времену које долази, озбиљно морала посветити, и то у свом пуном капацитету.

1.2.7 Информатор

Прикупљању информација о деликтима из групе политичког криминалитета, врло значајан допринос може дати и информатор. Међутим, ове информације, за разлику од посебних доказних радњи, немају карактер доказа, већ представљају информације оперативног значаја.

Добијање информација преко сарадника (информатора) или доушника подразумева долажење, од стране полиције, до сазнања о деловању припадника криминалних група или организација, преко трећих лица која са њима имају неки вид комуникације. Информатор је особа која сарађује са органима гоњења ради обезбеђења поверљивих обавештења и сазнања значајних за откривање и спречавање одређених кривичних дела, као и откривање и хватање учинилаца тих кривичних дела. Разликују се две основне категорије информатора. Прву, чине особе чији је контакт са полицијом ограничен само на један конкретан криминални догађај и које, по правилу, желе да остану анонимне. Друга категорија су лица која

са полицијом успостављају трајну сарадњу. Најчешће је реч о особама блиским криминалним круговима и бившим осуђеницима.²²⁸

Уопштено, сарадник или информатор јесте лице које организовано, тајно, свесно и континуирано прикупља обавештења и податке из криминалног миљеа, и извршава задатке који су му, од стране полиције, поверени.

Информатор је, уопштено, збирни појам којим се полиција конспиративно користи како би дошла до оперативних информације из области криминалитета. У ужем смислу, информатор је особа која полицији саопштава информације поверљиве природе, при чему захтева да остане анонимна по сваку цену, па чак и ако би тај услов имао за последицу обуставу поступка.²²⁹ Ово одређење појма информатор јасно упућује на одређене елементе који представљају суштинску претпоставку остваривања сарадње и уопште заснивања односа са полицијом. То су: конспиративност, организованост, свест и континуитет.

Мрежа информатора је једно од оперативних криминалистичких средстава које полиција, такође, примењује у свом раду. Њу сачињава скуп свих информатора, који су тако распоређени и усмерени да обезбеђују правовремено и директно сазнавање чињеница релевантних за рад полиције.

Врло значајно питање, за практичан рад полиције, јесте поступак ангажовања или успостављања организоване и конспиративне сарадње између полиције и одабраног кандидата, уз могућност његовог развоја од информатора или сарадника, ка сведоку кривичног поступка (као заштићеног сведока или сведока сарадника), као низ сложених, а не ретко и врло деликатних, радњи и поступака који поседују одређену садржину и, самим тим, своје трајање. Овај поступак има значајан број фаза, које узете заједно представљају целину:

- 1) процена оперативне ситуације – битно полазиште полиције које условљава њену потребу за ангажовањем (стварањем) сарадника или информатора;
- 2) избор конкретних кандидата и њихово ангажовање;
- 3) провера кандидата применом оперативних и оперативно-техничких средстава и метода полиције;

²²⁸ Види: Алексић Ж. и др.: *Лексикон криминалистике*, Београд, 1999. год., стр. 96.

²²⁹ Модли Д.: *Информатор*, Загреб, 1993. год., стр. 3-6.

- 4) писање предлога за ангажовање сарадника за сарадњу и фактичко тражење одобрења за његово ангажовање од надлежног старешине у полицији или јавног тужиоца;
- 5) припрема полицијског службеника за сам чин ангажовања информатора или сарадника, тј. обављање службеног разговора са кандидатом;
- 6) сам чин ангажовања информатора или сарадника, односно кандидата за сарадњу;
- 7) извештај полицијског службеника о активирању информатора или сарадника;
- 8) формирање досијеа информатора или сарадника, њихово регистровање као оперативних извора сазнања и даље чување;
- 9) оцена постојања могућности да се информатор или сарадник ангажују у конкретном случају за потребе доказивања кривичних дела, и
- 10) добијање статуса заштићеног сведока или сведока сарадника.

Правни основ за ангажовање информатора или сарадника, у нашем правном систему, није дефинисан на јасан и прецизан начин, ни Законом о полицији, ни Закоником о кривичном поступку (ЗКП из 2001. године или из 2011. године). Ово из разлога што се ради о мери оперативног значаја, тј. оперативно-тактичкој мери криминалистичке полиције, која као таква и не може бити законом дефинисана, већ је одређена искључиво правилима струке. Као правни основ за активирање овог вида извора оперативних сазнања (информатора или сарадника), у најширем смислу, примењују се одредбе Закона о полицији и ЗКП-а, и то као одређена каучук-норма.

Члан 10. Закона о полицији даје најшири приказ послова на којима се информатор или сарадник могу ангажовати: безбедносна заштита живота, права, слобода и личног интегритета лица, као и подршка владавини права, односно заштита имовине; спречавање, откривање и расветљавање кривичних дела, прекршаја и других деликата, други видови против криминала и отклањање његових организованих и других облика; откривање и хватање извршилаца кривичних дела и прекршаја и других лица за којима се трага и њихово привођење

надлежним органима. Чланом 74. је омогућена заштита поверљивих података о идентитету лица које је дало обавештење о подацима за чије је прикупљање овлашћена полиција, док је чланом 76. предвиђено вођење евиденције о личним и другим подацима оперативних извора сазнања и лица под посебном заштитом полиције.

Према Законику из 2001. године, правни основ за ангажовање информатора био је садржан у одредбама члана 225. ст. 1. према којима је полицији дата могућност да, када постоје основи сумње да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности, предузме неопходне мере да се пронађе учинилац кривичног дела, да се учинилац или саучесник не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који могу послужити као доказ, као и прикупе сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка.

Према ЗКП-у из 2011. године, одредбом члана 286. ст. 1. одређене су радње полиције у предистражном поступку, али и дата најшира могућност за ангажовање информатора или сарадника у случајевима ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности, када је полиција обавезна да преузме потребне мере да се идентификује, пронађе и ухвати учинилац кривичног дела, да се учинилац или прикривач не сакрије или не побегне, да се обезбеде трагови кривичног дела и предмета који могу послужити као доказ, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка. Дакле, из овог прегледа је јасно да је правни основ за ангажовање прикривеног иследника у актуелном законику идентично постављен као у раније важећем.

2. ОРГАНИ ФОРМАЛНЕ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ НАДЛЕЖНИ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ПОСЕБНИХ ДОКАЗНИХ РАДЊИ

Веома је евидентна разлика између криминалистичко-тактичких мера и радњи које су примењиване према ранијем криминалитету и ових које се користе у борби са данашњим деликтима. Наиме, ранији рад органа формалне социјалне контроле, конкретно полиције и правосудних органа, имао је овај ток: кривично дело – његово пријављивање – увиђај и остале методе криминалистичке обраде – расветљено чињенично стање – кривична пријава – истрага – оптужење – пресуда. Ово јесте био ефикасан „пут“ када се радило о класичном криминалитету. Међутим, појава нових, мада пре интензивирање постојећих, облика, изразито тешког криминалитета (тероризам, прање новца, илегална трговина наркотицима, оружјем, трговина људима и сл.), нема јасно омеђено лице места, нема конкретних оштећених да би пријавили деликт, полиција често нема основа за предузимање радњи доказног значаја, већ се њихово деловање углавном своди на оперативни рад, чији продукт није доказни материјал. Наведено је слика, значајне групе данашњих, и уопште новијих деликвентних понашања, чије откривање и расветљавање просто није могуће предузимањем појединачних активности за обично шест до осам недеља, како је са класичним криминалом био случај, што је било јасан показатељ потребе стварања нове криминалистичке стратегије.

Претежни носилац криминалистичко-тактичких активности је полиција. Стога, управо она мора усмерити највећу, и што је најважније константну пажњу на укупну савремену делинквенцију, и то још у њеним најранијим стадијумима (припрема, пре него што се реализација планираног деликта започне), почев од основа сумње, како би се применом оперативних радњи стигло до основане сумње. Полиција мора плански обављати извиђајну делатност још у „предворју“ криминалног деликта, као и у његовом раном пољу. Уколико се у раду не би имплементирала нова полицијска стратегија Европе, изведена из европске стратегије заједничке безбедности и спољне политике, остали би смо немоћни пред високо камуфлирајућим појавним облицима савременог криминала, који има потенцијал да метастазира комплетно друштво као неуочени рак и делује против грађана као парамоћ, а уз то, што је и логична пропратна појава овакве ситуације,

слаби и власт државе и њене институције.²³⁰ С друге стране, одреднице ове стратегије су од изузетног значаја и као гаранција заштите од повреде основних права грађана, до којих је могуће доћи при реализацији активности, оперативног значаја, органа формалне социјалне контроле.

Сходно реченом, јасно је да постоје два базична вида супротствљања криминалитету: превенција и репресија. Везано за то, полиције у свету, као и најугледнији представници криминалистичке доктрине у Европи и Сједињеним Америчким Државама, стављају акценат, односно дају примат, оперативном раду полиције, над политиком претежног оријентисања на кривично гоњење (репресију).

Превентивно (проактивно) деловање обухвата круг различитих политичких, економских и правних мера. Основно питање, и самим тим проблем, јесте исказивање, профилисање и дефинисање политичке воље, како би се у једној држави могла направити стратегија супротстављања криминалитету уопште, а посебно његовим најтежим облицима – тероризму, организованом криминалитету, корупцији, трговином оружјем и људима. Дкле, све мере из ове области су зависне, и то директно, од једног кључног услова – политике, што ни у другим областима друштвеног живота не изостаје. Политика је та која и ствара и разрешава опште ситуације, из којих произилазе конкретне које су у односу на њих врло често индиректно везане.

Политичке мере укључују активности које можемо свести на:

- константно праћење друштвених девијација;
- усаглашавање сопствених прописа са стандардима и препорукама Уједињених нација, Европске уније, Савета Европе и ратификованим међународним документима;
- обезбеђивање потребних средстава за рад правосуђа и полиције, научних института и установа које се баве образовањем;
- давање подршке невладином сектору чији делокруг рада обухвата ову врсту научног истраживања и едукацију најшире јавности;

²³⁰ Види: Водинелић В.: Проблематика криминалистичко-тактичких института – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави – у: *Међународно полицијско саветовање о информанту, информатору и прикривеном полицијском извиђачу* (Зборник радова), Охрид (Македонија), 05 -06. новембар, 1993. год.

- сарадњу са међународним полицијским и другим институцијама које имају додирних тачака са овим питањима и
- информативно – пропагандну делатност.

Економске мере би се могле свести на адаптирање економско-политичкој ситуацији, путем инструментализације социјалне политике и искорењивања сиромаштва.

Правне мере би требало анализирати кроз делокруг рада све три гране власти: извршне, законодавне и судске.

Рад скупштине, као највишег органа законодавне власти, своди се на регулисање законодавне материје, доношење препорука и смерница извршној власти.

Влада, највиши орган извршне власти, предлаже и примењује законе, доноси покзаконске акте и контролише рад полиције.

Судска власт, посматрано у превентивном смислу, обухвата, поред ефикасног кривичног прогона и сразмерног кажњавања учинилаца дела, још и перманентну изградњу казнене политике, али и евалуирање и тумачење закона.

Репресивно (реактивно) деловање, представља реакцију државе на криминал у конкретним случајевима и исцрпљује се деловањем судске власти, и полиције као дела извршне власти, на откривању и расветљавању извршених деликата. Међутим, чиста подела на превентивно и репресивно деловање није могућа, зато што је криминалитет изразито сложена друштвена појава, те изискује, али и условљава, њихову испреплетану примену.²³¹

2.1 Реактивно (репресивно) или проактивно (превентивно) сузбијање тешких облика криминала од стране криминалистичке полиције

Делокруг рада криминалистичке полиције изразито је сложен и мултидимензионалан процес. Њено ангажовање у односу на конкретно кривично дело, увек се преплиће са активностима усмереним на друге деликте, неvezано за то

²³¹ О карактеристика превентивних и репресивних мера, види: Симић М.: Организовани криминал и мере за његово сузбијање, *Безбедност*, број 1/04, Београд, 2004. год., стр. 21-40.

јесу ли они повезани са првим. Некада у повезаним кривичним делима фигурира само један осумњичени, али и групе умешане у једно или више кривичних дела, нису реткост, напротив. Уз то, догађа се да се током криминалистичке обраде дође до сазнања да су одређене инкриминисане радње предузете у различито време и на различитим локацијама. Према искуствима домаће, као и међународне праксе, у највећем броју случајева, полиција у раду на сузбијању тешких облика криминала комбинује неке реактивне (базиране на истраживању и документовању конкретних кривичних дела) са проактивним видовима деловања (усредсређеним на одређене извршиоце), уз укључивања и криминалистичке анализе.

Проактивно деловање полиције, углавном није у директној вези са реактивним радњама, али су надвијене њеном сенком јер, само реактивне активности за продукт могу имати доказе релевантне, а некада и базичне, за идентификовање, праћење, али и задржавање осумњиченог. Истовремено, реактивне активности зависе, у извесном смислу, од проактивног рада, јер полиција на индивидуалне случајеве реагује далеко темељније и ефикасније, уколико је таквом реаговању претходило проактивно деловање. У пракси, наша криминалистичка полиција у односу на тешке облике криминала, углавном има реактиван приступ, чија је главна карактеристика усмереност на расветљавање конкретног, извршеног кривичног дела.

Невезано за различита одређења проактивног полицијског поступања, почев од тога да је реч о истражном процесу базираном на подацима и анализама оперативног значаја, окренутом познатим криминалцима и праћењу њихових активности, нарочито криминалних, до тога да је реч о искључивој превенцији криминала, овај облик рада у сузбијању тешких видова криминала у нашој пракси јесте заступљен али у јако малом проценту. Међутим, профил лица која се јављају као извршиоци тешких облика криминала, захтева континуирано праћење њихових активности и кретања, како би се добила потпуна слика њиховог криминалног деловања. Ситуација у нашој пракси би могла бити измењена доношењем одговарајуће стратегије²³² која би регулисала сва релевантна питања прикупљања

²³² Бановић Б.: Место и улога полиције у сузбијању тешких облика криминала – у: *XVI Семинар права у Будви* (Зборник радова), Будва (Црна Гора), 8 – 12. јун 2004. год., стр. 73.

обавештајних података о кривичним делима и њиховим извршиоцима, као и питања формирања централне базе података те природе.

У циљу сузбијања најтежих облика криминалитета, поменута стратегија би требала да предвиди оперативни рад полиције као претходницу и саставни део посебних доказних радњи, које се, ма како их у датом тренутку законодавац именовано, своде на:

1. полицијску присмотру²³³ и полицијски надзор (у дужем временском трајању),

2. фотографисање и документовање, видео или аудио-видео, активности и кретања осумњиченог уопште,

3. употреба техничких средстава за надзор конкретне позиције осумњиченог – реч је о уређајима таквих техничких карактеристика, које омогућавају лоцирање осумњиченог лица или објекта, под условом да су она на њима претходно фиксирана,

4. тајни надзор разговора – укључује надзор, снимање и транскрибовање комуникације осумњичених лица мимо знања или пристанка макар једног лица од лица која су овој мери подвргнута,

5. надзор телефонског саобраћаја – путем увида у извештај овлашћеног оператера о телефонским позивима усмереним од или према конкретном телефонском броју,

6. надзор поштанских пошиљки – укључује увид од стране полиције у садржину писама, телеграма и других пошиљки, у које спадају и електронске, упућених од или према осумњиченом лицу,

7. увид у податке финансијске природе и праћење финансијских трансакција – путем једнократног, или у одређеном временском периоду, увида у извештај банке или друге финансијске организације о стањима рачуна, депозита и других новчаних трансакција,

8. предузимање симулованих радњи кривичних дела (нпр. радњи кривичних дела примања и давања мита),

²³³ Полицијска присмотра представља превентивну делатност полиције, чија је суштина праћење кретања и уопште активности конкретног осумњиченог на јавним местима.

9. успостављање и одржавање сарадње са информатором или доушником,
10. ангажовање прикривеног иследника.

У циљу обезбеђивања доказа релевантних у борби против најтежих облика криминалитета, полиција предузима тзв. „тајне операције“, чија дужина трајања може бити различита. Тако, постоје:

- операције које се исцрпљују моментом наступања одређеног догађаја,
- краткорочне, које трају до месец дана,
- средњорочне, чија дужина може бити у распону од неколико недеља до навршених шест месеци и
- дугорочне или „операције инфилтрирања“, у трајању не дужем од годину и по дана.

2.2 Превентивни (оперативни) рад служби безбедности као петходница примене посебних доказних радњи

Без ангажовања савремених служби безбедности, сузбијање политичког криминалитета неби било изводљиво. Оне имају улогу „претходнице“, која омогућава супротстављање овом проблему и реализовање кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности државе.

Појам безбедности. Безбедност, између осталих значења, може бити схваћена и као служба безбедности која као: а) политичка функција државе, односно као скуп активности и мера, штити државу од непријатеља, актуелних или потенцијалних и б) специјализована организација која има функцију заштите безбедности, односно примене мера, радњи и средстава у циљу њене заштите. С обзиром да је функција безбедности земље јединствена, да обухвата све активности и мере којима се држава штити, делокруг рада служби безбедности је базиран на откривању, спречавању и сузбијању активности које угрожавају актуелно државно и друштвено уређење, и то, с једне стране, од унутрашњих политичких противника који делују са противуставних позиција (терористи, сепаратисти), и од

обавештајних и субверзивних активности страних држава, односно њихових специјализованих установа и служби, с друге стране.²³⁴

У циљу супротствљања сопственом угрожавању, земља, у оквиру свог апарата, оснива установе и организације, врло специјализованог карактера. Њихов примарни делокруг рада јесте обављање функције заштите. У том циљу, кроз историју, настајале су, уз контраобавештајне, и службе за заштиту уставног друштвеног поретка (тзв. политичка полиција), али и друге службе чији се рад базирао на супротстављању унутрашњим, и деловању против спољашњих политичких непријатеља – противтерористичка обавештајна служба и служба обезбеђења (личности и објеката). Сходно томе, служба безбедности је, како се најчешће и најшире схвата, укупност свих унутрашњих специјализованих служби обавештајног карактера. Она је синоним за службу државне безбедности.

Међутим, у ранијем периоду, израз „служба безбедности“ имао је далеко шире значење од наведеног. Тако је и улога органа и служби јавне безбедности у служби заштите уставног уређења и безбедности државе, у социјалистичким државама и социјалистичким политичким покретима сматрана изузетно значајном, те је термин „служба безбедности“ обухватао све организације и установе у чијем су делокругу рада послови заште. Радило се, наиме, о служби државне и јавне безбедности, а све засновано на заштитној функцији коју су оне вршиле, која се манифестовала у одбрани интереса општег значаја и активностима одбрамбеног карактера и циља. Али, од стране доктрине, законодавства, а тиме и праксе, овакво схватање служби безбедности није шире прихваћено.

Службе безбедности за примарни циљ свог деловања имају непосредно, правремено откривање и спречавање активности, али и самих намера, угрожавајућег карактера, невезано за то да ли оне долазе од спољних или унутрашњих непријатеља. Дакле, будност, реакција, и уопште спремност на реакцију, подједнако су изражени без обзира да ли се ради о могућем или актуелном непријатељу. Службе безбедности су, као и полиција, продужена рука

²³⁴ Born Hans and Ian Leight.: *Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*, Oslo, 2005., p. 29-33.

власти, те, као такве, имају обавезу извештавања њених политичких носилаца о свим предузетим мерама и, на тај начин, постигнутим резултатима. У ужем смислу посматрано, служба безбедности је подједнако ангажована на откривању, спречавању и сузбијању обавештајних и субверзивних активности иностраних обавештајних служби (контраобавештајна, а нарочито служба за контрашпијунажу), као и на спречавању угрожавајућих активности унутрашњих екстремиста и емиграције екстремне политичке оријентације (служба за заштиту уставног уређења), спречавању тероризма (противтерористичка обавештајна служба), заштити лица која су носиоци највиших функција у држави (служба за обезбеђење личности и објеката). У неким државама, службе безбедности, поред наведеног, у свом делокругу рада имају и сузбијање најтежих облика привредног и организованог имовинског криминалитета.

2.2.1 Заштита уставног поретка кроз историју

Заштитом уставног поретка у прошлости, бавила се тзв. *политичка полиција*. Била је то тајна обавештајна служба која је представљала засебан део укупне обавештајне и полицијске делатности, али и устројства. Њено деловање, сводило се на обавезу заштите устројеног поретка власти, те се јавља већ са првим облицима државног устројства, али снажан развој доживљава тек у периоду развијеног феудализма (Русија, Венеција, Енглеска и сл.).

1667. године формирана је прва модерна политичка полиција. Било је то у Француској у време владавине Луја XIV. Основни задатак ове службе био је прикупљање информација о политичким противницима краља и, уопште, деловању грађана против државе, а што је укључивало контролу приватне поштанске преписке, ликвидацију режимских противника и сл. У њој су се сустицале извршна власт (са великим бројем тајних органа), судска и тужилачка функција. Краљ је имао ингеренције да тајном наредбом, наравно, без њеног образлагања налаже превентивно затварање сумњивих лица, односно оних лица у односу на које су

постојали само основи сумње да предузимају делатности противне устројеном друштвеном поретку.

Недемократске земље, посматрано од 1667. године, до данас, обилују бројним примерима различитих безбедносних организација, које су увек имале исти циљ – заштиту актуелног политичког режима. При том су се користиле, не само полицијским мерама и радњама, већ и свим обавештајним и репресивним средствима, као што су нпр. разни облици контрола тајног карактера, протеривање политичких противника, контролисање штампе, тј. њена цензура, ограничење кретања и ликвидирање неистомишљеника режима. Све је то допринело стварању слике о полицији као главном оружју тоталитарног режима и диктатуре. Природа ових режима и моћ репресије којом полиција располаже, дали су јој могућност, али и задатак, надзора над свим грађанима, а нарочито странацима, а што јој је у друштву донело изразито негативне конотације.

Насупрот политичкој полицији, *служба за заштиту уставног поретка* за циљ свог деловања нема сузбијање сваке опонентске делатности. Наиме, њен искључиви задатак јесте откривање, спречавање и сузбијање делатности усмерених на заговарање угрожавања и угрожавања уставног уређења конкретног друштва. Служба за заштиту уставног поретка нарочито је окренута активностима тајних и организованих група и организација унутрашњих политичких екстремиста, припадника терористичких организација и сл. Подређена је уставу и легалним органима власти. Дакле, она није средство реализације аутократске владавине, већ представља средство заштите уставом устројеног државног и друштвеног уређења. Овако дефинисана и програмски оријентисана служба, за циљ свог рада има прибављање и употребу података, било које природе, о настојањима окренутим против уставног поретка, опстанка и безбедности државе, државних институција, њених представника или службеника, али искључиво у вези са послом који обављају, тј. службом коју врше, при чему намера учиниоца мора бити усмерена на угрожавање уставног уређења и безбедности конкретне државе.

Атентат је у свим историјским епохама представљао средство за остварење политичког или неког другог циља. Наиме, представници власти, а нарочито државници, политичари, војне личности, одувек су били објекат напада, било појединаца, било група политичких неистомишљеника, фанатика уопште, мада најчешће верских, лица која се освети приклањају из личних разлога, али и душевно поремећених лица.

Тако, прве *службе за обезбеђење личности и објеката* срећемо врло рано. Прву полицијску службу за заштиту личности, службу безбедносног и уопште полицијског карактера у историји, основао је император Октавијан Август 27. године пре нове ере, тј. одмах након ступања на власт.

У доба развијеног феудализма, најважнији задатак полиције био је заштита личности феудалца и дворске елите, док је питање физичке заштите владара и племства било у надлежности њихове оружане пратње. Устројством служби безбедности и полицијских снага изван војних формација, заштита носилаца власти прелази у њихову надлежност.

Службе за обезбеђење личности, какве данас познајемо, настају тек у XIX веку, и то у појединим земљама. Тако се, 1865. године, након атентата на председника Абрахама Линколна, у Сједињеним Америчким Државама оснива служба за заштиту председника. У Великој Британији, оваква служба је формирана тек двадесет година касније, као одговор на покушај убиства краљице Викторије.

Седамдесетих, осамдесетих и деведесетих година XX века долази до ескалације тероризма што доводи у питање све до тада коришћене превентивне мере безбедности и заштите од ове појаве (тзв. антитерористичке мере), али и репресивне мере деловања против терориста (тзв. контратероризам). Имајући то у виду, многе државе приступају припреми и примени нових начина и средстава супротстављања насиљу мотивисаном политичким разлозима (тероризму). Ти нови начини и средства, углавном су се састојали у спајању одређених безбедносних мера и законом дозвољених средстава на националном и међународном нивоу, уз комбиновање са унапређеним организационим мерама, које су се на унутрашњем нивоу исцрпљивале у обученим кадровима, савременим техничким условима,

обезбеђеној специјализованој и координираној борби против тероризма. На тај начин се формирају прве противтерористичке јединице, систематизоване као посебне, специјалне оперативне организационе јединице војске или полиције.

Независно од тога, тероризам, као најекстремније и најопасније политичко кривично дело, не само да опстаје, него се и рапидно шири, релативизујући циљеве својих напада. Зато се органи формалне социјалне контроле фокусирају на превентивни аспект борбе против ове појаве, у ком циљу се тежиште противтерористичке активности преноси у надлежност обавештајних служби, па ова проблематика добија доминантно место у програму рада свих данашњих служби безбедности. Дакле, њихово деловање је усредсређено на откривање терористичких активности још у стадијуму њиховог припремања. При томе се, обавештајни подаци о деловању терориста прикупљају врло активно, али се истим интензитетом делује, како је већ речено, на пољу спречавања и, наравно, сузбијања оваквих активности.

2.2.2 Активности служби безбедности

Активности служби безбедности су подељене у две групе: 1) обавештајну делатност и 2) необавештајно деловање. Обавештајну делатност, службе безбедности реализују:

- тајним методима обавештајних служби (метод тајног укључивања припадника службе у структуре противника, агентурни метод и метод тајног коришћења техничких средстава),
- прикривеним методима служби безбедности (метод прикривеног анкетирања, метод прикривеног опсервирања и метод прикривеног научног истраживања) и
- легалним методима служби безбедности (метод прикупљања података испитивањем избеглица и дезертера, метод прикупљања података испитивањем ратних заробљеника, метод прикупљања података извиђањем, прикупљање података из средстава јавног информисања и тсл.).

У вези наведеног, страна литература наводи следеће начине прикупљања обавештајних података, на којима се деловање служби безбедности заснива:

1. прикупљање података путем персоналних извора (HUMINT);
2. технички метод прикупљања података (TECHINT), у који спадају електронске обавештајне активности (SIGHT); прикупљање обавештајних података снимањем (IMINT); прикупљање података мерењем, димензионирањем, идентификацијом и пописивањем оружаних система, борбених хемијских композиција и војних материјала у војне сврхе (MASINT) и др.;
3. и прикупљање обавештајних података из јавних, тзв. отворених извора (OSINT).²³⁵

Свакако, суштина обавештајних метода рада служби безбедности јесте тајно, конспиративно прикупљање података који су заштићени. У том циљу, користе се извори података којима су ти тајни подаци, од виталног значаја за обавештајну службу, реално доступни. Ово не изоставља могућност да се дође и до оних информација, које првобитно нису биле циљ сазнања, али које крајњим корисницима ипак могу бити од већег или мањег значаја приликом креирања политике и израде стратегије унутрашње и спољне безбедности конкретне државе. Избор конкретних извора за односни обавештајни задатак, врши се сходно изабраном методу деловања обавештајне службе, који могу имати неки од следећих облика: 1) агентурни – класични метод, 2) метод (тајног) инфилтрирања у безбедносно интересантне структуре и 3) метод конспиративне употребе техничких средстава.

Службе безбедности представљају кључни чинилац извршне власти сваке земље. Њихова базична улога се своди на непристрасну, односно независну оцену података значајних за безбедност државе и друштва, и заштиту виталних националних интереса. Важно питање везано за примену специјалних истражних техника, односно посебних доказних радњи, представљају законкса овлашћења служби безбедности. У Републици Србији, Војнобезбедносна агенција и

²³⁵ Милошевић М.: *Систем државне безбедности*, Београд, 2001. год., стр. 113.

Безбедносно-информативна агенција, поседују полицијска овлашћења која се искључиво тичу документовања политичких кривичних дела.

Међутим, сходно Препоруци Савета Европе 1402 (1999)¹ од 26. априла 1999. године, која се односи на контролу служби државне безбедности земаља чланица, истиче се да унутрашње службе безбедности не би требале да буду овлашћене за обављање задатака из делокруга рада, надлежности, криминалистичке полиције. Нарочито је наглашено да не би требало да буду укључене у борбу против организованог криминала, изузев у ситуацијама када постоји јасна претња по слободни поредак демократске државе. Разлози на којима се оваква препорука заснива, јесу: 1) елиминисање прилика да ова овлашћења буду злоупотребљена и 2) избегавање могућности „дуплирања“ уобичајених полицијских активности.

2.3 Надлежности државних органа задужених за реализовање посебних доказних радњи

Сузбијање политичких кривичних дела, посматрано са кривичнопроцесног аспекта, изискује државне органе који у својој надлежности имају могућност примене репресивних мера, тј. посебних доказних радњи приликом откривања учинилаца ових деликата, њиховог процесуирања и, ако за то постоје услови, у редовном кривичном поступку, изрицање адекватних кривичних санкција.

Специјалне истражне технике примењују државни органи из области војног или цивилног сектора. У цивилном сектору, државни органи се деле на оне чија је надлежност редовна и оне чији је делокруг рада специјализован.

Судови су самостални, независни државни органи који у законом прописаном поступку одлучују у правним старима поводом којих је и настала потреба за правном заштитом, односно судови су органи којима је поверено вршење судске власти.²³⁶

²³⁶ Ракић – Водинелић В.: *Правосудно организационо право*, Београд, 1994, стр. 59.

Тужилаштво представља специјализовану државну организацију која у кривичном поступку, уколико је његов предмет кривично дело које се гони по службеној дужности, има положај странке.

2.3.1 Надлежни државни органи

Република Србија за вођење предистражног поступка против извшилаца политичких кривичних дела има више органа. Првенствено, Безбедносно-информативну агенцију (БИА), организационе јединице Министарства унутрашњих послова, а нарочито: Службу за борбу против организованог криминала (у оквиру Управе криминалистичке полиције), Специјалну антитерористичку јединицу (САЈ), Посебне јединице полиције (ПП), те Жандармерију, Полицијску бригаду, Интервентну јединицу. Ово су све посебне организационе целине, кадровски и стручно оспособљене за борбу против тероризма, организованог и, уопште, најопаснијих видова криминалитета, чиме се њихово дејство простире и на поље заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије, односно област политичких кривичних дела.

Уз поменуте органе цивилног сектора, на пољу заштите уставног уређења и безбедности земље ангажовани су и војни органи: Министарство одбране, Војнообавештајна и Војнобезбедносна агененција.

2.3.1.1 Безбедносно-информативна агенција (БИА)

БИА је основана Законом²³⁷ о Безбедносно-информативној агенцији, донетим 19. јула 2002. године. Његов члан 12. прописује да се припадници БИА распоређују у посебне организационе јединице, све са циљем откривања, праћења, документовања, спречавања, сузбијања и пресецања делатности организација и

²³⁷ Закон о безбедносно-информативној агенцији, „Службени гласник РС“, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС и 66/2014.

лица усмерених на вршење организованог криминала и кривичних дела са елементом иностраности, унутрашњег и међународног тероризма и најтежих облика кривичних дела против човечности и међународног права, и против Уставом утврђеног поретка и безбедности Републике, те да могу примењивати овлашћења утврђена законом и другим прописима које примењују овлашћена службена лица министарства унутрашњих послова.

Из одредбе члана 12. Закона о БИА, јасно је да Препорука Савета Европе 1402 (1999)¹ од 26. априла 1999. године, није испоштована. Наиме, ингеренције Агенције су постављене изразито широко, што доводи до видног преклапања са задацима који су, иначе, у надлежности криминалистичке полиције.

За реализовање послова из своје надлежности, Агенција примењује одговарајуће методе, мере и радње оперативног карактера, као и одговарајућа оперативно-техничка средства која омогућавају прикупљање података и обавештења ради отклањања и спречавања делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка Републике Србије, угрожавање безбедности у земљи а, везано за шта, предузима и друге мере и радње које се покажу неопходним.

Према лицу, групи или организацији у односу на коју постоје основи сумње да предузима или припрема радње усмерене против безбедности Републике Србије, а околности случаја указују да се на други начин те радње не би могле открити, спречити или доказати или би то изазавало несразмерне тешкоће или велику опасност, могу бити одређене својеврсне посебне мере. Њихова суштина огледа се у одступању од неповредивости тајне писама и других средстава општења, а манифестују се у неком од следећих облика:

- тајни надзор и снимање комуникације без обзира на облик и техничка средства преко којих се обавља или надзор електронске или друге адресе;
- тајни надзор и снимање комуникације на јавним местима и местима којима је приступ ограничен или у просторијама;
- тајни надзор и снимање места, просторија и предмета, укључујући и уређаје за аутоматску обраду података и опреме на којој се чувају или се могу чувати електронски записи;

- статистички електронски надзор комуникације и информационих система у циљу прибављања података о комуникацији или локацији коришћене мобилне терминалне опреме;
- рачунарско претраживање већ обрађених личних и других података и њихово упоређивање са подацима који су прикупљени применом других посебних мера.

Посебне мере према одређеним лицима могу се предузети искључиво на основу решења председника Вишег суда у Београду, односно судије којег он одреди из реда судија распоређених у Посебно одељење тог суда, за које је одређено да поступа у предметима кривичних дела организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела. Иницијативу за одређивање примене посебне мере представља предлог директора Агенције, о коме суд доноси одлуку најдаље у року од 48 сати.

У ситуацији када посебни разлози безбедности Републике Србије то налажу, Агенција може предузимати и обављати и послове из надлежности Министарства унутрашњих послова, о чему, споразумно, доноси одлуку директор Агенције и министар полиције.

У овој одредби, Препорука Савета Европе 1402 (1999)¹, која налаже да службе државне безбедности земаља чланица треба да буду укључене у борбу против организованог криминала искључиво у ситуацијама када он представља јасну претњу по слободни поредак демократске државе, јесте уважена. За разлику од овог, члана 16. Закона о БИА, његов члан 12, како смо већ истакли, знатно шири делокруг рада Агенције, што се свакако, коси са Препоруком.

2.3.1.2 Полиција

Јасно је да држава свој монопол силе заснива на полицији и војсци. Улога полиције јесте успостављање и одржавање унутрашњег друштвеног реда у условима мира, на који начин је повезанија са правосуђем, но војском која је усредсређена на одбрану државе у рату.

Израз „полиција“ је изведен из првобитног грчког града-државе, полиса. Подразумевао је укупну државну активност у граду-држави, при чему није обухватао војску и судство. Њоме се означавала целокупна државна активност у полису, изузимајући судство и војску. Све до XIX века полиција је имала другачију улогу од данас актуелне, улогу која је одговарала изразу „политеја“. Сходно његовом значењу, полиција је представљала веома разгранат вид својеврсне државне управе, јер је њен задатак био истовремено обезбеђење и интереса државе и интереса становништва. Становништву су се делатношћу полиције обезбеђивали безбедност и благостање (дакле, савршенство, према неким наводима²³⁸). У то време, добро уређеном државом сматрана је она која је имала овако устројену полицију.

У XIX веку долази до диференцирања поменуте државне управе. Тако, настају две функције државе: унапређење друштвеног развоја, а тиме, и његовог благостања, и сузбијање унутрашњих друштвених опасности, тј. претњи унутардржавног порекла. Тиме се изразом „полиција“ више није означавала целокупна државна управа, већ искључиво функција отклањања унутрашњих опасности у земљи. Овим је отпочет процес деобе државне управе који није завешен ни данас.

Сада је државна управа подељена на више ресора или области, те је и некада свеобухватна унутрашња управа сведена на унутрашње послове. Међутим, под тим именом, она задржава сећање на своју ранију ширину. У већем броју европских земаља, ресор унутрашњих послова се одређује негативно – у смислу што обухвата оне послове који нису укључени у делокруг ресорним органима управе.²³⁹ Зато и све ово шаренило надлежности овог органа извршне власти. Тако, поједине државе заштиту државног поретка од унутрашњих противника поверавају полицији у надлежност, а контраобавештајној служби од спољашњих.

Након буржоаско-демократских револуција, на пиједестал долази идеја народне суверености. Сувереност народа (бирачког тела) представља извор, али и оправдање државне власти, тј. њених носилаца. Та идеја се базирала на виђењу да

²³⁸ Марковић Р.: *Уставно право и политичке институције*, Београд, 2008, стр. 349-357.

²³⁹ Ibid.

грађани конкретне државе од поданика, тј. објекта државне власти, постају субјекти и крајњи извор њене легитимности. Тиме полиција добија противречну улогу, да, с једне стране, примењује силу према грађанима и истовремено их, с друге стране, уважава, и штити њихова права, јер они представљају извор државне власти којој заправо, полиција и служи. Ову ситуацију решава полазно начело правне државе, према којем правне норме регулишу понашања свих припадника једног друштва. Тако, сходно одредбама правних норми, полиција добија строго извршну улогу, на који начин постаје извршилац правних норми. Међутим, она је у тој делатности ограничена правним прописима и подвргнута правној контроли. Данас је ово начелни оквир у који се функционално и организационо смешта полиција као део државног апарата.²⁴⁰

Базична улога полиције као државног органа везана је за функционисање *јавног поретка*. Његово одржавање обухвата: 1) превенцију нарушавања јавног поретка; 2) репресију против оних који јавни поредак нарушавају; 3) стварање и одржавање услова стабилизације јавног поретка.²⁴¹ У ширем смислу, јавни поредак представља поредак који је установљен и успостављен уставом и другим правним прописима конкретне земље. Тако посматрано, јавни поредак је изједначен са уставноправним поретком, односно са системом политичких институција, права и односа, правом и створених и заштићених. Свака противправна радња окренута против овако схваћеног уставноправног поретка истовремено представља и угрожавање јавног поретка. При том, највећи део тих противправних радњи има карактер кривичних дела, која за собом повлаче и примену кривичних санкција, док су остале противправне радње прекршаји, који се санкционишу изрицањем административних казни и заштитних мера. Заштитом јавног поретка сматра се и отклањање других сметњи за нормално функционисање уставноправног поретка (обезбеђивање извршења судских пресуда, обезбеђивање несметаног рада јавног скупа, заштита саобраћаја на јавним путевима).²⁴² Дакле, из свега изнетог произилази да је полиција извршни орган чији је основни задатак одржавање јавног реда и мира. Иначе, заштита јавног поретка обухвата спровођење закона (и

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Ibid.

принудиним путем), одржавање уставноправног поретка, заштиту људских живота и имовине, невезано за природу и порекло опасности.

Функција полиције је директно пропорционална односима друштвених и политичких снага конкретног друштва. Када је тај однос прожет нетрпељивошћу или чак непријатељством, значај полиције је повећан. И обрнуто, њен значај опада у друштву које одликује изразита кохезија. Даље, увећање државног апарата и државног интервенционизма (у друштвене односе), условљава и повећани обим полиције. С друге стране, ограничавање државне власти и принуде, води промени метода рада полиције (њиховој хуманизацији и окретању ка превенцији), али и њеног обима. Улога полиције је у већини друштава слична, али она није истоветна по питању садржине, јер на обим и садржај рада полиције суштински утицај има карактер друштвеног и државног уређења.

Организација полиције представља изразит проблем. По том основу, као најчешћа питања, јављају се следеће дилеме:²⁴³

- да ли ју је потребно, у организационом смислу, издвојити или је уклопити у државну управу, као део шире целине;
- да ли је организовати централистички, као јединствену службу, или је устројити на локалном нивоу;
- да ли је организовати у облицима погодним за примену дискреционе оцене у одлучивању или је организационо чврсто везати за закон и сталну контролу;
- устројити организационе облике подобне за превентивно деловање, или се определити само за репресиван вид рада;
- да ли раздвојити полицију која на било који начин партиципира у судским поступцима од дела полиције чија су надлежност управни послови.

У формирању конкретног полицијског система, не би се требало приклонити изнетим крајностима, већ њиховој оптималној комбинацији, односно међусобној равнотежи. Опредељење везано за наведене могућности изискује узимање у обзр

²⁴³ Ibid.

политичких прилика конкретног друштва, његовог историјског контекста, економских прилика и других значајних особености.

Полиција опште надлежности организује се за потребе, и под контролом, централних државних органа. Обично се налази у саставу министарства унутрашњих послова, мада може бити везана за војску, као специјална војна полиција, али и за друге гране државне управе. Сама контраобавештајна служба може бити организована као организациона јединица у оквиру опште полиције или као јединица у оквиру посебне службе државне безбедности или као део обавештајне службе која је више или мање у саставу војске. Исто тако, и политичка полиција се организује у оквиру општег полицијског система. Организационо издвајање политичке полиције у посебну организацију повлачи за собом двоструку опасност: оно је обележје репресивног полицијског режима и стални је извор опасности за промену карактера државне власти, па и носилаца државне власти. Најпознатији пример такве полиције је ГЕСТАПО у нацистичкој Немачкој. Жандармерија је специјална формација за директну примену силе већих размера приликом обављања полицијске делатности, као и за вршење локалне теренске полицијске службе у земљама у којима није организована посебна локална полиција. Жандармерија је по свом карактеру организација са значајним бројем војних примеса. У многим друштвима организују се *специјалне полиције* за потребе појединих управних ресора, тј. министарстава (војна полиција при министарству војске, финансијска полиција при министарству финансија и слично). Локалну полицију сачињавају полицијске јединице које су формиране у склопу локалних система управљања и налазе се под надзором локалних органа. Ипак су ретки примери праве самосталности и издвојености локалне полиције од централне полиције и централистички вођеног читавог полицијског система. Због тога у већини земаља у којима постоји локална полиција, централни полицијски систем настоји да задржи важан део контроле над локалном полицијом.²⁴⁴

У излагању о овом независном органу, већ смо се дотакли проблема демократски уређених друштава. То је подређивање полиције политичкој и правној

²⁴⁴ Везано за излагање о организационом устројству полиције, види: Марковић Р.: *Уставно...*, op.cit., стр. 349-357.

контроли, односно цивилизовање и ограничење употребе силе, тј. монопола располагања силом. У том циљу, најпре долази до законског регулисања делатности полиције, као и читаве државне управе. Циљ и смисао правне регулативе рада полиције јесте стварање услова за правну одговорност њених службеника, па и ње саме, за сопствене поступке. Даље, демократизацији овог органа допринело је и увођење надзора над њеним радом. Он може бити унутрашњи и спољашњи. Унутрашњи се врши унутар саме полицијске организације, као и од стране министарства унутрашњих послова, тј. његове више инстанце (Сектор унутрашње контроле). Спољашњи надзор, тзв. демократска цивилна контрола, врше, употребом различитих метода, изабране (цивилне) власти Републике Србије (парламент, јавни тужилац, суд, заштитник грађана, па све до политичких странака и удружења грађана).

Делокруг рада Министарства унутрашњих послова Републике Србије одређен је и регулисан одговарајућим законом, али и одредбама Закона о кривичном поступку. Реч је о уобичајеној и редовној процедури коју примењују надлежни судови, тако да о њој овде нећемо посебно излагати, већ ћемо имајући у виду значај за заштиту уставног уређења и безбедности земље, излагање наставити представљањем рада органа из области војног сектора.

2.3.2 Надлежни војни органи

Значај војске, за заштиту уставног поретка, је круцијалан. Она као укупност оружаних снага (војне силе) конкретне државе, с једне стране издиференцирани и аутономни чинилац у држави, а с друге стране, с обзиром да је државни орган, истовремено је и саставни део државног апарата, има следећи делокруг рада: припрему за непосредно спречавање окупације државне територије од стране агресора, превентивно деловање у циљу одвраћања агресора, на који начин војска доприноси умањењу могућности угрожавања безбедности земље. Дакле, војска је орган који врши једну од базичних обавеза сваке државе – одбрану земље, односно

функцију спољног обезбеђења државне границе. Ову основну улогу војске – одбрану земље од агресије која долази споља, устав дефинише као одбрану суверености и територијалног интегритета државе. Уз њу, војсци се нормативно и фактички додељује и једна функција унутрашњег карактера – заштита уставом утврђеног поретка.²⁴⁵

Иначе, члан 139. Устава Републике Србије, Војску Србије одређује као државни орган који „брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе“. Ову дефиницију, прецизира Закон о одбрани:²⁴⁶ „Војска Србије је организована оружана снага која брани Републику Србију од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке у складу с Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе“ (члан 4. ст. 5). Исту одредбу садржи и Закон Војсци Србије (члан 2. Став 1)²⁴⁷. Међутим, Војска Србије може бити ангажована и изван граница Републике Србије, али искључиво по одлуци Народне скупштине (члан 140. Устава).

Релевантно питање данашње организације војске, јесте *подређеност војске званичним цивилним властима*. Ниме, ово је основна одредница положаја војске у демократским порецима.²⁴⁸ Супротан однос, кад нема цивилне контроле над војском или кад је она неефективна назива се *преторијанизам*. Цивилна контрола над војском постоји само онда када је она у потпуности потчињена цивилном органу. Та потчињеност се манифестује у проценту учешћа цивилних органа преко државе у доношењу одлуке о примени оружаних снага, војне силе. Политичке одлуке и глобалне циљеве у вези са војском утврђује држава, док се војно руководство бави питањима везаним за војну професију. Ово начело је један од услова и гарант демократског политичког поретка. Јер, управо због тога што је функција војске да брани државу, војску вреба опасност да сматра да јој по том основу припада и право да одређује државни интерес. Такво схватање може у

²⁴⁵ Марковић Р.: *Уставно...*, op.cit., стр. 349-357.

²⁴⁶ *Закон о одбрани*, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 – др. закон, 104/2009 – др. закон и 10/2015.

²⁴⁷ *Закон о Војсци Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 – др. закон и 10/2015.

²⁴⁸ Марковић Р.: *Уставно...*, op. cit., стр. 349-357.

крајњим случајевима довести до узурпације политичких функција од стране војске, чиме се руше уставни основи демократског политичког поретка у једној земљи.²⁴⁹

Посматрано кроз историју, војска је, не ретко, и опредељивала сам државни интерес. То је нарочито било доминантно у Старом Риму, али, у неким друштвима, још увек је присутно. За нашу земљу, у новијој историји, карактеристичан је, већ помињани, мајски преврат.

У XX веку, упркос институционализацији начела подређености војске званичним цивилним органима, трајна и делотворна цивилна контрола над оружаним снагама у земљи, готово да је била изузетак, а сигурно далеко од правила. Само мали број стабилних демократија у економски најснажнијим државама Европе и Северне Америке није доживео у XX веку изразе непослушности и побуне војске против цивилних власти.²⁵⁰ Тежња за присвајање цивилне власти од стране војске посебно је изражена у крхким демократијама и неразвијеним државама. У Азији је било периода када је војних режима било успостављено у више од трећине земаља, у Африци у чак половини, а у Латинској Америци у две трећине држава. Уз то, у земљама у развоју државни удари изведени уз помоћ војске постали су готово хронична појава, преузимајући тако на себе функцију коју имају избори и други демократски инструменти за промену људи који обављају државне функције.²⁵¹

Однос војске и цивилних власти, Устав, Закон о одбрани и Закон о Војсци Србије, решавају утврђивањем носиоца функције врховног команданта Војске Србије. Тако, сходно законском решењу, Војском Србије, командује цивилни орган, председник Републике, али ни устав ни поменути закони не употребљавају израз „врховни командант“, док Устав у члану 141. каже да је Војска Србије „под демократском и цивилном контролом“.²⁵² Закон о одбрани у чл. 9. ст. 1. одређује носиоца контроле: „Народна скупштина (...) остварује демократску и цивилну контролу Војске Србије“. Међутим, Закон о Војсци Србије чл. 29. ст. 3. дефинише читав круг носилаца цивилне контроле над војском: „Демократску и цивилну

²⁴⁹ Ibid. Иначе, за наведеним, посматрано кроз историју (о чему је било речи у првом делу рада), војска је посезала врло често.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Ibid.

контролу Војске Србије врше Народна скупштина, Заштитник грађана и други државни органи у складу са својим надлежностима, грађани и јавност“. Закон о Војсци Србије у чл. 29. ст. 2. дефинише и питање садржине демократске и цивилне контроле над Војском Србије, па сходно његовим одредбама она „нарочито обухвата контролу употребе и развоја Војске Србије, интерну и екстерну контролу трошкова за војне потребе, праћење стања и обавештавања јавности о стању припрема Војске Србије, обезбеђење слободног приступа информацијама од јавног значаја и утврђивање одговорности за вршење војних дужности у складу са законом“.

Дакле, изложено јасно указује да војска, када је у питању заштита уставног уређења и безбедности државе, има две функције. Једна се тиче заштите актуелног поретка, док је друга, увек присутна у виду могућности (апстрактне опасности) његовог угрожавања, а врло често и повреде (ређе оштећења, чешће уништења, односно његове промене).

2.3.2.1 Војнобезбедносна агенција

Војнобезбедносна агенција (ВБА) је орган управе у саставу Министарства одбране и део је јединственог безбедносно-обавештајног система Републике Србије. Сходно члану 5. Закона о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији,²⁵³ ВБА је надлежна за безбедносну и контраобавештајну заштиту Министарства одбране и Војске Србије. У том циљу, она, у складу са законом и прописима донетим на основу закона, обавља безбедносне, контраобавештајне и остале послове и задатке значајне за одбрану Републике Србије.

За заштиту уставног уређења и безбедности земље, од изразите важности је, поред безбедносних послова нарочито на заштити тајних података, и контраобавештајни рад агенције, који се сходно члану 6. ст. 2. поменутог Закона своди на следећи круг послова:

²⁵³ Закон о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији, „Службени гласник РС“, бр. 88/09, 55/2012 – одлука УС и 17/2013.

- откривање, праћење и онемогућавање обавештајног деловања, субверзије и друге активности страних држава, страних организација, група или лица усмерених против Министарства одбране и Војске Србије;
- откривање, праћење и онемогућавање унутрашњег и међународног тероризма, и других облика организованог насиља усмереног против Министарства одбране и Војске Србије;
- унутар Министарства одбране и Војске Србије,²⁵⁴ откривање истраживање и прикупљање доказа за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, кривична дела организованог криминала, кривично дело праће новца, као и кривична дела корупције (злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, примање и давање мита) и ако нису резултат деловања организоване криминалне групе;
- открива, истражује и прикупља доказе за кривична дела којима се угрожавају тајни подаци и кривична дела против безбедности рачунарских података, а која су усмерена против Министарства одбране и Војске Србије;
- планира, организује и спроводи контраобавештајну заштиту лица, објеката, активности и тајних података Министарства одбране и Војске Србије;
- прикупља, анализира, обрађује и процењује контраобавештајне податке из своје надлежности, али обавља и друге контраобавештајне послове и задатке.

Иако је контраобавештајни рад агенције првенствено окренут заштити Министарства одбране и Војске Србије, њеним радом се на тај начин, посредно, штити и уствно уређење и безбедност Републике Србије. Наиме, основна сврха постојања Министарства одбране и Војске Србије јесте заштита државе, односно њеног уставног поретка и безбедности.

²⁵⁴ Политичка кривична дела, чији су учиниоци припадници Војске Србије и Министарства одбране, или су пак њихове радње извршења усмерене против објеката и припадника Војске Србије и Министарства одбране, надлежни су Војнобезбедносна и Војнообавештајна агенција, као и Војна полиција. Ако је пак реч о деликтима кривичне природе усмереним према Министарству одбране и Војске Србије, али чији учиниоци нису ни припадници Војске Србије, ни запослени у Министарству одбране, Војнобезбедносна агенција, мере и активности које предузима у циљу њиховог откривања, праћења и онемогућавања, односно истраживања и документовања, предузима искључиво у сарадњи са Безбедносно-информативном агенцијом или полицијом.

Војнобезбедносна агенција је овлашћена да, у свом обавештајном и контраобавештајном раду, користи (законом²⁵⁵) одређена посебна средства и посебне методе: оперативни продор у организације, групе и институције; тајно прибављање и откуп докумената и предмета; тајни увид у евиденције података, у складу са законом; тајно праћење и надзор лица на отвореном простору и јавним местима уз коришћење техничких средстава; тајни електронски надзор телекомуникација и информационих система ради прикупљања задржаних података о телекомуникационом саобраћају, без увида у њихов садржај; тајно снимање и документовање разговора на отвореном и затвореном простору уз коришћење техничких средстава; тајни надзор садржине писама и других средстава комуницирања, укључујући и тајни електронски надзор садржаја телекомуникација и информационих система; тајни надзор и снимање унутрашњости објеката, затворених простора и предмета.

Оперативни продор у организације, групе и институције; тајно прибављање и откуп докумената и предмета; тајни увид у евиденције података, у складу са законом и тајно праћење и надзор лица на отвореном простору и јавним местима уз коришћење техничких средстава су посебни поступци и мере које се предузимају на основу писаног и образложеног налога директора Војнобезбедносне агенције или овлашћеног службеног лица агенције које директор овласти. Сваки издати налог за реализовање ових посебних средстава и метода, обавезно се евидентира. Њихово трајање одређено је фактичким роком, тј. примењују се све док постоје разлози.

Тајни електронски надзор телекомуникација и информационих система ради прикупљања задржаних података о телекомуникационом саобраћају, без увида у њихов садржај, предузима се искључиво на основу образложене одлуке надлежног вишег суда, а то је виши суд у седишту апелационог суда за подручје апелационог суда на чијем подручју се припрема или је предузета радња чије је откривање, праћење и онемогућавање у надлежности Војнобезбедносне агенције.²⁵⁶ Судије,

²⁵⁵ Чл. 12. ст. 1. Закона о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији, „Службени гласник РС“, бр. 88/09, 55/2012 – одлука УС и 17/2013.

²⁵⁶ Ово прописује нови члан 13а Закона о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији, који је донешен на основу предлога Заштитника грађана (о чему ће се говорити у делу у

које могу донети одлуку о предузимању овог посебног поступка и мере, одређује председник Вишег суда. Доношењу одлуке претходи подношење, надлежном суду, писаног предлога од стране директора агенције или лица које он овласти. Судија одлуку доноси одмах, а најкасније у року од осам сати од пријема предлога. По добијању одлуке суда, која садржи ознаку да се ради о тајном електронском надзору телекомуникација и информационих система ради прикупљања задржаних података о телекомуникационом саобраћају, без увида у њихов садржај, податке о лицу, групи или организацији према којима ће се примењивати посебан поступак и мера, затим, разлоге због којих се посебан поступак и мера спроводи, као и место и рок трајања примене, директор агенције или овлашћено службено лице издаје налог за примену овог посебног поступка и мере.

За примену следећих посебних поступака и мера: тајно снимање и документовање разговора на отвореном и у затвореном простору уз коришћење техничких средстава; тајни надзор садржине писама и других средстава комуницирања, укључујући и тајни електронски надзор садржаја телекомуникација и информационих система, и тајни надзор и снимање унутрашњости објеката, затворених простора и предмета, нужна је писана и образложена одлука Врховног касационог суда. Судије које могу донети ову одлуку, одређује председник поменутог суда. Одлука се доноси на основу искључиве иницијативе директора ВБА, а у облику писаног предлога. Овлашћени судија Врховног касационог суда, о предлогу одлучује одмах након његовог подношења, а најкасније у року од 24 часа од његовог пријема. Након добијања одлуке, директор агенције издаје налог за примену посебног поступка и мере.

У ситуацијама када разлози хитности то изискују, а нарочито у случајевима унутрашњег и међународног тероризма, директор ВБА може, и без претходно донете одлуке од стране надлежног суда, односно Вишег суда или Врховног касационог суда, наложити примену посебних поступака и мера. У таквим околностима, надлежни судија накнадно, а на основу поднетог предлога о примени посебних поступака и мера, у року од 24 часа, доноси одлуку о наставку примене

коме су представљени осмогодишњи извештаји Заштитника грађана - сегменти који се баве оценом рада органа формалне социјалне контроле).

одговарајућих мера или о њиховом обустављању. Уколико примена посебних поступака и мера не буде одобрена, директор агенције је обавезан да одмах прекине њихову примену и наложи комисијско уништавање претходно прикупљених података, и записник о томе достави надлежном Вишем, односно Касационом суду. Посебни поступци и мере, за чију примену је неопходна судска одлука, невезано за инстанцу (Виши или Касациони суд), могу трајати најдуже годину дана, односно шест месеци, с тим да се њихова примена може продужити за још највише шест месеци, али уз подношење новог предлога.

По окончању примене ове врсте посебних поступака и мера, односно мера које се спроводе на основу одлуке надлежног суда, обавезно се израђује, и овлашћеном судији Вишег или Врховног касационог суда доставља обавештење о завршетку примене.

Уколико, применом посебних поступака и мера, ВБА дође до података који указују на припремање или извршење кривичног дела за које се гони по службеној дужности, Агенција о основама сумње обавештава надлежно јавно тужилаштво. Међутим, само обавештење не садржи податке о примењеним посебним поступцима и мерама. Али, ВБА на основу њихове примене може, надлежном јавном тужилашству, предложити примену надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања лица и примену других мера за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела, али под условима и на начин како то предвиђа Законик о кривичном поступку. Треба истаћи да је Агенција овлашћена да посебне поступке и мере примењује искључиво према запосленима у Министарству одбране и Војсци Србије, а да ако оцени да би њихову примену требало проширити и на друга физичка лица, или их предузети само према њима, о томе неизоставно обавести Безбедносно-информативну агенцију или полицију, са којом установљава начин даљег поступања.

Везано за вршење контраобавештајне делатности, а конкретно приликом: откривања, истраживања и прикупљања доказа за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, кривичних дела организованог

криминала, кривичног дела прање новца, као и кривичних дела корупције (злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, примање и давање мита) и ако нису резултат деловања организоване криминалне групе унутар Министарства одбране и Војске Србије; и откривања, истраживања и прикупљања доказа за кривична дела којима се угрожавају тајни подаци и кривична дела против безбедности рачунарских података, а у случајевима када су ова дела окренута против Министарства одбране и Војске Србије; као и приликом: планирања, организовања и спровођења унутрашње контроле рада припадника ВБА; сарадње и размене података са службама, организацијама и институцијама које се баве пословима безбедности, као и са безбедносним службама других земаља; обрађивања, проверавања, сређивања, процењивања и заштите прикупљених података и информација од неовлашћеног откривања, давања, мењања, коришћења, губитка или уништавања; обезбеђивања и заштите својих снага, припадника и објеката од противправних радњи и претњи; заштите опреме и средстава које користи у раду од неовлашћеног приступа; приликом обављања безбедносне провере кандидата за пријем у радни однос у Министарство одбране и на службу у војску Србије, као и других лица (али у сарадњи са Безбедносно-информативном агенцијом) чије је ангажовање релевантно за одбрану Републике Србије, овлашћено службено лице ВБА има следећа овлашћења: провера и утврђивање идентитета лица и идентификација предмета; позивање; тражње обавештења; привремено одузимање предмета; преглед простора, објеката и документације и противтерористички преглед; опсервирање; прикупљање, обрада и коришћење личних података; полиграфско тестирање; али и овлашћења полиције за вршење мера надзора и снимања телефонских и других разговора и комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања лица и предузимање других мера и радњи, а све у складу са Закоником о кривичном поступку.

Наведена овлашћења припадници ВБА предузимају самостално, осим у ситуацији када се не ради о лицима запосленим у Министарству одбране или Војсци Србије. Тада, уз обавештење Безбедносно-информативне агенције или полиције, установљавају начин даљег поступања.

2.3.2.2 Војнообавештајна агенција

Војнообавештајна агенција (ВОА) је, такође, орган у саставу Министарства одбране и део јединственог безбедносно-обавештајног система земље. Сходно одредбама члана 24. Закона о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији, ВОА је надлежна за обављање обавештајних послова од значаја за одбрану који се односе на прикупљање, анализу, процену, заштиту и достављање података и информација о потенцијалним и реалним опасностима, активностима, плановима и намерама страних држава и њихових оружаних снага, међународних организација, група и појединаца. Ови подаци и информације су војног, војно-политичког и војно-економског карактера. Међутим, у њих су укључени и сви други подаци и информације који се односе на пролиферацију наоружања и војне опреме и претње тероризмом, а који долазе из иностранства усмерени ка систему одбране Републике Србије.

У оквиру свог делокруга надлежности ВОА обавља следеће послове и задатке од значаја за заштиту уставног уређења и безбедности државе: прикупља и проверава податке и информације, обрађује их, анализира, процењује и доставља надлежним органима; сарађује и размењује информације и податке са службама, организацијама и институцијама Републике Србије које се баве безбедносно-обавештајним пословима, као и са службама других земаља и организација, а у складу са утврђеном безбедносно-обавештајном политиком, међународним уговорима и преузетим обавезама; чува прикуљене податке и информације у складу са законом, подзаконским актима и штити их од неовлашћеног откривања, давања, коришћења, губитка или уништавања; планира, организује и спроводи безбедносну заштиту својих активности, лица, објеката и докумената; организује безбедносну заштиту објеката Министарства одбране и Војске Србије у иностранству и лица која су од стране Министарства одбране и Војске Србије службено упућена у иностранство; штити опрему и средства која користи у раду од неовлашћеног приступа; прибавља, развија и користи информационе системе, системе веза и системе за пренос података, као и средства за заштиту информација; захтева од

надлежних служби безбедности безбедносне провере правних и физичких лица када је то неопходно за обављање послова из сопствене надлежности.

Прегледом активности Војнообавештајне агенције, види се да су оне врло сличне активностима ВБА из оквира безбедносне заштите Министарства одбране и Војске Србије. Ово је, сходно природи посла логичан след ствари. Наиме, ВБА се бави питањима безбедности и контраобавештајном заштитом Министарства одбране и Војске Србије, а ВОА обавештајним рдом у циљу заштите поменутих институција, а посредно, као уосталом и ВБА, и заштитом државе.

Један од начина којима се ВОА користи приликом прикупљања података, јесте примена посебних поступака и мера, у које закон²⁵⁷ убраја: тајна сарадња са физичким и правним лицима ради прикупљања података за обављање обавештајних послова од значаја за одбрану земље; тајно прибављање и откуп докумената и предмета; оперативни продор у организације, институције и групе; предузимање мера на прикривању идентитета и својине, оснивање правних лица и уређење њиховог рада на начин који их не доводи у везу са ВОА; прикривено коришћење имовине и услуга физичких и правних лица уз накнаду; коришћење посебних докумената и средстава којима се штити ВОА, њени припадници, просторије и средства. Наведени поступци и мере могу бити предузети само на основу налога директора ВОА или лица које он овласти. Сви издати налози морају бити уредно евидентирани.

2.3.2.3 Војна полиција

Одређене послове који се тичу сузбијања криминалитета у систему одбране, поред Војнобезбедносне агенције, обављају и овлашћена службена лица Војне полиције. Наиме, сходно одредбама члана 53. Закона о војсци Србије,²⁵⁸ између осталих, Војна полиција обавља и послове сузбијања криминалитета, обезбеђивања

²⁵⁷ Чл. 27. Закона о војнобезбедносној агенцији и војнообавештајној агенцији.

²⁵⁸ Члан 53. Закона о Војсци Србије, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 – др. закон и 10/2015.

најзначајнијих војних објеката, одређених лица (где се убраја и председник Републике Србије), као и противтерористичке заштите у Министарству одбране и Војсци Србије. Приликом реализације ових послова, припадници Војне полиције који имају статус овлашћеног службеног лица имају обавезе и овлашћења уређене Законом о кривичном поступку и Законом о полицији.

Уз наведено, војна полиција, на основу захтева надлежног органа и одобрења министра одбране, може бити ангажована и у пружању помоћи органима унутрашњих послова (полицији) у миру и ванредном стању. Војна полиција је овлашћена да поступа и према цивилима: када примењује овлашћења према лицима у Министарству одбране и Војсци Србије, а цивили су се при извршењу кривичног дела затекли са њима; уколико их у рејону војних објеката, распореда војних јединица или у њима затекне у вршењу престапа или кривичног дела; када обавља послове обезбеђења војних објеката, одређених личности, наоружања и регулисања и контроле војног путног саобраћаја; када постоје основи сумње да су учинили кривично дело против Војске Србије за које се гони по службеној дужности; када пружа помоћ полицији на јавним местима; и у условима ванредног и ратног стања.

Уколико нека од наведених ситуација и наступи, Војна полиција о томе одмах извештава најближи орган полиције и, заједно са потребном документацијом, на даљи поступак му предаје затечена или задржана лица.

2.3.3 Специјални државни органи за сузбијање организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела

Законом о организацији и надлежности државних органа за сузбијање организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела²⁵⁹ прецизирано је која се кривична дела и под којим условима сматрају

²⁵⁹ Закон о организацији и надлежности државних органа за сузбијање организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, „Службени гласник РС“, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 – др. закон, 101/2011 – др. закон и 32/2013.

организованим криминалом, коруптивним деликтима и другим посебно тешким кривичним делима. Њиме су дефинисани и појмови организованог криминала и организоване криминалне групе. Он, посматрано у односу на Законик о кривичном поступку, представља *lex specialis*.

Специјални државни органи за откривање и кривично гоњење кривичних дела организованог криминала, корупције и других (овим Законом одређених) изузетно тешких кривичних дела,²⁶⁰ су: Служба за сузбијање организованог криминала Министарства унутрашњих послова; Тужилаштво за организовани криминал; Посебно одељење Вишег суда у Београду (као првостепени суд за целу територију Републике Србије; Посебно одељење Апелационог суда у Београду (као другостепени суд) и Посебна притворска јединица Окружног затвора у Београду. Сукоб надлежности између редовних судова надлежних за поступање у предметима ових кривичних дела, решава Врховни касациони суд, који је уједно надлежан и за решење сукоба надлежности између Посебних одељења и других одељења Вишег суда у Београду.

Што се тиче политичких кривичних дела, наведени органи се ангажују у случају извршења:

- кривичног дела убиства највиших државних представника (чл. 310. КЗ) и кривичног дела оружане побуне (чл. 311. КЗ) и
- кривичног дела тероризма (чл. 391. КЗ), кривичног дела јавног подстицања на извршење терористичких дела (чл. 391а КЗ), кривичног дела врбовања и обучавања за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ), кривичног дела употребе смртоносне направе (чл. 391в КЗ), кривичног дела уништења и оштећења нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ), кривичног дела финансирања тероризма (чл. 393. КЗ) и кривичног дела терористичког удруживања (чл. 393а КЗ).

²⁶⁰ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, у свом првом члану, говори о откривању, кривичном гоњењу и суђењу за кривична дела одређена њиме. Сматрамо да је законодавац непотребно унео израз „суђење“ јер, кривично гоњење обухвата и суђење, односно оно се на њему заснива. Све радње које се предузимају приликом процесуирања кривичног дела уопште, усмерене су ка, и везане за суђење.

Из подгрупе тзв. кривичних дела тероризма (сачињене од осам кривичних дела), чији низ почиње кривичним делом тероризма (као основним делом), а окончава се деликтом терористичко удруживање из чл. 393а, изостављено је кривично дело угрожавања лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ). Тако, у случају остварења елемената његовог бића, оно неће бити процесуирана од стране побројаних специјалних државних органа, већ ће се санкционисати у редовном кривичном поступку.

Сходно одредбама Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, организовани криминал представља вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе или њених припадника. Одредбе поменутог закона, такође, дефинишу и појам организоване криминалне групе. Сходно њима, под организованом криминалном групом се подразумева група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи. Ранија дефиниција организованог криминала, обухватала је и ситуацију вршења кривичних дела од стране друге организоване групе, под којом се подразумевала група која није образована у циљу непосредног вршења кривичних дела, нити има тако развијену организациону структуру, дефинисане улоге и континуитет чланства својих припадника.

Елемент „организованости“ је свакако од значаја за кривична дела организованог криминала. Међутим, деликти тероризма и политичка кривична дела не морају нужно бити извршена од стране групе, нарочито не органозоване у смилу наведене дефиниције. Напротив, терористичке акте неретко предузима само један учинилац, који делује потпуно самостално, односно иза кога не стоји група, нарочито не организована.

Дакле, ангажовање специјалних државних органа долази у обзир искључиво у законом одређеним случајевима, невезано за то да ли је њихов учинилац појединац или организована криминална група. У прилог томе, одредбом члана 10. поменутог закона, која регулише питање образовања Службе за сузбијање организованог

криминала, прописано је да министар полиције може одредити да у спречавању и откривању кривичног дела тероризма, учествује организациона јединица Министарства унутрашњих послова – Жандармерија.

3. ОДГОВОРНОСТ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА ЗА НЕЗАКОНИТУ ПРИМЕНУ ПОСЕБНИХ ДОКАЗНИХ РАДЊИ

Врло важно питање везано за примену посебних доказних радњи јесте њихово неовлашћено прикупљање и примена, односно употреба на тај начин прибављених података, тј. кршење уставом гарантованих слобода и права човека од стране државних органа или спровођење „институционализованог насиља“.

Устав Републике Србије из 2006. године, својим одредбама, гарантује неповредивост основних људских права и слобода, и то:

- чланом 20 – омогућена ограничења људских и мањинских права, али уз вођење рачуна о суштини права које се ограничава,
- чланом 40 – предвиђени неповредивост стана и могућности одступања од овога права,
- чланом 41 – загарантована је тајност писама и других средстава општења, уз могућности одступања,
- чланом 42 – предвиђена је заштита података о личности, али и обавеза да се свако лице обавести о прикупљеним подацима који се тичу његове личности и праву на судску заштиту уколико дође до њихове злоупотребе.

Кривичноправна заштита зајемчених слобода и права човека од противправне примене посебних доказних радњи, остварена је нормирањем следећих кривичних дела у оквиру главе XIV КЗ: противправно лишење слободе (чл. 132. КЗ), изнуђивање исказа (чл. 136. КЗ), злостављање и мучење (чл. 137. КЗ), нарушавање неповредивости стана (чл. 139. КЗ), противзаконито претресање (чл. 140. КЗ), неовлашћено откривање тајне (чл. 141. КЗ), повреда тајности писама и других пошиљки (чл. 142. КЗ), неовлашћено прислушкивање и снимање (чл. 143.

КЗ), неовлашћено фотографисање (чл. 144. КЗ) и неовлашћено прикупљање личних података (чл. 146. КЗ).

У групи побројаних кривичних дела, налазе се кривична дела која, сходно својој природи, подразумевају употребу политички мотивисаног насиља, односно предузимање незаконитих радњи од стране овлашћених службених лица према грађанима. У круг ових кривичних дела спадају: противправно лишење слободе (чл. 132. КЗ), изнуђивање исказа (чл. 136. КЗ), злостављање и мучење (чл. 137. КЗ) и противзаконито претресање (чл. 140. КЗ).

Поред наведеног, кривичноправна заштита уставом гарантованих слобода и права обезбеђена је и инкриминисањем понашања у оквиру главе XXXIII, која за објекат заштите има службену дужност, односно јавну службу у ширем смислу, а кроз следећа кривична дела: злоупотреба службене дужности (чл. 359. КЗ), кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика (чл. 360. КЗ), несавестан рад у служби (чл. 361. КЗ) и одавање службене тајне (чл. 369. КЗ). Наведеним кривичним делима, сродан објекат заштите има и кривично дело повреде тајности поступка (чл. 337. КЗ) којим се санкционише неовлашћено откривање сазнања стечених у судском, прекршајном, управном или другом законом прописаном поступку. Међутим, ова инкриминација припада глави XXX Кривичног законика којом су санкционисана кривична дела против правосуђа.

4. ИЗВЕШТАЈИ ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА О РАДУ ОРГАНА ФОРМАЛНЕ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ

У петом делу Устава Републике Србије, насловљеном са: „Уређење власти“, говори се о једном специфичном, и за наше друштво новом, државном органу: *Заштитнику грађана*, кога чл. 138. дефинише као независан државни орган који штити права, а тиме и слободе грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежних за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су

поверена јавна овлашћења. Заштитник грађана (или Омбудсман, како се још назива), нема овлашћење да контролише рад Народне скупштине, Председника Републике, Владе, Уставног суда, судова и јавних тужилаштава.²⁶¹

Сходно Уставним одредбама и одредбама Закона о Заштитнику грађана²⁶², заштитника грађана поставља и разрешава Народна скупштина, којој и одговара за свој рад. Имунитет, о коме, такође, одлучује Народна скупштина, ужива као и народни посланик. Иначе, његов положај, права и обавезе, регулисани су посебним законом, Законом о Заштитнику грађана.

Овај орган постаје део правног поретка Републике Србије 2005. године, доношењем поменутог Закона о Заштитнику грађана. Међутим, питања која се тичу његових овлашћења и избора регулише и Устав Републике Србије из 2006. године. Први заштитник грађана (тзв. омбудсман), ступио је на дужност 23. јула 2007. године, чином полагања заклетве пред народним посланицима. Сходно томе, његов рад, односно препоруке и замерке, на рачун органа формалне социјалне контроле, а конкретно, оних који су из сегмента безбедности (Министарства правде, Министарства унутрашњих послова, Министарства одбране и служби безбедности), можемо пратити почев од 2007., закључно са 2014. годином.

Заштитник грађана, има обавезу да Народној скупштини, о свом раду, једном годишње, подноси извештај.

Извештај за 2007. годину, сходно чињеници да је Заштитник грађана ступио на дужност тек у другој половини године, односно 23. јула 2007. године, а да је његова стручна служба конституисана и са радом започела пет месеци касније, тј. 24. децембра 2007. године, тј. одмах по стицању основних минималних услова за рад, садржи искључиво виђење самог заштитника грађана о најзначајнијим питањима и аспектима рада органа управе и заштите и унапређења људских права и слобода. Зато Извештај не садржи формални део који је уобичајен – препоруке

²⁶¹ Игњатовић Ђ.: *Право извршења кривичних санкција* (четврто измењено и допуњено издање), Београд, 2010. год., стр. 85.

²⁶² *Закон о заштитнику грађана*, „Службени гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007.

омбудсмана. Наиме, њих није могуће предложити, ни дати, без систематичног увида у стање и праксу рада органа управе и у једном значајнијем, континуираном временском периоду.

Што се тиче органа формалне социјалне контроле, конкретно њихове делатности у сегменту безбедности, у Извештају Заштитника грађана за 2007. годину,²⁶³ наводи се да су са високим представницима Министарства одбране и правде одржани први састанци ради успостављања сарадње у области решавања притужби и унапређивања заштите права из делокруга рада министарства, а посебно због давања мишљења и коментара заштитника грађана на Нацрт закона о одбрани и Нацрт закона о војсци (из области рада Министарства одбране) и остваривања права на суђење у разумном року (из области рада Министарства правде).

У Извештају за 2007. годину, Заштитник грађана оцењује да постоји добро иницијално уважавање његове, односно улоге новог државног органа, а што је од нарочитог значаја за заштиту основних људских права и слобода. Потреба за тим, посебно је изражена у раду служби безбедности, и уопште органа формалне социјалне контроле, где услед природе делатности коју обављају, неретко долази до повреде поменутих гаранција, а тиме, и слобода.

У извештају за 2008. годину,²⁶⁴ Заштитник грађана, на основу примљених притужби, али и сопствених запажања, износи конкретне примедбе на рад органа формалне социјалне контроле. Тако, налази да је у области правосуђа кључни проблем, поред спорног питања правичног суђења и суђења у разумном року, извршење правноснажне судске одлуке, односно остваривање установљеног права пред судом. Истиче да је од укупног броја притужби Заштитнику грађана, чак 9,4% (97) оних које се односе на повреду права на правично суђење, а 2,5% (26) пријава тиче се права на суђење у разумном року.

²⁶³ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2007. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

²⁶⁴ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2008. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

Наглашава потребу за успостављањем, или развијањем, у случају да већ постоје, механизма унутрашње контроле државних органа, као значајан предуслов унапређења њиховог рада.

На рад министарстава, Заштитник грађана је примио 21,4% (220) притужби, од чега највећи број њих отпада на Министарство унутрашњих послова, више од једне трећине (80), а при том, само две пријаве се односе на торттуру и сурово и нељудско поступање полиције. Оваква ситуација, како Заштитник грађана наводи у свом извештају, не изненађује јер ово министарство остварује и највећи број контаката са грађанима, како у вршењу полицијске, тако и управне и других функција. Истовремено, у 2008. години, Министарство унутрашњих послова је једино које је од стране Заштитника грађана добило изразиту похвалу. Наиме, у извештају је наглашено да је ниво сарадње коју Министарство унутрашњих послова остварује са са Заштитником грађана у вршењу његове превентивне, контролне и корективне функције изузетно висок.

Везано за рад Министарства одбране, у овој години је било 11,8 % притужби (26), при чему није прецизирано на који се сегмент рада овог ресора оне и односе.

Заштитник грађана је у извештају за 2009. годину,²⁶⁵ на рад органа формалне социјалне контроле, изнео низ суштинских примедби.

Првенствено, замерке су везане за догађај од 26. децембра 2008. године, чије су се импликације манифестовале у 2009. години, што је и разлог зашто су се нашле у извештају за ову, а не за претходну годину. Наиме, поменутог датума је група припадника бивше Ослободилачке војске Косова лишена слободе због постојања основане сумње да су 1999. године на подручју Гњилана извршили злочин против српског и неалбанског цивилног становништва. Заштитник грађана је поводом тог догађаја у поступку контроле законитости и правоснажности рада Министарства унутрашњих послова, Дирекције полиције – Управе криминалистичке полиције, покренутом по сопственој иницијативи, утврдио да су начињени пропусти, односно

²⁶⁵ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2009. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

неправилности у раду приликом лишавања слободе, спровођења, пружања медицинске помоћи и предаји суду деветорице грађана албанске националности, ухапшених у Прешеву. Недостаци, односно неправилности у раду, према извештају Омбудсмана, огледају се у повреди уставне гаранције човечног поступања према лицима лишеним слободе и уважавања достојанства њихове личности, као и забрани сваког насиља према њима. Уз то, повређенима, и онима који су се на повреде жалили, није на време био омогућен лекарски преглед, а прекршена је и обавеза да лица лишена слободе морају најкасније у року од 48 сати бити предата надлежном суду или пуштена на слободу. Тим поводом, Заштитник грађана је, Министарству унутрашњих послова, Дирекцији полиције – Управи криминалистичке полиције упутио препоруку да када грађанин претрепи телесне повреде током самог чина лишавања слободе или у периоду задржавања од стране полиције, обавезно буде спроведен поступак утврђивања околности под којима су настале те повреде, између осталог и у погледу утврђивања пропуста у раду који се огледају у непредузимању мера на спречавању настанка телесних повреда или других здравствених тегоба лица лишеног слободе; према припадницима Министарства унутрашњих послова за које се утврди да су неправилно применили физичку силу или на други начин проузроковали повреде или здравствене тегобе лица лишеног слободе, или који нису предузели потребне мере да се повређивање, односно нарушавање здравља предупреди, буде покренут дисциплински или други одговарајући поступак; када су на грађанину који је лишен слободе уочљиве телесне повреде или знаци других телесних тегоба, као и када се жали да је повређен током лишавања слободе или у периоду задржавања од стране полиције, грађанин увек, а посебно ако то захтева, у најкраћем могућем року мора бити прегледан од стране лекара, о чему се сачињава писмени налаз; када је грађанин задржан од стране полиције дуже од 48 сати од часа лишења слободе, односно ако до истека тог рока није предат надлежном суду или није пуштен на слободу, спроводи се поступак утврђивања одговорности службених лица за пропуст у раду у погледу прекорачења рока задржавања лица лишеног слободе; приликом организовања акција лишавања слободе, спровођења и саслушавања лица лишених слободе, мора се водити рачуна да се поступање не поверава службеним лицима

која имају посебно негативан емотивни лични однос према ухапшеним грађанима или делима која им се стављају на терет.

Као и у 2008. години, и током 2009. године Заштитник грађана је примио значајан број притужби грађана због повреде права на правично суђење и права на правну помоћ, чак и у оним случајевима у којима су њихови подносиоци знали да Устав искључује контролну надлежност Омбудсмана у односу на рад судова. Радило се, углавном, о следећим проблемима: дужина трајања судских поступака, често одлагање рочишта, изостанак судија са суђења, неуредне доставе позива и аката, неажурне израде одлука и неодлучивања по правним средствима. Код притужби на рад судова, Заштитник грађана подносиоце притужби је саветовао да се жале председнику поступајућег суда, као и Министарству правде, у складу са прописима о уређењу судства. Када је реч о повреди права на суђење у разумном року, грађанима је указивано и на могућност обраћања Уставном суду, подношењем уставне жалбе која се, у случајевима повреде овог права, може изјавити иако нису исцрпљена сва правна средства.

Питање тајности писама и других средстава општења, према виђењу Омбудсмана, такође се јавља као проблем. Заштитник грађана сматра да постоји несагласност између Уставне одредбе о тајности писама и других средстава комуницирања, односно начина на који Устав прописује одступања од ње (на основу одлуке суда) и одредби закона који регулишу рад служби безбедности и полиције. Наиме, тим законима се неки елементи процеса комуникације међу људима не третирају као део комуникације, па се за увид у њих и не тражи одлука суда. Став Заштитника грађана, заснован на пракси Европског суда за људска права, је да подаци о томе са ким, када и одакле грађанин комуницира јесу заштићени правилима о приватности комуникације и стога би за њихово сазнавање претходно, у складу са Уставом, морала бити прибављена и одлука суда.

Заштитник грађана истиче, да према његовом општем утиску и оцени, повремена кршења забране изазивања расне, националне и верске мржње нису, у појединим случајевима, довољно брзо и одлучно сузбијана и процесуирана.

У циљу побољшања положаја грађана, односно обезбеђивања простора да несметано остварују своја људска права и основне слободе, Омбудсман је Народној

скупштини упутио низ предлога на усвајање. За органе формалне социјалне контроле, у раду на заштити уставног уређења и безбедности Републике Србије, од значаја су следећи предлози:

1. При предлагању и доношењу нових прописа, као и изменама и допунама постојећих, потребно је инсистирати на механизмима и гаранцијама за њихово остваривање у пракси, уз обезбеђивање надзора над њиховим спровођењем.
2. Неопходно је појачати одговорност за пропусте државних органа, државних функционера и службеника у раду.
3. Као и пре годину дана, и у овом извештају Заштитник грађана износи потребу да се, у циљу вршења интерног надзора над остваривањем права грађана, успоставе и перманентно јачају механизми унутрашње контроле у државним органима.
4. Константно се морају пратити ефекти реформе судства на остваривање права на поштено и правично суђење, посебно на суђење у разумном року, као и извршење судске одлуке у законском року.

Извештај Заштитника грађана за 2010. годину.²⁶⁶ У раду Министарства правде, и у овој години, омбудсман налази проблем у непоштовању права на правично суђење и суђење у разумном року, али и у питању извршења судске одлуке, односно остваривања пред судом установљеног права.

Као и у извештају за 2009. годину, Заштитник грађана се и овде бави питањем права на приватност. Како наглашава, забрињавају одређене одредбе Закона о електронским комуникацијама и Закона о војним службама безбедности, као и начин примене закона о цивилној обавештајно-безбедносној служби. Током процедуре усвајања закона у Народној скупштини, надлежни одбор није подржао неки од два мандата Заштитника грађана чији је циљ био осигурање Уставом прописане контроле суда над задирањем у приватност комуникације. Над

²⁶⁶ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2010. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

аргументима Заштитника грађана, међу члановима одбора, превладало је тумачење које у свом раду примењују домаће службе безбедности, а то је виђење да би се у судовима поступци надзора над комуникацијама грађана могли деконспирисати, а да подаци као што је листинг позваних бројева, време и локација позива, врста опреме и слично, и не представљају део комуникације, већ су припадак статичке комуникације. Ово је свакако у супротности са Уставом који у чл. 18. ст. 3. прописује да се Одредбе о људским и мањинским правима тумаче сагласно пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење, а да је Европски суд за људска права у више наврата експлицитно стао на становиште да су листинг позива и други подаци које оператери прикупљају обухваћени појмом „тајност комуникације“. Међутим, према виђењу Заштитника грађана, позитивно је то што је надлежни одбор прихватио предлог другог амандмана који Поверенику за информације од јавног значаја и заштиту података о личности²⁶⁷ омогућава да надзире примену закона и у оним случајевима у којима су службе безбедности приступиле задржаним подацима о телекомуникацији грађана. Али, како Народна скупштина није имала слуха да врати на дораду владин предлог закона који приватност грађана чини рањивијом него што би то она смела бити, Заштитник грађана и Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, покренули су пред Уставним судом оцену тих одредби, сматрајући да су оне не само неумерена претња приватности комуникације грађана, већ и формално супротне Уставу.

Поред тога, Министарству правде – Управи за извршење кривичних санкција омбудсман износи значајне примедбе на рачун притвора, који оцењује као неуслован и недовољан за смештај укупног броја притвореника. Даље, према мишљењу Заштитника грађана, притвор изузетно дуго траје, уз летимичне, периодичне обиласке притвореника од стране надлежног суда, а на шта указује и недостатак података о обавештавању министарства надлежног за правосуђе о било каквим неправилностима уоченим током обиласка притворских јединица.

²⁶⁷ Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности је самосталан државни орган, независан у вршењу своје надлежности, који штити остваривање права на слободан приступ информацијама од јавног значаја. Своје деловање заснива на два закона: *Закону о слободном приступу информацијама од јавног значаја*, „Сл. гласник РС“, бр. 120/04 и 54/07 и *Закону о заштити података о личности*, „Сл. гласник РС“, бр. 97/08.

Заштитник грађана је, у складу са својим, Уставом и законом установљеним, обавезама и дужностима, у јануару и фебруару 2010. године, спровео превентивну контролну посету Безбедносно-информативној агенцији, када је на основу увида у Централни евиденциони регистар и документацију коју Агенција чува о случајевима у којима је применила неку од посебних метода, мера или радњи којима се задире у поједина гарантована људска права, као и на основу изјава руководства и дела њених припадника, закључио да се Безбедносно-информативна агенција, када у свом раду ограничава поједине слободе и права грађана гарантована Уставом Републике Србије, придржава позитивноправних прописа. Ипак, Омбудсман је установио потребу и могућност да се унапреде заштита и поштовање људских права и слобода које могу бити ограничене радом Агенције, и то на нивоу: законских прописа, подзаконских аката и процедура које се у раду Агенције примењују.

Приликом контроле простора који полиција користи за задржавање лица (до 48 сати ради прикупљања доказа), Омбудсман је нашао да су те просторије изразито неусловне или да их, у не малом броју случајева, уопште нема. Везано за ово питање, заштитник грађана је од Министарства унутрашњих послова затражио да припреми детаљан план за његово превазилажење.

Од укупног броја поднетих притужби Заштитнику грађана у 2010. години, на Министарство унутрашњих послова отпада 10,41 % (265), а на Министарство одбране 1,53% (39).

Као у 2010. години, Заштитник грађана је и у 2011. години²⁶⁸ изнео замерке на рачун смештајних капацитета за полицијско задржавање, а након посета Полицијским управама, конкретно полицијским станицама у оквиру њих. Омбудсман је у препорукама, извештајима надлежним органима и бројним саопштењима за јавност указао на нужност унапређења услова за полицијско задржавање. Како овај независни, државни орган износи, недостаци смештајних

²⁶⁸ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2011. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

капацитета су констатовани и у Извештајима Европског комитета за спречавање мучења. Министарство унутрашњих послова, како омбудсман наводи у извештају, не спори утврђене недостатке, као ни потребу обезбеђивања адекватних смештајних капацитета, али указује да средства за ту намену уопште нису опредељена.

Осим наведеног, Заштитник грађана надзором над радом полиције није утврдио значајније пропусте који се тичу остваривања права лица лишених слободе, тортуру као системско поступање, али је утврдио поједине случајеве мучења и понижавајућег поступања, као и других облика незаконитог или неправилног поступања полицијских службеника.

У правосуђу, према наводима омбудсмана, као и претходних година, изразито велики проблем представља питање суђења у разумном року и повреде права на правично суђење.

Процент поднетих притужби Заштитнику грађана које се тичу рада органа формалне социјалне контроле, посматрано у односу на број укупно примљених је:

1. Министарство унутрашњих послова - 405 притужби (10,26 %),
2. Министарство одбране - 165 притужби (4,18 %) и
3. Министарство правде – 440 притужби (12,09 %).

2012. година. У извештају за поменуту годину,²⁶⁹ Заштитник грађана у циљу побољшања положаја лица лишених слободе, предлаже:

- да Сектор унутрашње контроле Министарства унутрашњих послова у свом будућем раду брижљиво разматра све релевантне чињенице и објективно утврђује одговорност полицијских службеника у случајевима мучења или било ког другог облика злостављања, у ком циљу Министарство унутрашњих послова мора повећати ефикасност постојећих интерних контролних механизма и

²⁶⁹ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

- да Министарство унутрашњих послова усклади просторије за вишечасовно полицијско задржавање са важећим прописима и стандардима, јер, како Заштитник грађана истиче, вишечасовно задржавање грађана у неуставним просторијама, представља злостављање.

Наиме, према наводима омбудсмана у годишњем извештају, уочени недостаци у положају лица лишених слободе и њихове заштите од тортуре и осталих облика нечовечног поступања, протежу се од појединачних односа државних службеника према лицима лишеним слободе, преко недостатака у организацији и функционисању одређене установе, затим недостатака система као целине, до недостатака у прописима, па недостатака целих прописа, закључно са ширим друштвеним односом који се своди на стигматизацију лица лишених слободе, која подразумева свест о оправданости њиховог злостављања.

Што се тиче Министарства правде, притужбе упућене омбудсману углавном се односе на повреду права на суђење у разумном року и повреду права на правично суђење. Најчешћи разлози за незадовољство грађана су: честа одлагања рочишта, неоправдани изостанци судија, неуредна достава позива и аката, неажурна израда одлука и неодлучивање по правним средствима и у прописаним роковима. Дакле, питања која су се у претходном извештајном периоду, већ појављивала као проблем. При том, Заштитник грађана истиче да Министарство не врши стварну контролу над радом суске и правосудне управе, већ притужбу грађана упућује председнику поступајућег суда на разматрање, који свој одговор директно (не преко Министарства правде) доставља притужиоцу. Тиме је, према наводима овог независног државног органа, поред повреду права грађана на правни лек, суштински урушено и поверење у Министарство правде као орган надзора над радом судске управе.

Ресор служби безбедности. Република Србија је, према оцени Омбудсмана, када је реч о јачању демократске цивилне контроле над службама безбедности,²⁷⁰ у протеклом периоду направила помак у позитивном смеру. Међутим, како Заштитник грађана износи, низ претњи постигнутим резултатима захтева нове

²⁷⁰ Демократска цивилна контрола служби безбедности – у смислу подређености и одговорности служби изабраним (цивилним) властима Републике Србије.

правне, организационе и практичне мере и активирање свих чинилаца контроле како би се спречио повратак на старо или још веће погоршање.

Тако, након предлога Заштитника грађана и Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности из 2010. године, Уставни суд је јуна 2012. године донео одлуку²⁷¹ о неуставности одредби Закона о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији²⁷² које су у супротности са уставном гаранцијом да свако одступање од тајности писама и других средстава општења мора бити одобрено од стране суда.

Заштитник грађана и Повереник су још 2010. године оспорили уставност Закона о електронским комуникацијама,²⁷³ да би маја 2012. године Уставном суду упутили предлог за оцену уставности члана 286. Законика о кривичном поступку,²⁷⁴ из истих разлога јер дозвољава полицији да по налогу јавног тужиоца, а не суда, задре у тајност писама и друга средства комуникације.

Заштитнику грађана је у 2012. гоидни, на рад органа формалне социјалне контроле, поднет следећи број притужби:

4. Министарство унутрашњих послова - 161 притужби (3,60 %),
5. Министарство одбране - 119 притужби (2,66 %) и
6. Министарство правде – 436 притужби (9,74 %).

Приметно је значајно смањење броја притужби које се тичу рада Министарства унутрашњих послова, али то треба приписати чињеници да су се прошлогодишње притужбе махом односиле на управни поступак извавања докумената грађанима и да су ти недостаци, на којима су се прижбе заснивале, углавном уклоњени, а што за предмет овог рада није од значаја, међутим сматрали смо да је ипак, потребно дати објашњење, како би се видна осцилација могла разумети.

2013 година. Као и у претходним извештајним периодима, Заштитник грађана се и у овој години бави истоветним питањима. Тако, у Извештају за 2013.

²⁷¹ Предмет Уставног суда бр. IУз-1218/2010. Одлука донешена 19. априла 2012. године, „Службени гласник РС“, бр. 55/2012).

²⁷² „Службени гласник РС“, бр. 88/09.

²⁷³ Закон о електронским комуникацијама, „Службени гласник РС“, бр. 44/2010.

²⁷⁴ „Службени гласник РС“, бр. 72/2011 и 101/2011.

годину,²⁷⁵ најпре указује на питање повреде Уставом гарантованог права приватности грађана које се, према уставним одредбама, може ограничити искључиво на основу одлуке суда, а које се крши чињеницом да је још увек на снази (очито неуставна) одредба чл. 286. ст. 3. Законика о кривичном поступку, која прописује да одлуку о прибављању одређене врсте тих података полицији даје тужилац. Дакле, то не чини, како је Уставом као највишим правним актом опредељено, судија (у односном случају то је најчешће судија за претходни поступак). Неуставност поменутог става члана 286. Законика о кривичном поступку је сасвим јасна, ако се поред изнетог има у виду и да је Уставни суд, по предлогу Омбудсмана и Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, услед исте околности, већ огласио неуставним одредбе два закона: Закона о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији и Закона о електронским комуникацијама. Заштитник грађана и Повереник поднели су Уставном суду и Предлог за оцену уставности поменуте одредбе Законика о кривичном поступку, али Уставни суд о том прелогу није одлучио ни након две године. Како је већ изнео Заштитник грађана, према Уставу Републике Србије, за задирање у тајност комуникација грађана неизоставно мора постојати одлука суда, а како наглашава у извештају, тајношћу је, према обавезујућем ставу Европског суда за људска права, обухваћена како сама садржина комуникације, тако и тзв. статистички или мета подаци о комуникацији, и то без обзира на орган који тражи увид у комуникације или разлог због кога се задире у тајност.

У овој извештајној години, Заштитник грађана налази да је у раду полиције било случајева прекорачења овлашћења и злостављања грађана, а да, с друге стране, сви аргументовани наводи о томе нису темељно испитани. Као похвално у раду полиције, овај орган наводи спровођење обуке њених службеника за поступање према задржаним лицима и заштити од злостављања. Поред тога, према Извештају Омбудсмана, унапређен је и укупан положај задржаних лица, јер су просторије за задржавање усклађене са важећим стандардима, обезбеђена је исхрана тих лица и уведена електронска евиденција обилазака задржаних лица. Међутим, и поред тога,

²⁷⁵ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2013. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

Заштитник грађана, као проблем износи запажање према коме велики број просторија за задржавање у полицијским станицама и даље није ускалђен са прихваћеним стандардима. Министарство унутрашњих послова је према оцени омбудсмана значајно унапредило сопствени сектор контроле, тзв. Сектор унутрашње контроле, а на чему је овај орган, у ранијим извештајима, инсистирао, што сматрамо изразито оправданим, јер полиција обаља врло важну друштвену делатност, чији значај не опада ни када је у питању заштита уставног уређења и безбедности Републике Србије, те је од кључног значаја за њен ефикасан рад сузбијање злоупотреба од стране ње саме.

Министарство правде је, по препоруци Заштитника грађана, а услед неспровођења одлука Уставног суда, предузело мере ради убрзаног установљавања одговарајућег правног оквира за њихово извршење, а што ће за резултат, према мишљењу овог државног органа, имати веома позитиван утицај за област поштовања основних људских права.

Даље, у току ове извештајне године Заштитника грађана, и на основу његове иницијативе, усвојен је Закон о изменама и допунама Закона о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији.²⁷⁶ Наиме, измењене су оне одредбе које су биле у супротности са уставном гаранцијом да свако одступање од тајности писама и других средстава општења мора бити одобрено од стране суда. Ове одредбе су током 2013. године проглашене неуставним у још два закона: Закону у Безбедносно-информативној агенцији (због недовољне прецизности, односно формулације која није ни довољно прецизна ни довољно јасна) и Закону о електронским комуникацијама (његове одредбе су дозвољавале примену посебних мера којима се одступа од тајности писама и других средстава комуникације, не само у складу са судском одлуком, већ и без налога суда – када је таква могућност прописана законом, односно на захтв надлежног државног органа).

Заштитнику грађана је у 2013. години, на рад органа формалне социјалне контроле, поднет следећи број притужби:

1. Министарство унутрашњих послова - 312 притужби (6,19 %),
2. Министарство одбране - 115 притужби (2,28 %) и

²⁷⁶ „Службени гласник РС“, бр. 88/09, 55/12 – Одлука УС и 17/13.

3. Министарство правде – 524 притужби (10,39 %).

Посматрано у односу на претходну извештајну годину, број притужби на рад полиције је готово утростручен. Када је реч о Министарству правде ту је дошло до незнатног повећања док, везано за рад Министарства одбране, у односу на 2012. годину, промена готово да није ни било (бележи се смањење броја притужби за укупно 4).

2014. година.²⁷⁷ У раду Министарства унутрашњих послова, Заштитник грађана и ове, као и претходних година, налази да поред значајних помака, проблем и даље представљају просторије за полицијско задржавање у полицијским станицама, које нису уређене у складу са важећим стандардима. Уз то, Омбудсман сматра да полиција и даље мора агилно радити на развоју и јачању механизма контроле сопственог рада.

У Министарству правде, за тему ове тезе, значајно је изнети једно од запажања Заштитника грађана, а то је да остваривање и заштита Уставом и законом гарантованих права грађана на накнаду штете услед неоснованог лишења слободe и утврђене повреде права на суђење у разумном року, је и даље отежано услед недостатака механизма којима се регулише јасна и унапред призната процедура за остваривање права на накнаду штете.

Овај независни државни орган, поред тога, износи потребу убрзаног рада на припреми Закона о бесплатној правној помоћи, како би се омогућило остваривање права на бесплатну правну помоћ и приступ правди. Даље, према његовој оцени и препоруци, Министарство правде би требало да обезбеди функционалност надзора над радом судске управе, у складу са законском регулативом, чиме би се омогућило ефикасно поступање по притужбама и очекивањима грађана. Заштитник грађана наглашава да су у овој извештајној години донешени: Закон о Војсци Србије²⁷⁸ и Закон о одбрани.²⁷⁹

²⁷⁷ Види детаљније: *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину*, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)

²⁷⁸ „Службени гласник РС“, бр. 10/15.

²⁷⁹ Ibid.

Што се тиче рада ресора служби безбедности, обудсман истиче да је Уставни суд утврдио да одредбе чланова 13, 14. и 15. Закона о Безбедносно-информативној агенцији којима је прописано начело одступање од начела тајности писама и других средстава комуникације, нису у сагласности са Уставом.²⁸⁰

Даље, у овој извештајној години, изменама Законика о кривичном поступку,²⁸¹ приступ тзв. задржаним подацима о комуникацији постао је могућ само на основу налога судије за претходни поступак. Тако, како Заштитник грађана наводи у Извешају, сада више ни један закон у Републици Србији не омогућава задирање у приватност комуникације грађана супротно уставним гаранцијама.

Међутим, омбудсман и даље инсистира на неопходности усвајања новог Закона о Безбедносно-информативној агенцији како би се, између осталог, обезбедила предвидљивост употребе посебних мера. Истиче, односно понавља, и потребу преиспитивања за полицијским овлашћењима припадника безбедносних служби, односно њихово учешће у кривичним поступцима.

Заштитнику грађана је у 2014. години, на рад органа формалне социјалне контроле, поднет следећи број притужби:

4. Министарство унутрашњих послова - 392 притужби (34,03 %),
5. Министарство одбране - 85 притужби (7,38 %) и
6. Министарство правде – 82 притужби (7,12 %).

Посматрано у односу на 2013 годину, број притужби на рад полиције је повећан, док је број притужби на рад Министарства правде и Министарства одбране, смањен, с тим да је смањење у односу на ово прво министарство драстично, јер се ради о готово седам пута мањем броју притужби но што је то било у претходној години.

²⁸⁰ Одлука Уставног суда IУз-252/02 од 26.12.2013. године, објављено 27.07.2014. године. „Службени гласник РС“, бр. 42/02 и 111/09. *Зако о изменама и допунама Закона о Безбедносно-информативној агенцији*, „Службени гласник РС“, бр. 66/14.

²⁸¹ „Службени гласник РС“, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.

Прегледом садржине извештаја Заштитника грађана, јасно је да је његов рад усмерен, сходно природи институције коју представља, заштити права и слобода грађана. То је разлог, зашто приликом оцене рада органа формалне социјалне контроле, искључиво посматра њихову делатност кроз питање повреде Уставом загарантованих основних људских права и слобода. Ефикасност обављања функције услед које су они и основани, није предмет рада Омбудсмана. Он се искључиво фокусира на могућност евентуалне злоупотребе силе, односно питању „институционализованог насиља“.

То је разлог зашто у чак четири извештаја, за 2008, 2009, 2013. и 2014. годину, наглашава потребу успостављања, а након тога, развоја и перманентног јачања механизма унутрашње контроле државних органа. Ово је од нарочите важности за оне органе који су овлашћени да примењују силу, што је, како сматра, значајан предуслов унапређења њиховог рада.

Даље, такође у истом циљу, тј. у циљу заштите права и слобода грађана, износи потребу формирања централног регистра личних података, који би омогућио да сваки приступ бази података, било ког органа, буде евидентиран. Дакле, према овом предлогу, органи формалне социјалне контроле не би водили сопствене евиденције личних података о грађанима, већ би их по потреби, преузимали из јединствене базе података, при чему би сваки приступ бази обавезно био регистрован. На овај начин, увид у личне податке грађана био би сведен на готово искључиво оправдане ситуације, што сада није случај, јер како сваки орган има своју базу личних података, и како се о приступу њој не води евиденција, фактички, сваки службеник тог органа јој може приступити, без неког нарочитог разлога, чак и из личних интереса. При том, треба нагласити да Заштитник грађана инсистира на формирању централног регистра личних података, али не и јединственог органа формалне социјалне контроле. Међутим, уколико би дошло до реализације овог предлога, права и слободе грађана би свакако били заштићенији, али би се отворило питање ефикасности заштите безбедности грађана, јер би сваки приступ информацијама могао бити испраћен од стране друге службе, односно из јединственог центра, и рад конктретног органа опструиран.

5. МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНОПРАВНА ПОМОЋ

На подручју једне државе, може постојати искључиво једна суверена власт, што је уско везано за питање територијалног и просторног важња кривичног права. Границе простирања суверене власти су заправо границе конкретне државе. Међутим, поступак који се води у једној земљи, неретко изискује реализовање процесних радњи на подручју друге државе. Принцип суверености налаже да те радње могу предузети само органи државе на чијој територији се оне и спорводе, и сходно њеним прописима. У том погледу, земље једна другој излазе у сусрет, што се назива међународном правном помоћи, односно третира се као вид судских односа са другом државом.

Појам међународне кривичноправне помоћи. Врло важно обележје кривичног права, уопште посматрано, јесте његов, сада већ јасно изражен међународни карактер. За разлику од његовог раније јасно опредељеног националног карактера и обележја најконзервативније гране права, а што га је карактерисало до половине XX века, данас је јасно да је у садашњем модерном систему кривичног права, централно место заузело тзв. међународно кривично право. Ово је само логичан одговор кривичног права глобализацији криминалитета, односно његовом негирању државних граница. Као последица оваквог стања, појавило се питање међународне кривичноправне помоћи, чији је један вид и издавање окривљеног или осуђеног (тзв. екстрадиција). Међународна кривичноправна помоћ је само један сегмент међународног кривичног права, који уз екстрадицију, убраја још и: преузимање и уступање кривичног гоњења, извршење кривичне пресуде и остале облике међународне кривичноправне помоћи.

Одређивање појма међународне кривичноправне помоћи представља предмет, и област рада, теорије кривичног права, али, као и код других питања, догма ни овде није јединственог става. Постоје не само развличите дефиниције овог појма, већ и значајна неслагања по питању његовог назива. Међу њима, доминира израз „судска помоћ“, што није адекватан израз, јер се правна сарадња

између две државе не одвија само преко судских, већ и преко других органа који у том поступку учествују. Даље, правни акти којима се уређује област међународне сарадње у кривичним стварима, тачније њихови извори су и међународни уговори и национално кривично законодавство, те и са тог аспекта посматрано, наведени израз није адекватан. Најприкладнији назив за овај вид правне помоћи јесте њен актуелни назив међународна кривичноправна помоћ, односно међународна правна помоћ у кривичним стварима.

Овај вид правне помоћи је двосмеран. Наиме, она може бити активна и пасивна.²⁸² Код активне се захтева, тј. тражи правна помоћ од судова или других органа стране државе, док се код пасивне, она, од стране домаћих правосудних и других органа, даје страним процесним органима који је претходно траже.

Што се тиче извора права код међународне кривично-правне помоћи, односно међународног кривичног права уопште, у питању су извори у формалном смислу речи – правни акти који садрже правни поступак и правна правила које национално, али и међународно, право захтевају за настанак правне норме. Сходно изнетом, а имајући у виду и правну природу института међународне кривичноправне помоћи, али и уопште међународног кривичног права, извори поменутог института су двоструки, а тиме, и специфични. Једни су међународног карактера, те као такви имају примаран значај, док су други националног карактера, и тиме супсидијарног значаја. Међутим, конкретно посматрано, код међународне кривичноправне помоћи, извори права се налазе и у нормама међународног права, и у нормама националног кривичног (процесног и материјалног) права. То су:²⁸³ 1) међународне конвенције, 2) (Римски) статут међународног кривичног суда, 3) статут међународног кривичног суда за бившу Југославију и Руанду, 4) међународни обичаји, 5) општа правна начела и општи правни принципи кривичног права, 6) национално законодавство, 7) судска пракса и 8) доктрина.

²⁸² Види: Васиљевић Т.: *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Београд, 1981. год., стр. 733.

²⁸³ Бејатовић С.: *Међународна кривичноправна помоћ и међународни кривични суд*, Београд, 2007. год., стр. 25.

Поступак за пружање међународне кривичноправне помоћи. Поступак за пружање међународне кривичноправне помоћи, регулисан је као посебан (особен) кривични поступак, мада он, сходно својој природи и задатку, пре представља тзв. некривични, односно помоћни поступак, јер се у њему решавају одређена процесна питања од чијег решења директно зависи уопште и питање спровођења, а тиме, и окончања кривичног поступка у конкретној кривичној ствари. Наиме, реч је о поступку у оквиру кога се решавају питања која се директно не односе на кривично дело, или се на њега само у одређеној мањој мери односе, а што је све карактеристика тзв. других, некривичних поступака. Даља карактеристика поступка за пружање међународне кривичноправне помоћи јесте првенствена примена одредаба међународних уговора које је Република Србија закључила са другим државама,²⁸⁴ а у циљу успостављања успешне сарадње у борби против свих облика криминалитета.

Изразито велики значај, односно потреба за међународном правном помоћи у кривичним стварима, настаје услед територијалне ограничености сваке од земаља да се супротстави криминалитету, а нарочито политички мотивисаном насиљу (тероризму, пре свега), применом сопственог законодавства. Често се дешава да услед повезаности учинилаца политички мотивисаних кривичних дела, а што је нарочито случај када је реч о тероризму, атентату, и сличним политичким кривичним делима, у држави са онима у иностранству, дође до бекства учинилаца и организатора конкретних политичких кривичних дела на подручје друге државе, што представља аутоматску баријеру за њихово процесуирање, јер у другој земљи није могуће предузимати кривичнопроцесне радње. Овај проблем, управо решава институт међународне правне помоћи у кривичним стварима. То је, сходно одредници коју даје Јовашевић,²⁸⁵ скуп радњи материјалног и процесног карактера којим се регулишу односи и сарадња између појединих држава на плану међународне сарадње у борби против криминалитета, а у ужем смислу и против политичких кривичних дела (нарочито тероризма).

²⁸⁴ Станојевић П. и Игњатовић А.: *Кривично процесно право*, Нови Сад, 2007. год., стр. 397.

²⁸⁵ Јовашевић Д.: *Лексикон...*, op. cit., стр. 242.

Основни услов за пружање правне помоћи у процесуирању конкретног лица, састоји се у дефинисању предмета, поступака и општих начела за пружање такве правне помоћи. Према Конвенцији Уједињених нација против транснационалног организованог криминала усвојеној 15. новембра 2000. године, на 55. заседању Генералне скупштине Уједињених нација, узајамна међународна кривичноправна помоћ може се затражити због: 1) узимања доказа или изјаве лица; 2) уручења судских докумената (позива, одлука и сл.); 3) извршења претреса, заплена и замрзавања финансијских средстава и друге имовине; 4) прегледа предмета и места; 5) достављања информација, доказног материјала и налаза вештака; 6) доставе релевантних докумената и евиденција, укључујући државне, банкарске, финансијске, привредне и пословне; 7) идентификовање или проналажење добити од криминала, имовине, инструмената или других ствари које могу послужити као доказ; 8) олакшавање добровољног пријављивања лица у држави потписници молиљи и свака друга врста помоћи која није у супротности са законима замољене државе потписнице.²⁸⁶

Могло би се рећи да међународна правна помоћ у кривичним стварима има три аспекта: извршење појединих кривичнопроцесних радњи, уступање кривичног гоњења и издавање окривљеног или осуђеног (екстрадиција), и преузимање кривичног гоњења.

Базно начело код овог вида правне помоћи тиче се њеног правног регулисања. Приоритет имају међународни уговори. Међутим, уколико њих нема, или су непотпуни, примењују се одредбе Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима²⁸⁷, којима се уређују следеће области: изручење окривљеног или осуђеног; преузимање и уступање кривичног гоњења; извршење кривичне пресуде и остали облици међународне правне помоћи (извршење процесних радњи: позивање и достављање писмена, саслушање окривљеног, испитивање сведока и вештака, увиђај, претресање просторија и лица, привремено одузимање предмета; примена мера: надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација и оптичка снимања лица, контролисана испорука, пружање

²⁸⁶ Весић Д.: Актуелни економски и политички аспекти сузбијања корупције и прања новца, *Ревизија за безбедност*, бр. 2/09, Београд, 2009. год., стр. 15.

²⁸⁷ „Службени гласник РС“, бр. 20/2009.

симулованих пословних услуга, склапање симулованих правних послова, ангажовање прикривеног иследника, рачунарско претраживање и обрада података; размена обавештења и достављање писмена и предмета који су у вези са кривичним поступком у држави молиљи, достављање података без замолнице, коришћење аудио и видео конференцијске везе, формирање заједничких истражних тимова; привремена предаја лица лишеног слободе ради испитивања пред надлежним органом државе молиље).

Европска конвенција о сузбијању тероризма од 27. јануара 1977. године, коју је Савезна Република Југославија ратификовала 2001. године, у 8. члану предвиђа да у случају гоњења терористичких аката из међународних конвенција, државе уговорнице међусобно пружају правну помоћ у кривичним стварима у највећем могућем обиму у сваком поступку. Поред тога, изричито је наглашено да се међународна правна помоћ у кривичним стварима не може одбити само из разлога што се односи на политичко кривично дело или кривично дело у вези са политичким кривичним делом или кривично дело инспирисано политичким мотивима. Међутим, у другом ставу овог члана, ипак је постављено једно ограничење. Наиме, истакнуто је да се ниједна одредба Конвенције не може тумачити као одредба која налаже обавезу међусобног пружања правне помоћи, уколико држава којој је упућен захтев има разлога да верује да је захтев поднет у сврху гоњења или кажњавања лица из разлога расе, религије, националности или политичких ставова или ако стање тог лица може бити отежано због неког од тих разлога.²⁸⁸

5.1 Међународна правна помоћ у кривичним стварима – општа правила за реализовање свих видова помоћи

Међународна правна помоћ у кривичним стварима, првенствено се пружа у односу на кривични поступак. То значи да је неопходно да се у конкретном случају

²⁸⁸ *European Convention for the Suppression of Terrorism* – Strasbourg 27/01/1977, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 10/01.

ради о поступку који за свој предмет има кривично дело, које у моменту тражења помоћи спада у надлежност суда државе молиље. Ова помоћ може се односити и на поступке административног (управног) карактера, али је нужно да између тог поступка и евентуалног кривичног поступка (у односу на који постоји могућност покретања), постоји функционална веза. Наиме, међународна кривичноправна помоћ се пружа и у поступку који је покренут пред органима управе за дело које је кажњиво према законодавству државе молиље или замољене државе, у случају када одлука управног органа може да представља основ за покретање кривичног поступка.

Међународна правна помоћ у кривичним стварима пружа се и по захтеву одређених међународних правосудних органа, где спадају: 1) Међународни суд правде, 2) Међународни кривични суд, 3) Европски суд за људска права, као и 4) друге међународне институције које су основане међународним уговором који је потврдила Република Србија.²⁸⁹

Надлежни органи за пружање међународне правне помоћи су: 1) домаћи правосудни субјекти (судови и јавна тужилаштва) и 2) одређени управни органи (министарство надлежно за правосуђе, министарство надлежно за спољне послове и министарство надлежно за унутрашње послове). У ситуацији када се захтев достави ненадлежном органу, он се без одлагања, упућује надлежном органу, о чему се обавештава и орган који је захтев доставио.

Међународна правна помоћ се пружа на основу претходно поднетог захтева у форми замолнице, која садржи следеће елементе: 1) назив органа који је сачинио замолницу; 2) назив органа коме је замолница упућена, а ако није познат његов тачан назив, замолница садржи ознаку – „надлежни државни орган“, уз назив замољене државе; 3) правни основ за пружање међународне кривичноправне помоћи; 4) идентификацију кривичног предмета у погледу којег се захтева пружање помоћи, што укључује његову ознаку, законски назив кривичног дела, текст одговарајуће законске одредбе и сажет опис чињеничног стања које се односи

²⁸⁹ Шкулић М.: *Кривично...*, op. cit., стр. 502.

на конкретно кривично дело; 5) опис радње међународне кривичноправне помоћи која се захтева и разлог подношења замолнице; 6) податке о држављанству и друге личне податке лица, односно назив и седиште правног лица у односу на које се тражи међународна кривичноправна помоћ, као и својство лица у поступку у односу на који се помоћ захтева, и 7) друге податке који могу да буду од значаја за поступање по замолници.

Замолница и писмена која се достављају, морају бити потписани и оверени од стране надлежног органа. Поред тога, уз ове документе се доставља и њихов превод на језик замољене државе или на енглески језик, који мора бити оверен од стране судског тумача. У случају да затев не садржи наведено, вратиће се ради исправке или допуне, уз одређивање рока за његово кориговање, који не може бити дужи од два месеца.

Замолница и друга писмена домаћег правосудног органа достављају се иностраном органу преко министарства надлежног за правосуђе. Међутим, на захтев замољене државе замолница и друга писмена достављају се дипломатским путем. Уз то, као трећи вид достављања наведених докумената, јављају се, под условом узајмности, још два посебна начина: 1) непосредно иностраном правосудном органу и 2) у хитним случајевима, посредством Међународне организације криминалистичке полиције (ИНТЕРПОЛ). Уколико се достављање изврши на неки од ова два посебна начина, домаћи правосудни орган ће министру надлежном за правосуђе доставити копију замолнице. Наведена правила достављања важе и када се наведена документа достављају домаћем правосудном органу.

Опште претпоставке за пружање међународне правне помоћи подељене су у две групе: 1) оне чије испуњење цени надлежни правосудни орган и 2) оне чије испуњење цени надлежни орган управе. У прву групу спадају: 1) кривично дело поводом којег се захтева пружање међународне правне помоћи мора представљати кривично дело и према закону Републике Србије, 2) нужно је да за исто кривично дело није правноснажно окончан поступак пред домаћим судом, односно да кривична санкција није у потпуности извршена и 3) извршење кривичне санкције не сме бити искључено услед застарелости, амнестије или помиловања. Другу

групу претпоставки о чијој испуњености одлуку доноси министар надлежан за правосуђе су: 1) да се захтев за пружање међународне правне помоћи не односи на политичко кривично дело или дело повезано са политичким кривичним делом, односно на кривично дело које се искључиво састоји у повреди војних дужности, са изузетком у односу на кривична дела против међународног хуманитарног права за која не наступа застарелост, и 2) да пружање међународне правне помоћи не би повредило суверенитет, безбедност, јавни поредак или друге интересе од суштинског значаја за Републику Србију.

Домаћи правосудни органи међународну правну помоћ пружају под условом узајамности, а на захтев домаћег правосудног органа, министарство надлежно за правосуђе даје обавештење о постојању узајамности. У случају да података о узајамности нема, полази се од претпоставке да реципроцитет постоји. Наиме, начелно се сматра да узајамност постоји све док се супротно не установи, а што је могуће у следећа два случаја:

- фактички – када органи неке државе одбију да пруже правну помоћ органима наше државе или
- формално – када би надлежни орган одређене државе официјелно информисао нашу државу да органи те државе неће пружати правну помоћ органима наше државе.²⁹⁰

Податке до којих, у поступку пружања међународне правне помоћи, државни органи дођу, дужни су да чувају као тајну. Нарочито су заштићени подаци о личности, које је могуће користити само у кривичном или управном поступку у вези са којим је поднета замолница.

Поступак пружања међународне правне помоћи води се на српском језику, а пред домаћим правосудним одрганом на чијем подручју су у службеној употреби језици националних мањина, поступак пружања међународне правне помоћи у

²⁹⁰ Ibid.

кривичним стварима води се, сходно Уставним и законским решењима, и на њиховом језику.

Трошкове пружања међународне правне помоћи сноси замољена држава, осим када је Законом о међународној правној помоћи у кривичним стварима прописано другачије.

Везано за питање пружања међународне правне помоћи у кривичним стварима, Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима се сматра основним формалним извором права, јер се ради о *lex specialis*-у, те се увек примењују његове одредбе, осим када он неко питање не регулише. Тада се прибегава правилима *lex generalis*-а, а то је Законик о кривичном поступку. Поред њега, у обзир долази и примена закона којима се уређују организација и надлежност судова и јавних тужилаштва.

5.2 Извршење осталих облика међународне кривичноправне помоћи

Основ за покретање поступка извршења појединих кривичнопроцесних радњи за пружање међународне правне помоћи у кривичним стварима је молба стране државе упућена Републици Србији, односно молба Републике Србије упућена страни држави.

Извршење ових радњи регулисано је одредбама Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима, према којима међународна кривичноправна помоћ посебно обухвата:

- извршење процесних радњи: позивање и достављање писмена, саслушање окривљеног, испитивање сведока и вештака, увиђај, претресање просторија и лица, привремено одузимање предмета;
- примену мера: надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација и оптичка снимања лица, контролисана испорука, пружање симулованих пословних услуга, склапање симулованих правних послова,

ангажовање прикривеног иследника, рачунарско претраживање и обрада података;

- размену обавештења и достављање писмена и предмета који су у вези са кривичним поступком у држави молиљи, достављање података без замолнице, коришћење аудио и видео конференцијске везе, формирање заједничких истражних тимова; и
- привремену предају лица лишеног слободе ради испитивања пред надлежним органом државе молиље.

Наведене радње, теорија означава као „мала“ правна помоћ у кривичним стварима. Она постоји у случају када органи замољене државе на молбу или захтев друге државе (молиље), предузимају одређене радње из свог кривичног поступка у корист органа државе молиље. Та помоћ није део домаћег кривичног процесног права, већ је поступак „*sui generis*“, односно циљ му је помагање вођења кривичног процеса у другој држави, неvezано за услове и стварне околности под којима се води тај процес.²⁹¹

Овај вид међународне кривичноправне помоћи може се пружити уколико су испуњене опште претпоставке пружања међународне правне помоћи у кривичним стварима и ако су, кумулативно, испуњена следећа два услова: 1) услови предвиђени Закоником о кривичном поступку и 2) услов невођења кривичног поступка пред домаћим судом против истог лица због кривичног дела поводом којег се захтева пружање међународне правне помоћи.

Привремена предаја ради испитивања у својству сведока или вештака (посебне гаранције даваоцима исказа). Лице које борави у иностранству не може бити лишено слободе, притворено или кривично гоњено за раније учињено кривично дело док се налази на територији државе молиље ради давања исказа у својству оштећеног, сведока или вештака у поступку за кривична дела поводом којег је пружена међународна правна помоћ. Ова гаранција се у позиву обавезно наводи. Даље, специфично је и питање одзива таквом позиву. Наиме, он је факултативан, јер ако се сведок или вештак не одазову позиву надлежног органа

²⁹¹ Јекић З.: *Кривичнопроцесно право*, Београд, 2003. год., стр. 398.

државе молиље неће бити подвргнути никаквој санкцији или мери принуде, чак и ако је позив садржао такву наредбу.

Лице које се у Србији налази у притвору или у односу на које се извршава кривична санкција која се састоји у лишењу слободе, на захтев државе молиље може бити привремено предато ради испитивања у својству сведока или вештака, под условом да: 1) се лице сагласило са привременом предајом; 2) присуство лица није неопходно у кривичном поступку који је у току пред домаћим судом; 3) привремена предаја не доводи до продужења лишења слободе и 4) не постоје други важни разлози против привремене предаје. Ради привремене предаје лица, ако су испуњени наведени услови, преко територије Републике Србије, може се одобрити и транзит.

О захтеву за привремену предају одлучује суд који је донео одлуку у првом степену, у форми решења којим привремену предају или одобрава или одбија. У изреци решења којим се привремена предаја одобрава, посебно се наводи: 1) рок у коме привремено предато лице мора бити враћено и 2) неопходност његовог задржавања у притвору до повратка. Што се тиче решења којим се привремена предаја одбија, оно мора бити образложено.

Против оба решења може се, у року од три дана од њиховог пријема, изјавити жалба, о којој одлучује ванпретресно веће у року од 48 сати.

Заједнички истражни тимови. Заједнички истражни тимови могу бити формирану у ситуацији када то оправдавају околности случаја. Реч је најчешће о потреби сузбијања, у конкретном случају, одређених облика криминалитета који имају врло изражену међународну компоненту, као што је нпр. тероризам. Поред овог материјалног услова, да би се формирао заједнички истражни тим, неопходно је и испуњење тзв. формалног услова, а то је споразум о томе, између министра надлежног за правосуђе и надлежног органа стране државе.

Суд, пружање осталих видова правне помоћи може одложити, уколико је то, зарад несметаног вођења кривичног поступка, који је у току, пред домаћим правосудним органом, а који је у вези са достављеном замолницом, нужно.

Надлежни орган државе молиће се о томе обавештава, уз навођење разлога за одлагање.

Под условом узајамности, податке о кривичним делима и учиниоцима, домаћи правосудни органи могу, надлежним органима стране државе, достављати и без замолнице, уколико би то било од користи за вођење кривичног поступка у иностранству и ако се тиме, истовремено, вођење кривичних поступака у Републици Србији не би ометало. У том случају, домаћи правосудни органи могу, од надлежних органа државе молиће, тражити да их обавесте о предузетим радњама и донесеним одлукама .

Изузетно од општег правила да трошкове пружања правне помоћи сноси замољена држава, од државе молиће се може захтевати да надокнади трошкове настале поводом вештачења и привремене предаје лица.

5.3 Извршење кривичне пресуде

Извршење стране кривичне пресуде. Кривична санкција изречена пресудом надлежног суда државе молиће може се извршити уколико су испуњене опште претпоставке пружања међународне правне помоћи и једна од следећих претпоставки: 1) да је осуђени држављанин Републике Србије, 2) да осуђени има пребивалште или боравиште у Републици Србији или 3) да осуђени у Републици Србији издржава кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе по раније изреченој пресуди. Уз замолницу се прилаже оверени препис кривичне пресуде иностраног суда. За спровођење поступка по замолници, месно је надлежан суд према последњем пребивалишту или боравишту осуђеног лица на територији Републике Србије или према месту извршења кривичне санкције.

Надлежни орган државе молиће може, у хитним случајевима, захтев за притварање поднети и пре подношења замолнице. Тај захтев садржи: податке потребне за утврђивање истоветности осуђеног, чињенични опис и правну квалификацију дела,

изјаву о постојању правноснажне осуђујуће пресуде и изјаву да ће замолница бити поднета. Расписана међународна потерница се, под условом узајамности, сматра захтевом.

Након примљене замолнице, Министарство надлежно за правосуђе је, уз оверени препис стране кривичне пресуде и мишљење о испуњености општих претпоставки за пружање међународне помоћи (чија је оцена у надлежности овог органа) и непостојању разлога за одбијање замолнице за извршење стране кривичне пресуде, доставља надлежном суду. Одлуку о замолници доноси ванпретресно веће надлежног суда, у седници, о чијем одржавању се обавештавају јавни тужилац и бранилац кога суд поставља по службеној дужности. Пре но што донесе одлуку, суд осуђеног саслушава о испуњености претпоставки за извршење. По завршеној седници већа, суд доноси одлуку о усвајању или одбијању замолнице, приликом чега је везан за чињенични опис кривичног дела из стране кривичне пресуде.

У случају када усвоји замолницу, суд пресудом о признању стране кривичне пресуде изриче кривичну санкцију према кривичном законодавству Републике Србије, при чему је ограничен правилом да изречена санкција не може бити строжа од санкције изречене у страниј кривичној пресуди. У изреку те пресуде, суд уноси: одлуку о усвајању замолнице, назив надлежног суда државе молиље, потпуну изреку стране кривичне пресуде и изриче кривичну санкцију. У образложењу пресуде, суд износи разлоге којима се, приликом изрицања кривичне санкције, руководио. Против такве пресуде, жалба је дозвољена, и могу је изјавити јавни тужилац, осуђени и бранилац. Извршење пресуде и доношење одлуке о условном отпусту спроводи се по праву Републике Србије.

Решење о одбијању замолнице, доноси се ако: 1) претпоставке за извршење стране кривичне пресуде нису испуњене, 2) се основано може извести закључак да је лице осуђено због расне, верске или националне припадности или политичког уверења, 3) је пресуда донешена у одсуству осуђеног или 4) нису биле испуњене претпоставке правичног суђења.

О ванредним правним лековима изјављеним против ове пресуде, одлучује суд државе молиље који је пресуду која се извршава у Републици Србији, донео.

Међутим, о амнестији и помиловању осуђеног, одлучују надлежни органи државе молиље и надлежни органи Републике Србије.

Извршење стране кривичне пресуде уз премештај. Држављанин Републике Србије који у страниој држави издржава кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе може, у циљу њеног издржавања, бити премештен у Републику Србију. Сагласност за премештај даје министар надлежан за правосуђе, и обавезно је ускраћује уколико је осуђеном у тренутку подношења молбе преостало да издржи мање од шест месеци кривичне санкције која се састоји у лишењу слободе. У случају да премештај буде дозвољен, осуђени неће бити притворен, кривично гоњен или подвргнут извршењу кривичне санкције за кривично дело учињено пре предаје, осим за дело за које је премештен. Међутим, ова гаранција неће важити уколико: 1) је се осуђени изричито одрекао или 2) осуђени, иако је имао могућности, у року од 45 дана од дана условног отпуста или издржане казне није напустио територију Републике Србије или се пак вратио на њену територију.

Премештај се тражи подношењем замолнице уз коју се прилаже оверени препис стране кривичне пресуде и изјава осуђеног да је са премештајем сагласан. Да би премештај осуђеног био дозвољен, неопходно је да, уз опште претпоставке за пружање међународне правне помоћи, буде испуњена и једна од следеће две претпоставке: 1) да ће извршење кривичне санкције у Републици Србији побољшати изгледе за друштвену рехабилитацију осуђеног или 2) да је осуђени са премештајем сагласан.

Извршење домаће кривичне пресуде. Домаћи суд може захтевати извршење кривичне пресуде у страниој држави ако је испуњена једна од следећих претпоставки: 1) да је осуђени држављанин стране државе, 2) да осуђени има пребивалиште или боравиште у страниој држави или 3) да осуђени издржава у страниој држави казну затвора или другу кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе по раније изреченој пресуди.

Решење о покретању поступка за извршење домаће кривичне пресуде у иностраној држави доноси ванпретресно веће суда који је донео пресуду у првом степену, по прибављеном мишљењу јавног тужиоца.

Домаћи суд може, у хитним случајевима, замољеној држави поднети захтев за притварање пре подношења замолнице. Такав захтев има следећи садржај: 1) податке потребне за утврђивање истоветности осуђеног, 2) чињенични опис и правну квалификацију дела, 3) изјаву о постојању одлуке о покретању кривичног поступка, оптужнице, одлуке о притвору или пресуде, 4) изјаву да ће замолница бити поднета.

Замолница се, заједно са документацијом, доставља замољеној држави уз захтев да одлуку о својој одлуци достави у најкраћем року. Уколико се осуђени налази на слободи, од стране државе се може затражити да га лиши слободе.

Ако замољена држава преузме извршење домаће кривичне пресуде, поступак извршења кривичне санкције у Републици Србији се обуставља, а ако замољена држава не преузме извршење домаће кривичне пресуде или ако осуђени избегне извршење кривичне санкције у замољеној држави, надлежни суд у Републици Србији наставиће поступак извршења пресуде.

Извршење домаће кривичне пресуде уз премештај. Осуђени који у Републици Србији издржава кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе, може, ради њеног издржавања, бити премештен у земљу свог држављанства, односно пребивалишта или боравишта. О овој могућности, осуђеног обавештава суд који је изрекао првостепену пресуду или завод у коме осуђени издржава кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе. Међутим, заводу или суду, молбу за премештај може поднети и сам осуђени, а ако се он са тим сагласи, и држава чији је држављанин, или у којој има пребивалиште или боравиште.

О молби за премештај одлучује ванпретресно веће суда који је донео првостепену пресуду, по прибављеном мишљењу јавног тужиоца. Суд, у форми решења, одбацује молбу за премештај ако је осуђеном у тренутку њеног подношења преостало да издржи мање од шест месеци кривичне санкције која се састоји у лишењу слободе. Ако молба, услед наведених разлога, не буде одбачена,

суд ће донети решење којим је усваја или одбија, а против кога је изјављивање жалбе дозвољено.

Правноснажно решење о усвајању молбе за премештај, домаћа кривична пресуда, текст одговарајуће одредбе кривичног законика, молба осуђеног за премештај и извештај завода о времену које је осуђени провео на издржавању кривичне санкције која се састоји у лишењу слободе, у циљу упућивања иностраном органу, достављају се министарству надлежном за правосуђе. На основу правноснажне одлуке иностраног органа, којом се премештај осуђеног прихвата, министарство надлежно за правосуђе издаје налог заводу да осуђеног преда полицији, која га спроводи до стране државе.

5.4 Уступање или преузимање кривичног гоњења

Социјалистичка Федеративна Република Југославија је ратификовала Европску конвенцију о преносу поступака у кривичним стварима од 15. марта 1972. године.²⁹² Ради се о институту преузимања или уступања кривичног гоњења, код којег није реч о активној кривичноправној помоћи, већ о уступању кривичних списа страни држави или њиховом преузимању од ње, а ради кривичног гоњења за одређена кривична дела у која спада и међународни тероризам, односно поједини међународни кривични деликти из области безбедности ваздухопловства и тд. У теорији кривичног процесног права, истиче се да је уступање кривичног гоњења страни земљи, заправо одступање од начела легалитета, односно облигаторности кривичног гоњења, јер значи примену начела опортунитета или сврсисходности.²⁹³

Преузимање кривичног гоњења значи да страна држава уступа Србији кривично гоњење одређеног лица, у ком случају, наша држава преузима кривично гоњење. Код уступања кривичног гоњења, реч је о обрнутом процесу. Наиме, у том случају, страна држава, од Србије, пружа кривично гоњење одређеног лица.

²⁹² *Европска конвенција о преносу поступка у кривичним стварима* – Стразбур 15/03/1972, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/2001.

²⁹³ Види: Јекић З.: *Кривично ...*, op. cit., стр. 398.

Дакле, свако преузимање кривичног гоњења прати уступање кривичног гоњења, као и што свако уступање, прати преузимање кривичног гоњења.

Преузимање кривичног гоњења од стране Републике Србије. Надлежни јавни тужилац може, када су за то испуњени потребни законски услови, против осумњиченог или окривљеног, предузети кривично гоњење за кривично дело које спада у надлежност суда државе молиље. Приликом подношења замолнице за преузимање кривичног гоњења, уз њу се прилажу и кривични списи, у оригиналу или овереном препису.

До преузимања кривичног гоњења може доћи уколико је, поред општих претпоставки, испуњена једна од следеће две: 1) да лице има пребивалиште или боравиште у Републици Србији или 2) да лице у Републици Србији већ издржава казну затвора или се према њему већ извршава друга кривична санкција која се састоји у лишењу слободе.

Министарство надлежно за правосуђе доставља замолницу и кривичне списе надлежном државном органу, а то је: 1) јавни тужилац на чијем подручју лице за које се захтева преузимање кривичног гоњења има пребивалиште или боравиште, 2) јавни тужилац на чијем подручју лице издржава казну затвора или другу кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе, односно 3) јавни тужилац који учествује у кривичном поступку који се против лица води за исто или друго кривично дело. Уз то, министарство надлежном јавном тужиоцу доставља и мишљење о испуњености претпоставки о којима оно одлучује као орган управе, а то су: 1) да се захтев за пружање међународне правне помоћи не односи на политичко кривично дело или дело повезано са политичким кривичним делом, односно на кривично дело које се састоји искључиво у повреди војних дужности и 2) да пружање међународне правне помоћи не би повредило суверенитет, безбедност, јавни поредак или друге интересе од суштинског значаја за Републику Србију. Надлежни јавни тужилац може донети одлуку да преузме гоњење, али само под условом ако су испуњене опште претпоставке пружања међународне кривичноправне помоћи и претпоставке за преузимање кривичног гоњења.

Држава молила се, поводом захтева за преузимање кривичног гоњења, обавештава о одлуци надлежног јавног тужиоца, као и о правноснажној одлуци донетој у преузетом кривичном поступку. У случају да преузимање кривичног гоњења не буде прихваћено, страном држави ће се о томе доставити образложено обавештење, као и списи поднешени уз замолницу.

Преузети кривични поступак се спроводи према прописима Републике Србије, изузев примене одредбе о суђењу у одсуству. Процесна радња предузета према прописима државе молиље, изједначава се са процесном радњом предузетом према прописима Републике Србије, осим уколико то није противно основним начелима домаћег правног поретка и међународним стандардима о заштити људских права и основних слобода. Уз наведена ограничења, правило је и да кривична санкција у преузетом кривичном поступку не може бити строжа од кривичне санкције која се може изрећи према праву државе молиље.

У хитним случајевима, надлежни орган државе молиље, и пре но што поднесе замолницу за преузимање кривичног гоњења од стране наше земље, може поднети и захтев за притварање, који има следећи обавезан садржај: 1) податке потребне за утврђивање истоветности лица за које ће бити захтевано преузимање кривичног гоњења, 2) чињенични опис и правну квалификацију дела, 3) изјаву о постојању одлуке о покретању кривичног поступка, оптужнице, одлуке о притвору или пресуде, 4) изјаву да ће замолница бити поднета.

Расписана међународна потерница се, под условом узајамности, сматра захтевом.

Уступање кривичног гоњења страном држави. Замољеној држави се може уступити кривично гоњење одређеног лица, уколико су испуњене следеће опште претпоставке за пружање међународне правне помоћи: 1) да се захтев за пружање међународне правне помоћи не односи на политичко кривично дело или дело повезано са политичким кривичним делом, односно на кривично дело које се састоји искључиво у повреди војних дужности (осим када је реч о кривичном делу против међународног хуманитарног права које није застарело) и 2) да пружање међународне правне помоћи не би повредило суверенитет, безбедност, јавни поредак или друге интересе од суштинског значаја за Републику Србију, као и да

је, поред тога, испуњена једна од следеће две претпоставке: 1) да лице има пребивалиште или боравиште у замољеној држави или 2) да лице у замољеној држави издржава казну затвора или другу кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе.

Уколико је кривичним делом оштећена Република Србија, њен држављанин или правно лице које има седиште на њеној територији, приликом одлучивања о уступању кривичног гоњења, уз наведене опште и посебне претпоставке, посебно ће се ценити могућност обезбеђења имовинскоправног захтева и други интереси оштећеног.

Решење о покретању поступка о уступању кривичног гоњења, сходно процесном стадијуму у коме се то чини, доноси: 1) јавни тужилац, пре покретања кривичног поступка, 2) истражни судија,²⁹⁴ на предлог јавног тужиоца, до ступања оптужнице на правну снагу, 3) ванпретресно веће, по прибављеном мишљењу јавног тужиоца, до почетка главног претреса, или 4) претресно веће, по прибављеном мишљењу јавног тужиоца, до завршетка главног претреса.

Против решења које је донео јавни тужилац, осумњичени има право да, у року од три дана, изјави приговор непосредно вишем јавном тужиоцу, а против решења које је суд (у различитим функционалним облицима) донео, окривљени и јавни тужилац, такође у року од три дана, могу понети жалбу непосредно вишем суду.

Замолница и кривични списи достављају се замољеној држави са захтевом да у најкраћем року достави обавештење о својој одлуци. Међутим, уколико замољена држава ни у року од шест месеци од дана достављања замолнице, о својој одлуци не достави обавештење, домаћи правосуди орган наставља кривично гоњење, а што чини и у следеће три ситуације: 1) када замољена држава достави одлуку да не прихвата преузимање кривичног гоњења, 2) када замољена држава одустане од одлуке о преузимању кривичног гоњења и 3) ако домаћи правосудни орган одустане од уступања кривичног гоњења пре него што замољена држава достави одлуку о замолници.

²⁹⁴ Наместо израза „истражни судија“ требало би да стоји „судија за претходни поступак“, сходно ЗКП-у из 2011. год. Међутим, како је Закон о пружању међународне правне помоћи у кривичним стварима донешен 2009. год., дакле две године раније но поменути ЗКП, и како од доношења није претрпео ни једну измену, јасно је зашто наведени пропуст постоји. Наведени разлози свакако не правдају ову ситуацију, већ указују на потребу њеног отклањања.

Домаћи правосудни орган може, у хитним случајевима, замољеној држави поднети захтев за притварање пре подношења замолнице. Захтев, који се том приликом подноси, мора имати следеће елементе: 1) податке потребне за утврђивање истоветности лица за које ће бити захтевано уступање кривичног гоњења, 2) чињенични опис и правну квалификацију дела, 3) изјаву о постојању одлуке о покретању кривичног поступка, оптужнице, одлуке о притвору или пресуде, 4) изјаву да ће замолница бити поднета.

5.5 Издавање окривљених и осуђених лица иностраној држави - екстрадиција

Политичка кривична дела, нарочито она са елементима насиља, посматрано са аспекта међународних односа и права, обично се повезују са питањем њиховог посебног режима. Ово се првенствено чини у оквирима међународног кривичног права, где се износе разлози и за и против посебног режима, и то, како у теоријском, тако и у смислу практичне примене међународне сарадње у кривичним стварима, у најширем, али и најужем смислу који се тиче издавања окривљених и осуђених лица међународној судској организацији или иностраној држави.

У оквиру пружања међународне кривичноправне помоћи, најважнија делатност надлежног органа јесте издавање окривљених и осуђених лица. То је разлог зашто је ово питање, у међународним уговорима, а тиме и у Закону о међународној правној помоћи у кривичним стварима, врло темељно регулисано. Пре реализовања мог поступка издавања окривљених и осуђених лица, нека начелна питања морају бити решена. Реч је о правилима на основу којих се врши издавање.

Традиционално екстрадиционо право, настало крајем XIX века, имало је правило, по коме издавање или изручење (екстрадиција) за политички деликт није било могуће, односно, није било дозвољено. Први аспект оваквог приступа, била је чињеница да се приликом разматрања захтева за екстрадицију лица, морао анализирати целокупни друштвено-политички систем државе молиље. Други аспект, био је у томе што би екстрадиција неког лица које се у сопственој земљи

бори за демократско уређење, значило омогућавање кривичног гоњења или извршења већ изречене казне за дела којима се претпостављени учинилац, или осуђено лице, борио за напредне идеје, односно за добру и праведну ствар.

Међутим, дошло је до дефинисања политичког деликта и његових категорија, што је значајно изменило ствари. Тако, тзв. чиста политичка дела нису стварала проблеме, док то није био случај са релативним политичким деликтима (конексним и комплексним кривичним делима). Код комплексних кривичних дела, у која се убрајао само напад на шефа државе и чланове његове породице, постављено је питање оправданости екстрадиције учиноца таквог деликта. Проблем је превазиђен увођењем атентатске клаузуле у међународно право. Уз то се примењивала и „швајцарска формула“, сходно чијем критеријуму превалентности, односно претежног значења дела, је цењно да ли превладавају елементи политичког деликта или кривичног дела по општем кривичном праву.

Након Другог светског рата, услед бројних међународних терористичких аката, поново је постављено питање дефинисања политичких кривичних дела, одосно дефинисања деликата из области политичких кривичних дела, у односу на које забрана екстрадиције неће важити. Услед тога, међу бројним документима, донесена је и Европска конвенција о сузбијању тероризма. Она не садржи генералне клаузуле, већ путем енуеративног метода набраја кривична дела која се не сматрају чистим политичким кривичним делима или деликтима учињеним из политичких побуда. То су: кривична дела предвиђена Конвенцијом за сузбијање противправне отмице авиона (Хашка конвенција из 1970. год.); кривична дела обухваћена Конвенцијом о сузбијању противправних дела против сигурности цивилног ваздухопловства (Монтреалска конвенција из 1971. год.); тешка кривична дела, као напади на живот, телесни интегритет, односно личну слободу лица која имају право на међународну заштиту, укључујући и дипломатске заступнике; кривична дела отмице, узимања талаца и самовољног одузимања слободе (секвестрација); кривична дела са употребом бомби, граната, ракета, аутоматског оружја или поштанских пошиљки у смислу да то представља опасност. Поред тога, у другом члану је додата и група кривичних дела тешког насиља против живота,

телесног интегритета или слободе људи (општа формула), а такође и тешког напада на имовину ако тим радњама настане колективна (општа) опасност за људе.²⁹⁵

Из наведеног, произилазе и двоструки стандарди или мерила према политичким кривичним делима. Сви заинтересовани субјекти у овом поступку – државе, међународне институције, а тиме и медији, без разлике, имају двоструке аршине. „Позитивни“ извршиоци политичких деликата, приказују се као дисиденти, покрети отпора, борци за слободу, независност и сл. „Негативни“ су окарактерисани као криминалци, плаћеници, револвераши, терористи, па и комунисти.²⁹⁶ Сам медијски приступ, готово увек, представља „огледало“ ставова и политике одређених структура, углавном државних, које се јавности намеће. То може представљати значајан проблем приликом примене кривичног законика, односно кривичног, па и законодавства уопште, а нарочите импликације може имати на питање међународне правне помоћи у кривичним стварима.

5.5.1 Екстрадиција

Екстрадиција представља чин пружања међународне правне помоћи, у виду издавања учиниоца кривичног дела од стране једне земље другој, а у циљу суђења за учињено кривично дело или издржавања казне на коју је раније то лице осуђено правноснажном судском одлуком (пресудом). Овако се, заправо, обезбеђује примена територијалног принципа просторног важења кривичног закона, јер се учиниоци изручују држави у којој су учинили кривично дело, а ради суђења или извршења правноснажне судске одлуке. Разликујемо уговорну и законску екстрадицију.

Уговорна екстрадиција јесте пружање међународне кривичноправне помоћи између држава на основу уговора.²⁹⁷ То је најстарији вид екстрадиције. Он може имати форму: 1) формалног *уговора* о екстрадицији (билатерални уговор –

²⁹⁵ Бавцон Љ. и др.: *Казненоправна ...*, ор. cit., стр. 162-166.

²⁹⁶ Види: Исаковић З.: *Основи теорије политичке моћи у међународним односима*, Београд, 1998. год.

²⁹⁷ Ово представља најстарији вид екстрадиције.

закључује се између двеју земаља; регионални уговор – склапа се између више земаља конктетног региона или подручја и мултилатерални уговор – закључује се између већег броја држава које припадају различитим регионима, односно подручјима), или 2) декларације о реципроцитету – представља вид формалног *споразума* који обавезује државе да, за одређена кривична дела, врше изручења окривљених и осуђених лица. Декларација се закључује између оних земаља које немају, потписани и ратификовани, међусобни уговор којим се регулише питање екстрадиције, већ је њено вршење засновано на договору, што је заправо, неформални споразум. Везано за уговорну екстрадицију, надлежни државни орган, најпре, закључује уговор, након чега га, највише представничко тело, ратификује, што је разлог зашто тај уговор добија карактер специјалног закона. Поред наведеног, његова битна одлика јесте дефинисање кривичних дела у односу на које је екстрадиција дозвољена, а што се може учинити: енумерацијом (набрајањем кривичних дела према којима изручење није искључено), елиминацијом (набрајањем кривичних дела у односу на које се екстрадиција неће вршити) или генералном клаузулом (сходно конкретно одређеној врсти и мери санкције, изводи се закључак о конкретним кривичним делима обухваћеним екстрадицијом).

Законска екстрадиција представља издавање окривљених и осуђених лица на основу уставних и законских одредби конкретне државе, тј. земље која је врши. Законска екстрадиција најчешће почива на следећим принципима:²⁹⁸

- са њене територије нема могућности екстрадиције нити транзита домаћих држављана;
- може се вршити само за кривична дела у односу на које је то законом или уговором дозвољено;
- према кривичним делима која нису кажњива и по домаћем закону, екстрадиција није дозвољена, а у циљу елиминисања могућности двоструког кажњавања;

²⁹⁸ Јовашевић Д.: *Лексикон ...*, оп. cit., стр. 80.

- за политичка, војна, пореска (фискална) кривична дела, кривична дела учињена путем штампе и других средстава јавног информисања, екстрадиција није дозвољена;
- могућа је само у односу на кривична дела учињена изван територије државе која, окривљено или осуђено лице, изручује;
- уколико окривљено лице буде екстрадирано, може му бити суђено искључиво за дело за које је изручење и тражено, при чему не може бити изручено и ни трећој држави ради суђења за кривично дело учињено пре одобравања екстрадиције (тзв. специјалитет екстрадиције);
- није ју могуће извршити уколико је наступила апсолутна застарелост кривичног гоњења или извршења казне;
- у ситуацији када због више кривичних дела, изручење лица тражи више држава, оно се најпре одобрава држави чији је то лице држављанин, а у случају да та држава захтев није поднела, изручење ће бити одобрено држави на чијем подручју је кривично дело извршено, или држави која је захтев поднела прва или земљи у којој је учињено најтеже кривично дело.

Прикривена екстрадиција. Поред екстрадиције у класичном смислу, тј. уговорне и законске, постоје и инструменти који земљи пребивалишта омогућавају да се ослободи присуства непожељних држављана страних држава, апатрида, а у неким ситуацијама, и својих држављана. Реч је, заправо, о начину на који се држава пребивалишта, на свом подручју, ослобађа присуства било којег лица које је на територији стране државе учинило кривично дело. У циљу реализовања овог циља, прибегава се некој од следећих мера: протеривање странаца, ускраћивање визе (визни режим), ускраћивање боравишне дозволе, отказивање гостопримства, депортација, реадмисија, протеривање сопствених држављана, предаја окривљених за тешка кршења међународног хуманитарног права и сл.²⁹⁹ Позитивно право Републике Србије, тј. законодавство које је засновано на њему, такође, предвиђа инструменте, чијом се применом спроводи прикривена екстрадиција. То су: мера безбедности протеривање странца из земље, удаљење странца са територије

²⁹⁹ Бејатовић С.: *Међународна ...*, op. cit., стр. 106-109.

Републике Србије, одређене мере према Закону о странцима,³⁰⁰ као и мере према сопственим држављанима сходно Закону о сарадњи са међународним трибуналом за бившу Југославију.³⁰¹

Из изложеног је јасно да међународно право нема развијен свеобухватан систем правила која би на релативно прецизан начин дефинисала све облике јурисдикције, који би државама и другим међународним субјектима стајали на располагању.

Екстрадиција у међународним уговорима (конвенцијама). У циљу установљења односа између: политички мотивисаног кривичног дела, политичког деликта и екстрадиције (међународне кривичноправне помоћи), илустративно ћемо приказати начин регулисања екстрадиције у неким од антитерористичких конвенција.

Са Токијском конвенцијом,³⁰² отпочиње доношење правила за сузбијање незаконите отмице ваздухоплова. Али, тиме отмица ваздухоплова још увек није била дефинисана као несумњиво кривично дело, јер држава последње дестинације ваздухоплова није имала обавезу да учиниоца изручи или процесуира, зато што ова конвенција не садржи клаузулу *aut dedare aut iudicare* (изручи или суди). Тако је поменута обавеза представљала једнострану одлуку земље у којој је спуштен ваздухоплов, а која је зависила од претходног споразума са заинтересованом државом да отмичара процесуира. Међутим, рапидан раст броја отмица

³⁰⁰ Закон о странцима, „Службени гласник РС“, бр. 97/2008.

³⁰¹ Закон о сарадњи Србије и Црне Горе са међународним трибуналом за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године, „Сл. лист СРЈ“, бр. 18/2002. и „Сл. лист СЦГ“, бр. 16/2003.

Потребно је направити разграничење између издавања лица Сталном Међународном кривичном суду, насталом потписивањем мултилатералног међународног уговора (Римски статут), услед чега се, према Шкулићу (види: Шкулић М.: *Кривично...*, ор. cit., стр. 505), тај суд може сматрати не само међународним правосудним органом, већ и судом свих држава потписница Римског статута, односно држава које су га ратификовале, чиме је он, истовремено, и нека врста домаћег суда. Међутим, предаја окривљених *ad hoc* међународним кривичним трибунаlima (за Републику Србију је од нарочите важности тзв. Хашки трибунал), не може представљати екстрадицију, већ један особен вид предаје лица која су оптужена пред тим трибуналом.

³⁰² Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft – Tokyo 14/09/1963.

ваздухоплова, иницирао је доношење новог међународног акта, јер се овај показао неадекватним одговором на поменуте деликте.

Хашка конвенција³⁰³ је отмицу ваздухоплова дефинисала као јасно кривично дело, на тај начин што је у свом првом члану такво понашање окарактерисала као кривични деликт, а у оквиру другог члана обавезала државе уговорнице да ово кривично дело унесу у национално кривично законодавство. Даље, међу њеним одредбама, уврштена је и клаузула *aut dedare aut iudicare* (изручи или суди). Међутим, ни овом конвенцијом није решено питање односа отмице ваздухоплова и политичког кривичног дела, већ је оно остало у надлежности екстрадиционог права државе уговорнице, чиме је она могла спречити екстрадицију политичких криваца или сопствених држављана, јер је у погледу процесуирања деликата из конвенције, сходно њеном 7. члану, доносила одлуку на исти начин као и у случају обичног криминалитета.

Европска конвенција о екстрадицији,³⁰⁴ у чл. 3. ст. 1. прописује да се „издавање неће одобрити за дела која су према оцени замољене стране, политичка кривична дела или дела повезана са таквим кривичним делом“. Али, од наведеног је у трећем ставу истог члана учињен изузетак, сходно коме, када се ради о примени ове конвенције, атентат на шефа државе или неког члана његове породице, неће бити сматран политичким кривичним делом. Реч је о тзв. „атентатској клаузули“, која представља један од покушаја, првих, разграничења терористичког акта од политичког кривичног дела. Даље, 4. ставом истог члана прописано је да његова примена не задире у обавезе које су стране преузеле или ће преузети на основу друге конвенције мултилатералног карактера. Ово представља могућност примене екстрадиције и у односу на терористичке конвенције.

Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма из 1999. године,³⁰⁵ у чл. 14. предвиђа да ниједно, од у њеном другом члану побројаних кривичних дела, за сврхе екстрадиције или узајамне правне помоћи, неће бити

³⁰³ *Convention for the Unlawful Seizure of Aircraft* – Hague 16/12/1970, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 33/72.

³⁰⁴ *Европска конвенција о екстрадицији* – Стразбур 13/12/1957, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/2001.

³⁰⁵ *Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма* – Њујорк 09/12/1999, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 7/2002.

сматрано политичким кривичним делом или кривичним делом повезаним са политичким кривичним делом или кривичним делом изазваним политичким мотивима. У складу са тим, захтев за екстрадицију или узајамну правну помоћ, који за предмет има такво кривично дело, неће и не може бити одбијен искључиво на основу тога што се односи на политичко кривично дело или кривично дело повезано са политичким кривичним делом или кривично дело узроковано политичким мотивима.³⁰⁶ Али, чл. 15. ове конвенције предвиђа да се ништа у њој неће тумачити тако да намеће обавезу изручења или пружања узајамне правне помоћи, ако замољена држава има основа да верује да је захтев поднет ради кривичног гоњења или кажњавања лица због његове расне, верске, националне, етничке припадности или политичког убеђења или да ће испуњење захтева, из неких других разлога, причинити штету том лицу.

Међународна конвенција о спречавању терористичких напада бомбама,³⁰⁷ у оквиру чл. 11. предвиђа да ниједно, од у њеном другом члану побројаних кривичних дела, неће, за сврхе издавања или узајамне правне помоћи, бити сматрано политичким кривичним делом или кривичним делом повезаним са политичким кривичним делом или кривичним делом учињеним из политичких побуда, сходно чему, захтев за издавање или узајамну правну помоћ који се тиче кривичног дела овакве природе, не може бити одбијен само зато што се односи на политичко кривично дело или кривично дело повезано са политичким кривичним делом или кривично дело учињено из политичких побуда. Као и наведене конвенције, и ова Конвенција у чл. 12, у односу на питање екстрадиције, садржи идентично ограничење.

5.5.2 Екстрадиција у Законику о кривичном поступку

5.5.2.1 Изручење окривљеног или осуђеног лица

³⁰⁶ Јанковић С.: *Међународне ...*, op. cit., стр. 57.

³⁰⁷ *International Convention for the Suppression of terrorist Bombings* – Њујорк 12/01/1997, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, број 12/02.

Изручење окривљеног или осуђеног страном држави, дозвољава се зарад остварења једног од следећа два циља: 1) ради вођења кривичног поступка за кривично дело за које се према закону Републике Србије и закону државе молиље може изрећи казна затвора од годину дана или тежа казна или 2) ради извршења кривичне санкције коју је суд државе молиље изрекао за кривично дело, а у питању је кривично дело за које се, и према закону Србије, и према закону државе молиље, може изрећи казна затвора од годину дана или тежа казна, а осуђеном је у конкретном случају изречена казна од најмање четири месеца затвора.

Поред наведеног, екстрација је могућа и зарад истовременог вођења кривичног поступка према лицу чије се изручење захтева и извршења њему већ изречене казне.

Уколико је замолницом обухваћено више кривичних дела, од којих нека не испуњавају услове неопходне за екстрадицију, изручење може бити дозвољено и у односу на та кривична дела. Дакле, довољно је да макар једно кривично дело, у односу на које се изручење захтева, испуњава за то потребне услове.

Поред општих претпоставки за пружање међународне правне помоћи у кривичним стварима, за реализовање захтева за изручење, потребно је да буду испуњени још и следећи услови: 1) да лице чије се изручење захтева није држављанин Републике Србије, 2) да дело поводом кога се изручење захтева није извршено на територији Републике Србије, против ње или њеног држављанина, 3) да се против истог лица у Републици Србији не води кривични поступак због кривичног дела поводом којег се изручење захтева, 4) да по домаћем закону постоје услови за понављање кривичног поступка за кривично дело поводом којег се захтева изручење лица против којег је правноснажно окончан поступак пред домаћим судом, 5) да је утврђена истоветност лица чије се изручење захтева, 6) да има довољно доказа за основану сумњу, односно да постоји правноснажна судска одлука да је лице чије се изручење тражи учинило кривично дело поводом којег се захтева изручење, 7) да држава молиља да гаранције да ће у случају осуде у одсуству поступак бити поновљен у присуству изрученог лица и 8) да држава

молиља да гаранције да смртна казна која је прописана за кривично дело поводом којег се захтева изручење неће бити изречена, односно извршена.

Ако изручење буде дозвољено, изручено лице није дозвољено: 1) кривично гонити, 2) подврћи извршењу кривичне санкције или 3) изручити трећој држави због кривичног дела учињеног пре изручења, осим уколико и оно није предмет изручења. Наиме, ради се о забрани својеврсног „прекорачења“ кривичног гоњења екстрадираног лица и забрани ре(екстрадиције) трећој држави. Међутим, наведене забране неће важити ако: 1) се изручено лице изричито одрекло гаранције кривичног гоњења, неизвршавања кривичне санкције или реекстрадиције у односу на кривично дело које није предмет екстрадиције и које је извршено пре изручења или 2) изручено лице, иако је за то имало могућности, није напустило територију државе којој је изручено у року од 45 дана од дана условног отпуста или извршене кривичне санкције, или ако се вратило на територију те државе.

Уз замолницу којом се тражи изручење, прилаже се следећа документација: 1) средства за утврђивање истоветности окривљеног или осуђеног (тачан опис, фотографија, отисци прстију и сл.), 2) уверење или други подаци о држављанству окривљеног или осуђеног, 3) одлука о покретању кривичног поступка, оптужница, одлука о притвору или пресуда и 4) навођење доказа о постојању основане сумње.

Постоји објективна могућност да дође до стицаја екстрадиционих захтева. То се дешава када више држава молиља, истовремено поднесе замолнице за изручење истог лица због истог или различитих кривичних дела. У том случају, одлука о изручењу се доноси узимањем у обзир околности конкретног случаја, а нарочито: 1) територије на којој је учињено кривично дело, 2) тежине кривичног дела, 3) редоследа подношења захтева за изручење, 4) држављанства лица чије се изручење тражи и 5) могућности изручења трећој држави. Донешена одлука о изручењу, када је више држава истовремено поднело замолнице, мора бити образложена. То се нарочито односи на објашњење зашто је дата предност конкретном екстрадиционом захтеву.

Сам поступак изручења, подељен је у две фазе: 1) поступак који спроводи суд (тиче се предузимања одређених процесних радњи, и испитивања да ли су

испуњене претпоставке за изручење и доношење одлуке о томе) и 2) поступак који реализује орган управе. Он, након што суд утврди да су претпоставке за изручење испуњене, одлучује о екстрадиционом захтеву.

Судски поступак се прво одвија пред судијом за претходни поступак,³⁰⁸ када одређене радње може вршити и полиција, а након тога, пред ванрасправним већем, док се поступак пред управним органом одвија пред министром надлежним за правосуђе.

У оквиру поступка изручења, улога суда се исцрпљује кроз два функционална облика кривичног суда: 1) судија за претходни поступак и ванрасправно веће.

Поступак пред судијом за претходни поступак. Министарство надлежно за правосуђе доставља замолницу суду на чијем подручју борави, или се затекне, лице чије изручење се захтева. У случају да то место није познато, полиција утврђује где се лице чије се изручење захтева налази. Ако замолница садржи све обавезне законске елементе, и ако је праћена потребном документацијом, судија за претходни поступак издаје наредбу за довођење лица чије се изручење захтева. Наредбу извршава полиција која, то лице, одмах спроводи судији за претходни поступак.

На захтев државе молиље, судија за претходни поступак може да нареди претресање лица чије се изручење захтева, као и просторија у којима то лице борави. Предмети кривичног дела који буду пронађени приликом претресања и имовинска корист прибављена кривичним делом, привремено се одузимају. Привремено одузимање предмета траје до доношења одлуке о притвору или другој мери за обезбеђење присуства лица чија се екстрадиција захтева, али најдуже 48 сати од његовог привођења.

³⁰⁸ Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима, говори о истражном судији. Јасно је, како смо већ истакли, да овај закон није усаглашен са новим, односно актуелним Закоником о кривичном поступку, који уводи институт јавно-тужилачке истраге, чиме истражни судија као вид судске институционалне надлежности, у нашем кривичном поступку, више не постоји. Зато треба сматрати да функције које су у Закону о међународној правној помоћи поверене истражном судији, а док се он не усклади са важећим ЗКП-ом (што је, имајући у виду када је ЗКП донесен, већ требало учинити), врши судија за претходни поступак.

Уколико се ради о предметима који се према закону Републике Србије обавезно одузимају, судија за претходни поступак их привремено може предати држави молиљи, али уз услов да, у року који он одреди, буду враћени. Ако изручење буде дозвољено, предмети и имовинска корист који су привремено одузети, предају се држави молиљи.

Након што установи истоветност лица чије се изручење захтева, судија за претходни поступак га обавештава о разлогу довођења, доказима на основу којих се екстрадиција захтева и поучава га о правима: 1) да није дужно ништа да изјави, 2) да може да узме браниоца, 3) да бранилац присуствује његовом саслушању и 4) да може дати сагласност да буде изручено по поједностављеном поступку. У случају да се лице чије се изручење захтева одрекне права на браниоца или ако га не обезбеди у року од 24 сата од када је поучено о том праву, биће му постављен бранилац по службеној дужности. О довођењу овог лица, судија за претходни поступак обавештава јавног тужиоца.

Судија за претходни поступак, лице чије се изручење захтева саслушава о свим околностима битним за утврђивање постојања претпоставки за изручење, а нарочито о личним приликама, држављанству, односу према држави молиљи и захтеву за изручење. Саслушању, о коме се саставља записник, присуствују јавни тужилац и бранилац, који лицу могу постављати питања.

Након саслушања, судија за претходни поступак може, дакле не мора (што значи да је реч о мери факултативног карактера), одредити притвор, под условом да: 1) постоје околности које указују да ће се лице чије се изручење захтева сакрити или побећи у циљу ометања поступка одлучивања о замолници или спровођења изручења или 2) постоје околности које указују да ће лице чије се изручење захтева ометати прикупљање доказа у поступку изручења или у кривичном поступку пред судом државе молиље.

Притвор може трајати најдуже до извршења одлуке о изручењу, али не дуже од годину дана од дана притварања лица чије изручење се захтева. Суд је обавезан да, по истеку свака два месеца о правноснажности решења о одређивању притвора, по службеној дужности испитује да ли постоје разлози за продужење или укидање притвора. Судија за претходни поступак може, када то оправдавају посебни

разлози, уместо притвора одредити другу меру за обезбеђење присуства лица чије се изручење захтева.

Судија за претходни поступак предузима одговарајуће радње ради утврђивања да ли постоје претпоставке за изручење, односно за предају предмета који су претходно привремено одузети. У ситуацији када држава молиља не достави гаранције да ће се у односу на окривљеног, односно осуђеног у одсуству, након спроведене екстрадиције, поновити поступак, односно да неће бити спроведена или извршена смртна казна, под условом да она у казненом систему државе молиље постоји и да је предвиђена за кривично дело које је предмет изручења, судија за претходни поступак ће од државе молиље затражити да такве гаранције достави у року не дужем од 30 дана. Након спровођења наведених радњи, судија за претходни поступак доставља списе ванрасправном већу.

Ако се против лица чије се изручење захтева, пред домаћим судом за исто или друго кривично дело, води кривични поступак или се оно налази на издржавању казне затвора, односно уколико се према њему извршава друга кривична санкција која се састоји у лишењу слободе, судија за претходни поступак у списима, о томе, саставља белешку.

Надлежни орган државе молиље, у хитним случајевима, захтев за притварање може поднети и пре подношења замолнице. Неопходно је да тај захтев има следећу садржину: 1) податке нужне за утврђивање истоветности лица чије ће изручење бити затражено, 2) чињенични опис и правну квалификацију дела, 3) изјаву надлежног органа државе молиље о постојању судске одлуке или оптужног акта на темељу којег се захтева изручење и 4) изјаву да ће замолница бити поднета. Захтев овакве природе, домаћем правосудном органу или полицији, подноси се: 1) непосредно, преко министарства надлежног за правосуђе или 3) преко Међународне организације криминалистичке полиције (ИНТЕРПОЛ). Расписана међународна потерница се, под условом узајамности, сматра захтевом за притварање пре него што екстрадициона замолница буде поднешена.

Полиција лишава слободе лице на које се односи захтев за притварање пре подношења екстрадиционе замолнице и одмах га спроводи судији за претходни поступак. Након што установи истоветност доведеног лица, судија за претходни

поступак га обавештава о разлогу довођења и поучава га о правима која има, а која су истоветна правима која и иначе, поседује лице у односу на које се захтева изручење. Овом лицу се, по службеној дужности, поставља бранилац, а из истих разлога из којих се то и у екстрадиционом поступку чини.

После саслушања доведеног лица, судија за претходни поступак му може одредити притвор. Решење о одређивању притвора и поуку о року за подношење замолнице, судија за претходни поступак, без одлагања, доставља надлежном органу државе молиље и о томе обавештава јавног тужиоца. Уколико је достава извршена непосредно или преко Међународне организације криминалистичке полиције (ИНТЕРПОЛ), обавештава се и министарство надлежно за правосуђе. Судија за претходни поступак укида притвор: 1) ако надлежни орган државе молиље, у року од 18 дана од дана притварања, не поднесе замолницу или 2) ако престану разлози услед којих је одређен притвор. Међутим, судија за претходни поступак може да, на захтев надлежног органа државе молиље, продужи рок за подношење екстрадиционе замолнице највише до 40 дана од дана притварања. Када екстрадициона замолница не буде поднешена у прописаном, односно одређеном року, лице је могуће поново притворити само када се ради о разлозима за одређивање притвора у класичном екстрадиционом поступку.

Поступак пред ванпретресним већем. После разматрања списка, ванрасправно веће доноси решење: 1) о одбијању изручења или 2) о испуњености претпоставки за изручење.

Уколико ванпретресно веће утврди да нису испуњене претпоставке које морају постојати да би се екстрадиција дозволила (претпоставке за пружање међународне правне помоћи у кривичним стварима и претпоставке за изручење), донеће решење којим одбија изручење и, без одлагања, ће га доставити непосредно вишем суду, који ће га, након саслушања јавног тужиоца и браниоца лица чије се изручење захтева, потврдити, укинути или преиначити. Правноснажно решење о одбијању изручења доставља се министру надлежном за правосуђе. Он о томе и обавештава државу молиљу.

Када установи да су претпоставке за изручење испуњене, ванрасправно веће доноси решење којим то потврђује. У питању је документ декларативног карактера, којим се изручење не дозвољава, већ се само констатује да потребни законски услови за екстрадицију постоје, о којој, на основу тог решења, коначно одлучује министар правде.

Против решења ванрасправног већа, жалба је дозвољена. Она се, у року од три дана од дана његовог пријема, доставља непосредно вишем суду који, после саслушања јавног тужиоца, лица чије се изручење захтева и његовог браниоца, може потврдити, укинути или преиначити решење против којег је поднета жалба.

Лице чије се изручење захтева, може бити изручено и по поједностављеном поступку, за шта неопходан услов, односно *condicio sine sine qua non* представља његов пристанак. Наиме, уколико се лице чије се изручење тражи сагласи са тим да да буде изручено по поједностављеном поступку, судија за претходни поступак га упознаје са последицама такве изјаве и пита да ли ју је дао добровољно, о чему се саставља записник. Треба истаћи да се једном дата сагласност, не може опозвати.

Поменути записник, као и остале списе, судија за претходни поступак одмах доставља ванпретресном већу, које доноси решење о испуњености претпоставки за изручење. Против тог решења, жалба није дозвољена. Оно се, без одлагања, доставља министру надлежном за правосуђе.

Поступак пред министром надлежним за правосуђе. До овог поступка долази само ако је ванрасправно веће донело решење о испуњености претпоставки за изручење. Тако, правноснажно решење о испуњености претпоставки за изручење се, са списима, доставља министру надлежном за правосуђе, који након тога доноси решење којим се изручење дозвољава или недозвољава. Оно се, након тога, доставља: 1) надлежном суду, 2) лицу чије изручење је захтевано, 3) министру надлежном за унутрашње послове и 4) држави молиљи.

Решење којим се изручење дозвољава доноси се када су за то испуњене све законске претпоставке. Међутим, то решење може имати и условни карактер, јер се оно додатно може условљавати од стране министра, у смислу да изручено лице: 1) не може да буде кривично гоњено, 2) подвргнуто извршењу кривичне санкције или

3) изручено трећој држави за кривично дело извршено пре изручења, а које није предмет изручења. Међутим, ови услови неће бити постављени, уколико се изручено лице, наведених гаранција изричито одрекло. Поред изнетог, министар може поставити и неке друге услове, у односу на које изручено лице не може утицати.

У случају да нису испуњене опште претпоставке пружања међународне кривичноправне помоћи чије је утврђивање у надлежности министра надлежног за правосуђе, доноси се решење којим се изручење не дозвољава. Реч је о следећим претпоставкама: 1) изручење се захтева у односу на политичко кривично дело или дело повезано с политичким кривичним делом, односно у односу на кривично дело које се искључиво састоји у повреди војних дужности (с тим, што се екстрадиција, изузетно, дозвољава поводом кривичног дела против међународног хуманитарног права за које не заступа застарелост) и 2) екстрадиција би повредила суверенитет, безбедност, јавни поредак или друге интересе од суштинског значаја за Републику Србију. Поред ове две наведене претпоставке, решење којим се изручење не дозвољава, доноси се и уколико у поступку суђења у одсуству лицу чије се изручење захтева, гаранције правичног суђења нису биле остварене.

Извршење решења којим се дозвољава изручење, министар надлежан за правосуђе може одложити: 1) док не буде правноснажно окончан кривични поступак пред домаћим судом који се против лица чије је изручење дозвољено води за друго кривично дело, односно 2) док лице чије изручење је дозвољено не издржи казну затвора или другу кривичну санкцију која се састоји у лишењу слободе.

У случају када дође до одлагања изручења, министар надлежан за правосуђе, држави молиљи може дозволити привремено изручење, ако су испуњени следећи услови: 1) поступку који се пред домаћим судом води, то не би шкодило и 2) држава молиља пружи гаранције да ће привремено изручено лице бити притворено и да ће га на захтев министра надлежног за правосуђе вратити у Републику Србију.

Правило је, законом постављено, да домаћи суд приликом изрицања казне затвора урачунава време које је привремено изручено лице провело у притвору у држави молиљи, односно неиздржани део казне се за толико умањује. Може се догодити и, да узимајући у обзир те околности, министар надлежан за правосуђе одлучи да не захтева враћање привремено изрученог лица.

Решење којим се изручење дозвољава, извршава министарство надлежно за унутрашње послове. Наиме, оно, са надлежним органом државе молиље, договара место, време и начин предаје окривљеног или осуђеног. Предаја се врши у року од 30 дана од дана доношења решења којим се изручење дозвољава.

У случају да држава молиља без оправданог разлога не преузме окривљеног или осуђеног договореног дана, он се пушта на слободу. Међутим, на образложен захтев државе молиље, може бити одређен други датум предаје.

Изручење окривљеног или осуђеног Републици Србији. На основу захтева надлежног суда, министарство надлежно за правосуђе може захтевати изручење одређеног лица: 1) ако се против лица води кривични поступак пред домаћим судом или му је домаћи суд превноснажном одлуком изрекао кривичну санкцију и 2) уколико се лице налази у страној држави. Уз замолницу за екстрадицију, прилаже се истоврсна документација, неопходна и када изручење захтева наша држава.

Ако лице чије је изручење тражено, буде екстрадирано, против њега може бити покренут кривични поступак, односно извршена кривична санкција само у односу на оно кривично дело за које је одобрено изручење, сем ако: 1) се лице тог права одрекло и 2) страна држава такав услов није поставила.

Када страна држава одобри изручење уз одређене услове који се тичу врсте или висине кривичне санкције која се може изрећи односно извршити, домаћи суд је, приликом изрицања кривичне санкције, везан тим условима, а ако је реч о извршењу већ изречене кривичне санкције, домаћи суд који је судио у првом степену

преиначује одлуку о кривичној санкцији у складу са постављеним захтевима, под условом да су они сагласни нашим прописима у овој материји. Уколико је изручено лице у страној држави било притворено због кривичног дела ради кога је изручено, време које је провело у притвору, биће урачунато у кривичну санкцију која се састоји у лишњу слободе.

Спровођење преко територије Републике Србије ради екстрадиције трећој држави. Када страна држава захтева изручење окривљеног или осуђеног лица од стране друге стране државе, а изручено лице се има спровести преко територије Републике Србије, министар надлежан за правосуђе, страној држави која је захтевала спровођење, може одобрити спровођење лица ако су испуњене опште претпоставке за пружање међународне правне помоћи у кривичним стварима, као и претпоставке за изручење. Уз замолницу којом се захтева „транзит“ преко подручја наше државе, прилаже се истоверсна документација која је потребна и када се захтева изручење. Трошкове, који настану спровођењем преко територије Републике Србије, сноси држава молиља.

Овде није реч о екстрадицији, већ о једном облику објективне међународне помоћи и сарадње. Она се врши, имајући у виду, с једне стране, општа правила солидарности и узајамног поверења међу државама а, с друге стране, кривично дело због којег се лице екстрадира и његово држављанство. Наведено представља разумна ограничења.³⁰⁹

³⁰⁹ Види: Шкулић М.: *Кривично ...*, op. cit., стр. 513.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду је дата анализа политичких кривичних дела, која је започета представљањем групе кривичних дела чији је објекат заштите уставно уређење и безбедност Републике Србије, а настављена разматрањем појединих кривичних дела која, и ако уврштена у главе чији примарни објекат заштите није уставно уређење и безбедност државе, за последицу могу имати импликације од не малог значаја за друштвену заједницу. Зато смо у политичка кривична дела, у ширем смислу, уврстили, поред деликата против уставног уређења и безбедности земље, а што представља политичка кривична дела у ужем смислу, и: тероризам (чл. 391. КЗ), јавно подстицање на извршење терористичких дела (391а КЗ), врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (чл. 391б КЗ), употреба смртоносне направе (чл. 391в КЗ), уништење и оштећење нуклеарног објекта (чл. 391г КЗ), угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392. КЗ), финансирање тероризма (чл. 393. КЗ), терористичко удруживање (чл. 393а КЗ), из групе деликата против човечности и других добара заштићених међународним правом; угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292. КЗ), отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293. КЗ), и пиратство (чл. 294. КЗ), из групе деликата против безбедности јавног саобраћаја; неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама (чл. 287. КЗ), из групе деликата против опште сигурности људи и имовине; и рачунарска саботажа, прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300 КЗ РС), рачунарска превара (чл. 301. КЗ РС), неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ РС), из групе деликата против безбедности рачунарских података.

Политичка кривична дела су разматрана од периода њиховог историјског појављивања везаног за настанак државе и државног апарата, преко упоредноправног приказа у домаћем и страном законодавству – од његових почетних па до најновијих законских решења. Потом је извршена дескриптивна анализа постојеће научне грађе позитивног законодавства кроз елементе и институте ових кривичних дела, разматрајући и дајући како теоријску, тако и практичну обраду свих деликата из групе политичких кривичних дела у нашем законодавству. У раду је извршена класификација политичких деликата према критеријумима који су одређени и дефинисани у складу са законским решењима. Након тога, истраживани су кривичнопроцесни аспекти борбе против политичких кривичних дела, односно угрожавања и повреде уставног уређења и безбедности државе, у оквиру чега су анализиране посебне доказне радње (компаративним поређењем решења из Законика о кривичном поступку из 2001. године и Законика из 2011); приказане надлежности државних органа овлашћених за спровођење посебних доказних радњи и, од стране Заштитника грађана, у осмогодишњем периоду, представљена оцена рада органа формалне социјалне контроле; размотрене одговорности овлашћених службених лица за незакониту примену посебних доказних радњи. Поред тога, представљени су институти, али и поступци међународне кривичноправне помоћи, уз посебан осврт на једну од најзначајнијих радњи у овој области, екстрадицију.

У складу са циљевима истраживања – како научним тако и друштвеним – а на основу дате анализе истраживања, дошло се до закључка који оправдава почетну претпоставку да је начин на који је наше законодавство регулисало политичка кривична дела одговарајући, да је усклађен са потребама праксе судова и да се у овом моменту не намеће евентуална потреба за инкриминисањем нових облика овог кривичног дела у смислу нових законских решења.

Како се у овом истраживању кренуло од хипотеза, односно претпоставки које су се у току научног рада доказиване, то ћемо навести резултате до којих се у истраживању дошло.

Генерална, општа хипотеза од које се у овом истраживању кренуло – да су политичка кривична дела адекватна препрека угрожавању уставног уређења и

безбедности Републике Србије, односно да је начин на који наше кривично законодавство регулише политичка кривична дела одговарајући и усклађен са безбедносним потребама – доказана је, што се потврдило анализом и проучавањем статистичких евиденција у области правосуђа и примера из праксе судова.

У вези са посебним хипотезама које су постављене и провераване у току научног рада, можемо такође рећи да су у овом истраживању доказане. Прва посебна хипотеза полази са становишта да политичка кривична дела обликују и одређују границе понашања владајуће структуре и читавог друштвеног система, док се друга хипотеза односила на другу страну овог питања, а то је да политичка кривична дела обликују и одређују понашања свих припадника друштва. Након изучавања у оквиру ове прве посебне хипотезе закључено је да носиоци власти, и читав друштвени систем, бескомпромисним кажњавањем³¹⁰ оних понашања припадника друштва, која су инкриминисана као политичка кривична дела, штите уставно уређење и безбедност Републике Србије. С друге стране, држави је, поменути инкриминацијама ограничено право задирања у основна људска права, чиме је одређен и оквир њених ингеренција када се ради о питању кривичноправне заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије.

С тога, аргумената, бар не уверљивих, за искључење заштите уставног уређења и безбедности државе из кривичног права, и као гране позитивног права, али и науке, мишљења смо да нема. Напротив, теорија кривичног права би се, имајући у виду значај објекта заштите ове групе деликата, а у вези са тим и потребу уважавања оних основних начела која су проглашена као признато међународно право, овим подручјем морала далеко више бавити. Ово представља готово искључив начин да се у мирнодопском периоду, коме се, бар декларативно, константно тежи, обузда настојање за увођењем посебног и споредног (кривичног) законодавства, на који начин би се обезбедио простор за деловање непосредне политичке репресије, а који би био лишен основних начела и норми кривичног права намењених заштити људских права и слобода.

³¹⁰ На значај безизузетне примењивости санкција указивао је још 1764. године Чезаре Бекарија у свом делу *О злочинима и казнама*, истичући да „један од најсигурнијих начина да се спрече злочини, није увођење окрутнијих казни, већ њихова неизбежност“ – цит. према Игњатовић Ђ.: *Теорије у криминологији*, Београд, 2009. год., стр. 20-21. У вековима који су уследили, ова констатација се показала тачном.

Наше изучавање проблема заштите уставног уређења и безбедности државе са аспекта политичких инкриминација, у оквиру друге посебне хипотезе, резултирало је закључком да је слобода појединца, у циљу заштите уставног уређења и безбедности државе, омеђена и опредељена, између осталог, и политичким инкриминацијама. Наиме, прибегавање понашањима која су одређена као политичка кривична дела, готово да је искључено јер, супротно води ризику, готово извесног, кривичног кажњавања.

У односу на трећу посебну хипотезу у раду смо дошли до закључка да се, посматрано са становишта владајуће структуре, извршиоци политичких кривичних дела означавају као „позитивни“ извршиоци, односно дисиденти, покрети отпора, борци за слободу и независност и сл., или као „негативни“ извршиоци који се заправо називају: криминалцима, терористима, плаћеницима, револверашима, комунистима, а све у зависности од тога, да ли учинилац конкретног политичког деликта поступа у корист или против интереса актуелне власти.

На крају, четврта посебна хипотеза је, у овом научном истраживању, такође потврђена, јер је зона кажњивости, оправдано, знатно сужена, чиме је оптимално уподобљена са садашњим нивоом развоја, а тиме и тренутним потребама државе, односно одговара, с једне стране, концепту заштите основних људских права, а са друге, питању заштите уставног уређења и безбедности државе кривичним правом као крајњим средством у одбрани друштва. Наиме, у посматраном периоду, од краја Другог светског рата до данас, дошли смо до закључка да су се политичким инкриминацијама дуго сматрале све радње чијим се предузимањем група на власти сматрала угроженом. Ово се нарочито односило на дела против „народа и државе“, тј. првобитно деликте против „опстанка државе“, а значајно касније, кривична дела против „уставног уређења и безбедности“ земље, односно политичка кривична дела у ужем смислу. Међутим, касније је заузет став да је угрожавање уставног уређења и безбедности земље кажњиво само ако се врши противправним насилним актима. Тако, Кривични законик Републике Србије, данас познаје инкриминације политичке природе, тзв. политичка кривична дела, преузета из кривичних законодавстава бивших СФРЈ и СРЈ, која су значајно модификована, односно

усклађена са новонасталом економском, друштвеном, политичком ситуацијом, али и достигнутим нивоом развоја основних људских права и слобода.

Наведено представља значајан резултат нашег законодавца, и друштва у целини, јер озбиљна и незаобилазна дилема сваког демократски уређеног друштва у сегменту супротстављања политичким кривичним делима јесте питање којим се средствима и механизмима у тој борби користити, тј. које стратегије развијати, али, с друге стране, у којој мери и на који начин ограничити основна људска права и слободе. Од изузетне је важности да се конкретна заједница адекватно супротстави претњи и ризику, инкорпорираним у политички мотивисаним насилним актима, а који су, приступањем реализацији радњи поменуте природе, окренути грађанима – цивилном становништву (животу и здрављу човека), цивилној авијацији, дипломатским и пословним објектима, приватној и јавној имовини, информационим системима, уз истовремено искључење нарушавања темељних људских права, демократског процеса и владавине закона.

У овом раду коришћени су различити индикатори истраживања који су на његовом самом почетку детаљно наведени и образложени. Тако смо на основу статистичких података који се односе на број пријављених и осуђених пунолетних и малолетних лица у Републици Србији,³¹¹ у периоду, почев од 01. јануара 2006. године,³¹² закључно са 2013. годином,³¹³ за тзв. политичка кривична дела, потврдили хипотезе од којих смо започели истраживање, а које смо у претходном тексту образложили.

Приликом анализе појединих спорних питања и проблема који се јављају код ових деликата, изнели смо различита мишљења како теоретичара тако и она која се појављују у судској пракси, с обзиром да политичка кривична дела по облицима испољавања, сложености, начину извршења, а нарочито по свом значају, односно последицама које за конкретно друштво могу бити и несагледиве, научно и друштвено оправдавају третирање ових проблема на озбиљан и систематизован начин. Након изношења различитих проблема, мишљења и схватања, у раду су

³¹¹ У посматраном периоду, подаци за територију Аутономне покрајине Косово и Метохија, нису обухваћени.

³¹² 01. јануар 2006. године је датум почетка примене актуелног Законика о кривичном поступку.

³¹³ Сходно времену у којем је израђивана ова теза, подаци су нам били доступни закључно са 2013. годином.

дати конкретни предлози њихових решења. Према томе, циљ овог научног рада је био и настојање да – аналитичким и свеобухватним третманом ове материје – допринесе решавању основних проблема и дилема који се јављају приликом проучавања политичких кривичних дела, и то како на теоретском, тако и на практичном плану, као и у погледу евентуалне потребе предлагања нових законских решења.

Кроз статистичке податке који су презентовани и анализирани на крају овог рада, приказано је какво је уопште стање у пракси, у периоду од посматраних осам година, када су у питању број пријављених и број осуђених пунолетних и малолетних лица за политичка кривична дела, а у односу на укупно пријављене и кривично осуђене. Закључено је да што се пунолетних учинилаца тиче, њихово партиципирање у извршењу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, тзв. политичких кривичних дела у ужем смислу, ако се има у виду укупан број кривично пријављених и осуђених у посматраном осмогодишњем периоду, врло мало, тачније незнатно. Наравно, ово само за себе не говори много, јер је по својој природи, реч је о групи кривичних дела која за конкретну државу, тј. њен друштвени поредак и безбедност, чак и у поменутом обиму, могу бити изузетно опасна.

Када је реч о малолетницима, њихово партиципирање у кривичним делима против уставног уређења и безбедности Републике Србије је, с једне стране, незнатно, док је с друге, оно искључиво везано за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости. Ово је закључено на основу броја пријава, и пресуда за учињене деликте против уставног уређења и безбедности државе у посматраном периоду. Али, имајући у виду укупан криминалитет који изврше, тј. укупан број пресуда, односно криминалитет за који су пријављена, партиципирање малолетника у овој врсти деликата је још минорније.

Иста ситуација је и са деликтима који су систематизовани у оквиру других глава, а уврштени у групу тзв. политичких кривичних дела у ширем смислу. Занимљиво је

да нема ни пријављених ни осуђених малолетних учинилаца за она кривична дела која припадају групама чији су објекат заштите: човечност и друга добара заштићена међународним правом, безбедност јавног саобраћаја и општа сигурност људи и имовине. Једино је из групе деликата против безбедности рачунарских података, за осам година, било пријављено двоје (за кривично дело рачунарске саботаже из чл. 299. и кривично дело неовлашћен приступа заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података из чл. 302), и исто толико малолетника осуђено (за кривично дело рачунарска превара из чл. 301. и кривично дело неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже из чл. 304). Био је то уједно и укупан број пријављених и осуђених малолетника у овом периоду за читаву групу деликата против безбедности рачунарских података.

Дакле, како смо изнели, овим научним радом потврдили смо генералну, општу, као и све посебне хипотезе које смо поставили, али и научну и друштвену оправданост обраде питања заштите уставног уређења и безбедности Републике Србије са кривичноправног аспекта. Сходно истраживањима које смо провели методологијом наведеном на самом почетку рада, дошли смо до одређених закључака, а тиме и предлога које би смо упутили законодавцу, органима формалне социјалне контроле, али и нашој друштвеној заједници уопште.

Прво, проблем инкриминисања припремних радњи код политичких кривичних дела неизоставно је потребно решити, тј. уподобити са општим институтима нашег Кривичног законика. Наиме, легитимност кажњавања припремних радњи, са аспекта достигнутог нивоа развоја института кривичног права, све узимајући у обзир и криминално-политичке разлоге, није лако образложити. Наиме, ако би се узели у обзир криминално-политички разлози, широким инкриминисањем припремних радњи, приклонили би смо се

проширивању граница кривичног права, што би значило побијање принципа правне државе - чија је основна идеја давање предности основним људским правима и ограничење државне власти уставом и законима. Гледано из, у овом случају спорног, правнодогматског угла, припремне радње се свакако могу кажњавати када су саме проглашене кривичним делом. Међутим, проблем се јавља код санкционисања припремања неког кривичног дела као претходног стадијума пре отпочињања његовог извршења, јер је такву ситуацију немогуће обухватити општим појмом кривичног дела.³¹⁴ Ту је спорно одредити: 1) у чему се те припремне радње састоје и 2) како у конкретном случају наћи границу преласка припремних радњи у радњу извршења. Према раније важећем законском решењу, код неких кривичних дела било је прописано да ће се казнити и онај ко припрема њихово извршење али, сама радња припремања није била дефинисана. Ту проблем није био искључиво у широко постављеној зони кажњивости, већ и у повреди начела законитости,³¹⁵ јер одредба којом се предвиђа кажњавање за припремне радње није прецизирана, што је у кривичном праву, због дубоког задирања у основна људска права, императив. Из тог разлога, законодавац је дао једно опште, али непотпуно, одређење припремних радњи, на тај начин што их је класификовао у четири³¹⁶ групе: 1) набављање или оспособљавање средстава за извршење кривичног дела; 2) отклањање препрека за извршење кривичног дела; 3) договарање, планирање или организовање са другима извршења кривичног дела и 4) друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, а које не представљају радњу извршења. Четврта група припремних радњи оставља потпуно нерешено питање повреде начела законитости (његовог трећег сегмента – одређености, који налаже да кривичноправне норме морају бити одређене и прецизне у највишем могућем степену), односно дефинисања појма припремних радњи.

Данас Кривични законик не предвђа кажњавање припремања као фазе у реализацији кривичног дела. Дакле, општа одредба о припремним радњама више не постоји, а кажњавање за припремање је могуће само уколико је код одређеног

³¹⁴ Стојановић З.: *Кривично...*, op. cit., стр. 188–190.

³¹⁵ Ibid, p. 189.

³¹⁶ Ibid.

кривичног дела прецизно одређено у чему се оно састоји. То значи да законодавац, да би припремање неког кривичног дела прописао као кажњиво, истовремено мора прецизирати у чему се само то припремање и састоји.

Међутим, овај став није доследно испоштован, јер код већине политичких кривичних дела у жем смислу, односно код већег броја дела против уставног уређња и безбедности Републике Србије (угрожавање независности из чл. 305; признавање капитулације или окупације из чл. 306; угрожавање територијалне целине из чл. 307; напад на уставно уређење из чл. 308; позивање на насилну промену уставног уређења из чл. 309; убиство представника највиших државних органа из чл. 310; оружана побуна из чл. 311; диверзија из чл. 313; саботажа из чл. 314. и шпијунажа из чл. 315. став 1. и 2), прописано је кажњавање и за припремне радње. Оне нису одређене као посебно кривично дело при сваком кривичном делу, већ је то учињено у оквиру једног члана (чл. 320. ст. 2). Овакво решење, са аспекта законодавне технике, у ситуацији када је за сродна кривична дела могуће прописати исте припремне радње, може бити адекватно, чему је овај случај потврда. Међутим, то је урађено употребом спорне опште формулације (тзв. класификација четири групе припремних радњи, где је, како је већ речено, нарочит проблем неодређена четврта, последња), чему се додаје и један вид припремних радњи карактеристичан за ова кривична дела (чл. 320. ст. 3). Везано за решење из чл. 320. ст. 2, а нарочито код четврте групе (“друге радње којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела, а које не представљају радњу извршења“), законодавац се водио криминално-политичким разлозима занемарујући првено-догматске, што није могуће ничим оправдати, па ни значајем конкретног објекта заштите, јер се начело законитости у кривичном праву, за разлику од других грана права, и принципи правне државе, неизоставно морају уважавати. Заправо, не сме се занемарити чињеница да је кривично право у функцији³¹⁷ заштите основних добара човека (или његовим основним правима) и оних добара која су у улози постојања и остваривања основних добара човека (тзв. општи објекат заштите кривичног права). Дакле, јасно је да су добра човека у

³¹⁷ Ibid, p. 114.

првом плану, а она која су у функцији њихове подршке (овде конкретно уставно уређење и безбедност државе), у другом, али ипак примарном плану.

Предлажемо да сходно актуелном законском решњу, да је кажњавање за припремање могуће само уколико је код одређеног кривичног дела прецизно одређено у чему се оно састоји, законодавац децидно дефинише садржај припремних радњи код следећих инкриминација: угрожавање независности из чл. 305; признавање капитулације или окупације из чл. 306; угрожавање територијалне целине из чл. 307; напад на уставно уређење из чл. 308; позивање на насилну промену уставног уређења из чл. 309; убиство представника највиших државних органа из чл. 310; оружана побуна из чл. 311; диверзија из чл. 313; саботажа из чл. 314. и шпијунажа из чл. 315. став 1. и 2.

Сматрамо да није спорно да се то учини у оквиру истог члана, јер је реч о ситуацији у којој фигурирају сродна кривична дела, те је, са аспекта законодавне технике, за све њих могуће прописати исте припремне радње.

Питање систематизације кривичних дела против уставног уређења и безбедности Србије у оквиру Кривичног законика, требало би преиспитати у смислу њиховог прописивања као прве групе инкриминација, посматрано у односу на друге групе кривичних деликата. Ово имајући у виду општи објекат заштите кривичног права, а то су, како је изнето, основна добра човека и друга добра која су у функцији постојања и остваривања тих добара, с једне стране, али и чињеницу да је држава примарни гарант остварења основних људских права, с друге стране, тј. да без стабилне државе, друштва живот човека не може имати квалитет какав прописују међународни и национални документи – да се он не може одвијати уз поштовање бар минималних гаранција из области људских права и слобода (право на живот, слободу одлучивања, право на имовину и тсл.). Оквир за то, бар још увек, може да обезбеди само држава која почива на владавини права и демократским принципима и која је безбедносно довољно заштићена. Дакле, неопходни су нам

адекватни прописи који ће штити државу, како би она, такође на основу прописа који почивају на демократским основама, могла да штити грађане.

У овој области постоји још један проблем, али нешто мањег значаја од питања припремних радњи, јер се тиче само једне инкриминације, а не института од општег значаја, који, у конкретном случају, обухвата неколицину деликата. У питању је чињеница да кривично законодавство Републике Србије не инкриминише кривично дело из Протокола о сузбијању противзаконитих аката уперених против безбедности фиксних нафтних платформи лоцираних на морском дну (у вези са Римском конвенцијом), донет у Риму 10. марта 1988. године), и ако је, како смо већ изнели у раду, Државна заједница Србија и Црна Гора овај Протокол ратификовала и објавила у „Службеном листу СЦГ – Међународни уговори“, бр. 6/2004 (од 26. марта 2004. године).

Одредбама члана 2. Протокола (под тачком 1), неко лице чини прекршај ако незаконито или намерно: (а) на силу, или претњом, или било којим другим видом застрашивања преузме или врши контролу над непокретним платформама; или (б) изврши неку насилну радњу уперену против тог лица на палуби непокретне платформе, ако та радња може да угрози њену безбедност; или (в) уништи непокретну платформу или проузрокује њено оштећење које може да угрози њену безбедност; или (г) постави или проузрокује да се на непокретној платформи постави, на било који начин, уређај или супстанца која би могла да уништи ту непокретну платформу или која би могла да угрози њену безбедност; или (д) повреди или убије било које лице, приликом извршавања или покушаја извршавања било којег од прекршаја наведених у подтачкама од (а) до (г).

Свако лице такође врши прекршај ако: (а) покуша да изврши било који од прекршаја наведених у тачки 1; или (б) подстакне неко лице на извршење било којег прекршаја или је на било који други начин саучесник лицу које је извршило те прекршаје; (в) прети, са или без услова, као што је предвиђено националним законом, са циљем да примора физичко или правно лице да изврши или да се

уздржи од извршења неке радње, да изврши било који од прекршаја наведених у тачки 1. подтачкама (б) и (в), ако та претња може да угрози безбедност непокретне платформе.

Предлажемо да се, у складу са међународно преузетим обавезама Републике Србије, у оквиру главе XXXIV Кривичног законика, која инкриминише деликте која за објекат заштите имају човечност и друга добра заштићена међународним правом, као засебно кривично дело предвиди *угрожавање безбедности фиксних нафтних платформи лоцираних на морском дну*, чије би биће гласило:

Ко кршећи правила међународног права, на силу или претњом или било којим другим видом застрашивања преузме или врши контролу над непокретним платформама или изврши неку насилну радњу уперену против лица на палуби непокретне платформе, ако та радња може да угрози њену безбедност или уништи непокретну платформу или проузрокује њено оштећење које може да угрози њену безбедност или постави или проузрокује да се на непокретној платформи постави, на било који начин, уређај или супстанца која би могла да уништи ту непокретну платформу или која би могла да угрози њену безбедност,

казниће се. (основни облик овог дела)

Ако је дело из става 1. овог члана за последицу имало наношење тешких телесних повреда или смрти једног или више лица или је изазвало опасност за живот људи или је праћено тешким насиљима,

учинилац ће се казнити. (први тежи облик ове инкриминације).

Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац са умишљајем лишио живота једно или више лица,

казниће се. (други квалификовани облик овог деликта).

Покушај дела из става 1, 2 и 3. овог члана је кажњив.

Са кривичнопроцесног аспекта заштите уствног уређења и безбедности државе, многобројна кривична законодавства се користе кривичноправним и кривичнопроцесним одредбама, које по својој природи подразумевају кршење

основних људских права и слобода, начела законитости и правне сигурности, што је све разлог зашто су у супротности са правилима кривичноправне струке. Оваква ситуација, понајвише се правда чињеницом да су објекти кривичноправне заштите на овом пољу, са једне стране, тако значајни, а са друге, тако угрожени услед интензивних настојања и борби за превласт у свету и метода и средстава који се при томе примењују, да би другачије понашање било криминалополитички дубиозно. Међутим, оно правнодогматски, ипак, остаје спорно, јер кршење законитости и начела правне сигурности, од стране органа формалне социјалне контроле, код извесног броја кривичних дела, значи дугорочно и дубоко задирање у људска права и слободу, услед чега је то задирање врло дискутабилно и могуће га је злоупотребити за наизглед закониту а фактички неограничену политичку репресију, која је била и остала карактеристика тоталитарних политичких режима.

Посебне доказне радње, али и доказне радње уопште, у нашем правном систему, адекватно су постављене, у смислу да се приликом њиховог регулисања тежило елиминисању сваке могућности која би остављала простор за било који вид њихове злоупотребе. Ипак, указали би смо на потребу превазилажења два значајна проблема.

Први се тиче полицијских овлашћења која поседују и припадници служби безбедности. Наиме, сходно Препоруци Савета Европе 1402 (1999)¹ од 26. априла 1999. године, која се односи на контролу служби државне безбедности земаља чланица, истиче се да унутрашње службе безбедности не би требале да буду овлашћене за обављање задатака из делокруга рада, надлежности, криминалистичке полиције. Нарочито је наглашено да не би требало да буду укључене у борбу против организованог криминала, изузев у ситуацијама када постоји јасна претња по слободни поредак демократске државе. Разлози на којима се оваква препорука заснива, јесу: 1) елиминисање прилика да ова овлашћења буду злоупотребљена и 2) избегавање могућности „дуплирања“ уобичајених полицијских активности.

Међутим, наш законодавац поменуто Препоруку није испоштовао, па полицијска овлашћења имају, тј. доказне радње могу могу спроводити и службе безбедности. Дакле, примена полицијских овлашћења од стране служби безбедности, у нашем законодавству, није ограничена искључиво на ситуације постојања јасне претње по слободни поредак демократске државе, када се, сходно Препоруци, службе безбедности једино могу укључити у борбу против организованог криминала. Оне би се, сходно поменутој Препоруци, требале бавити искључиво пословима из свог делокруга, док би полицијска овлашћења остала у искључивој надлежности полиције, сходно чему би доказне радње предузимала полиција, не и службе безбедности, а из већ изнетих разлога у поменутом документу, тј. елиминисања могућности злоупотребе овлашћења и преклапања надлежности са полицијским.

У вези са изнетим је и други пропуст законодавца на који желимо да укажемо, а који се тиче концепта тужилачке истраге коју је у наш кривичноправни систем увео Законик о кривичном поступку из 2011. године. Она установљава нови начин и нови орган надлежан за спровођење истраге. Међутим, увођење овог концепта није било праћено и потребним инструментима за његово реализовање. Као видни и кључни недостатак јавља се немогућност јавног тужиоца да доказне радње спроведе сам, тј. у сарадњи са полицијом и службама безбедности. Зарад превазилажења овог проблема, требало би оформити тзв. правосудну полицију, која би представљала или саставни део Управе криминалистичке полиције у оквиру Министарства унутрашњих послова, или би била део Министарства правде. Овде је, заправо, од суштинске важности да припадници правосудне полиције фактички буду под ингеренцијама јавног тужиоца, јер је неопходно остварити начело руковођења и усмеравања предистражног и претходног поступка од стране јавног тужиоца.

Препорука је да припадници правосудне полиције, по образовању буду дипломирани правници са положеним правосудним испитом, јер би предузимање доказних радњи било у њиховој искључивој надлежности. Односно, правосудна

полиција би свакако сарађивала са осталим органима формалне социјалне контроле, али би доказне радње могле бити спроведене једино од стране њених припадника или под њиховим надзором, тачније у сарадњи са њима.

Даље, како је изложено у раду, временом, од краја Другог светског рата, након почетног периода у коме се јавља изразито велики број пријављених и осуђених лица за политичка кривична дела (кривична дела „против опстанка државе“, а нешто касније, кривична дела „против народа и државе“, како су названа), овај број стагнира пратећи промене друштвено-политичког уређења. Данас је број осуђених, па и пријављених лица за ове деликте, имајући у виду број пријављених и осуђених за укупан криминалитет на нашем подручју, врло низак. То је, дакле, последица друштвено-политичких промена, које су условиле и промену казнене политике законодавца. Наиме, данас се, за разлику од минулог времена када је била инкриминацијама из ове области обухваћена свака активност чијим извршењем би се група на власти сматрала угроженом, угрожавање безбедности државе санкционише уколико се то чини само противправним насилним радњама. Тиме је зона кажњивости у овој области знатно сужена, што сматрамо оправданим.

Дакле, стање, када је у питању број пријава и осуда за ове деликте, тј. политичка кривична дела у ширем смислу, уопште није алармантно. Међутим, у питању су инкриминације које штите есенцијалне друштвене вредности, чије су кључне карактеристике: демократско и законито вршење власти; развијен и уставом гарантован систем слобода, права и дужности грађана; систем правосуђа и др. Стога би политичким инкриминацијама, тј. деликтима која штите уставно уређење и безбедност земље, у пракси требало дати далеко више простора. Јасно је да се деликти из ове области врше у незнатном броју, посматрано у односу на укупан криминалитет. Али, имајући у виду значај добара којима пружају заштиту, тј. обезбеђују простор за њихово остварење, као и последице које њиховим извршењем могу наступити управо по та добра, у судској пракси им се мора дати

више простора. Наиме, судски билтени их врло ретко помињу, а требало би, тј. било би целисходно да, из изложених разлога, обухвате, односно представе сваку пресуду из ове области.³¹⁸ То би, с једне стране, допринело практичном раду правосуђа, тј. пракси, док би, с друге стране, користило доктрини чији су ставови од нарочитог значаја за законска решења. Мада, морамо нагласити, и поновити, да је законодавац питање политичких кривичних дела адекватно регулисао, тј. регуле из ове области су усклађене са достигнутим развојем кривичноправних института и међународним уговорима, конвенцијама и уопште гледиштима.

Када помињемо доктрину, не можемо да не констатујемо да се она овим питањима врло мало бави, и како би наука кривичног права требала много више бити фокусирана на област заштите установљеног демократског поретка и безбедности друштва. Овакав став полази од једноставног циља. То је што адекватније обезбеђење објекта заштите, тј. уставног уређења и безбедности државе, а основна људска права, са друге стране, осигурати од сваке евентуалне повреде у што је могуће већој мери.

Изложено су све недостаци посматрано са аспекта заштите основних људских права и слобода, тј. могућности за њихову злоупотребу. Али, како је наше интересовање фокусирано на питање кривичноправне заштите устројеног друштвеног поретка и безбедности државе, и како полазимо од претпоставке да је кривичноправна заштита ових вредности адекватно постављена, а за коју смо нашли да је потврђена, наведени недостаци не значе умањење ефикасности кривичноправне заштите ових вредности. Чак напротив, све побројано иде у

³¹⁸ Сходно природи судских билтена да публикују само пресуде (тачније делове пресуда) релевантне за судску праксу, а, опет, сходно броју у коме судске одлуке које за предмет имају политичка кривична дела партиципирају у укупном броју пресуђених предмета, то смо и ми у тези представили свега неколико судских пресуда. Пресуде које смо изложили донешене су након 01. јануара 2010. године (од тог момента, закључно са 2013. годином, смо и пратили судске билтене на подручју Републике Србије), тј. успостављањем и отпочињањем са радом нове мреже судова (основни, виши, апелациони и Врховни касациони суд). Ово све из разлога сагледавања и оцене адекватности актуелних кривичноправних решења у овој области, што је у складу са нашом општом, генералном хипотезом.

прилог заштити уставног уређења и безбедности земље, али, истовремено оставља простор за евентуалне повреде основних људских права и слобода.

Међутим, и ако је повреда основних људских права данас недопустива, и врло опасна, треба имати у виду и важност објекта коме се истовремено пружа заштита, односно његову примарност у систему обезбеђења базичних услова за остварење управо тих, поменутих основних људских права.

Дакле, актуелним политичким инкриминацијама, основна људска права нису повређена, мада постоји латентна могућност да до тога дође. Законодавац је овде, очигледно направио својеврсни компромис.

На крају, морамо указати, мада пре подсетити, да су кривично право и правосуђе били, и остали, један од најзначајнијих инструмената борбе против политичких кривичних дела, односно зштите уставног уређења и безбедности земље, а уједно и значајна и јака препрека неограниченој самовољи и арбитрерности политичке репресије.

Даље, треба још подсетити да државу, од политичких кривичних дела, не можемо заштити кривичним правом већ, политичком вољом и њеним актима. Наиме, кривичноправна решења у нашем правном систему су на нивоу развоја института у овој области, међутим, проблем лежи у чињеници да наше друштво, проблеме политичке и економске природе настоји да реши применом кривичног права.

Данас, промена политичког уређења јесте дозвољена, али искључиво правним ненасилним радњама, тј. применом начина и средстава које прописује највиши правни акт конкретног демократског друштва - устав. Уз то, мишљења смо да се, у поменутом циљу, тј. у циљу промене система,³¹⁹ превасходно треба

³¹⁹ Одавно је јасно да убиство личности од политичког значаја, не доноси аутоматско ослобођење. Види: Симеуновић Д.: Политичко..., *op. cit.*, стр. 107. То је чин који постојећи систем не може

окренути промени свести чланова конкретне заједнице, па и светске популације, а што је могуће постићи вршењем сталних едукација грађана, и људи уопште, као и измештањем мас медија из службе суровом капитализму у функцију просвећивања људи и промене поретка. Насиље, у било ком облику, неизоставно треба избећи, јер оно једино што неизбежно доноси јесу жртве и разарања, којих у историји човечанства није било мало, напротив. Стање које се насиљем издејствује, и/или које се њиме настоји очувати, није одрживо. За новостворено стање, за његово одржање, потребна је измењена свест грађана, у смислу да га они подржавају.

променити. Наиме, на место убијеног увек долази друга особа која проводи истовету политику претходника.

ПРИЛОЗИ

1. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА И БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сходно чињеници да предмет ове тезе, политичка кривична дела, пратимо још од краја Другог светског рата, али и чињеници да се група кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, истна са нешто другачијим формулацијама и називом, појављује одмах након овог догађаја историјских размера, па чак, у једном временском периоду и доминира, у даљем излагању побројаћемо законе који су се у мањој или већој мери тицали политичких кривичних дела.

- Закон о кривичним делима против народа и државе од 25. августа 1945. године. Садржао је инкриминације политичких кривичних дела и ратне злочине.
- 1947. године, Кривични законик – општи део. Предвиђао је опште институте који су, као уосталом и данас, примењивани и на ову, али тада изразито заступљену,³²⁰ врсту кривичних дела.

Табела 1. Осуђена пунолетна и малолетна лица за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије за период 1947 – 2013. год.³²¹

Редни број	Година	Правноснажно осуђена пунолетна лица за учињена кривична дела против	Правноснажно осуђена малолетна лица за учињена кривична дела

³²⁰ Заступљеност ове врсте кривичних дела (о чему сведоче приказани статистички подаци), у периоду након, али и доста после, Другог светског рата, треба узети са резервом. Наиме, тада је без нарочито јасних критеријума мноштво понашања подвођено под политичке инкриминације, што је било у складу са послератном ситуацијом и друштвеним уређењем тог доба.

³²¹ Подаци преузети: *Два века развоја Србије – статистички преглед*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2008. год., стр. 287-289 и 291-292; *Статистички годишњак Србије*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2009. год., стр. 442-443; *Пунолетни учиноци кривичних дела у Републици Србији*, САОПШТЕЊЕ - Статистика правосуђа, Републички завод за статистику Србије, бр. 191 – год. LXIV, 2014. год., и *Малолетни учиноци кривичних дела у Републици Србији*, САОПШТЕЊЕ - Статистика правосуђа, Републички завод за статистику Србије, бр. 192 – год. LXIV, 2014. год. Почев од 1999. године, подаци за подручје Аутономне покрајине Косово и Метохија нису обухваћени.

		Уставног уређења и безбедности Републике Србије ³²²	против Уставног уређења ³²³
1.	1947	2.730	24
2.	1948	2.708	11
3.	1949	1.634	13
4.	1950	1.467	8
5.	1951	1.109	1
6.	1952	1.101	-
7.	1953	593	1
8.	1954	403	5
9.	1955	346	-
10.	1956	249	-
11.	1957	186	4
12.	1958	116	-
13.	1959	168	2
14.	1960	131	1
15.	1961	94	-
16.	1962	48	-
17.	1963	59	-
18.	1964	48	2
19.	1965	85	-
20.	1966	14	-

³²² Глава чији је објекат заштите уставно уређење и безбедност Републике Србије, није одувек носила тај назив. Наиме, од краја Другог светског рата, закључно са 1951. годином, ова група деликата је имала назив: „кривична дела против опстанка државе“, а од 1952. године, закључно са 1969. годином: „кривична дела против народа и државе“. Тек почев од 1970. године има актуелни назив. Наравно, треба имати у виду и чињеницу да су мењане и инкриминације у оквиру ње, што је било, и тада као и данас, условљено политиком сузбијања криминалитета, као манифестацијом друштвено-политичког стања у Републици Србији.

³²³ Републички завод за статистику, податке о осуђеним малолетним учиниоцима за групу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, издвојено приказује за период почев од 1947. године, закључно са 1971. годином, што је било у складу са казненом политиком тог доба према овај групи деликата. Међутим, касније је број малолетних учинилаца ових кривичних дела значајно опао (готово да се нису ни јављали), што је било, с једне стране, последица промене казнене политике према овим деликтима уопште, а с друге стране, разлог да Републички завод за статистику, податке о броју осуђених малолетника за кривична дела против уставног уређења и безбедности Србије не приказује издвојено, већ у оквиру групе тзв. „осталих кривичних дела“. Овакво решење Завода за статистику намеће се као целисходно, јер малолетних учинилаца ове врсте деликата је, посматрано по годинама за период од 1947. до 1971. године, а у односу на број пунолетних учинилаца у овом временском периоду, било изразито мало, или их чак уопште није било. Наиме, у посматраном периоду, који обухвата 25 година, у чак 14 година (56%) се, међу учиниоцима кривичних дела из групе против уставног уређења и безбедности Републике Србије, малолетни учиниоци уопште не појављују.

21.	1967	26	-
22.	1968	26	-
23.	1969	62	-
24.	1970	44	-
25.	1971	31	-
26.	1972	55	
27.	1973	91	
28.	1974	92	
29.	1975	110	
30.	1976	135	
31.	1977	66	
32.	1978	30	
33.	1979	17	
34.	1980	59	
35.	1981	62	
36.	1982	312	
37.	1983	148	
38.	1984	199	
39.	1985	145	
40.	1986	191	
41.	1987	132	
42.	1988	136	
43.	1989	80	
44.	1990	60	
45.	1991	28	
46.	1992	5	
47.	1993	5	
48.	1994	39	
49.	1995	33	
50.	1996	28	
51.	1997	6	
52.	1998	113	
53.	1999	76	
54.	2000	107	
55.	2001	95	
56.	2002	2	

57.	2003	1	
58.	2004	1	
59.	2005	1	
60.	2006	12	
61.	2007	6	
62.	2008	20	
63.	2009	32	
64.	2010	24	
65.	2011	10	
66.	2012	51	
67.	2013	22	

- 1951. године, донешен Кривични законик Федеративне Народне Републике Југославије. Био је то први потпуни послератни законик.
- 1959. године, у значајној мери, новелиран Законик из 1951. године, који је уз ову, претрпео и бројне друге измене. Међутим, ова је запажена јер се радило о изразитим променама.
- 01. јула 1977. године, донет је нови Кривични закон (савезни, шест рпубличких и два покрајинска).
- 1990. године, извршене су најзначајније измене Закона из 1977. године. Тада, што се тиче области политичких деликата, законски описи појединих кривичних дела бивају прецизирани чиме је, по правилу, криминална зона сужена, док је мањи број кривичних дела потпуно укинут, тзв. декриминализација. Истовремено, на основу обавеза преузетих из ратификованих међународних уговора, унешене су и неке нове инкриминације.
- 1993. године, Кривични закон Савезне Републике Југославије усклађен је са њеним уставом из 1992. године.
- 1994. године, Република Србија извршила је многобројне измене и допуне свог Кривичног закона, те је тиме и она свој кривични закон, како је то Савезна Република Југославија учинила годину раније, уподобила са, већ поменути, Уставом Савезне Републике Југославије из 1992. године. На овај начин су Кривични закон Савезне Републике Југославије и кривични закони република чланица (поред Републике Србије, и Републике Црне Горе), усклађени са Уставом Савезне Републике Србије, елиминисани су анахронизми³²⁴ и одређене кривично-правне норме усклађене са промењеном друштвеном,

³²⁴ Види: Стојановић З.: *Кривично ...*, оп. cit., стр. 35. Међутим, без обзира на изнето, данас има и мишљења да политички деликти у ужем смислу обилују анхронизмима још из доба након Другог светског рата, због чега је инкриминације из ове групе кривичних дела потребно поставити, односно формулисати другачије. Износи се да тзв. архаични деликти штите државу, а не народ.

- економском и политичком ситуацијом. Измене и допуне су се углавном односиле на Посебни део закона, док је у области Општег дела најзначајнија измена била укидање смртне казне у савезном кривичном законодавству, као и укидање мере безбедности забране јавног иступања.
- 2001. године, изменама и допунама Кривичног закона Савезне Републике Југославије, смртна казна је потпуно елиминисана из система кривичних санкција а, на место ње, уведена је казна затвора у трајању од 40 година.
 - Фебруара 2002. године, изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, код два кривична дела (код којих је била прописана), укинута је смртна казна. Уз то, код неких кривичних дела промењен је законски опис и прописане строже казне, а у погледу неколико кривичних дела извршена је и декриминализација.
 - Априла 2003. године, Србија је Кривични закон Савезне Републике Југославије, сматрајући да уопште не регулише материју у областима за које је надлежна државна заједница, третирао као свој и изменила га Законом о изменама и допунама Кривичног закона Савезне Републике Југославије, којом приликом га је и преименовала у Основни кривични закон. Такође тада, донесен је и Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије. Оба поменута закона карактерисало је изразито проширење и заоштравање кривичноправне репресије. Наиме, још једном се, као и небројано пута пре, а на жалост и након тога, заборавило на чињеницу да је кривично право правно средство којим се најдрастичније ограничавају основна људска права, те да је сходно томе, али и његовој ограниченој моћи, оно крајње средство у заштити друштва.
 - Актуелни Кривични законик донет је 29. септембра 2005. године, а ступио на снагу 01. јануара 2006. године.
 - Септембра 2009. године, извршене су измене и допуне Кривичног законика, које карактеришу иста настојања законодавца као и она која су пратила измене из априла 2003. године. Овакав закључак се изводи из чињенице што су овим изменама и допунама проширене границе кривичног права и, код око трећине инкриминација, знатно заоштрене казне.
 - 24. децембра 2012. године, наш важећи Законик још једном је измењен и допуњен. Битне новине до којих је овом приликом дошло, тичале су се регулисања кривичног дела тероризма – оформљена је подгрупа кривичних дела тероризма коју сачињава укупно осам инкриминација.

Овим виђењима се не можемо приклонити из разлога што без уређеног друштвеног поретка и безбедности државе, нема говора ни о остварењу основних људских права и слобода, јер се постојање државе правда заштитом интереса и права својих грађана. С тога се држави мора обезбедити адекватна, и кривичноправна, заштита, чак и деликтима који за објекат заштите превасходно имају добра која нису основна добра човека (право на живот, здравље, рад, имовину), већ добра која су у функцији постојања и остваривања основних добара човека (овде је то конкретно уставно уређење и безбедност државе).

1.1 Пунолетни учиниоци кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије

Од 01. јануара 2006. године, у примени је актуелни Кривични законик. То је разлог зашто смо се определили за представљање извршених политичких кривичних дела из ове главе, али и уопште (политичка кривича дела у ширем смислу), за период, почев од 2006. године, закључно са 2013. годином.

Табела 2. Пријављена пунолетна лица за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, у периоду од 2006. до 2013. године.

Кривично дело	2006. год. ³²⁵	2007. год. ³²⁶	2008. год. ³²⁷	2009. год. ³²⁸	2010. год. ³²⁹	2011. год. ³³⁰	2012. год. ³³¹	2013. год. ³³²
Угрожавање независности чл. 305. КЗ	0	0	1	0	0	0	0	0
Признавање капитулације или окупације чл. 306. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Угрожавање територијалне целине чл. 307. КЗ	0	0	2	0	1	0	0	0
Напад на уставно уређење чл. 308.	0	0	0	0	0	0	0	0

³²⁵ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2006, Републички завод за статистику, Билтен 490, Београд, 2009. год.

³²⁶ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2007, Републички завод за статистику, Билтен 502, Београд, 2009. год.

³²⁷ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2008, Републички завод за статистику, Билтен 514, Београд, 2010. год.

³²⁸ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2009, Републички завод за статистику, Билтен 529, Београд, 2010. год.

³²⁹ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2010, Републички завод за статистику, Билтен 546, Београд, 2011. год.

³³⁰ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2011, Републички завод за статистику, Билтен 558, Београд, 2012. год.

³³¹ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2012, Републички завод за статистику, Билтен 576, Београд, 2013. год.

³³² Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2013, Републички завод за статистику, Билтен 588, Београд, 2014. год.

КЗ								
Позивање на насилну промену уставног уређења чл. 309. КЗ	0	2	0	0	3	1	0	0
Убиство представника највиших државних органа чл. 310. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Оружана побуна чл. 311. КЗ	0	0	0	0	0	0	8	1
Тероризам чл. 312 ³³³	1	8	10	14	2	1	5	0
Диверзија чл. 313. КЗ	0	0	1	0	0	0	0	0
Саботажа чл. 314. КЗ	0	0	0	0	0	0	1	1
Шпијунажа чл. 315. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Одавање државне тајне чл. 316. КЗ	3	0	2	0	0	1	0	0
Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости чл. 317. КЗ	84	80	83	71	80	48	76	37
Повреда територијалног суверенитета чл. 318. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Удруживање ради противуставне делатности чл. 319. КЗ	0	16	0	2	1	0	2	1
Припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 320. КЗ	0	1	0	0	0	0	3	0
Тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 321. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
УКУПНО	88	107	100	87	87	51	89	39

³³³ Ова инкриминација се све до 24. децембра 2012. године санкционисала у оквиру ове главе. Након тога је, како смо више пута изнели, предвиђена као подгрупа кривичних дела коју сачињава осам тзв. деликата против тероризма, а у оквиру групе деликатката против човечности и других добара заштићених међународним правом.

Табела 3. Укупан број кривично пријављених пунолетних лица у Републици Србији за период од 2006. до 2013. године.

Пријављена пунолетна лица	2006. год. ³³⁴	2007. год. ³³⁵	2008. год. ³³⁶	2009. год. ³³⁷	2010. год. ³³⁸	2011. год. ³³⁹	2012. год. ³⁴⁰	2013. год. ³⁴¹
УКУПНО	105.701	98.702	101.723	100.026	74.279	88.207	92.879	91.411

Табела 4. Осуђена пунолетна лица за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, у периоду од 2006. до 2013. године.

Кривично дело	2006. год. ³⁴²	2007. год. ³⁴³	2008. год. ³⁴⁴	2009. год. ³⁴⁵	2010. год. ³⁴⁶	2011. год. ³⁴⁷	2012. год. ³⁴⁸	2013. год. ³⁴⁹
Угрожавање независности чл. 305. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Признавање капитулације или окупације чл. 306. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Угрожавање територијалне целине чл. 307. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Напад на уставно уређење чл. 308. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Позивање на насилну промену уставног уређења	0	0	0	0	0	0	1	0

³³⁴ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 490, Београд, 2009. год.

³³⁵ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 502, Београд, 2009. год.

³³⁶ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 514, Београд, 2010. год.

³³⁷ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 529, Београд, 2010. год.

³³⁸ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 546, Београд, 2011. год.

³³⁹ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 558, Београд, 2012. год.

³⁴⁰ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 576, Београд, 2013. год.

³⁴¹ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 588, Београд, 2014. год.

³⁴² Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 490, Београд, 2009. год.

³⁴³ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 502, Београд, 2009. год.

³⁴⁴ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 514, Београд, 2010. год.

³⁴⁵ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 529, Београд, 2010. год.

³⁴⁶ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 546, Београд, 2011. год.

³⁴⁷ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 558, Београд, 2012. год.

³⁴⁸ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 576, Београд, 2013. год.

³⁴⁹ Пунолетни учиниоци ..., оп. cit., Билтен 588, Београд, 2014. год.

чл. 309. КЗ								
Убиство представника највиших државних органа чл. 310. КЗ	0	0	0	3	0	0	0	0
Оружана побуна чл. 311. КЗ	0	0	0	0	1	4	0	0
Тероризам чл. 312 ³⁵⁰	2	0	4	0	0	0	0	2
Диверзија чл. 313. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Саботажа чл. 314. КЗ	0	0	0	0	0	0	1	0
Шпијунажа чл. 315. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Одавање државне тајне чл. 316. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости чл. 317. КЗ	6	6	16	28	9	6	44	20
Повреда територијалног суверенитета чл. 318. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
Удруживање ради противуставне делатности чл. 319. КЗ	4	0	0	1	14	0	2	1
Припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 320. КЗ	0	0	0	0	0	0	3	0
Тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 321. КЗ	0	0	0	0	0	0	0	0
УКУПНО	12	6	20	32	24	10	51	22

Табела 5. Укупан број кривично осуђених пунолетних лица у Републици Србији у периоду од 2006. до 2013. године.

Осуђена пунолетна	2006. год. ³⁵¹	2007. год. ³⁵²	2008. год. ³⁵³	2009. год. ³⁵⁴	2010. год. ³⁵⁵	2011. год. ³⁵⁶	2012. год. ³⁵⁷	2013. год. ³⁵⁸

³⁵⁰ Везано за ову инкриминацију, важи напомена из табеле бр. 2.

лица								
УКУПНО	41.422	38.694	42.188	40.880	21.681	30.807	31.322	32.241

Што се пунолетних учинилаца тиче, јасно је да је њихово партиципирање у извршењу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, тзв. политичких кривичних дела у ужем смислу, ако се има у виду укупан број кривично пријављених и осуђених (Табела 3 и Табела 5, тј. поређење података из Табеле 2 са подацима из Табеле 3, и Табеле 4 са Табелом 5), у посматраном осмогодишњем периоду, врло мали, тачније незнатан. Наравно, ово само за себе не говори много. По својој природи, реч је о групи кривичних дела која, за конкретну државу, могу бити изузетно опасна, због чега је потребно, анализирати структуру извршених деликата из поменуте групе, која су пријављена, или у односу на које је донешена правноснажна пресуда (Табела 2 и Табела 4).

Прегледом Табеле 4, прво што се уочава јесте да се, за један број кривичних дела, у читавом посматраном периоду не појављује ни једно осуђено лице. У питању је чак 9 кривичних дела, односно више од 50 %. То су следећи деликти: угрожавање независности чл. 305, признавање капитулације или окупације чл. 306, угрожавање територијалне целине³⁵⁹ чл. 307, напад на уставно уређење чл. 308, диверзија чл. 313, шпијунажа чл. 315, одавање државне тајне чл. 316, повреда територијалног суверенитета чл. 318 и тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 321.

Са подацима из Табеле 2, односно бројем лица против којих је поднешена кривична пријава због учињеног деликта против уставног уређења и безбедности земље, ситуација је нешто другачија. Број деликата за чије извршење, у посматраном периоду, није пријављено ни једно лице је за једну трећину мањи од броја оних кривичних дела у односу на које, ни против једног лица, није донешена пресуда. У питању су готово истоветна дела као и деликти у односу на које није донета ни једна пресуда. То су: признавање капитулације или окупације чл. 306, напад на уставно уређење чл.

³⁵¹ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 490, Београд, 2009. год.

³⁵² Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 502, Београд, 2009. год.

³⁵³ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 514, Београд, 2010. год.

³⁵⁴ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 529, Београд, 2010. год.

³⁵⁵ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 546, Београд, 2011. год.

³⁵⁶ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 558, Београд, 2012. год.

³⁵⁷ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 576, Београд, 2013. год.

³⁵⁸ Пунолетни учиниоци ..., *op. cit.*, Билтен 588, Београд, 2014. год.

³⁵⁹ 17. фебруара 2008. године, Скупштина Косова је једногласно прогласила независност Аутономне покрајине Републике Србије Косова и Метохије. Међутим, прегледом статистичких података, налазимо да у посматраном периоду од осам година, за кривично дело угрожавања територијалне целине уопште нема осуђених лица. Објашњење можемо тражити у чињеници да Република Србија над својом поменутом покрајином нема ингеренције. Такво стање датира из доста ранијег периода, дакле не од проглашења независности. Наиме, у годишње статистичке прегледе који се воде за Републику Србију, нису укључени и подаци за Аутономну покрајину Косово и Метохију, и то још од 1999. године.

308, убиство представника највиших државних органа чл. 310., шпијунажа чл. 315, повреда територијалног суверенитета чл. 318 и тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 321. За кривично дело из чл. 310., у посматраном периоду нема пријављених лица, али у 2009. години је осуђено троје лица. У питању је окончање поступка који је започет пре 2006. године, а који је везан за догађај из 2003. године. Примере извршења овог кривичног дела, можемо наћи, не само у нашој прошлости већ и у прошлости, готово свих, других друштава.

Даље, уочавамо кривична дела са по једним осуђеним лицем за цео посматрани период, и то у истој години. То су: кривично дело позивање на насилну промену уставног уређења чл. 309. и кривично дело саботажа чл. 314.

Кривична дела за чије извршење је пријављено само једно лице су кривично дело угрожавање независности из чл. 305. и кривично дело диверзије из чл. 314.

За кривично дело саботаже, у посматраном осмогодишњем периоду, пријављено је двоје лица, за кривично дело угрожавање територијалне целине из чл. 307, троје, а четворо лица у односу на члан 320 – припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије. Деликти са по троје осуђених лица су: 2010. године - кривично дело убиство представника највиших државних органа чл. 310. и 2012 године - кривично дело припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије чл. 320.

У посматраном периоду, за кривично дело оружана побуна из чл. 311, пријављено је осморо лица 2012. године и једно 2013. године, док је осуђено једно 2010. године, а четири лица 2011. године.³⁶⁰

Кривично дело тероризам је до 24. децембра 2012. године било систематизовано у члану 312. ове главе. Али, од наведеног датума, ова инкриминација је, заједно са још седам нових деликата, уврштена у групу кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Међутим, према статистичким подацима Републичког завода за статистику,³⁶¹ али и извештају Републичког јавног тужилаштва,³⁶² у посматраном периоду, донешене пресуде су искључиво везане за чл. 312. Наиме, осуђено је 2 лица 2006. године и 4 лица 2008. године. По истом члану, без обзира на наведено ново законско решење, у 2013. години, осуђено је 2 лица. Објашњење за овакву ситуацију, налази се у правилу да учинилац одговара према

³⁶⁰ Разлика која се јавља између броја пријављених и броја осуђених лица, резултат је неколико могућих ситуација: а) деликт је пријављен у ранијем периоду, а окончан у посматраном; б) деликт јесте пријављен у посматраном периоду, али у њему није и окончан, или в) деликт није тужиоцу пријављен, већ је поступак, који је резултирао осуђујућом пресудом, тужилац покренуо на основу сопствених сазнања, тј. самоиницијативно, наредбом о спровођењу истраге или подношењем непосредне оптужнице.

³⁶¹ Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2013, Републички завод за статистику, Билтен 588, Београд, 2014. год.

³⁶² Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2013. години, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2014. године, стр. 17-19.

закону који је важио у време извршења кривичног дела, осим ако је каснији закон за њега блажи. Како је код нас право на суђење у разумном року изразито повређено, на шта Заштитник грађана указује у готово свим својим извештајима, то је и у овом случају реч о кривичном делу тероризма извршеном пре 24. децембра 2012. године.

Дакле, како смо истакли, почев од 24.12.2012. године, кривично дело тероризам, више није инкриминисано у оквиру главе чији је објекат заштите уставно уређење и безбедност државе, већ у групи кривичних деликата против човечности и других добара заштићених међународним правом. Сходно томе, у поменути евиденцијама Републичког завода за статистику за 2013. годину и извештају Републичког јавног тужилаштва за поменути годину, података о пријављеним лицима за кривично дело из члана 312. више нема, а сходно чињеници да је овај члан, како смо објаснили, брисан. Интересантно је међутим, да током посматраног периода, првих седам година, за кривично дело тероризам имамо пријављена лица (чак 37³⁶³ особа). Међутим, током 2013. године, у односу на подгрупу тзв. терористичких кривичних дела, сачињену од чак осам деликата, пријављених лица није било. Ово можемо оценити као позитиван тренд, јер је природа кривичног дела тероризам таква, да му не дозвољава латентност, што заправо значи да, у току 2013. године, овај деликт није извршен.

Тероризам је изразито негативна али и веома присутна појава данашњице. О њој се много говори, пише, она се анализира са свих могућих аспеката, раде се стратегије и акциони планови њеног сузбијања, али и превенције, односно спречавања. Ово је питање коме је посвећено много пажње, времена, енергије, средстава. Међутим, имајући у виду приказане статистичке податке који се тичу броја пријављених, а нарочито осуђених лица за кривично дело тероризма, при чему се тај број не разликује, бар не у значајној мери, од бројева који фигурирају код других кривичних дела из ове главе, можемо констатовати да ова појава нашем друштву, за сада, не представља претњу. Наравно, то не значи да се не требамо бавити њеном превенцијом, јер она, и у изразито малом броју, може произвести последице несагледивих размера, већ само констатујемо да она за нас не представља конкретан, близак ризик.

Међутим, постоје и учесталија кривична дела, но што су то до сада наведена. Наиме, за кривично дело удруживање ради противуставне делатности из чл. 319, у посматраном периоду, укупно је пријављено 21 лице (16 – 2007, 2 – 2009, 1 – 2010, 2 – 2012 и 1 – 2013. год.), а нешто више њих је и осуђено, тј. укупно 22 – 2006. године, осуђено је четири лица; 2009. године, једно; 2010. године, четрнаесторо; 2012. године, двоје, а 2013. године, поново једно. Ово дело јесте учесталије од

³⁶³ Имајући у виду опасност последица ове појаве, број пријављених особа није занемарљив. Али, с обзиром да се ради о осмогодишњем периоду, и да није реч о броју кривичних дела, већ особа, при чему више њих може бити укључено у извршење једног кривичног дела, овај податак није алармантан, али је и више него довољан показатељ неопходности адекватног ангажовања на превенцији терористичких аката.

других деликата из ове главе, али, имајући у виду број осуђених лица (ако изузмемо 2010. годину), врло им је слично, односно та карактеристика га не издваја.

Међутим, кривично дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из чл. 317. је, у односу на остале деликте против уставног уређења и безбедности Србије, и бројније и учесталије. Оно је заступљено у свакој години посматраног периода, у броју који, за ову групу кривичних дела, није типичан. Тако је за овај деликт у 2006. години, било 84 пријављених, а шест осуђених лица. У 2007. години, било је исто толико осуђених, али 80 пријављених. 2008. година, бележи 83 пријављених, шеснаесторо осуђених. 2009. године, било је 71 пријављено лице, а двадесет осморо осуђених. 2010. године, 80 пријављених, осуђених деветоро. 2011. године, значајно мање пријављених лица, 48, а шесторо осуђених. 2012. године, 76 лица је пријављено, а чак четрдесет четворо осуђено, док је у 2013. години, у целом посматраном периоду, било најмање пријављених лица – 37, и тринаесторо осуђених. Код ове инкриминације запажамо значајну разлику између броја пријављених и броја осуђених лица, што за ову врсту деликата, није типично, бар не у посматраном периоду.

Анализом статистичких података осуђених лица за кривична дела против уставног уређења и безбедности Србије, односно њихове структуре, долазимо до следећих закључака. Број осуда за ове деликте је врло миноран, ако се има у виду укупан број кривично осуђених (Табела 5), а нарочито пријављених лица за кривична дела уопште (Табела 3). Друго, дела која за државу могу бити веома опасна се или не врше или су незнатна (опет посматрано према броју пријављених, али и осуђених лица). Нешто учесталији деликти, јесу опасни (што је и био мотив законодавца да их уопште инкриминише), али не у мери која би представљала ризик за опстанак друштва. Даље, ову слику треба „урамити“, следећим чињеницама: карактеристикама статистике као науке (посебно тиме да она третира масу, а не појединачан случај), политиком сузбијања криминалитета, а нарочито за ову групу деликата важно – нашом економско-политичком ситуацијом, те недоследношћу приклањања правним средствима решавања конкретних проблема ове природе, већ противправним насилним радњама, што се обавезно мора превенирати. Наиме, сва питања, па и ова политичка, неизоставно се морају решавати правним, ненасилним средствима. На тај начин, број свих деликата би био драстично смањен, па и политичких кривичних дела која, морамо признати, у нашем друштву нису заступљена у значајној мери, али су такве природе да њихово извршење, и у наведеном обиму, може имати озбиљне последице за питање безбедности државе, а тиме и безбедност и остваривање основних, односно уставом гарантованих права њених грађана.

1.2 Малолетни учиниоци кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије

Табела 6. Пријављена малолетна лица за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије.

Кривично дело против уставног уређења и безбедности Републике Србије	2006. год. ³⁶⁴	2007. год. ³⁶⁵	2008. год. ³⁶⁶	2009. год. ³⁶⁷	2010. год. ³⁶⁸	2011. год. ³⁶⁹	2012. год. ³⁷⁰	2013. год. ³⁷¹
Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости чл. 317. КЗ	0	5	2	17	21	6	2	6
УКУПНО	0	5	2	17	21	6	2	6

Табела 7. Укупан број кривично пријављених малолетних лица у Републици Србији у периоду од 2006. до 2013. године.

Осуђена пунолетна лица	2006. год. ³⁷²	2007. год. ³⁷³	2008. год. ³⁷⁴	2009. год. ³⁷⁵	2010. год. ³⁷⁶	2011. год. ³⁷⁷	2012. год. ³⁷⁸	2013. год. ³⁷⁹
УКУПНО	3.041	3.434	4.085	3.497	3.747	4.323	3.913	3.844

Табела 8. Осуђена малолетна лица за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије.

³⁶⁴ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2006, Републички завод за статистику, Билтен 491, Београд, 2009. год.

³⁶⁵ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2007, Републички завод за статистику, Билтен 505, Београд, 2009. год.

³⁶⁶ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2008, Републички завод за статистику, Билтен 513, Београд, 2010. год.

³⁶⁷ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2009, Републички завод за статистику, Билтен 528, Београд, 2010. год.

³⁶⁸ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2010, Републички завод за статистику, Билтен 547, Београд, 2012. год.

³⁶⁹ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2011, Републички завод за статистику, Билтен 559, Београд, 2012. год.

³⁷⁰ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2012, Републички завод за статистику, Билтен 577, Београд, 2013. год.

³⁷¹ Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2013, Републички завод за статистику, Билтен 589, Београд, 2014. год.

³⁷² Малолетни учиниоци ..., ор. cit., Билтен 491, Београд, 2009. год.

³⁷³ Малолетни учиниоци ..., ор. cit., Билтен 505, Београд, 2009. год.

³⁷⁴ Малолетни учиниоци ..., ор. cit., Билтен 513, Београд, 2010. год.

³⁷⁵ Малолетни учиниоци ..., ор. cit., Билтен 528, Београд, 2010. год.

³⁷⁶ Малолетни учиниоци ..., ор. cit., Билтен 547, Београд, 2012. год.

³⁷⁷ Малолетни учиниоци ..., ор. cit., Билтен 559, Београд, 2012. год.

³⁷⁸ Малолетни учиниоци..., ор. cit., Билтен 577, Београд, 2013. год.

³⁷⁹ Малолетни учиниоци..., ор. cit., Билтен 589, Београд, 2014. год.

Кривично дело против уставног уређења и безбедности Републике Србије	2006. год. ³⁸⁰	2007. год. ³⁸¹	2008. год. ³⁸²	2009. год. ³⁸³	2010. год. ³⁸⁴	2011. год. ³⁸⁵	2012. год. ³⁸⁶	2013. год. ³⁸⁷
Изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости чл. 317. КЗ	0	8	4	6	9	1	3	3
УКУПНО	0	8	4	6	9	1	3	3

Табела 9. Укупан број кривично осуђених малолетних лица у Републици Србији у периоду од 2006. до 2013. године.

Осуђена пунолетна лица	2006. год. ³⁸⁸	2007. год. ³⁸⁹	2008. год. ³⁹⁰	2009. год. ³⁹¹	2010. год. ³⁹²	2011. год. ³⁹³	2012. год. ³⁹⁴	2013. год. ³⁹⁵
УКУПНО	1.566	1.996	2.229	1.902	1.640	2.290	2.302	2.648

Када је реч о малолетницима, њихово партиципирање у кривичним делима против уставног уређења и безбедности Републике Србије је, с једне стране, незнатно, док је с друге, оно искључиво везано за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости. Ово прво, може се објаснити чињеницом да малолетници имају сувише мало времена за делинквентно понашање уопште. Наиме, малолетницима се сматрају лица која су навршила четрнаест, а нису навршила осамнаест година живота. Након навршене осамнаесте године, лице постаје пунолетно. Дакле, јасно је да је период од четири године изразито кратак, нарочито у односу на онај који наступа након осамнаесте године живота појединца и који се мери деценијама.

³⁸⁰ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 491, Београд, 2009. год.

³⁸¹ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 505, Београд, 2009. год.

³⁸² *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 513, Београд, 2010. год.

³⁸³ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 528, Београд, 2010. год.

³⁸⁴ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 547, Београд, 2012. год.

³⁸⁵ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 559, Београд, 2012. год.

³⁸⁶ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 577, Београд, 2013. год.

³⁸⁷ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 589, Београд, 2014. год.

³⁸⁸ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 491, Београд, 2009. год.

³⁸⁹ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 505, Београд, 2009. год.

³⁹⁰ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 513, Београд, 2010. год.

³⁹¹ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 528, Београд, 2010. год.

³⁹² *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 547, Београд, 2012. год.

³⁹³ *Малолетни учиниоци...*, ор. cit., Билтен 559, Београд, 2012. год.

³⁹⁴ *Малолетни учиниоци ...*, ор. cit., Билтен 577, Београд, 2013. год.

³⁹⁵ *Малолетни учиниоци ...*, ор. cit., Билтен 589, Београд, 2014. год.

Поред времена које им је на располагању, а које је, како смо објаснили, веома кратко, незнатном учешћу малолетника у вршењу ове врсте деликата, доприноси и чињеница да ни проценат учешћа пунолетних лица у њиховом извршењу, посматрано у односу на укупно извршени криминалитет, није значајан.

Даље, партиципирање малолетника само у извршењу, тачније осуди, а то је и ситуација када је реч о пријави, за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, треба повезати са природом, односно бићем овог кривичног дела.

Можемо закључити да малолетници у извршењу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, сходно броју пријава, и пресуда у приказаном периоду, имају незнатно учешће. Међутим, посматрано у односу на укупан криминалитет који изврше, тј. укупан број пресуда, односно криминалитет за који су пријављена, њихово партиципирање у овој врсти деликата још је минорније.

2. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И ДРУГИХ ДОБАРА ЗАШТИЋЕНИХ МЕЂУНАРОДНИМ ПРАВОМ

За политичка кривична дела, из поменуте главе, значајна је тзв. подгрупа терористичких кривичних дела, која убраја укупно осам кривичних дела.

Оно што је карактеристично за инкриминисање тероризма јесу широке и неодређене инкриминације са врло строго прописаним казнама, као и специјално законодавство које предвиђа одступања од неких кривично-правних начела. То се правда изразито високим степеном опасности терористичких аката. Наше кривично законодавство одређене терористичке акте инкриминише и неким другим кривичним делима, док се кривично дело из ранијег члана 312, у кривично законодавство Републике Србије (са другачијом формулацијом), унето 1973. године, односи само на тероризам у ужем смислу. Кривично дело тероризма је, дакле, било систематизовано у оквиру главе чије је објекат заштите Уставно уређење и безбедност Републике Србије, почев о 1973. године до 24.12.2012. године. Зато праћење укупних статистичких података, збирних података, за групу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Р. Србије, без сагедавања историјата појединачних инкриминација убројаних у њу, није егзактно.

Кривични законик Републике Србије је, дакле, до 24.12.2012. године познавао још једну инкриминацију из области тероризма. У питању је кривично дело међународни тероризам из чл. 391. КЗ, инкриминација која се налазила у оквиру групе деликата чији је објекат заштите човечност и друга добра заштићена међународним правом.

Према Стојановићу,³⁹⁶ страна кривично право код кривичног дела тероризма најчешће захтева кумулативно постојање два елемента, један објективни и други субјективни: да је предузета нека општеопасна радња и да постоји намера застрашивања грађана, по правилу из политичких мотива.

Законом о изменама и допунама Кривичног законика од 24. децембра 2012. године, унесене су битне новине у регулацију кривичних дела тероризма. Пре свега, више не постоји члан 312. КЗ којим је било прописано кривично дело тероризма у оквиру главе која за примарни објекат заштите има уставно уређење и безбедност Републике Србије. То је резултат инкриминисања основног кривичног дела тероризма у члану 391. КЗ на јединствен начин (до тада је конкретним чланом било прописано кривично дело међународни тероризам), независно од тога да ли је дело учињено против наше или стране државе, или пак против међународне организације. У теорији је то данас постало општеприхваћено, а и значајан број релевантних међународних докумената креће се у смеру схватања тероризма као кривичног дела које, мада усмерено против конкретне државе или међународне организације, погађа вредности од интереса за целу међународну заједницу.

Тако, актуелни кривични законик, у оквиру ове главе уводи подгрупу тзв. кривичних дела против тероризма. Тај низ кривичних дела почиње кривичним делом тероризма (као основним делом), а окончава се деликтом терористичко удруживање (тероризам 391, јавно подстицање на извршење терористичких дела 391а, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела 391б, употреба смртоносне направе 391в, уништење и оштећење нуклеарног објекта 391г, угрожавање лица под међународноправном заштитом 392, финансирање тероризма 393. и трористичко удруживање 393а. Ове измене су довеле и до брисања кривичног дела међународни тероризам које се, до 24. децембра 2012. године, једино, из групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, убрајало у политичка кривична дела у ширем смислу. Члан који је инкриминисао ово кривично дело, од поменутог датума предвиђа кривично дело тероризма, као основно за осталих седам, која сва заједно (укупно их је осам), сачињавају подгрупу тзв. терористичких кривичних дела.

Прегледом статистичких података, за период од 2006. године, закључно са 2013. годином, закључујемо да је за кривично дело међународни тероризам, у 2010. години, било пријављено шест пунолетних лица, а 2011. године, четири. Међутим, у посматраном периоду, за ово кривично дело, није било осуђених (ни пунолетних, ни малолетних),³⁹⁷ али ни за неко од кривичних дела из подгрупе тзв. терористичких деликата. У односу на поменуто подгрупу, није било ни пријављених лица.³⁹⁸

³⁹⁶ Стојановић З.: *Коментар кривичног законика*, Београд, 2006. год., стр. 680.

³⁹⁷ Подаци су преузети из већ наведених статистичких Билтена бр.: 490, 502, 514, 529, 546, 558, 576, 588; 491, 505, 513, 528, 547, 559, 577 и 589.

³⁹⁸ Ibid.

3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ЈАВНОГ САОБРАЋАЈА

Из ове главе, у ширу групу политичких кривичних дела, могу се уврстити следећа кривична дела:

1. Угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем из чл. 292. КЗ – Основ ове инкриминације налази се у Монреалској конвенцији од 1971. године (ратификована 1972. године). С обзиром на то да се Хашка конвенција (од 16.12.1970) – Конвенција о сузбијању незаконитих аката отмице ваздухоплова, ограничила само на нападе у самом авиону, у циљу преузимања контроле над ваздухопловом, Монреалска конвенција је покрила неке друге облике напада на ваздушни саобраћај.
2. Отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства из чл. 293. КЗ – Ову област регулишу три међународне конвенције: Токијска од 1963. године, Хашка од 1970. године и Монреалска, које је Југославија ратификовала. Међутим, за конкретну инкриминацију, најзначајнија је Хашка конвенција.
3. Пиратство из чл. 294. КЗ – Најважније одредбе које се односе на пиратство садржане су у Конвенцији о отвореном мору из 1958. године (чл. 14-22) и Конвенцији УН о праву мора из 1982. године (чл. 100-108).

Прегледом статистичких података, за период од 2006. године, закључно са 2013. годином,³⁹⁹ увиђамо да је у 2012. години, у оквиру групе кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја, осуђено само троје пунолетних лица, и то за кривично дело угрожавања безбедности ваздушног саобраћаја насиљем из чл. 292. Међутим, пријављених лица је било у чак пет, од посматраних осам година, и то: пет лица за поменуто дело из чл. 292, четири лица за кривично дело пиратство из чл. 294. и једно лице због извршења кривичног дела отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства из чл. 293. Али, како се за групу деликата којој припадају наведене инкриминације, годишње пријави између пет и осам хиљада лица,⁴⁰⁰ јасно је да су наведене бројке које се тичу ова три кривична дела, најблаже речено, занемарљиве.

Друго, увидом у статистичке евиденције које похрањују податке о малолетним учиниоцима кривичних дела, закључујемо да од стране малолетника није извршено ни једно кривично дело које смо уврстили у политичка кривична дела у ширем смислу, тачније да ни једно малолетно лице није пријављено, ни осуђено за кривично дело угрожавања безбедности ваздушног саобраћаја насиљем из чл. 292, кривично дело отмице ваздухоплова, брода и другог превозног средства из чл. 293. или кривично дело пиратства из чл. 294.

³⁹⁹ Ibid.

⁴⁰⁰ Ibid.

Оваква слика, може се објаснити, када су у питању пунолетна лица, природом наведених кривичних дела. Наиме, услед свог карактера, она су најчешће увезана са терористичким циљевима и активностима, при чему се јављају само као један од видова њихове реализације. Када су у питању малолетна лица, она према посматраним статистичким подацима, не партиципирају у извршењу терористичких кривичних дела, што је једно од објашњења зашто их нема међу осуђенима за неко од ова три кривична дела. Друго, ова лица својство малолетника имају само четири године.

4. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ОПШТЕ СИГУРНОСТИ ЉУДИ И ИМОВИНЕ

Из ове главе, у ширу групу политичких кривичних дела могуће је уврстити кривично дело дело неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама из чл. 287. КЗ. Ово дело је настало спајањем два кривична дела: неовлашћено прибављање и располагање нуклеарним материјама из чл. 247а и угрожавање безбедности нуклеарним материјама из чл. 247б. Деликти са овим објектом заштите, у наше кривично законодавство унети су 1990. године, као последица ратификације Конвенције о физичкој заштити нуклеарног материјала закључене 1979. године у Бечу. Циљ инкриминација чије увођење она иницира јесте спречавање да неовлашћена лица дођу у посед нуклеарних материја и онемогућавање злоупотребе тих материја.

За кривично дело неовлашћено прибављање и угрожавање безбедности нуклеарним материјама из чл. 287, у посматраном осмогодишњем периоду, укупно је пријављено 33 лица, а донешено је свега четири пресуде. Наиме, за осам година, осуђено је четворо пунолетних, лица. Малолетници, за ово кривично дело, у поменутом временском интервалу, нису пријављивани, али ни осуђивани.⁴⁰¹

У питању је, дакле, деликт веома мале учесталости, али нипошто занемарљивих последица. Наиме, оне могу попримити несагледиве размере, не само у једној држави, већ и у региону, па и ширим међународним оквирима.

5. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ РАЧУНАРСКИХ ПОДАТАКА

Законом о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије из априла 2003. године, по први пут, у наше законодавство уврштена је група кривичних дела чији су објекат заштите били безбедност компјутерских система и мрежа за обраду података.

⁴⁰¹ Ibid.

Из ове групе, у круг кривичних дела која могу бити извршена из политичких мотива, уврстили смо: рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ), прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300. КЗ), рачунарска превара (чл. 301. КЗ) и неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. КЗ).

Табела 10. Пријављена пунолетна лица за кривична дела против безбедности рачунарских података.⁴⁰²

Политичка кривична дела у ширем смислу – област: безбедност рачунарских података	2006. год.	2007. год.	2008. год.	2009. год.	2010. год.	2011. год.	2012. год.	2013. год.
Рачунарска саботажа чл. 299.	2	1	5	6	2	5	3	1
Прављење и уношење рачунарских вируса чл. 300.	1	0	0	0	4	0	0	0
Рачунарска превара чл. 301.	4	1	5	7	5	7	5	21
Неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података чл. 302.	5	0	6	25	6	6	5	2
Неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже чл. 304.	1	2	2	3	2	0	0	0

⁴⁰² Ibid.

УКУПНО⁴⁰³	13(23)	4(8)	18(25)	41(45)	19(20)	18(22)	13(15)	24(28)

Табела 11. Осуђена пунолетна лица за кривична дела против безбедности рачунарских података.⁴⁰⁴

Политичка кривична дела у ширем смислу – област: безбедност рачунарских података	2006. год.	2007. год.	2008. год.	2009. год.	2010. год.	2011. год.	2012. год.	2013. год.
Рачунарска саботажа чл. 299.	1	0	0	0	1	3	2	2
Прављење и уношење рачунарских вируса чл. 300.	0	0	0	0	0	1	0	0
Рачунарска превара чл. 301.	0	0	4	0	0	1	1	1
Неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података чл. 302.	2	2	1	2	1	0	2	1
Неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже чл. 304.	0	0	0	0	1	0	0	0

⁴⁰³ Сходно чињеници да, за разлику од групе кривичних дела против уставног уређења и безбедности Србије, код групе кривичних дела против безбедности рачунарских података не анализирамо све инкриминације које она обухвата, већ искључиво оне које смо убројали у политичка кривична дела у ширем смислу, то смо у колони „укупно“, истовремено приказали број пријављених пунолетних учинилаца и за посматране инкриминације, али и за оне које нису предмет нашег интересовања, а систематизоване су у овој глави, што представља број у загради. Разлог томе јесте сагледавање односа између укупног броја свих пријава које се односе на групу кривичних дела против безбедности рачунарских података и деликата које смо уврстили у тзв. политичка кривична дела у ширем смислу, а систематизована су у оквиру поменуте групе.

⁴⁰⁴ Подаци су преузети из већ наведених статистичких Билтена бр.: 490, 502, 514, 529, 546, 558, 576, 588; 491, 505, 513, 528, 547, 559, 577 и 589.

УКУПНО⁴⁰⁵	3(5)	2(2)	5(5)	2(4)	3(4)	5(7)	5(5)	4(4)

Прегледом статистичких података који се тичу пријављених и осуђених пунолетних лица, у осмогодишњем периоду, почев од 2006. године, тј. од почетка примене актуелног Кривичног законика, закључно са 2013. годином, закључујемо да је, према броју пријављених и осуђених лица, најчшће вршено кривично дело из групе деликата против безбедности рачунарских података, а које смо уврстили у политичка кривична дела у ширем смислу, било кривично дело из чл. 302 – неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података. Наиме, за овај деликт, пријављено је 59 лица, при чему су пријаве подношене континуирано, тј. сваке године током посматраног периода. Али, број осуђених је вишеструко мањи – једанаесторо лица.

Сходно броју поднетих пријава, следи кривично дело рачунарска превара из чл. 301 – 55 пријављених, а седморо осуђених. Пријаве су подношене константно током свих осам година.

У односу на кривично дело рачунарска саботажа из чл. 299, пријављено је 25 лица. Пријаве су, такође, подношене, током целог посматраног периода. Осуђено је деветоро лица, тј. вишеструко мање од броја пријављених.

Чињеница је да се ова три наведена деликта, у посматраном периоду, јављају врло учестало, а гледано према броју пријављених лица. Ипак, имајући у виду податке о броју осуђених, јасно је да нашем друштву, тренутно, не прети опасност од последица ових облика понашања.

Оно што поред наведеног изненађује, јесте чињеница да се у читавом посматраном периоду појављује само једна осуда за кривично дело прављење и уношење рачунарских вируса из чл. 300, у 2010. години. Тиме не изненађује ни податак о, такође, само једној осуди за кривично дело неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже из чл. 304. Ни број пријављених лица нас не оставља равнодушним, јер је због првог деликта пријављено само петоро, а због другог десеторо лица.

Подаци о осуђеним пунолетним лицима за ову групу кривичних дела изненађују, ако се имају у виду данас присутност, значај и могућности рачунара и рачунарских мрежа у свим

⁴⁰⁵ Као код приказа броја пријављених пунолетних лица, и приликом анализе укупно осуђених, користили смо се истом методологијом. Сходно томе, бројем ван заграде означили смо број укупно осуђених пунолетних лица за она кривична дела из групе деликата против безбедности рачунарских података која смо уврстили у политичка кривична дела у ширем смислу, док број у загради представља укупан број осуђених лица за све деликте које обухвата поменута глава. Оваквом решењу смо дакле, као и у претходном случају, прибегли ради сагледавања односа укупног броја осуђених за ову групу деликата и броја осуђених за деликте из поменуте главе које смо уврстили у политичка кривична дела у ширем смислу.

сегментима нашег живота. Даље, млађе генерације, нарочито малолетници, су изузетно окренути рачунарском систему. Уопште, они све његове иновације брзо усвајају и примењују за постизање веома различитих циљева, чије остварење често није мотивисано намером криминалне природе, али неретко може резултирати њоме. Зато, донекле, изненађује податак о броју пријава и броју осуда малолетних лица у посматраном периоду. Наиме, од осам посматраних година, једино је 2013. године пријављено двоје малолетних лица, једно за кривично дело рачунарске саботаже из чл. 299, а друго због неовлашћеног приступа заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података, деликт из чл. 302. Ово је уједно, током посматране године, био и укупан број пријављених малолетника за целу групу деликата којој припадају и наведена дела. Такође, двоје малолетника је и осуђено, али за друге деликте, не истоветне пријављеним. Наиме, у 2012. години, једно лице је осуђено за кривично дело рачунарска превара из чл. 301, а друго, у 2013. години, за кривично дело неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже из чл. 304.⁴⁰⁶ У обе посматране године, наведени број лица представља истовремено и укупан број осуђених за групу деликата против безбедности рачунарских података. Дакле, цела глава деликата против безбедности рачунарских података је и у 2012. и у 2013. години укупно имала по једно осуђено лице, и то за кривична дела која смо уврстили у политичка кривична дела у ширем смислу. Невезано за изнете податке у посматраном периоду, који су, морамо признати, охрабрујући, питању заштите рачунара и рачунарских мрежа, првенствено оних који су од јавног значаја, односно примарни за једно друштво, државу, тј. њену безбедност уопште, ипак се, неизоставно морамо посветити. Наиме, данашњица се не може замислити без бројних „паметних“ уређаја који раде по основу рачунарских програма и мрежа. С једне стране, то нам у значајној мери олакшава живот, док је истовремено, са друге стране, озбиљна претња како нашој индивидуалној, тако и националној безбедности. Овом проблему, поред правне регулативе, за коју можемо констатовати да је добро постављена, потребно је и технолошки се супротставити, за шта је органе формалне социјалне контроле неопходно константно едуковати, упознавати са новинама у овој области, али и код њих самих развијати креативност. Зато је неопходно, у овом сегменту рада органа формалне социјалне контроле, упошљавати лица која су „технолошки писмена“ и понашати се сходно принципу „претежног интереса“, тј. сузбијањем и певенцијом деликата из ове области, негативне стране употребе рачунара и рачунарских мрежа свести на што је могуће мањи ниво, односно, у том циљу предузети све што је потребно и могуће и, на тај начин, увећати добробит коришћења ове, мада данас више и не, иновације.

⁴⁰⁶ Ibid.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abootalebi Ali Reza, *Islam and Democracy*, Garland Publishing, New York, 2000.
2. Adler f., Mueller G. And Laufer W.: *Criminology and the Criminal Justice System* (fifth edition), Boston, 2004.
3. Алексић Ж. и Миловановић З.: *Лексикон криминалистике* (друго, проширено и допуњено издање), Београд, 1999. год.
4. Алексић Ж. и др.: *Криминалистика*, Београд, 2000. год.
5. Алексић Ж. Шкулић М.: *Криминалистика*, Београд, 2009. год.
6. Арент Х.: *Извори тоталитаризма*, Београд, 1998. год.
7. Arquilla J. and Ronfeldt D.: *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime and Militancy*, RAND, Santa Monica, 2001.
8. Ashworth A.: *The Criminal Process – An Evaluative Study*, Oxford University Press, 1998.
9. Ashworth A.: *Principles of Criminal Law* (sixth edition), Oxford University Press, 2009.
10. Бавцон Љ. и др.: *Казненоправна заштита државе и њеног друштвеног уређења – политички деликти*, Загреб, 1988. год.
11. Бановић Б.: Место и улога полиције у сузбијању тешких облика криминала – у: *XVI Семинар права у Будви* (Зборник радова), Будва (Црна Гора), 8 – 12. јун 2004. год.
12. Бановић Б.: Специјалне истражне радње и њихов допринос откривању и доказивању кривичних дела и извршилаца, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 2/2006, Београд, 2006. год., стр. 131-143.
13. Bantekas I. and Nash S.: *International Criminal Law* (second edition), London, 2003.
14. Барбуловић С. и др.: *Амнезија јавности – од пропаганде до тероризма*, Београд, 2004. год.
15. Bassiouni C.: *Crimes Against Humanity in International Criminal Law* (second edition), The Hague, 1999.
16. Бачић Ф. и др.: *Коментар Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, Београд, 1978. год.
17. Бачић Ф. и др.: *Коментар Кривичног закона Савезне Републике Југославије* (пето издање), Београд, 1995. год.
18. Бејатовић С.: Посебне методе откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета, *Правни информатор*, бр. 3/06, Београд, 2006. год.
19. Бејатовић С.: *Међународна кривичноправна помоћ и међународни кривични суд*, Београд, 2007. год.

20. Бериша Х(атица): *Последице политичког насиља на Косову и Метохији*, Београд, 2013. год.
21. Beckman E., Schultz D. O.: *Principles of American Law Enforcement and Criminal Justice*, Placerville, California, 1992.
22. Бодрожић И. и Шупут Д.: Компјутерски криминал као опасност при увођењу електронске управе, *Безбедност*, бр. 1/05, Београд, 2005. год.
23. Бордијар Ж.: *Дух тероризма*, Београд, 2007. год.
24. Борн Х. и др.: *Парламентрни надзор безбедносног сектора: начела, механизми и пракса*, Београд, 2003. год.
25. Born Hans and Ian Leight: *Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*, Oslo, 2005.
26. Бошковић М(ићо): *Транснационални организовани криминалитет*, Београд, 2003. год.
27. Bradley C. M. (ed.): *Criminal Procedure—A Worldwide Study* (second edition), USA, 2007.
28. Brooker P.: *Non-Democratic Regimes*, Lonodon: Macmillan Press, 2000.
29. Wasik M.: The Computer misuse act, *The Criminal review*, 1990. год., стр. 767.
30. Вајт Џ.: *Тероризам*, Београд, 2004. год.
31. Васиљевић Т.: *Коментар закона о кривичном поступку*, Београд, 1977. год.
32. Васиљевић Т.: *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Београд, 1981. год.
33. Васиљевић Т. и Грубач М.: *Коментар законика о кривичном поступку*, Београд, 2003. год.
34. Весић Д.: Актуелни економски и политички аспекти сузбијања корупције и прања новца, *Ревизија за безбедност*, 2/09, Београд, 2009. год.
35. Weigend Th.: The Univerzal Terrorist, The International Community Grappling with the Definition, *Journal of International Criminal Justice*, 3/2006.
36. Велашевић Д.: Заштита података у рачунарским системима, *ЈИСА Инфо*, год. 4, бр. 1, Београд, 1996. год.
37. Verton D.: *Black Ice: The Invisible Threat of Cyberterrorism*, McGraw-Hill/Osborne, 2003.
38. Williams V.: *Dictionary of American Penology*, Westport, 1996.
39. Вилкинсон П.: *Тероризам против демократије – одговор либералне државе*, Загреб, 2002. год.
40. Винер Н.: *Кибернетика и друштво*, Београд, 1973. год.
41. Вирилио П.: *Информатичка бомба*, Нови Сад, 2000. год.
42. Водинелић В.: Проблематика криминалистичко-тактичких института – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави – у: *Међународно полицијско саветовање о информанту, информатору и прикривеном полицијском извиђачу* (Зборник радова), Охрид (Македонија), 05 -06. новембар, 1993. год.
43. Волков В.: *Дезинформација – од тројанског коња до интернета*, Београд, 2005. год.

44. Вуковић М.: Овлашћења органа унутрашњих послова у сузбијању организованог криминала – у: *XV семинар права у Будви*, Београд, Савез удружења правника Србије и Републике Српске, 2003. год.
45. Вуковић С.: *Основни кривични закон и Кривични закон Републике Србије* (прво издање), Београд, 2003. год.
46. Вуковић С.: *Коментар законика о кривичном поступку са судском праксом, обрасцима, регистром појмова и прилозима*, Београд, 2006. год.
47. Вујаклија М.: *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1980. год.
48. Вулетић Д.: Шта је информационо ратовање?, *Безбедност*, бр. 3/05, Београд, 2005. год.
49. Вулетић Д.: Угрожавање безбедности Републике Србије сајбер тероризмом, *Безбедност*, бр. 6/06, Београд, 2006. год.
50. Гаћиновић Р.: *Како против тероризма*, Београд, 1996. год.
51. Гаћиновић Р.: *Тероризам*, Београд, 2005. год.
52. Гаћиновић Р.: *Политичко насиље и глобализација*, Београд, 2009.
53. Гандри Р.: *Преглед Новог Завјета*, Загреб, 1981. год.
54. Грубач М.: *Законик о кривичном поступку са кратким објашњењима*, Београд, 2002. год.
55. Damaska M.: *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*, Yale UP, 1986.
56. Drislane R. and Parkinson R.: *Criminology Dictionary*, Toronto, 2005.
57. Димитријевић В.: *Тероризам*, Београд, 1982. год.
58. Димитријевић В.: *Страховлада – оглед о људским правима и државном терору* (друго измењено и допуњено издање), Београд, 1997. год.
59. Easton S. and Piper C.: *Sentencing and Punishment – The Quest for Justice*, Oxford, 2005.
60. Живановић Т.: *Основни проблеми кривичног права и друге студије*, Београд, 1986. год.
61. Златарић Б.: *Отмице авиона и други облици угрожавања међународне цивилне зрачне пловидбе*, Загреб, 1974. год.
62. Золо Д.: *Ко каже хуманост: рат, право и глобални поредак*, Београд, 2012. год.
63. Игњатовић А.: *Кривично право - посебни део*, Нови Сад, 2006. год.
64. Игњатовић Ђ.: *Методологија истраживања криминалитета*, Београд, 2009. год.
65. Игњатовић Ђ.: *Теорије у криминологији*, Београд, 2009. год.
66. Игњатовић Ђ.: *Право извршења кривичних санкција* (четврто измењено и допуњено издање), Београд, 2010. год.
67. Игњатовић Ђ.: *Криминологија*, Београд, 2011. год.
68. Игњатовић Ђ.: *Методологија истраживања криминалитета* (друго измењено и допуњено издање), Београд, 2013. год.
69. Игњатовић Ђ., Симеуновић-Патић Б.: *Виктимологија*, Београд, 2011. год.
70. Игњатовић Ђ., Шкулић М.: *Организовани криминалитет*, Београд, 2012. год.

71. Илић Р.: *Кривични поступак*, Београд, 2010. год.
72. Илић Р.: *Кривично процесно право*, Београд, 2014. год.
73. Исаковић З.: *Основи теорије политичке моћи у међународним односима*, Београд, 1998. год.
74. Jacobs and White: *The European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2006.
75. Јаковљевић Д.: *Тероризам с гледишта кривичног права*, Београд, 1997. год.
76. Јанковић М.: *Јавни циљеви тајних друштава у безбедносно-криминалистичкој пројекцији*, Београд, 2006. год.
77. Јанковић С.: *Међународне конвенције из области кривичног права*, Београд, 2003. год.
78. Јекић З.: *Кривично процесно право* (седмо, измењено и допуњено издање), Смедерево, 2001. год.
79. Јекић З.: *Кривично процесно право* (осмо, измењено и допуњено издање), Смедерево, 2003. год.
80. Јовановић М.: Државни суверенитет и безбедност државе од Вестфалског система до глобализације, „Војно дело“ - општевојни теријски часопис, бр. 3/2011, Београд, 2011. год.
81. Јовашевић Д.: *Лексикон кривичног права*, Београд, 1998. год.
82. Јовашевић Д.: Кривичноправни појам и обележја тероризма, „Војно дело“ - општевојни теријски часопис, бр. 3/2001, Београд, 2001. год.
83. Јовашевић Д. и Ракић М.: *Тероризам – безбедносни и правни аспекти*, Београд, 2007. год.
84. Јовашевић Д.: *Кривично право – посебни део*, Београд, 2014. год.
85. Jones S.: *Criminology*, London, 2003.
86. Karmen A.: *Crime Victims – An Introduction to Victimology* (fifth edition), Belmont, 2004.
87. Коларић Д.: Нова концепција кривичних дела тероризма у Кривичном законнику Републике Србије, *Crimen*, бр. 1, Београд, 2013. год., стр. 49 - 71.
88. Крећа М. и Аврамов С.: *Међународно јавно право*, Београд, 1997. год.
89. Крстић З.: *Модерни недемократски режими насиља*, Београд, 2008. год.
90. Лакичевић Д.: *Политички деликт у функцији заштите државе и права човека*, Београд, 1995. год.
91. Лазаревић Љ.: *Кривично право Југославије – посебни део* (осмо, проширено и измењено издање), Београд, 1995. год.
92. Лазаревић Љ. и др.: *Кривично право Југославије – општи део* (двадесетпрво измењено издање), Београд, 2000. год.
93. Лазаревић Љ.: *Коментар кривичног законика*, Београд, 2011. год.
94. Larry J. Siegel and Brandon C. Welsh: *Juvenile delinquency: Theory, practice and law* (11th edition), USA, 2011.
95. Maguire /Morgan/ Reiner: *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford, 1994.

96. Маринковић Д.: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела – у: *Сузбијање криминалитета-деценија после смрти професора Водинелића*, Крагујевац, 2004. год., стр. 218-219.
97. Марковић М.: Полицијска овлашћења према новом Законику о кривичном поступку, *Право - теорија и пракса*, бр. 5-6/08, Нови Сад, 2009. год.
98. Марковић М. и Станојевић П.: Праће новца у међународном праву и кривичном законодавству Републике Србије, *Право – теорија и пракса*, бр. 7-8/09, Нови Сад, 2009.
99. Марковић Р.: *Уставно право и политичке институције*, Београд, 2008. год.
100. Marty M. and Spencer J. R. (eds.): *European Criminal Procedures*, Cambridge University Press, 2002.
101. Матић Г.: *Кривично-правна заштита уставног уређења и безбедности државе од насилних аката*, магистарска теза одбрањена на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом саду, 2009. год.
102. Милашиновић Р.: *ЦИА – Моћ и политика*, Београд, 1979. год.
103. Милашиновић Р.: *Тајне паралеле – Обавештајна служба у међународним односима*, Београд, 1981. год.
104. Милашиновим Р.: *Терор слободе – Лице и наличје дипломатије*, Београд, 1983. год.
105. Милашиновић Р.: *ЦИА – Моћ и политика* (друго, допуњено издање), Загреб, 1984.
106. Милашиновић Р.: *Терор слободе – Лице и наличје дипломатије* (друго, допуњено издање), Загреб, 1985. год.
107. Милашиновић Р.: *Ренесанса империјализма – Савремена империјалистичка стратегија*, Загреб, 1987. год.
108. Милашиновић Р.: *Извори угрожавања безбедности Југославије*, Загреб, 1990. год.
109. Милашиновић Р.: *Амерички поход на свет*, Београд, 1996. год.
110. Милашиновић Р.: *Терор запада над светом*, Нови Сад, 1999. год.
111. Милашиновић Р.: *Увод у теорије конфликта*, Београд, 2004. год.
112. Милашиновић Р.: *Основи теорије конфликта*, Београд, 2007. год.
113. Милашиновић Р.: *Теорије конфликта*, Београд, 2012. год.
114. Милетић С.: Прикривени иследник као средство нормативног реаговања против организованог криминала – у: *Организовани криминалитет-стање и мере заштите* (Зборник радова), Београд, 2005. год.
115. Милић В.: *Социологија – наука друштвене кризе*, Београд, 1997. год.
116. Милошевић М.: *Систем државне безбедности*, Београд, 2001. год.
117. Милошевић М.: *Организовани криминал – збирка прописа са уводним објашњењима и напоменама*, Београд, 2004. год.
118. Милошевић М.: *Одбрана од тероризма*, Београд, 2005. год.

119. Милошевић М.: *Организација и функционисање полиције у кривичном поступку*, Београд, 2005. год.
120. Милошевић М.: *Физичко-техничко обезбеђење и противпожарна заштита*, Београд, 2006. год.
121. Модли Д.: *Информатор*, Загреб, 1993. год.
122. Murphy F. John: *The Control of International Terrorism, Elective Seminar – 6427*, European Centar for Security Studies George C. Marshall, Garmisch-Partenkirchen, 2004.
123. Перић О.: Однос општих и посебних кривичноправних одредби које се примењују према малолетницима, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 1-3, Београд, 1996. год.
124. Перић О.: *Приручник за примену кривичноправних прописа о малолетницима (одредбе материјалног, процесног и извршног права: са судском праксом и регистром појмова)*, Београд, 2003. год.
125. Перић О.: *Коментар закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Београд, 2007. год.
126. Перић О.: Развој малолетничког кривичног права и решења заступљена у новом кривичном законодавству, *Бранич*, бр. 1-2, Београд, 2007. год.
127. Петрић Б.: *Коментар Закона о кривичном поступку*, Шид, 1982. год.
128. Петровић Д.: Самоубилачки тероризам – у: *Примена међународних кривичних стандарда у националним законодавствима (Зборник радова)*, Тара, 2003. год.
129. Петровић С.: *Компјутерски криминал*, Београд, 2000. год.
130. Петровић С.: Кибертероризам, *Војно дело*, бр. 2/01, Београд, 2001. год.
131. Петровић С.: *Полицијска информатика*, Београд, 2007. год.
132. Печујлић М.: Глобализација – два лика света, Београд, 2002. год.
133. Плескоњић Д. и др.: *Сигурност рачунарских система и мрежа*, Београд, 2007. год.
134. Прадел Ж.: *Историјат кривичних доктрина* (превод проф. др. Обрад Перић), Београд, 2008. год.
135. Путник Н.: *Сајбер простор и безбедносни изазови*, Београд, 2009. год.
136. Радуловић Д.: *Међународно кривично право*, Подгорица, 1999. год.
137. Радуловић Љ.: *Криминална политика (политика сузбијања криминалитета)*, Београд, 1999. год.
138. Радуловић Љ.: Малолетничко кривично право Француске, *Зборник Правног факултета Универзитета у Подгорици*, бр. 38, Подгорица, 2008. год.
139. Радуловић Љ.: Малолетничко кривично право Енглеске и Велса – између „етоса бриге и заштите“ и „етоса одговорности и кажњавања“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, Београд, 2010. године.
140. Радуловић Љ.: *Малолетничко кривично право*, Београд, 2010. год.

- 141.Роџерс М.: Психологија сајбер-тероризма (превод Бајагић Младен), *Безбедност*, бр. 01, Београд, 2004.
- 142.Ракић-Водинелић В.: *Правосудно организационо право*, Београд, 1994. год.
- 143.Saul B.: Attempts to Define Terrorism in International Law, *Netherlands International Law Review*, Amsterdam, Vol. 52, No. 1., 2005, pp. 57 – 83.
- 144.Saul B.: The Legal Response of the League of Nations to Terrorism, *Journal of International Criminal Justice*, Oxford, Vol. 4, No. 1, 2006, pp. 78 – 102.
- 145.Сачић Ж.: *Организовани криминал – методе сузбијања*, Загреб, 2001. год.
- 146.Станојевић П. и Игњатовић А.: *Кривично процесно право*, Нови Сад, 2007. год.
- 147.Симеуновић Д.: *Политичко насиље*, Београд, 1989. год.
- 148.Симеуновић Д.: Сузбијање тероризма (инострани и наша искуства) – у: *Српско удружење за кривично право* (Зборник радова), Београд, 2003. год.
- 149.Симеуновић Д.: *Феноменологија насиља*, Београд, 2007. год.
- 150.Симеуновић Д.: *Тероризам – општи део*, Београд, 2009. год.
- 151.Симић И.: *Збирка судских одлука из кривичноправне материје – 500 одлука* (четврта књига), Београд, 2003. год.
- 152.Симић И.: *Кривична дела из посебних закона са коментаром* (треће допуњено издање), Београд, 2003. год.
- 153.Симић И.: Организовани криминал и мере за његово сузбијање, *Безбедност*, број 1/04, Београд, 2004. год.
- 154.Синковски С.: *Информациона безбедност – компонента националне безбедности*, Војно дело, бр. 2/05, Београд, 2005. год.
- 155.Синковски С.: Савремена стеганографија – технологија информационе безбедности XXI века, *Безбедност*, бр. 3/05, Београд, 2005. год.
- 156.Сорел Ж.: *Револуција и насиље*, Загреб, 1980. год.
- 157.Срдановић Б.: *Међународни тероризам – политички деликт – екстрадиција*, Београд, 2002. год.
- 158.Срзентић Н. и др.: *Коментар кривичних закона СР Србије, САП Косова и САП Војводине*, Београд, 1986. год.
- 159.Срзентић Н. и др.: *Коментар кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* (треће издање), Београд, 1986. год.
- 160.Срзентић Н. и др.: *Коментар кривичног закона Републике Србије* (пето, измењено и допуњено издање), Београд, 1995. год.
- 161.Стајић Љ.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Београд, 2005. год.
- 162.Срзентић Н. и др.: *Кривично право Југославије*, Београд, 1996. год.

163. Стојановић З.: *Коментар кривичног закона Савезне Републике Југославије* (треће, измењено и допуњено издање), Београд, 1999. год.
164. Стојановић З.: *Коментар кривичног законика*, Београд, 2006. год.
165. Стојановић З.: *Коментар кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2007. год.
166. Стојановић З.: Међународно кривично право и заштита људских права, у: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања - II део* (ed. Игњатовић Ђ.), Београд, 2008. год.
167. Стојановић З.: *Коментар кривичног законика Републике Србије* (треће допуњено издање), Београд, 2009. год.
168. Стојановић З.: *Кривично право – општи део* (шеснаесто измењено издање), Београд, 2009. год.
169. Стојановић З.: Кривично право у доба кризе, *Бранич*, бр. 1-2, Београд, 2011. год., стр. 27-49.
170. Стојановић З.: *Међународно кривично право* (седмо издање), Београд, 2012. год.
171. Стојановић З.: *Коментар кривичног законика* (четврто издање), Београд, 2012. год.
172. Стојановић З.: *Кривично право – општи део* (двадесетпрво измењено издање), Београд, 2014. год.
173. Стојановић З.: „Да ли је Србији потребна Репформа кривичног законодавства?“, *Crimen*, бр. 2, Београд, 2013. год., стр. 119 – 143.
174. Стојановић З. и Делић Н.: *Кривично право – посебни део* (друго издање), Београд, 2014. год.
175. Стојановић М.: *Савремени тероризам и одбрана Републике Србије*, Београд, 2007. год.
176. Swensson A., Wendel O. and Fisher B.: *Techniques of Crime Scene Investigation*, New York, 1992.
177. Shaw M.: *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
178. Shafer S.: *Victimology: The Victim and His Criminal*, Reston, 1977.
179. Schmidt A. and Jongman A.: *Political Terrorism*, North Holland Publishing Co., Amsterdam, 1988.
180. Schneier B.: *Secrets and Lies – Digital Security in a Networked World*, New York, 1994.
181. Таховић Ј.: *Кривично право – посебни део*, Београд, 1961. год.
182. Таховић Ј.: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 1961. год.
183. Телебаковић Б.: Насиље и Револуција (Сепарат), *Идеологија и друштво*, Београд, 1988. год., стр. 269-303.
184. Томашевски К.: *Изазов тероризма – проблеми у сузбијању тероризма у међународној заједници*, Аранђеловац, 1983. год.
185. Трајковић М.: *Међународно ваздухопловно право*, Београд, 1999. год.
186. Triffterer O. and Ambos K.: *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Baden-Baden, 1999.
187. Ћирић Ј.: *Злочини мржње – америчко и балканско искуство*, Београд, 2011. год.

188. Hall N.: Making Sense of Numbers: The Social Construction of Hate Crime in London and New York City, in: *Hate Crime* (eds. Goodey J. and Aromaa K.), Helsinki, 2008.
189. Hale C., Hayward K., Wahidin A. And Wincup E. (eds.): *Criminology*, Oxford, 2005.
190. Хаџић М. и др.: *Смисао реформе сектора безбедности – приручник*, Београд, 2003. год.
191. Хелд Д.: *Демократија и глобални поредак*, Београд, 1997. год.
192. Honderich T.: *Political Violence*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1976.
193. Housak D.: *Overcriminalization. The limits of the Criminal law*, Oxford University Press, 2008.
194. Cavadino M. and Dignan J.: *Penal Systems-a comparative approach*, Sage Publications Ins, London, 2006.
195. Cassese A. at all.: *The Rome Statute of the International Criminal Court: a commentary*, Oxford, 2002.
196. Cassese A.: *International Law*, Oxford University Press, New York, 2005.
197. Cassese: The Multifaceted Criminal Notion of Terrorism in International Law, *Journal of International Criminal Justice*, number 4, Oxford University Press, Oxford, 2006.
198. Castells M.: *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford, 1996.
199. Creighton S. and King V.: *Prisoners and the Law*, London, 1996.
200. Cronin K.: Behind the Curve, Globalization and International Terrorism - in: *Terrorism and Counter Terrorism, Readings and Interpretations – third edition* (ed. Russell D. Howard, Reid L. Sawyer and Natasha E. Bajema), Higher education, Boston, 2009.
201. Чејовић Б.: *Кривично право* (десето измењено и допуњено издање), Београд, 2007. год.
202. Чејовић Б.: *Кривично право у судској пракси – општи део* (треће издање), Крагујевац, 2008. год.
203. Чејовић Б.: *Кривично право у судској пракси – посебни део* (треће издање), Крагујевац, 2008. год.
204. Чејовић Б.: *Претпоставка невиности окривљеног*, Београд, 2009. год.
205. Чејовић Б.: *Анатомија једне оптужнице 3*, Крагујевац, 2012. год.
206. Шкулић М.: Аудио надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку, Безбедност, број 1/1997, Београд, 1997. год.
207. Шкулић М.: *Организовани криминалитет – појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд, 2003. год.
208. Шкулић М.: *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Београд, 2003. год.
209. Шкулић М.: *Кривично процесно право*, Београд 2009. год.
210. Шкулић М.: Старосна граница способности за сношење кривице у кривичнопроцесном смислу, *Crimen*, бр. 2, Београд, 2010. год.
211. Шкулић М.: Основи криминалистичке стратегије, *Ревија за криминологију и кривично право* (специјални број посвећен проф. Ж. Павловићу), Београд, 2011. год.

- 212.Шкулић М.: Основи упоредног кривичног процесног права и основни проблеми реформе кривичног поступка Србије – у: *Казнена реакција у Србији као кључни елемент правне државе*, I део, Београд, 2011. год.
- 213.Шкулић М.: *Малолетничко кривично право*, Београд, 2011. год.
- 214.Шкулић М.: *Основне новине у кривичном процесном праву Србије* (Нови Законик о кривичном поступку из 2011. године), Београд, 2013. год.
- 215.Шкулић М.: „Доминантне карактеристике основних великих кривичнопроцесних система и њихов утицај на реформу српског кривичног поступка“, *Crimen*, бр. 2, Београд, 2013. год., стр. 176 – 234.
- 216.Шкулић М.: *Кривично процесно право*, Београд, 2014. год.

ЗАКони И ПУБЛИКАЦИЈЕ

1. *Два века развоја Србије – статистички преглед*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2008.
2. *Додатни протокол уз Конвенцију о сајбер криминалу који се односи на криминализацију аката расистичког и ксенофобичног садржаја путем компјутерских система* – Стразбур, од 28. јанура 2003. год., „Службени гласник РС“, бр. 19/2009.
3. *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода* – Рим 04/11/1950, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, бр. 9/2003.
4. *Европска конвенција о екстрадицији* – Стразбур 13/12/1957, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/2001.
5. *Европска конвенција о преносу поступка у кривичним стварима* – Стразбур 15/03/1972, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/2001.
6. *Енциклопедија политичке културе*, Београд, 1993. год.
7. *European Convention for the Suppression of Terrorism* – Strasbourg 27/01/1977, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 10/01.
8. *Законик Цара Стефана Душана*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1900. год.
9. *Закон о безбедносно-информативној агенцији*, „Службени гласник РС“, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС и 66/2014.
10. *Закон о војнобезбедносној агенцији и војнообавештајној агенцији*, „Службени гласник РС“, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013.
11. *Закон о Војсци Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 – др. закон и 10/2015.

12. ¹ Закон о електронским комуникацијама, „Службени гласник РС“, бр. 44/2010.
13. Закону о заштити података о личности, „Сл. гласник РС“, бр. 97/08.
14. Закон о заштитнику грађана, „Службени гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007.
15. Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени гласник РС“, бр. 55/2014.
16. Закон о изменама и допунама Кривичног закона Савезне Републике Југославије – Основни кривични закон, „Службени лист СФРЈ“, бр. 44/76, 36/77, 56/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 и „Службени лист СРЈ“, бр. 35/92, 37/93, 24/94, 61/01 и „Службени гласник РС“, бр. 39/03.
17. Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 39/2003.
18. Закон о изменама и допунама Кривичног законика, „Службени гласник РС“, број 121/12.
19. Законик о кривичном поступку, „Службени лист СРЈ“, бр. 70/2001, 68/2002, и „Службени гласник РС“, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 46/2006, 49/2007, 122/2008, 20/2009, 72/2009, 76/2010.
20. Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 46/06, 49/07 и 122/08.
21. Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.
22. Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима, „Службени гласник РС“, бр. 20/2009.
23. Закон о одбрани, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 – др. закон, 104/2009 – др. закон и 10/2015.
24. Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тежких кривичних дела, „Службени гласник РС“, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04 – др. закон, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11 – др. закон, 101/11 – др. закон и 32/2013.
25. Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, „Службени гласник РС“, број 61/05 и 104/09.
26. Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007 и 72/2012.
27. Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 69/2009 – одлука УС и 92/2011.
28. Закон о сарадњи Србије и Црне Горе са међународним трибуналом за кривично гоњење лица одговорних за тежка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године, „Сл. лист СРЈ“, бр. 18/2002. и „Сл. лист СЦГ“, бр. 16/2003.
29. Закону о слободном приступу информацијама од јавног значаја, „Сл. гласник РС“, бр. 120/04 и 54/07.

30. *Закон о службама безбедности Савезне Републике Југославије*, „Службени лист СРЈ“, бр. 37/02 и „Службени лист СЦГ“, бр. 17/04.
31. *Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма*, „Службени гласник РС“, бр. 20/09, 72/09 и 91/10.
32. *Закон о странцима*, „Службени гласник РС“, бр. 97/2008.
33. *International Convention on the Marking of Plastic Explosives for the Purpose of Detection – Montreal 01/03/1991*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 11/05
34. *International Convention for the Suppression of terrorist Bombings – 12/01/1998*, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, број 12/02.
35. *Коментар Кривичног закона СФРЈ*, Београд 1978. год.
36. *Конвенција о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању – Париз 13/01/1993*, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/00.
37. *Конвенције о физичкој заштити нуклеарног материјала – Беч 26/10/1979*, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 9/85.
38. *Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела извршених против лица под међународном заштитом – Њујорк 14/12/1973*, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 54/76.
39. *Конвенција Савета Европе о сајбер криминалу – Будимпешта, од 23. новембра 2001. год.*, „Службени гласник РС“, бр. 19/2009.
40. *Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. год*, Службене новине бр. 47 – XXI, 1929. год.
41. *Кривични закон СРЈ – раније СФРЈ*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 44/76, испр. 36/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90 и 38/90 и „Службени лист СРЈ“, бр. 35/92, 37/93, 24/94, 61/01 и „Службени гласник РС“, бр. 39/03.
42. *Кривични закон Републике Србије – раније СРС*, „Службени гласник СРС“, бр. 27/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 и „Службени гласник РС“, бр. 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 80/02, 39/03 и 67/03.
43. *Кривични законик Републике Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 85/05, 88/05-испр., 107/05-испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 и 108/14.
44. *Кривични (Казнени) закон Хрватске*, Народне новине бр. 110/97, 1997. год.
45. *Кривични закон федерације БиХ*, Службене новине Федерације БиХ бр. 43/98. 1998. год.
46. *Кривични законик Руске Федерације од 1. јануара 1997. године – званичан текст (превод Стаменковић Предраг)*, Београд, 1998. год.
47. *Врховни војни суд: Збирка судских одлука – књига 3*, Београд, 2002. год.

48. *Деликти насиља*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002. год.
49. *European Convention on the Suppression of Terrorism ETS No. 90*. „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, 10/2001.
50. *International Convention for the Suppression of terrorist Bombings* – Њујорк 12/01/1997, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, број 12/02.
51. *International Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Saety of Maritime Navigation* – Rome 10/03/1988, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 2/2004.
52. *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism* – New York 10/01/2000, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, број 7/02.
53. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2006*, Републички завод за статистику, Билтен 491, Београд, 2009. год.
54. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2007*, Републички завод за статистику, Билтен 505, Београд, 2009. год.
55. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2008*, Републички завод за статистику, Билтен 513, Београд, 2010. год.
56. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2009*, Републички завод за статистику, Билтен 528, Београд, 2010. год.
57. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2010*, Републички завод за статистику, Билтен 547, Београд, 2012. год.
58. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2011*, Републички завод за статистику, Билтен 559, Београд, 2012. год.
59. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2012*, Републички завод за статистику, Билтен 577, Београд, 2013. год.
60. *Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2013*, Републички завод за статистику, Билтен 589, Београд, 2014. год.
61. *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији*, САОПШТЕЊЕ - Статистика правосуђа, Републички завод за статистику Србије, бр. 192 – год. LXIV, 2014.
62. *March pogrom in Kosovo and Metohija with a survey of destroyed and endangered Christian cultural heritage*, Ministry of Culture of the Republic of Serbia and (displaced) Museum in Priština (Jokić B. ed), Belgrade, 2004.
63. *Међународна конвенција о сузбијању аката нуклеарног тероризма*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, број 2/06.
64. *Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма* – Њујорк 09/12/1999, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 7/2002.
65. *Међународна конвенција против узимања талаца* - Њујорк 17/12/1979, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 9/1984.

66. *Нове тенденције у савременој науци кривичног права и нашег кривичног законодавства*, Удружење за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе, Златибор, септембар 2005. год.
67. *Ново кривично законодавство Србије*, Научни скуп, Копаоник, Министарство правде Републике Србије, Удружење за кривично право Србије, 2005. год.
68. *Ново Кривично законодавство: Дилеме и проблеми у теорији и пракси*, Београд, 2006. год.
69. *Одлука Уставног суда IУЗ-252/02* од 26.12.2013. године, објављено 27.07.2014. године.
70. *Основни кривични закон*, „Службени гласник РС“, бр. 39/03.
71. *Politics in the Developing World* (Burnell P. and Randall V, eds.), Oxford University Press, Oxford, 2008.
72. *Политичко насиље*, Тематски зборник радова међународног значаја, Косовска Митровица, 2011.
73. *Правна енциклопедија*, Београд, 1985. год.
74. *Предмет Уставног суда бр. IУЗ-1218/2010*. Одлука донешена 19. априла 2012. године, „Службени гласник РС“, бр. 55/2012).
75. *Протокол за спречавање незаконитог насиља на аеродромима за међународну цивилну авијацију*, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 14/1988.
76. *Protocol for the Suppression of Unlawful acts Against the Safety of Fixed Platforms on the Continental Shelf* – Rome 10/03/1988, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, бр. 6/2004.
77. *Protocol Amending the European Convention on the Suppression of terrorism ETS No 90*. „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, 19/2009.
78. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2006*, Републички завод за статистику, Билтен 490, Београд, 2009. год.
79. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2007*, Републички завод за статистику, Билтен 502, Београд, 2010. год.
80. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2008*, Републички завод за статистику, Билтен 502, Београд, 2009. год.
81. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2009*, Републички завод за статистику, Билтен 529, Београд, 2010. год.
82. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2010*, Републички завод за статистику, Билтен 546, Београд, 2011. год.
83. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2011*, Републички завод за статистику, Билтен 558, Београд, 2012. год.
84. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2012*, Републички завод за статистику, Билтен 576, Београд, 2013. год.

85. *Пунолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде 2013*, Републички завод за статистику, Билтен 588, Београд, 2014. год.
86. *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији*, САОПШТЕЊЕ - Статистика правосуђа, Републички завод за статистику Србије, бр. 191 – год. LXIV, 2014.
87. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2006. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2007. год.
88. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2007. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2008. год.
89. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2008. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2009. год.
90. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2009. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2010. год.
91. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2010. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2011. год.
92. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2011. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2012. год.
93. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2012. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2013. год.
94. *Рад јавних тужилаштава на сузбијању криминалитета и заштити уставности и законитости у 2013. години*, Републичко јавно тужилаштво, Београд, 2014. год.
95. *Резолуција о стандардима нормирања специјалних истражних техника у националном законодавству*, XVI Конгрес Међународног удружења за кривично право, Будимпешта, 1999. год.
96. *Sixth International Conference for the Unification of Penal Law*, Copenhagen, from 31. August to 3. September 1935.
97. *Статистички годишњак Србије*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2009.
98. *Тешки облици криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004. год.
99. *Third International Conference for the Unification of Penal Law*, Brussels, 26-30. July 1930.
100. *Устав Републике Србије*, „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006.
101. *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, “Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије“, бр. 9/74.
102. *First International Congress on Penal Law*, Brussels, 26-29. July 1926.
103. *First International Conference for the Unification of Penal Law*, Warsaw, 1 - 5. November 1927.
104. *Fourth International Conference for the Unification of Penal Law*, Brussels, 26-30. Jun 1931.
105. *Fifth International Conference for the Unification of Penal Law*, Madrid, 14-20. October 1933.

106. *Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft* – Tokyo 14/09/1963.
107. *Convention for the Unlawful Seizure of Aircraft* – Hague 16/12/1970, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 33/72.
108. *Convention for the Suppression of the Unlawful Acts Against the Safety of Aircraft* – Montreal 23/09/1971, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 33/72.
109. *Convention on the Prevention and Punishment of Crimes Against Internationally Protected Persons, Including Diplomatic Personnel* – New York 14/12/1973, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 54/76.
110. *Convention Against the Taking of Hostages* – New York 17/12/1979, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 9/1984.
111. *Convention on the Physical on Nuclear Materials* – Vienna 03/03/1985, „Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, број 9/1985.
112. *Council Framework Decision on Combating Terrorism*, 2002/475/JHA.
113. *Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No 196*.
114. *Council Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism*.
115. *Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No. 196* , „Službeni Glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009.

СУДСКЕ ПРЕСУДЕ

1. *Пресуда Основног суда у Врању* К.бр. 388/10 од 07.03.2011. године.
2. *Пресуда Вишег суда у Неготину* 1К.49/10 од 08.12.2010. године.
3. *Пресуда Вишег суда у Београду* К.бр. 1418/10 од 09. јуна 2011. године.
4. *Пресуда Апелационог суда у Београду* Кж.І бр. 4757/11 од 29. марта 2012. године.
5. *Пресуда Апелационог суда у Нишу* 7Кж.1.бр.2607/11 од 31.08.2012. године.

ИНТЕРНЕТ АДРЕСЕ

1. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2007. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
2. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2008. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
3. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2009. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
4. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2010. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
5. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2011. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
6. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
7. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2013. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)
8. *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину,*
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (21.03.2015)